

**УКРАЇНА
ЄВРОПА
СВІТ**

**UKRAINE
EUROPE
WORLD**

**Міжнародний
збірник наукових праць
Серія: Історія, міжнародні відносини**

**The International
Collection of Scientific Works
Series: History, International Relations**

**Ministry of Education and Science of Ukraine
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University**

UKRAINE EUROPE WORLD

The International
Collection of Scientific Works
Series: History, International Relations
Founded in 2008

Issue 23

Ternopil – 2019

**Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка**

УКРАЇНА ЄВРОПА СВІТ

**Міжнародний
збірник наукових праць
Серія: Історія, міжнародні відносини
Заснований 2008 р.**

Випуск 23

Тернопіль – 2019

Ukraine–Europe–World. The International Collection of Scientific Works. Series: History, International Relations / Editor-in-chief L. M. Alexiyevets. – Is. 23. – Ternopil: Publishing House of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, 2019. – 240 p.

Approved to be published by the Scientific Council
of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical
University, Record of proceedings № 4 (November 26, 2019).

Editorial Advisory Board:

Yu. M. Alexeyev, Doctor of History, Professor, Kyiv Slavic University, **L. M. Alexiyevets**, Doctor of History, Professor, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University (**editor-in-chief**), **M. M. Alexiyevets**, Doctor of History, Professor, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, **V. Balyuk**, Doctor (habilitated) of Political Science, Professor, M. Kyuri-Sklodovska University in Lublin, Polish Republic, **M. V. Barmak**, Doctor of History, Professor, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, **V. Bonusyak**, Doctor (habilitated) of History, Professor, Zheshov University, Polish Republic, **B. B. Buyak**, Doctor of Philosophy, Professor, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, **S. V. Vidnyanskyi**, Doctor of History, Professor, Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine (NAS of Ukraine), **Yu. R. Drevnitskyi**, Candidate of History, Associate Professor, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University (**deputy editor**), **R. Drozd**, Doctor (habilitated) of History, Professor, Pomorsk Academy, Polish Republic, **I. S. Zulyak**, Doctor of History, Professor, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, **O. V. Klymenyuk**, Professor, Central Institute of Post-Graduate Pedagogical Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (NAPS of Ukraine), **V. P. Kravets**, Doctor of Pedagogy, Professor, Member of the NAPS of Ukraine, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, **A. M. Kruglashov**, Doctor of Political Science, Professor, Yuriy Fedkovych National University of Chernivtsi, **A. I. Kudryachenko**, Doctor of History, Professor, Institute of World History of the NAS of Ukraine, **M. R. Lytvyn**, Doctor of History, Professor, Ivan Kryp'yakevych Institute of Ukrainian Studies of the NAS of Ukraine, **Yu. I. Makar**, Doctor of History, Professor, Yuriy Fedkovych National University of Chernivtsi, **P. V. Myronenko**, Doctor of Political Science, Professor, Academy of Political Science, **V. V. Misko**, Candidate of History, Associate Professor, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University (**deputy editor**), **H. V. Papakin**, Doctor of History, Professor, M. S. Hrushevskyi Institute of Ukrainian Archeography and Source Studies of the NAS of Ukraine, **H. M. Perepelytsa**, Doctor of Political Science, Professor, Diplomatic Academy of Ukraine of the MFA of Ukraine, **O. A. Udod**, Doctor of History, Professor, Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine, **I. O. Fedoriv**, Candidate of History, Associate Professor, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University (**executive secretary**), **L. D. Chekalenko**, Doctor of Political Science, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, **V. I. Yarovyi**, Doctor of History, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

The Collection is for scholars, university and school teachers, students, diplomats, politicians and public figures, for everybody interested in the History of Ukraine in the world-historical context.

Editorial board do not necessarily reflect the position expressed by the authors of articles, and are not responsible for the accuracy of the data and references.

Collection of Scientific Works is included into the International Scientometric Base RISC (License Agreement № 117-03/2015, March 3, 2015) and Index Copernicus.

The International Collection of Scientific Works “Ukraine–Europe–World” is registered by the Higher Certificatory Commission of Ukraine as a professional edition on speciality “Historical sciences”. The Collection was reregistered on 13.07.2015 (Decree of Certifying Board of Ministry of Education and Science of Ukraine on 13.07.2015, № 747).

*Print media registration certificate “Ukraine–Europe–World”
series KB No. 15222 – 3794P of 10.04.2009*

Founder and Publisher: Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

Editorial Board Address “UEW”:
1a, Hromnytsky St.,
Ternopil, Ukraine, 46027.
Tel. (0352) 53–59–01
ukrew@ukr.net

© Ternopil Volodymyr Hnatiuk National
Pedagogical University, 2019

© Copyright by the contributors, 2019

Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвць. – Вип. 23. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2019. – 240 с.

Затверджено до друку Вченою радою
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка,
Протокол № 4 від 26. 11. 2019 р.

Редакційна колегія:

Ю. М. Алексєв, доктор історичних наук, професор, Київський славістичний університет,
Л. М. Алексієвць, доктор історичних наук, професор, Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка (**гол. ред.**), **М. М. Алексієвць**, доктор історичних наук, професор, Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка, **В. Балюк**, доктор (габіліт.) політичних наук, професор, Люблінський університет ім. М. Кюрі-Склодовської, Республіка Польща, **М. В. Бармак**, доктор історичних наук, професор, Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка, **В. Бонусяк**, доктор (габіліт.) історичних наук, професор, Жешовський університет, Республіка Польща, **Б. Б. Буяк**, доктор філософських наук, професор, Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка, **С. В. Віднянський**, доктор історичних наук, професор, Інститут історії України НАН України, **Ю. Р. Древницький**, кандидат історичних наук, доцент, Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка (**заст. гол. ред.**), **Р. Дрозд**, доктор (габіліт.) історичних наук, професор, Поморська академія, Республіка Польща, **І. С. Зуляк**, доктор історичних наук, професор, Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка, **О. В. Клименюк**, професор, Центральний інститут післядипломної педагогічної освіти НАПН України, **В. П. Кравець**, доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України, Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка, **А. М. Круглашов**, доктор політичних наук, професор, Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича, **А. І. Кудряченко**, доктор історичних наук, професор, Інститут всесвітньої історії НАН України, **М. Р. Литвин**, доктор історичних наук, професор, Інститут українознавства ім. Івана Крип'якевича НАН України, **Ю. І. Макар**, доктор історичних наук, професор, Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича, **П. В. Мироненко**, доктор політичних наук, професор, Академія політичних наук, **В. В. Місько**, кандидат історичних наук, доцент, Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка (**заст. гол. ред.**), **Г. В. Папакін**, доктор історичних наук, професор, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, **Г. М. Перепелиця**, доктор політичних наук, професор, Дипломатична академія України при МЗС України, **О. А. Удод**, доктор історичних наук, професор, Інститут історії України НАН України, **І. О. Федорів**, кандидат історичних наук, доцент, Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка (**відповід. секр.**), **Л. Д. Чекаленко**, доктор політичних наук, професор, Київський національний університет ім. Т. Шевченка, **В. І. Яровий**, доктор історичних наук, професор, Київський національний університет ім. Т. Шевченка.

Для науковців, викладачів вишів, учителів, студентів, дипломатів, політиків, громадських діячів, усіх, хто цікавиться історією України в контексті світової.

Редакційна колегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях, та не несе відповідальності за достовірність наведених даних і посилань.

Збірник індексується у міжнародних наукометричних базах даних РІНЦ (Ліцензійний договір № 117-03/2015 від 03 березня 2015 р.) та Index Copernicus.

Міжнародний збірник наукових праць “Україна–Європа–Світ” зареєстровано Вищою атестаційною комісією України як фахове видання зі спеціальностей “Історичні науки”. Збірник перереєстровано 13.07.2015 р. (Наказ Атестаційної колегії МОН України № 747 від 13.07.2015 р.).

*Свідчення про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
“Україна–Європа–Світ”серія КВ № 15222 – 3794Р від 10. 04.2009 р.*

Засновник і видавець – Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

Адреса редакції “УЕС”: 1^а, вул. Громницького,
Тернопіль, Україна, 46027. Тел. (0352) 53–59–01,
ukrew@ukr.net

© Тернопільський національний
педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка, 2019
© Автори статей, 2019

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Вам знайомий вираз

“вище голови не стрибнеш”?

Це помилка. Людина може все.

Нікола Тесла

ТЕ, ЩО РОЗКАЗАНО

У вирі глобальних і регіональних перетворень, світових і особистісних трансформацій, важливо ясно й чітко відчувати ту вісь, навколо якої і структурується усе, що є. І у кожного вона своя, і у всіх вона єдина. У світлі новизни сучасності дедалі актуалізується історичне знання. Тобто те, що і складає цю основну вісь. Тож значення вдумливого осмисленого погляду на минувшину, від найдавніших часів до уже і цього моменту, є запорукою грамотного і щасливого буття сьогодні.

Редколегія і автори “УЄС” максимально уважно і ретельно працювали, готуючи номер 23 до друку. Адже науковий журнал, який має свого читача, щораз прагне розширити коло як дописувачів, так і читальників. Водночас, орієнтуючись на тих, у колі професійного чи просто інтересу кого знаходяться історія, політологія, міжнародні відносини. Тобто, та сфера наукових знань, яка потребує особливої уваги, і у Європі та світі сьогодні, й, зокрема, в Україні. Не вдаючись у розгорнуту у суспільстві дискусію щодо освітніх і наукових реформувань, зауважу лиш, що, зберігаючи означену концепцію майданчика до наукового відкритого спілкування, трансформуючись до новітніх вимог, наукове видання відкриває у пропонованому номері серію публікацій, кожна з яких є певною відповіддю до існуючих у науці й суспільстві запитів.

У часі стрімких змін і світових потрясінь різних природи і характеру, свідомі потреби усвідомлених відповідей на виклики. Власне, таким є життя на цій планеті. І за умов забуття того, що відбулося, без осмисленого зростання, чи йдемо на ще одне коло історії, чи робимо кроки вбік, відхиляючись від Себе, щоб, відчувши біль, повернутися... Як ніколи раніше, світ має вдосталь інструментів для повноцінного буття і реалізацій. Натомість бачимо навколо низку суперечностей, які розв’язуються винятково в головах людей, відкритих серцях, тих чеснотах, що лежать в основі різних віровчень і духовних систем, свідомих відповідях, не компульсивних реакціях.

Розлогі слова, написані вище, – данина року 2019, який видався з людських позицій таким, що дякуємо і проводжаємо. Як лиш один маленький штрих, заувага Тетяни Мокріді: “Таке враження, що знаходишся у в’язниці суспільної думки”. Тієї більшості. Загалом же та криза, у якій намагаємося віднайтися і перетворити її у нові можливості, є результатом багатьох рішень – світоглядних, особистісних, суспільних, економічних, ін. Водночас, 2019 – океан інсайтів, відкриттів, розумінь, і, звісно, уже історичних подій. Тож маємо сподівання, що рік 2020 принесе нові наукові проекти, професійні мудрі перетворення, що стануть сходинкою до розкриття могутнього потенціалу, який закладено від початків в Україну, її людей. Поряд з аналогічними змінами і у світі. Адже усі єдині, у планетарному контексті.

А “УЄС” якраз і спрямований на об’єднання наукових зусиль за таким покликом. “Те, що не розказане, перестає існувати, вмирає”, – мовилося у фрагменті з Нобелівської лекції Ольги Токарчук, яку письменниця виголосила 7 грудня 2019 р. Ми розказуємо і хочемо бути почутими.

Поряд з різновеликими питаннями історії та сучасності, до яких звертаються автори, історіографічними, політичними і освітніми запитаннями до осмисленого діалогу, продовжуємо публікувати наукові дослідження про історичний факультет ТНПУ ім. В. Гнатюка. Ця серія статей акцентує на розвитку історичного, починаючи з 1940 р., на тлі буремних років Шляху України. У номері звертаємося до 1993–2017 рр., знакових і легендарних, у яких черпаємо натхнення і силу для сьогоdnішнього поступу. Історичний, разом з Університетом, входить у 2020 у певному передчутті – розуміння пройденого і прийдешніх змін. 80-річчя Університету – добра нагода для відзначення тих, котрі створили й далі вибудовують ТНПУ ім. В. Гнатюка як лідера серед вишів України за якістю наданих освітніх послуг, без перебільшення, тим самим, своєю суттю, формуючи інтелектуальне середовище уже не лише західноукраїнського регіону. Тож, далі, незагадуючи, буде. Адже “майбутнє народжується сьогодні”.

Успіхів Тобі – 2020!

Миру, снаги, усвідомлених виборів і рішень – дорогий Народу!

Долучайся – сильна і потужна українська і світова наукова Еліто!

Читаймо і слухаймо “УЄС” і один одного!

З Новим Роком!

Леся Алексієвець
головний редактор,
доктор історичних наук, професор

ЗМІСТ

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Леся Алексієвець <i>ТЕ, ЩО РОЗКАЗАНЕ</i>	6
--	---

СТУДІЇ

Володимир Місько, Ярослав Секо, Ірина Федорів <i>ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМ. В. ГНАТЮКА В ДОБУ НЕЗАЛЕЖНОСТІ (1993–2017)</i>	12
Леся Алексієвець, Михайло Юрій <i>МЕНТАЛІТЕТ І ЙОГО РІЗНОВИДИ</i>	36
Сергій Троян <i>ПЕРША І ДРУГА СВІТОВІ ВІЙНИ У ПАРАДИГМІ ЕВОЛЮЦІЇ ВЕСТФАЛЬСЬКОГО СВІТОПОРЯДКУ</i>	49
Михайло Юрій <i>ПРЕЗИДЕНТСЬКІ ВИБОРИ ЯК ДЗЕРКАЛО ПОСТМОДЕРНУ</i>	61
Микола Вегеш <i>ЕКУМЕНІЗМ МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО</i>	72
Наталія Нечасва-Юрійчук <i>ВИЯВИ СИМВОЛІЗМУ В ПОЛІТИЧНІЙ ПРОПАГАНДІ: ВІД ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ ДО ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ</i>	97
Олександр Шама <i>БРОШУРА В. ПУЛЬНАРОВІЧА “БІЛЯ ДЖЕРЕЛ САМУ, СТРИЯ І ДНІСТРА” (1929) ЯК КЛЮЧОВИЙ ТЕКСТ РУХУ “ЗАГРОДОВОЇ ШЛЯХТИ”</i>	105

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ. МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Володимир Брославський <i>НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ЩОДО ПОЛЯКІВ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ XVIII – В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ.: СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ</i>	116
Ігор Дацків, Мар’яна Полич <i>ДІЯЛЬНІСТЬ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ СЛУЖБИ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ У 1918–1923 РОКАХ</i>	125
Степан Прийдун <i>СТАНОВЛЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКО-АТЛАНТИЧНОГО ВЕКТОРА ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ 1991–1994 РР.</i>	133
Володимир Козюпа <i>МИРОТВОРЧІ ОПЕРАЦІЇ ООН ПІД ЧАС ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ. СТАНОВЛЕННЯ ТА ЕВОЛЮЦІЯ</i>	143
Денис Іванов <i>ПРОБЛЕМИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ В ПРОГРАМАХ БРИТАНСЬКИХ РЕГІОНАЛЬНИХ ПАРТІЙ (1992–2010)</i>	155
Віталій Знак <i>ВІЙСЬКОВА СПІВПРАЦЯ УКРАЇНИ З НАТО (1991–2019)</i>	166

МЕТОДОЛОГІЯ. ІСТОРИОГРАФІЯ. ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

- Микола Алексієвць, Степан Васишин**
ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКО-БІЛОРУСЬКИХ
ВІДНОСИН (1991–2014) 176
- Грина Федорів**
СЛАВІСТИКА У НАУКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЄВГЕНА РИХЛІКА
(ПЕРША ТРЕТИНА ХХ СТ.)..... 193
- Оксана Муц, Андрій Киданюк**
ВПЛИВ ПАРТІЙНО-ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕОЛОГІЇ НА УКРАЇНОМОВНУ ПЕРІОДИКУ
ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.205

УКРАЇНСЬКА І ЗАРУБІЖНА КУЛЬТУРА, НАУКА І ОСВІТА

- Володимир Кравець**
ПРОБЛЕМИ СЕКСУАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ПЕДОЛОГІЇ..... 217
- Андрій Стойків**
КОМПАРАТИВНИЙ ОГЛЯД КОМПОЗИЦІЙ ГЕТЕБОРЗЬКОЇ ШКОЛИ МЕТАЛ
МУЗИКИ, ЯК ДЕМОНСТРАЦІЯ ОСНОВНИХ ЕТАПІВ ЇЇ РОЗВИТКУ (1990–2008) 229

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

- Оксана Валіон**
МЯСНИКОВИЧ М. БУДУЩЕЕ РОЖДАЕТСЯ СЕГОДНЯ. О НЕКОТОРЫХ ВОПРОСАХ
РАЗВИТИЯ. МИНСК: БЕЛОРУССКАЯ НАУКА, 2019. 280 С.235

CONTENTS

PREFACE

Lesya Alexiyevets <i>WHAT IS TOLD</i>	6
---	---

ARTICLES

Volodymyr Misko, Yaroslav Seko, Iryna Fedoriv <i>FACULTY OF HISTORY OF TERNOPIL VOLODYMYR HNATYUK NATIONAL PEDAGOGICAL UNIVERSITY IN THE AGE OF INDEPENDENCE (1993–2017)</i>	12
Lesya Alexiyevets, Mykhailo Yurii <i>MENTALITY AND ITS VARIETIES</i>	36
Serhiy Troyan <i>THE FIRST AND SECOND WORLD WARS IN THE PARADIGM OF THE EVOLUTION OF THE WESTPHALIAN WORLD ORDER</i>	49
Mykhailo Yurii <i>PRESIDENTIAL ELECTION AS A POSTMODERN MIRROR</i>	61
Mykola Vehesh <i>ECUMENISM OF METROPOLITAN ARCHBISHOP ANDREY SHEPTYTSKY</i>	72
Nataliya Nechayeva-Yuriyчук <i>THE MANIFESTATION OF SYMBOLISM IN POLITICAL PROPAGANDA: FROM THE GREAT WAR TO THE SECOND WORLD WAR</i>	97
Alexander Shama <i>V. PULNAROVICH'S BROCHURE "NEAR THE ORIGINS OF SAN, STRYI AND DNIESTER" (1929) AS A KEY TEXT OF THE MOVEMENT OF SMALL GENTRY</i>	105

WORLD HISTORY. INTERNATIONAL RELATIONS

Volodymyr Broslavskyy <i>NATIONAL POLICY OF THE RUSSIAN EMPIRE TOWARDS POLISH PEOPLE IN RIGHT- BANK UKRAINE AT THE END OF THE 18-th – THE FIRST HALF OF THE 19-th CENTURY: SOCIAL AND ECONOMIC ASPECT</i>	116
Ihor Datskiv, Mariana Polych <i>ACTIVITY OF FOREIGN POLITICAL SERVICE OF WESTERN UKRAINIAN THE PEOPLE'S REPUBLIC IN 1918–1923 YEARS</i>	125
Stepan Pryidun <i>THE EMERGENCE OF OF THE EUROPEAN-ATLANTIC VECTOR OF UKRAINE'S FOREIGN POLICY (1991–1994)</i>	133
Volodymyr Koziupa <i>UN PEACEKEEPING OPERATIONS DURING THE COLD WAR. FORMATION AND EVOLUTION</i>	143
Denys Ivanov <i>FOREIGN POLICY ISSUES IN THE PROGRAMMES OF THE BRITISH REGIONAL PARTIES, 1992–2010</i>	155
Vitalii Znak <i>MILITARY COOPERATION UKRAINE WITH NATO (1991–2019)</i>	166

METHODOLOGY, HISTORIOGRAPHY AND SOURCE STUDIES

Mykola Alexiyevets, Stepan Vasylyshyn

HISTORIOGRAPHIC ANALYSIS OF THE PROBLEM OF UKRAINIAN-BYELORUSSIAN RELATIONS (1991–2014) 176

Iryna Fedoriv

SLAVONIC STUDIES IN THE SCIENTIFIC ACTIVITY OF YEVHEN RYHLIK (THE FIRST THIRD OF THE XX CENTURY)..... 193

Oksana Muts, Andriy Kydanyuk

THE INFLUENCE OF THE PARTY-POLITICAL IDEOLOGY ON THE UKRAINIAN PERIODICALS OF WESTERN UKRAINE IN THE FIRST HALF OF THE XX CENTURY...205

UKRAINIAN AND WORLD CULTURE, SCIENCE AND EDUCATION

Volodymyr Kravets

PROBLEMS OF SEXUAL PEDAGOGIES IN NATIVE PEDOLOGY 217

Andrii Stoykiv

COMPARATIVE REVIEW OF THE COMPOSITIONS OF THE GOTHENBURG SCHOOL OF METAL MUSIC AS A DEMONSTRATION OF THE MAIN STAGES OF ITS DEVELOPMENT IN 1990–2008..... 229

REVIEWS

Oksana Valion

MYASNIKOVICH M. THE FUTURE IS BORN TODAY. ON SOME DEVELOPMENT ISSUES. MINSK: BELARUSKAYA NAVUKA, 2019. 280 P.....235

СТУДІЇ

УДК 37:93/94]:378.4(477.84) “1993/2017”
DOI 10.25128/2225-3165.19.02.01

Volodymyr Misko

PhD (History), Associate Professor,
Department of History of Ukraine, Archaeology and Special Historical Studies,
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University (Ukraine)
festlemko@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0113-9966>

Володимир Місько

Кандидат історичних наук, доцент,
Кафедра історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка (Україна)

Yaroslav Seko

PhD (History), Associate Professor,
Department of the World History and Religious Study,
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University (Ukraine)
sekoyar@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0927-0958>

Ярослав Секо

Кандидат історичних наук, доцент,
Кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка (Україна)

Iryna Fedoriv

PhD (History), Associate Professor,
Department of the World History and Religious Study,
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University (Ukraine)
feirol@i.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1344-8053>

Ірина Федорів

Кандидат історичних наук, доцент,
Кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка (Україна)

ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМ. В. ГНАТЮКА В ДОБУ НЕЗАЛЕЖНОСТІ (1993–2017)

Анотація. Мета дослідження – висвітлити основні віхи становлення історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка з часу його відновлення (1993) у добу незалежності України в контексті суспільно-політичних та громадсько-культурних процесів; проаналізувати його організаційну, навчальну, наукову та виховну діяльність у зв'язку з ключовими змінами, що відбувалися в освітньо-науковому просторі. Методологія праці: використано принципи історизму та об'єктивності; загальнонаукові (аналіз, синтез, індукція та дедукція, порівняння, узагальнення та ін.), спеціально-історичні (історико-хронологічний, історико-порівняльний, системно-структурний, ін.) наукові методи, а також міждисциплінарний і плюралістичний підходи до вивчення організації й діяльності історичного факультету ТНПУ ім. В. Гнатюка. Наукова новизна: вперше цілісно зібрано, систематизовано й проаналізовано усі сфери діяльності історичного факультету у добу незалежності, висвітлено нові актуальні сьогоденню й важливі факти з роботи підрозділу у контексті тих змін, що відбувались в університеті, регіоні та Україні загалом. Висновки: діяльність історичного факультету ТНПУ ім. В. Гнатюка в окреслений період свідчить, що він перетворився на потужний регіональний навчальний, науково-освітній і методичний центр із підготовки нового покоління вчителів історії,

поставивши собі за мету – формувати нову українську еліту, що стало однією з основних його освітніх і виховних місій. Майбутнє факультету бачиться у зв'язку з глобальними інформаційними та науково-освітніми змінами.

Ключові слова: Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, історичний факультет, доба незалежності України, навчальна, наукова, виховна діяльність, суспільно-політичні й освітні процеси.

FACULTY OF HISTORY OF TERNOPIL VOLODYMYR HNATYUK NATIONAL PEDAGOGICAL UNIVERSITY IN THE AGE OF INDEPENDENCE (1993–2017)

Summary. The purpose of the study is to highlight the major milestones of the formation of Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University since its restoration (1993) in the era of Ukraine's independence in the context of socio-political and socio-cultural processes; to analyze its organizational, educational, scientific and pedagogical activities with regard to the key changes that have taken place in the educational and scientific spheres. Methodology of work: is based on the usage of historicism and objectivism principles, general-scientific (analysis, synthesis, induction and deduction, etc.), special historical (historical-chronological, historical-comparative, systemic-and-structural, etc.) and other scientific methods as well as interdisciplinary and pluralistic approaches to the study of the organization and activities of the Faculty of History of (V. Hnatyuk) TNPU have been used. Scientific novelty: for the first time all fields of activity of the Faculty of History in the time of independence were comprehensively collected, categorized and analyzed, and new timely and important facts from the work of the Department in the context of the changes that took place in the university, the region and Ukraine in general were highlighted. Conclusions: the activities of TNPU Faculty of History in the period indicated show that it has become a powerful regional educational, scientific and methodological center for the preparation of a new generation of history teachers, aiming to form new Ukrainian elite, which has become one of its main educational and pedagogical missions. The future of the faculty is seen in the context of global information, scientific and educational changes.

Keywords: Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University, Faculty of History, era of independence of Ukraine, educational, scientific, pedagogical activities, socio-political and educational processes.

Продовження. Початок у Вип. 21.

Постановка проблеми. Здобуття Україною незалежності, зростання національної самосвідомості народу відкривали нові можливості в реформі освіти, відчувалась нагальна потреба її гуманізації. У суспільстві був запит на нові знання щодо сутності суспільства, механізмів і принципів його управління, економічних законів функціонування ринку тощо. Дослідження освітніх процесів у регіональному розрізі у контексті конкретних суспільно-політичних та громадсько-культурних процесів, сприятиме відтворенню цілісної картини історії краю, зокрема, її освітньої складової. Реформа освіти триває в Україні й сьогодні та є надзвичайно актуальною й необхідною вимогою часу, особливо у контексті формування модерної української нації та сучасної непростой політичної ситуації. Об'єктивний аналіз освітніх процесів, що відбувалися на Тернопільщині у 1990–2000-их роках, сприятиме поглибленню вивчення як окремих галузей освіти й науки краю, так і організації й функціонування конкретних навчальних закладів освіти, допоможе врахувати це в сучасних умовах освітніх реформ.

Аналіз досліджень. Діяльність історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка “шляхом утвердження й визнання”, основні етапи його навчально-виховної та наукової діяльності неодноразово висвітлювалась його деканом, професором М. Алексієвцем (Алексієвець, 2001; Алексієвець, 2003а; Алексієвець, 2003b та ін.), доцентами А. Фартушняком (Фартушняк, 2003: 5), О. Петровським (“Агустіс”, 2001: 3; Петровський, 2017: 8), І. Федорів (Федорів, 2003; Федорів, 2012; Федорів, 2015) та ін. Проте цілісного комплексного розкриття окреслена тема в науковій літературі досі не мала. Для об'єктивного аналізу проблеми залучено джерельні матеріали, зокрема з архіву ТНПУ ім. В. Гнатюка, періодики; спогади.

Мета дослідження – висвітлити основні віхи становлення історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені

Володимира Гнатюка з часу його відновлення (1993) у добу незалежності України в контексті суспільно-політичних та громадсько-культурних процесів; проаналізувати його організаційну, навчальну, наукову та виховну діяльність у зв'язку з ключовими змінами, що відбувалися в освітньо-науковому просторі.

Виклад основного матеріалу.

“...Історичний факультет повинен бути відкритий!”

Дев'яності роки минулого століття стали плідними для багатьох починань, адже здобуття Україною незалежності вимагало кардинальних змін у суспільстві. Передусім посилюється увага до історії. Позбувшись статусу “служниці ідеології”, вона, здавалося, знову стала “вчителькою життя”, а суспільна роль історика, “як такого, що розтлумачить, збереже і передасть наступним поколінням” (Федоров, 2003: 3), зросла.

Інтерес до минулого та історичних знань, тісно переплітався з потребами молоді держави в істориках нового покоління, здатних не лише повернути із забуття людей та події, але й запропонувати нову концепцію національної історії, орієнтовану на зростання в складних умовах суспільних трансформацій. Історики мали долучитися до створення нової системи освіти та виховання, ввівши до неї ідеї національного відродження та патріотизму.

Загальнодержавні тенденції були особливо відчутні на Тернопільщині, яка в ті роки переживала значне громадянське піднесення. Багато викладачів педагогічного інституту були активними учасниками суспільного життя і залучалися до розробки стратегії реформ в області.

Без перебільшення – “створення історичного факультету було велінням часу” (Алексієвець, 2003: 3). А відкриття у 1992 р. на географічному факультеті ТДІІ спеціальності “Історія” – лише перший крок до цього. У вересні цього ж року 36 першокурсників розпочали навчання, ще не знаючи, що тим самим розпочали історію нового факультету.

Розв'язання державницьких завдань вимагало принципово іншого формату, аніж відкриття спеціальності. Це чудово розуміли гуманітарії інституту, які активно переосмислювали не лише методологію, але й вектори розвитку України. Для них національна державність стала не тільки розв'язком тривалої традиції боротьби і прагнень українців, але й викликом, адже ніхто тоді не мав чіткого бачення її розвитку.

Ідея М. М. Алексієвця відкрити історичний факультет виявилася напрочуд конструктивною і вчасною (Фартушняк, 2003: 5). Творення історичного факультету мало стати ствердною відповіддю щодо готовності гуманітаріїв долучитися до розбудови держави.

Ініціативу викладачів підтримав ректор В. Кравець, який у цьому вбачав елемент зростання педагогічного інституту. 31 серпня 1993 р. він підписав наказ про створення історичного факультету (Наказ № 131 від 31.08.1993. Архів ТНПУ). Виступаючи на першому засіданні ради факультету, В. Кравець був відвертий: “Створення історичного факультету – певний аванс нашому інституту. І по мірі повернення боргу буде розв'язуватись питання його подальшого існування” (Архів ТНПУ. Спр. 2730. Арк. 1). Також ректор накреслив першочергові завдання для колективу – створення традицій, зміцнення кадрового потенціалу, робота над новими спеціальностями.

Оптимістично на започатковану справу дивився декан М. Алексієвець, який у вітальному виступі відзначив: “Утворення історичного факультету... є виявом... багаторічної і цілеспрямованої роботи істориків інституту, безперечно зумовленої потребами національної школи у підготовці істориків нового покоління. Благо, нині починають розуміти, що без осмислення історії України, її культури, уроків, не можна розв'язати питання національного відродження, становлення української державності.

Народжується колектив, нова спеціалізація “історія” у структурі інституту, учитель історії, і найголовніше, щоб він був науковим, професійним, компетентним, котрий готуватиме істориків для національної школи” (Архів ТНПУ. Спр. 2730. Арк. 6).

Новий навчальний рік розпочало 42 викладачі, в числі яких 2 – доктори наук та 27 – доцентів, а також 92 студенти – 56 на першому курсі та 36 – на другому (Архів ТНПУ. Спр. 2730. Арк. 6–7).

Одночасно зі створенням факультету відбулися чергові реорганізації кафедр. На базі кафедри історії і політології було створено кафедру історії України (завідувач – проф. П. Коріненко) та всесвітньої історії і методики її викладання (завідувач – проф. М. Алексієвець) (Наказ № 131 від 31. 08. 1993. Архів ТНПУ).

Кафедра філософії і економічної теорії гуманітарних факультетів та кафедра філософії і економічної теорії природничо-математичних факультетів були реорганізовані в кафедру філософії і соціології та кафедру економічної теорії (завідувач – доц. А. Григоруку) (Наказ № 131 від 31. 08. 1993. Архів ТНПУ), а 13 вересня 1993 р. кафедра філософії і соціології була поділена на кафедру соціології і логіки (завідувач – доц. О. Огир) та кафедру філософії (завідувач – доц. В. Шанайда) (Наказ № 144 від 13. 09. 1993. Архів ТНПУ). Шостою кафедрою в структурі факультету була кафедра української і зарубіжної культури (з 30 грудня 1993 р. – культурології, завідувач – доц. М. Ревуцький) (Наказ № 195 від 30. 12. 1993. Архів ТНПУ).

Складні економічні реалії 1990-х не дозволили розвинути всі напрямки. Багато задумів щодо відкриття нових спеціальностей довелося відкласти на перспективу. Зазнала реорганізації й структура факультету – кафедри соціології і логіки (Наказ № 157 від 28. 12. 1994. Архів ТНПУ) й культурології були розформовані, а кафедри філософії і економічної теорії об’єднані в одну – кафедру філософії і економічної теорії на чолі з А. Григоруком (Наказ № 95 від 08. 07. 1996. Архів ТНПУ).

У 1998 р. після поділу кафедри всесвітньої історії виникли кафедра стародавньої і середньовічної історії (завідувач – доц. Т. Гонтар) й кафедра нової і новітньої історії та методики викладання історії (завідувач – проф. М. Алексієвець) (Наказ № 92 від 31. 08. 1998. Архів ТНПУ). Таким чином, факультет набув своєї нинішньої структурної форми.

Кроки зростання...

Дев’яності роки стійко асоціюються з розвалом економіки та усталеного укладу життя. Багато тогочасних ініціатив виявилися нежиттєздатними, а отже, зникли у вирі інфляції, безробіття і безгрошів’я. Історичний факультет, як і педагогічний інститут цілому, змогли не лише вистояти, але й закласти основу для майбутнього розвитку.

Стратегія факультету передбачала роботу в умовах становлення ринкових відносин та конкуренції з історичними факультетами інших педагогічних університетів та інститутів Львова, Чернівців, Кам’янець-Подільського, Луцька.

Історичний факультет активно шукав себе, орієнтуючись на майбутнє – “задня наукового, освітнього, культурного утвердження українського суспільства” (Алексієвець, 2001: 1). Першою умовою цього стало зростання викладацького складу, якому вдалося запропонувати якісний і професійний інтелектуальний продукт, привабливий для мислячих й ініціативних абітурієнтів. Факультет гарантував не лише нові можливості та знання, але й визначив своєю місією виховання національної еліти, формування нового покоління істориків та лідерів незалежної України.

У перші роки молодий факультет мав, за словами декана М. Алексієвця, “подбати про свій престиж, авторитет, своє обличчя” (Архів ТНПУ. Спр. 2874. Арк. 55), і, витримавши конкуренцію з іншими історичними факультетами, вийти

за межі провінційного факультету (Алексієвець, 2003: 3). Деканові вдалося створити у колективі добрий мікроклімат, об'єднаний відчуттям спільної справи, скоординувати роботу основних підрозділів – ради факультету, деканату, методичної комісії та кафедр щодо пошуку власної навчально-освітньої моделі.

Справу навчання і виховання майбутньої української еліти М. Алексієвець прагнув поставити на наукову систему організації освіти, яка б спиралася на передовий світовий досвід і відповідала характеру й традиціям найкращих університетів України і Європи. М. Алексієвець вказував на важливість, з одного боку, добору і виховання професорсько-викладацького складу, а з другого, – нагромадження науково-освітніх традицій і перебудови змісту освіти на нових методологічних засадах: “Зміст історичної освіти мав охоплювати не лише теоретичні знання, а й способи практичної діяльності, творчий досвід, ціннісні орієнтири народу” (Людина енергетики, 2017: 8).

Готових відповідей не було, але наявні у викладачів знання та досвід стали в нагоді для роботи на раді факультету. До її першого складу увійшли: декан М. Алексієвець (голова), заступник декана О. Петровський, завідувачі кафедр – П. Коріненко, М. Ревуцький, В. Шанайда, О. Огир, А. Григоров, викладачі – О. Ятищук (секретар), А. Фартушняк, В. Шепетюк, а також студенти – Оксана Луцишин (студентський декан), старости академічних груп Володимир Ткач, Борис Ракович, Наталія Микулинська та студентський профорг Любомир Крупа (Архів ТНПУ. Спр. 2730. Арк. 2).

Бачення перспективи є важливою запорукою успіху, однак, на початках необхідно було створити умови для навчального процесу. Поряд із деканом, значну організаційну роботу здійснювали його заступники з навчальної роботи О. Петровський та з виховної – І. Шумський, голова методичної комісії П. Коріненко та секретар деканату І. Ракович.

Пріоритетом перших років, на думку декана, мало стати розв'язання трьох головних проблем: удосконалення навчально-методичної документації, поліпшення навчально-методичної бази та “крен на науку” (Архів ТНПУ. Спр. 2874. Арк. 55).

В основу навчального процесу було закладено навчальний план, зорієнтований на потреби національної школи. Більшість із майже 60 предметів належала україністиці, вводилися тоді ще незвичні політологія, соціологія, релігієзнавство. Важливе місце відводилося організації навчальних практик – археологічної, краєзнавчої, етнографічної та педагогічної.

Розробляючи нові курси, колектив орієнтувався на міжнародні стандарти науково-дослідницької роботи. Так, В. Шепетюк орієнтував колег “на університетський рівень”, на розробку авторських програм та “творче змагання різних історичних шкіл” (Архів ТНПУ. Спр. 3029. Арк. 1).

Результатом методичної роботи кафедр стало створення сучасних базових курсів: “Історія вітчизняної і зарубіжної культури” й “Історія слов'янських народів” (проф. М. Алексієвець), “Історія слов'янських народів” (С. Лук'яненко, В. Савенко), “Новітня історія країн Західної Європи і США” (проф. П. Коріненко), “Нова історія” і “Новітня історія” (доц. І. Боровська), “Соціологія” (доц. М. Братасюк), “Історія середніх віків” (доц. Т. Гонтар), “Основи економічної теорії” (доц. А. Григоров), “Нова історія”, “Історія і теорія держави і права” (доц. М. Грищук), “Історія України” (доц. Ю. Свідерський, доц. О. Полянський, доц. А. Фартушняк), “Історія країн Азії і Африки” (доц. В. Шепетюк), “Загальна археологія” і “Археологія України” (ст. викл. О. Петровський), “Історія стародавнього світу” (ас. І. Шумський) тощо.

Окремо відзначимо організацію практик. Загальне керівництво археологічною практикою було покладене на О. Петровського. Спільно із працівниками

краєзнавчого музею О. Гаврилюком, Б. Строценом, М. Ягодинською здійснювалися розкопки в Антонівцях Шумського району, Збаражі.

У 2000-х рр. виникла цікава співпраця з “Замками Тернопілля”, в рамках якої проводилися розкопки у Вишнівці, Збаражі, Теремовлі. Історики також приймали участь у експедиціях під керівництвом львівського археолога М. Філіпчука у Пліснеську Львівської області, де досліджувалося давньоруське городище.

Значна пошукова робота у межах області здійснювалася під час етнографічної та краєзнавчої практик (керівники – С. Лук’яненко, Т. Гонтар). Групи студентів спрямовувалися в різні райони області для польових досліджень, збору етнографічних матеріалів, фіксації й опису пам’яток. Навички музейної роботи засвоювалися студентами на базі обласних краєзнавчого та художнього музеїв.

Валентині Свідерській вдалося налагодити добрі зв’язки з тернопільськими школами № 3, 6, 15, 16, 23 для проведення педагогічної практики. Спілкуючись із провідними методистами та вчителями-істориками, студенти-практиканти мали змогу вперше застосувати набуті на факультеті знання, вміння і навички.

До навчання на факультеті запрошувалися фахівці з-за меж інституту. Так, археолог Ігор Герета викладав “Методику археологічних досліджень”, керував польовими практиками у Чернелеві-Руському, активно консультував студентів у пошуковій роботі (Петровський, 2017: 8). Директор Тернопільського обласного державного архіву Богдан Хаварівський знайомив із основами архівної роботи. З окремими лекціями перед студентами виступали вітчизняні й зарубіжні історики. До читання дисциплін психолого-педагогічного та гуманітарного циклу залучалися провідні викладачі інституту – професори В. Кравець, М. Фіцула, Й. Свинко, доценти В. Чайка, Г. Радчук, Е. Палихата, Н. Поплавська. Зорієнтованість факультету на якісну освіту, спонукала декана запрошувати до читання лекцій зарубіжних науковців, серед яких професори В. Косик (Франція), М. Зубока (Канада), Я. Ніколаїдіс (Греція), М. Мушинка (Словаччина), В. Бонусяк і Є. Орлоф (Польща), Т. Гунчак (США).

Спільними зусиллями викладачів і студентів зміцнювалася навчально-методична база. При кафедрах було створено навчально-методичні кабінети, окремі з яких мали оригінальне дизайнерське оформлення й тематичні стенди як-от кабінет української духовної культури “Відродження”, української правової культури “Державність”. За ініціативи О. Петровського було створено археологічно-краєзнавчий музей “Джерела”. Працюючи в ньому, студенти самостійно поповнювали фонди, оформлювали експозицію, вели документацію й проводили екскурсії. Зібрані матеріали – кам’яні, кістяні й металічні знаряддя, кераміка, предмети побуту, які представляли різні археологічні епохи на Тернопільщині, стали хорошою наочністю при вивченні археології, етнографії та написанні наукових робіт.

Розуміючи важливість створення власної видавничої бази, декан ініціював створення видавничо-редакційного центру “Літопис”. У ньому за участі М. Бармака, старшого лаборанта М. Янковського та студента В. Брославського розпочалася робота з набору підручників, монографій, збірників праць та методичних матеріалів.

Шляхом утвердження і визнання...

У 1997 р., після успішного захисту дипломних робіт або складання державних іспитів, 31 випускник отримав спеціальність історика. Ця подія в житті факультету співпала з набуттям 1 липня Тернопільським державним педагогічним інститутом статусу університету (Наказ № 6 від 01. 07. 1997. Архів ТНПУ).

П’ятирічний досвід роботи довів здатність професорсько-викладацького колективу підготувати висококваліфікованого фахівця. І вже наступного року за

результатами державного ліцензування, факультет отримав право на підготовку спеціалістів і магістрів.

Новий етап розвитку факультету співпав із початком освітніх реформ. Суспільні трансформації 1990-х рр. оголили вади та не функціональність у ринкових умовах радянської моделі освіти. Достатньо сказати, що тогочасний п'ятирічний цикл навчання передбачав складання 53 екзаменів, 43 заліків та захисту 3-х курсових робіт. А переважання в ньому теоретичних загальноосвітніх дисциплін над фаховими позначалося на можливостях випускників отримати роботу за фахом.

Новий “Перспективний план розвитку історичного факультету на 1998–2003 рр.” враховував ці виклики і передбачав відкриття нових кафедр (археології, стародавнього світу і середніх віків; правознавства і політології), введення спеціалізації “історик-правознавець”, відкриття докторантури і вченої ради по захисту кандидатських дисертацій (Архів ТНПУ. Спр. 3798. Арк. 12). Життя виявилось набагато складнішим, а, відтак, виконання поставлених завдань розтягнулося в часі й було суттєво відкориговане.

Дискусія щодо шляхів і темпів реформування між прихильниками упровадження модульної системи навчання та удосконалення традиційних форм організації національного процесу позитивно позначилася на здатності факультету адаптуватися до нових освітніх реалій і зберегти високу якість навчання. Було проакредитовано магістратуру, вступ до якої здійснювався на основі кваліфікаційного рівня “спеціаліст”, посилилася увага до “індивідуалізації навчання”, зменшення тижневого учбового навантаження. Факультет поступово перейшов до нової моделі наукової роботи студентів, увівши індивідуальні навчально-дослідні завдання та запровадивши обов'язковість написання студентами дипломних робіт.

Перехід до “модульно-рейтингової системи” вплинув на перегляд змісту навчання й структури навчальних курсів, розробку нових спецкурсів для магістратури, критеріїв оцінювання та форм організації самостійної роботи студентів. Враховуючи зростання суспільного інтересу до прав людини та ролі закону, В. Шепетюк, М. Гришук та М. Бармак розпочали розробку правознавчих студій. У подальшому їх кількість суттєво збільшилась, і “правознавство” стало додатковою спеціалізацією.

Зростання рівня інформатизації суспільства перевело в практичну площину “освоєння кожним студентом і викладачем комп'ютера” (Архів ТНПУ. Спр. 3798. Арк. 41). За сприяння ректорату на факультеті було створено комп'ютерний клас, технічне забезпечення якого здійснювали Ю. Древницький та Б. Луговий. При цьому введення нових технологій розглядалося у тісному взаємозв'язку з “традиційними формами навчання”.

Кінець 1990-х рр. для факультету позначився зміцненням професорсько-викладацького складу, значним зростанням контингенту студентів на денній і заочній формі навчання. Факультет належав до лідерів університету за показниками наукової роботи, якості освіти, влаштованості випускників на роботу за фахом. Кращі студенти – успішно конкурували зі своїми однолітками на всеукраїнських олімпіадах та наукових конференціях. Викладачі й студенти приймали активну участь у громадсько-політичному житті міста. Власне, на факультеті створилося живе, інтелектуальне й творче середовище. Без перебільшення, істфак став на теренах області упізнаваним брендом й символом успішності. А декан М. Алексієвець у жовтні 2003 р. мав усі підстави заявити, що “свій 10-річний ювілей історичний факультет зустрічає на піднесенні, вносячи свій вклад у справу національного відродження, зміцнення незалежності Української держави” (Алексієвець, 2003: 2).

Закономірним кроком стала окреслена деканом нова ціль для колективу – перетворення факультету “на провідний науковий, історико-технологічний та дидактично-методичний Центр історичної освіти на Тернопільщині, підготовки сучасних вчительських кадрів” (Архів ТНПУ. Спр. 4291. Арк. 23).

Багато зробивши для становлення й зростання перших студентів-істориків, М. Алексієвець був переконаний, що майбутнім факультету є його випускники. Отож, після закінчення аспірантури, викладання на факультеті розпочали Л. Алексієвець (“Історія слов’янських народів”), Н. Ігнатенко (“Методика викладання історії”), а на міжфаці – Б. Буяк, В. Кіцак, В. Окаринський. Просякнуті “істфаківським духом”, вони забезпечили наступність традицій та стали прикладом реалізованості для нових потоків студентства.

17 вересня 2004 р. ТДПУ набув статусу національного, а ректор В. Кравець визначив новий пріоритет – входження в Болонський процес. Нові тенденції щодо реорганізації змісту освіти, формування атмосфери змагальності серед викладачів і студентів, а отже – підвищення якості навчання й викладання (XXI ст. – час новітніх, 2004: 2) виглядали надзвичайно привабливо й актуально. А позитивні очікування швидкої інтеграції в європейський науково-освітній простір та перспективи офіційного визнання в Європі українських дипломів, активізували роботу колективу.

Факультет виявився підготовленим до змін, адже в попередні роки деканом було ініційовано ряд кроків, спрямованих на впровадження у навчальний процес нових технологій. Зокрема, була розроблена факультетська Програма розвитку інноваційних технологій у процесі викладання історичних дисциплін, у 2002 р. проведено кілька науково-практичних конференцій: “Інноваційні технології в процесі викладання історії” (2002 р.), “Національна історична освіта: погляд у XXI ст.” (2002 р.), “Релігієзнавство як навчальна дисципліна: теоретико-методологічні та методичні аспекти викладання у вищій школі” (Людина енергетики, 2017: 11).

Декан М. Алексієвець спрямував роботу колективу на “упровадження кредитно-модульної системи навчання” (Архів ТНПУ. Спр. 4463. Арк. 1), розробку нових навчальних планів та удосконалення змісту навчальних дисциплін. На факультеті було впроваджено систему індивідуальної роботи, 100-бальну систему оцінювання, переглянуто принципи організації заліково-екзаменаційної сесії, впроваджено тестування, введено посади т’юторів. Поряд із деканом і завідувачами кафедр, значну організаційну роботу проводили заступники декана з навчальної роботи – І. Шумський та В. Савенко, голова методичної комісії Т. Гонтар.

Саме доц. Віктор Васильович Савенко (Архів ТНПУ. Спр. 4825. Арк. 3), обраний у 2006 р. деканом історичного факультету, продовжив роботу з подальшого впровадження освітніх реформ у контексті вимог Болонського процесу. У наступні роки було завершено перехід на трирівневу систему підготовки студентів – “бакалавр”, “спеціаліст”, “магістр”, та переглянуто зміст освіти на кожному з навчальних рівнів. Якщо програма підготовки бакалавра і спеціаліста орієнтувалася на національну школу, то магістерська програма – передбачала підготовку фахівця-історика, здатного працювати у вищих навчальних закладах.

Пріоритетом стало посилення індивідуалізації навчання та широке запровадження інформаційних технологій (Архів ТНПУ. Спр. 4825. Арк. 6). Отож нові навчальні плани, розроблені за участі заступників декана з навчальної роботи Н. Ігнатенко і Я. Секо, передбачали скорочення тижневого аудиторного навантаження на студентів та розширення варіативної складової. Так, лише на освітньо-кваліфікаційному рівні “спеціаліст” було запропоновано 15 нових спецкурсів, з яких студент мав обрати 5. Факультет перейшов до

комп'ютеризації підсумкового тестування та активізував створення електронних навчально-методичних комплексів із усіх навчальних дисциплін. У зв'язку з цим, за сприяння ректорату, було кількісно збільшено і осучаснено комп'ютерне обладнання.

Відбулася адаптація базових курсів до викладання в умовах кредитно-трансферної системи – розроблено нові робочі програми, методичне забезпечення та засоби діагностики. Кафедри запропонували нові курси для освітньо-кваліфікаційних рівнів “спеціаліст” і “магістр”, зорієнтовані на потреби студентів у отриманні якісної і сучасної освіти. Їх тематика відображала низку нових напрямів і підходів, які отримали розвиток на факультеті, зокрема, вивчення сучасних теорій націй і націоналізму, впровадження цивілізаційного підходу та етнополітичного аналізу до суспільних процесів. Орієнтуючись на ринок праці, впроваджувалися курси з державного управління, менеджменту в освіті. У сучасній інтерпретації були запропоновані проблеми державотворення в Центральній Європі у міжвоєнний період, етногенезу українців, аграрної історії, українського національного руху, актуальні проблеми славістики і грушевськознавства.

Подальшого удосконалення набули й базові курси – “Історія Стародавнього Сходу”, “Історія Стародавніх Греції і Риму” (доц. О. Шама), “Історія української і зарубіжної культури” (І. Зуляк), “Методика викладання правознавства” (М. Бармак), “Філософія” (Л. Кондратюк), “Етика і естетика” (Н. Морська), “Історія України” (П. Михальчук, М. Бармак). Важливу роль в покращенні викладання історії України на факультеті відіграв перший Всеукраїнський науково-методичний семінар завідувачів кафедр історії України у листопаді 2007 р.

Суттєво удосконалилися форми проведення індивідуальної та самостійної роботи, переглянуто методику організації наукової роботи студентів. Широке впровадження нових технологій навчання спрямовувалося на реалізацію принципу “навчання через дослідництво”. Посилилася практична складова навчання. Під керівництвом Н. Ігнатенко зросла роль і тривалість педагогічної практики, яка проводилася не лише в школах, але й в училищах, коледжах, університеті. З метою розширення науково-освітніх напрямків було створено науково-дослідні центри: дослідження проблем героїчного минулого українського народу (В. Старка), європейських досліджень (М. Бармак), досліджень духовної культури України (Е. Бистрицька).

Ця робота розтягнулася на кілька років, але в цілому досягла поставленої мети, і декан В. Савенко констатував “створення власного інноваційного середовища, утвореного на основі поєднання національних традицій та сучасних тенденцій європейського освітнього простору” (Архів ТНПУ. Спр. 5562. Арк. 3).

Одним із чинників успішності переходу до нового освітнього стандарту стала поступова зміна поколінь викладачів. До викладання залучалися колишні випускники історичного факультету – О. Валіон (“Нова історія”), І. Федорів (“Історія слов'янських народів”), І. Куций (“Історія України”), Л. Костюк (“Етнографія”), М. Москалюк (“Історія України”), Я. Секо (“Історія слов'янських народів”), В. Гевко (“Нова історія”, “Новітня історія”), В. Терещенко (“Історія України”), В. Старка (“Історія України”), Ю. Древницький (“Комп'ютерні технології у наукових дослідженнях”), Н. Григоруk (“Історія слов'янських народів”), А. Кліш (“Спеціальні історичні дисципліни”), Т. Лахманюк (“Історія країн Азії і Африки”). Перейнявши досвід своїх учителів, вони надали нової якості навчальним курсам через залучення сучасних здобутків вітчизняної і західної історіографії, осучаснення технологій навчання – застосування мультимедій, розробку інтерактивних курсів тощо.

Ознакою зростання кадрового потенціалу факультету стало значне представлення його працівників у керівництві університету. Так, Б. Букчак став проректором із наукової роботи та міжнародного співробітництва, а з листопада 2017 р. – ректором ТНПУ ім. В. Гнатюка, В. Брославський – начальником відділу виховної роботи, Б. Тустанівський – начальником відділу міжнародного співробітництва, М. Москалюк – начальником відділу моніторингу і якості освіти, а А. Григорук – з 2001 р. очолює первинну профспілкову організацію працівників ТНПУ ім. В. Гнатюка.

Перехід факультету на нові стандарти освіти, співпав із несприятливими наслідками демографічної кризи, зменшенням державного замовлення, низьким соціальним статусом працівників освіти, посиленням конкуренції з боку закордонних навчальних закладів. Реформування системи вступу та організації навчального процесу змусило колектив факультету суттєво оновити освітню пропозицію, пристосуватися до запитів абітурієнтів.

Обраний у 2013 р. деканом факультету проф. Микола Валентинович Бармак (Архів ТНПУ. Спр. 921. Арк. 32), поставив перед колективом завдання досягнути якості освіти європейського рівня. Декан у своїй роботі зосередився на повну переорієнтацію навчання на потреби ринку: “Історик – це професія з перспективою. Ми готуємо не лише вчителів історії для середньої школи. Вчені, викладачі, діячі громадських організацій та політичних партій, правознавці, працівники сфери менеджменту та органів державного управління...”.

Метою навчального процесу бачилася підготовка успішного фахівця, конкурентоспроможного на ринку праці. Декан бачив факультет відкритим для новацій та світових освітніх трендів. Задля цього у магістратурі було запроваджено спеціалізації “Туристично-краєзнавча робота” та “Основи правознавства”. Спільно з Академією Януша Длугоша (м. Ченстохова) було започатковано програму паралельних дипломів для магістрів.

Значну увагу було зосереджено на профорієнтаційній роботі серед випускників шкіл області, пропагуванні досягнень факультету в регіональних ЗМІ та спільних проектах із владою в гуманітарних питаннях. Прийняття Закону “Про вищу освіту” (2014 р.) сприяло активізації навчально-методичної роботи, елементом якої стало створення сучасних навчально-методичних комплексів із усіх дисциплін.

Робота декана і його заступників із навчальної роботи Я. Сека та В. Старки спрямовувалася на розробку нових навчальних планів, які враховували нові освітні тенденції – зменшення кількості навчальних дисциплін, тижневого учбового навантаження студентів та річного навантаження викладачів. Важливим кроком стало проходження державної акредитації та розширення ліцензійного обсягу підготовки магістрів. На кафедрах продовжилася робота зі створення бази для дистанційного навчання, реалізовано широку програму стажування викладачів у провідних вишах України та закордоном.

Політичні зміни в Україні після 2014 р. сприяли зростанню участі викладачів у роботі місцевих засобів масової інформації. Пропагуючи важливість історичних знань під час російської агресії, викладачі та студенти виступали з роз’ясненнями щодо окремих історичних подій та сучасної української й міжнародної політики. На думку декана, інтелектуальний потенціал факультету мав бути спрямований на розвінчування міфів та протидію інформаційним загрозам з боку Росії. Крім того, на факультеті були створені умови для адаптації студентів із Криму та східних областей України.

У жовтні 2016 р. деканом факультету було обрано Володимира Володимировича Міська. Запропонована ним Програма розвитку історичного факультету до 2021 року, передбачає врахування викликів сучасного суспільного розвитку – глобалізації всіх соціально-економічних процесів, радикальну

трансформацію ринків праці, виникнення принципово нових технологій і провайдерів освітніх послуг, загострення конкуренції на всіх рівнях, починаючи з регіонального.

Продовжуючи традиції надання студентам якісної, конкурентоспроможної вищої освіти, факультет і надалі має позиціонувати себе як “інтелектуальний, культурний, педагогічно-освітній центр регіону”. Його безпосереднім завданням є підготовка високопрофесійних, морально стійких, патріотичних фахівців, здатних ефективно працювати і навчатися упродовж життя.

Під керівництвом декана та його заступника з навчальної роботи Н. Морської, кафедри розпочали роботу з розширення числа спеціальностей та спеціалізацій на факультеті. Зокрема, відкрито нові спеціальності – 033 Філософія (аналітика суспільних процесів) та 032 Історія та археологія для освітньо-кваліфікаційних рівнів “бакалавр” і “магістр”. На кваліфікаційному рівні “магістр” було запроваджено нові спеціалізації – “Українознавство”, “Правознавство”, “Суспільствознавство”, “Туризмознавство”, “Міжнародні відносини”.

Акцент на розширенні варіативності навчання стимулював створення нових авторських курсів, з-поміж яких відзначимо: “Аналітика суспільних процесів”, “Сучасна філософська антропологія”, “Національні процеси в Україні на сучасному етапі”, “Міжнародна політика Святого престолу” “Історія і теорія українознавства”, “Методика навчання українознавства”, “Методологія українознавчих досліджень”, “Судові і правоохоронні органи”, “Українська націоналізм”, “Державотворчі процеси в сучасному світі”, “Зовнішня політика України сучасності” та ін.

З цією ж метою на факультет запрошуються для читання лекцій українські та закордонні вчені як-от Я. Грицак, В. Брехуненко, Ю. Волошин, Б. Андерсон.

Головним трендом сьогодення є інтеграція колективу факультету в глобальний освітній і науковий простір. У цьому контексті активізується грантова робота, стажування за кордоном. А залучення викладачів до різноманітних систем наукової ідентифікації, як от ORCID, ResearcherID, Google Scholar відкриває можливості для виходу на новий – міжнародний рівень.

“Історія – життя коротка мить, історія – людські тисячоліття”

Від початку факультет замислювався в якості провідного наукового центру Тернопілля. Декан М. Алексієвець постійно наголошував на необхідності “... створити свої школи, наукові напрями, лабораторії з акцентом на вивчення проблем регіону, свої авторські підручники, курси лекцій, дбати про постійні зв’язки з установами народної освіти, із загальноосвітніми школами...” (Архів ТНПУ. Спр. 2874. Арк. 55).

Багато в чому науковим дослідженням сприяв час – зростання суспільного інтересу до історичних знань, віра в здатність знань про минуле позитивно вплинути на складні умови сучасності й надати українському суспільству необхідну перспективу. Історичні знання позбавлялися партійної заідеологізованості, єдиної марксистсько-ленінської методології. Історія поверталася, насамперед, вчителькою життя.

Не обмежуючись освітніми завданнями, колектив факультету долучився до формування нової концепції національної історії. Її розробка в 1990-х і наступних роках створювала величезні можливості для реалізації потенціалу кожного викладача відповідно до його інтересів. На факультеті було відкрито аспірантуру, започатковано перші колективні наукові теми: “Україна в контексті європейської історії”, “Україна і світ”, “Духовна культура і проблеми національного відродження” (Архів ТНПУ. Спр. 3029. Арк. 9). У процесі їх розробки з’явилися перші колективні праці – “Україна і світ. Історія: минуле і сучасне” (Україна і світ, 1995), “Тернопілля: сторінки історії” (Тернопілля:

сторінки, 1995), “Україна на шляху до незалежності і демократії” (Україна на шляху, 1996).

Окремо відзначимо започаткування наукового збірника “Наукові записки. Серія: Історія” (головний редактор М. Алексієвець). Переважна більшість публікацій збірника – це предметний внесок у дослідження та узагальнення нових маловивчених тем з історії України й всесвітньої історії, її міжнародних зв’язків у контексті європейського історико-культурного й суспільно-політичного процесу, концептуальних проблем історії національного руху ХІХ–ХХ ст. Також розглядалися питання методології історії, змісту, форм, методів історичної освіти, проблем розвитку вітчизняної культури та біографістики. Безумовна цінність “Наукових записок” історичної серії – у спробі з’ясувати магістральні шляхи розвитку сучасної української історії, яка б ґрунтувалася не на ідеологічних догмах, а на історичних джерелах та кращих досягненнях української історіографії, у якій основне місце повинні знайти проблеми етногенезу українського народу, становлення та формування його державності, вивчення перспектив розвитку (Людина енергетики, 2017: 13).

Факультет позиціонувався в якості відкритого інтелектуального простору, чому посприяло проведення міжнародних та всеукраїнських конференцій за участі провідних вітчизняних і зарубіжних дослідників. Ось лише деякі з них: “Михайло Грушевський – видатний український вчений, державний діяч, громадянин” (1996 р.), “Українська новітня держава: історія і сучасність” (1997 р.), “Історія України в контексті європейського національно-революційного руху 1848–1849 рр.” (1998 р.), “Мирон Кордуба у контексті сучасного національного відродження” (2001 р.), “Національно-державне відродження слов’янських народів Центрально-Східної Європи крізь призму 85-річчя” (2003 р.).

Перші роки виявилися для факультету надзвичайно плідними в науковій роботі, адже багато викладачів працювали над докторськими і кандидатськими дисертаціями. Упродовж 1993–2003 рр. було опубліковано майже 30 монографій, понад тисячу статей та навчально-методичних посібників, проведено 12 міжнародних і всеукраїнських наукових конференцій (Алексієвець, 2003: 6). За цей час докторську дисертацію захистила М. Братасюк, а кандидатські – О. Шама, Ю. Поліщук, І. Зуляк, М. Бармак, Г. Петришин, Г. Поперечна, О. Петровський, В. Савенко.

Відштовхуючись від концепту української культури, яка, на відміну від державної традиції, носить неперервний характер, науковці факультету показали закономірний характер національного відродження ХІХ ст. і його зв’язок із попередніми виявами національної ідентичності та наступними процесами кінця 1980-х – початку 1990-х рр. Визначальним у цьому стало дослідження діяльності неполітичних організацій – Києво-Могилянської академії, “Просвіти”, “Наукового товариства імені Т. Шевченка”, “Пласту”, фізкультурно-спортивних і молодіжних товариств та їх впливу на формування української національної свідомості. Іншою складовою означених тем став розгляд їх у центрально-європейському чи слов’янському контексті, що дозволяло аргументовано говорити про європейську традицію в українській культурі.

Здійснені комплексні дослідження національних організацій Галичини дозволили відкрити чимало забутих імен, тож не випадково домінуючим напрямом наукових досліджень нульових років стала біографістика, яка не просто повертала із забуття, а гуманізувала регіональну історію, ставила в її центр людину. Було напрацьовано не лише солідний джерельний матеріал, але, під керівництвом проф. М. Алексієвця, вироблено цілісну методику біографічних досліджень, представлену у роботі “Українська історична біографістика: забуте і невідоме” (Українська історична, 2005). Дисертаційні роботи і монографії

присвячені різним аспектам діяльності В. Гнатюка, М. Грушевського, М. Кордуби, М. Чубатого, О. Кандиби-Ольжича, А. Шептицького, К. Левицького, Й. Сліпого, К. Студинського, В. Старосольського, О. Барвінського, І. Горбачевського, у прямому сенсі вирости зі студентських курсових і дипломних робіт та проведених на базі факультету наукових конференцій.

Ще одною дослідницькою темою стало вивчення організованих форм та ідеологічних засад українського національного руху ХІХ–ХХ ст. Не задовільняючись одновимірністю політичної історії, науковці факультету досліджували актуальні проблеми економічної історії (промисловість України ХІХ ст., столипінська реформа, аграрна історія), української історіографії й еміграції.

Вивчаючи різні пласти вітчизняної історії, науковці дуже часто виходили з різних світоглядних і дослідницьких засад. Це породжувало солідну дискусію щодо концептуальних основ історичного минулого України. У цьому контексті цікавим проектом стала спроба викладачів кафедри історії України запропонувати власну концепцію історії України. Особливістю роботи стало поєднання двох поколінь істориків, спроба критичного погляду на зміст національної парадигми історії. Результатом роботи став чотиритомник “Історія України” під загальною редакцією проф. П. Коріненка.

Реагуючи на об’єктивні процеси зростання якості наукових досліджень, у 2004 р. було відкрито докторантуру з всесвітньої історії, а дещо згодом – з історії України. Практичним результатом наукової роботи стали кандидатські дисертації Б. Буяка, В. Окаринського, Н. Ігнатенко, Н. Морської, І. Федорів, О. Валіон, І. Куцога, М. Москалюка, Л. Костюк, Я. Сека, В. Гевко, В. Терещенка, Н. Григоровук, Т. Лахманюк, Г. Саранчі, О. Ятищук, А. Кліша, Ю. Древніцького.

Водночас, в нульові роки стали помітні нові тенденції в науковому житті факультету, ознакою чого стали докторські дисертації Л. Алексієвця, І. Зуляка, М. Бармака, Е. Бистрицької, Б. Трофим’яка. Найперше відзначимо зростання частки досліджень із всесвітньої історії, зокрема, історії Польщі, взаємин СРСР і Ватикану.

Поряд із “Науковими записками” (гол. ред. І. Зуляк), у 2008 р. почав виходити новий збірник – “Україна–Європа–Світ” (гол. ред. Л. Алексієвця), орієнтований на дослідження історії зарубіжних країн, міжнародних відносин, європеїстики і глобалістики. Пріоритетними визначаються такі аспекти як діалектика історії України та всесвітньої історії, впливи домінуючих націй на розвиток української історичної науки в ХІХ–ХХ ст.; українська історична наука ХІХ–ХХ ст. у всесвітньо-історичному контексті, концепція та періодизація; схеми української і всесвітньої історії в ХІХ–ХХ ст. – зміни світобачення (Людина енергетики, 2017: 14).

На факультеті започатковано дослідження зовнішньої політики України та двосторонніх відносин України з ЄС, Великою Британією, Польщею, Чехією, Росією, Білоруссю, країнами Азії тощо. Загалом, україно-польські відносини ХХ ст. користуються сталим інтересом, а проблеми депортації, політики колонізації, відповідей українського націоналістичного руху, відносини на сучасному етапі глибоко інтегровані в складний і неоднозначний процес суспільного діалогу між нашими народами. Дослідникам притаманне розуміння необхідності врахування історичного спадку в стратегічному зближенні країн-сусідів й формуванні толерантної культури співпраці.

Глибшої проблематизації набули дослідження міжвоєнного періоду в Центральній Європі, історії державної служби Російської імперії, історії українського селянства, історії світової культури, методології наукових

досліджень, релігійного чинника в історії України ХХ ст., пам'яткоохоронної справи тощо.

Науковий бум 2000-х років у наступному десятиріччі дещо зменшився. Водночас факультет поповнився новими докторами наук – Б. Буяк, М. Москалюк, Л. Павлишин, І. Куций, В. Савенко. А кандидатські дисертації успішно захистили В. Місько та А. Киданюк.

Відзначимо, що кафедри оновили і розширили кількість колективних тем. Так, кафедра нової і новітньої історії та методики викладання історії досліджує теми “Україна (Тернопільщина) в контексті європейської історії” (керівник – М. Алексієвець) та “Україна–Європа–Світ: історико-політичні, соціально-економічні та духовні аспекти розвитку” (керівник – Л. Алексієвець); кафедра стародавньої і середньовічної історії – “Актуальні проблеми історії, культури, освіти, науки і техніки України” (керівник – І. Зуляк), “Релігія і Церква в Україні в контексті світових релігійних процесів” (керівник – Е. Бистрицька); кафедра історії України – “Актуальні проблеми історії ХІХ–ХХІ ст.”; кафедра філософії і економічної теорії – “Актуальні проблеми історії соціально-економічного та духовного розвитку України” та “Основні тенденції становлення українського духовно-культурного та соціально-економічного простору”.

Важливою віхою в історії факультету стало створення у 2012 р. спеціалізованої ради із захисту кандидатських дисертацій К 58.053.04 (голова – проф. І. Зуляк) за спеціальностями “історія України” та “історія науки і техніки”. Після перереєстрації, у 2014 р. – за спеціальностями “історія України” та “всесвітня історія”, а у 2016 р. рада Д 58.053.04 отримала право приймати до захисту докторські дисертації із вказаних спеціальностей.

Основу ради складають провідні викладачі факультету: професори І. Зуляк (голова ради), Л. Алексієвець (заступник голови ради), М. Алексієвець, М. Бармак, Е. Бистрицька, Б. Буяк, М. Москалюк, П. Коріненко, Л. Павлишин, доцент І. Федорів (учений секретар ради). За час діяльності спеціалізованої ради захищено 39 кандидатських дисертацій і 3 докторські (Звіт про роботу. Архів ТНПУ).

Друге десятиріччя характеризується усвідомленням кризовості національної парадигми історії, вимогою її нового прочитання в контексті глобальних викликів. З іншого боку, переорієнтація системи освіти на вимоги ринку, спонукала науковців факультету розширити проблематику власних досліджень. Отож, не випадково остання набула певної мозаїчності, де поряд із методологічно напрацьованими напрямками співіснують нові пошукові стратегії та стилі історіописання.

Широкого застосування набула цивілізаційна парадигма осмислення української історії, прикладом чого стала двотомна монографія Л. Алексієвець, М. Юрія, Я. Калакури та О. Удада “Україна: цивілізаційний контекст пізнання”. Сучасні західні методики дослідження застосовані до проблем становлення і розвитку української нації, історіографічного спадку, етнополітики. У навчальний процес і наукові дослідження впроваджується усна історія. Спостерігається відхід від домінування політичної історії на вивчення аполітичних і контркультурних середовищ, дослідження історії повсякденності. У практичному сенсі цікаві перспективи відкриває історична реконструкція, краєзнавчі дослідження, інноваційні методи викладання історії тощо. Значний науково-пізнавальний інтерес, резонанс у громадськості міста викликала робота В. Окаринського “Тернопіль: місто, люди, історія (від давнини до 1991 р.)” (Окаринський, 2017).

Ці та інші проблеми стали предметом обговорення на конференціях ““Просвіта” в національно-культурному житті українського народу” (2008 р.), “Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших

часів до сьогодні” (2012, 2013, 2017 рр.), “Українська греко-католицька церква у сучасних процесах розвитку українського суспільства” (2016 р.), “Протестантські церкви у контексті вітчизняної історії та суспільних трансформацій” (2017 р.) “Європа – Україна – Тернопільщина: міжнародні відносини, співпраця, безпека (До Дня Європи в Україні)” (2017 р.).

Сьогодні ставить перед науковцями факультету нові вимоги – інтеграція у світовий науковий простір. Мова йде не лише про підвищення якості робіт та їх закордонну публікацію. Вимогою часу є застосування кращих західних наукових методик до актуальних проблем української та зарубіжної історії, розробка грантових тем, які б надали практичності історичним знанням, зробили б їх невід’ємною складовою реформування українського суспільства. Очевидно, що власне історична проблематика найближчим часом доповниться дослідженнями гуманітарного спрямування, що відповідає стратегії розвитку факультету та провадження ним своєї науково-освітньої місії.

“Істфак – це ми, об’єднані істфаком...”

Те, що факультет створювався “з нуля” мало неабияке значення – не лише викладачі, але й студенти були залучені до формування його традицій. Перший потік – 36 студентів, своєю чисельністю поступався кількості працюючих викладачів, тож не випадково, факультет мислився по-сімейному. Сьогодні істфак – це велика й дружня родина. Достатньо сказати, що за 25 років на факультеті побралася не одна пара, 18 колишніх студентів сьогодні – викладачі істфаку, а у 2015 р. студентом факультету став син випускників Шафранських.

Завданням факультету було і залишається єднання людей із різних регіонів України та поколінь. Адже це, зрештою, головне призначення історії – творити спільні основи, забезпечувати трансляцію цінностей у часі через пошук нових форм, нових сенсів, нових емоцій. Про це можна по-різному сказати, але для багатьох тернопільських істориків своєрідним кредом стали слова: “Істфак – це клас, істфак – це штука, істфак – це зорі української науки”. У них заховано неповторні миті студентського життя, проведеного пліч-о-пліч із рідними людьми.

Упродовж 25 років встановилася особлива атмосфера близькості й співпричетності. Заступники декана з виховної роботи І. Шумський, О. Валіон, Л. Костюк, О. Ятишук, куратори академічних груп спільно зі студентами сформували цілісну і гнучку систему дозвілля на факультеті. Традиційними у ній стали дні першокурсника та факультету. Серед інших популярних заходів – Шевченківські дні, Андріївські вечорниці, день Нестора Літописця, день квітів, “Міс Факультету”, день Валентина, благодійні ярмаки, інші урочисті й пам’ятні дати національного календаря. Спільні пікніки й дискотеки, походи в театр і музеї, уболівання за факультетські команди – ось далеко не повний перелік заходів, якими живе студентство.

Упродовж 25 років гостями факультету було чимало відомих в Україні і за її межами осіб. Це і політики – В. Чорновіл, Л. Лук’яненко, Л. Танюк, І. Білас, Ю. Тима, громадські діячі – С. Сапеляк, В. Овсієнко, Т. Носко-Оборонів, М. Маринович, Н. Осьмак, літератори М. Левицький, брати Капранови, В. Тимченко, С. Синюк та ін.

Із ініціативи викладачів П. Коріненка, І. Шумського та О. Петровського була започаткована традиція організації екскурсій регіонами України. Особливо пам’ятними стали поїздки козацькими місцями – Переяслав-Хмельницький – Канів – Черкаси – Чигирин – Суботів – Холодний Яр – Умань (2000), фортецям Буковини і Поділля (2000), півдню України за маршрутами Умань – Одеса – Ізмаїл – Білгород-Дністровський (2001) та Запоріжжя – Асканія-Нова – Бахчисарай – Севастополь – Судак – Лівадія (2002). На сьогодні цю роботу продовжує В. Кіцак, знайомлячи студентів із Поділлям, Волинню, Закарпаттям,

Брацлавщиною. 3-поміж відвіданих останніми роками міст – Хотин, Кам'янець-Подільський, Меджибіж, Вінниця, Гайсин, Мукачеве, Хуст, Золочів, Львів, Олесько та ін.

Перші роки стали часом закладання традицій факультету – студентського самоврядування, науково-пошукової роботи, організації дозвілля, участі в громадсько-політичному житті області, спорті. Студенти сформували для себе певний тип поведінки, який утверджувався з кожним новим курсом. Історик мислився надзвичайно широко – “це не тільки “бібліотеки-семінари-лекції”, але й цікаві знайомства, спілкування з відомими людьми, зрештою, активна громадсько-політична робота”, – стверджував С. Барна, і додавав: історик – це, перш за все подвижник” (Нехай здійсняться, 2001: 4).

Опираючись на досвід інших факультетів, було створено дієву структуру студентського самоврядування, яка дозволила реалізуватися цілеспрямованим студентам і стала справжньою школою лідерства. У різні роки студентськими деканами були Оксана Луцишин, Тарас Волинець, Олена Рега, Олеся Солонина, Наталія Град, Галина Кавецька, Богдан Баран, Ярослав Півторак, ін.

Спільно зі старостами груп вони забезпечували належну організацію навчального процесу та дозвілля студентів. Опікувалися створенням на факультеті дослідницьких, мистецьких, спортивних груп та груп за інтересами, координували їх роботу зі студентами інших факультетів, залучали до участі в різноманітних заходах на рівні університету, міста й області. Важлива роль їм належала в соціалізації студентів першого курсу та їх включення в життя факультету, підтримка під час сесій.

Загалом, комунікація з різними громадськими й благодійними організаціями, фондами, освітніми центрами, яка здійснювалася В. Цимбалюком, Ю. Мендик, Ю. Івашуком, І. Ткаченко забезпечувала постійну включеність факультету в життя міста.

Значну роботу з налагодження побуту та матеріальної підтримки здійснювали факультетські профорги – Любомир Крупа, Володимир Ткач, Юрій Юрик, Ігор Яцик, Андрій Чистух, Володимир Місько, Андрій Киданюк, Іван Шустак, Іван Тимків, Ярослав Обач. Труднощі починалися з елементарного – побуту, холодних і погано відремонтованих гуртожитків, нестачу грошей через систематичну заборгованість із стипендій.

Та попри це, спільно з ректоратом і деканатом у 2000-х рр. вдалося значно покращити умови проживання в гуртожитку й організувати в них дозвілля та відпочинок. У цьому контексті цікавими заходами стали тижні гуртожитків та проведення спортивних змагань. Іншим напрямком було спрямування студентів на профілактичне оздоровлення в університетський профілакторій.

Дуже часто робота на факультеті ставала першим кроком для перевірки себе й власних організаторських здібностей, і студенти-історики виходили на вищий рівень. Так, університетське студентське самоврядування свого часу очолювали Руслан Сопівник, Тарас Буряк та Ігор Процик, а університетську студентську профспілку – Юрій Юрик, Володимир Місько та Андрій Киданюк. Коли у 2000-х рр. активізувалося студентське самоврядування на рівні міста, студенти факультету взяли дієву участь у його роботі, а Ганна Леськів і Назар Лис – стали студентськими мерами.

Складні умови становлення впливали на стан навчальної бази – не вистачало всього, але факультет міг дати інше – він творив творче й інтелектуальне середовище, в якому кожен міг знайти себе. Візитівкою молодого факультету стала освіта через науку. Пошукова й дослідницька робота під керівництвом досвідчених педагогів стала об'єднуючим чинником, яка компенсувала вище названі труднощі, відволікала від складних побутових умов. Не випадково, чимало часу на радах факультету й кафедрх приділялося питанням організації

спочатку курсових, а потім – дипломних робіт. Саме вони стали першими науковими кроками для майбутніх кандидатів і докторів наук.

Координація студентської наукової роботи покладалася на Студенське Наукове Товариство, яке в різні роки очолювали Богдан Буяк, Василь Штокало, Юлія Півень, Святослав Липовецький, Володимир Мороз, Андрій Грубінко, Богдан Бутковський, Андрій Козюра, Марія Юрчак, Уляна Паньків.

Престижність наукової діяльності на факультеті підкреслювалася організацією конференцій, підготовкою збірників наукових праць, участю в наукових конкурсах та студентських олімпіадах. Завдяки СНТ було налагоджено роботу в профільних гуртках та проблемних групах, організовано “круглі столи”, наукові семінари, зустрічі з відомими науковцями і діячами сучасності, проведено урочисті академії до пам’ятних дат тощо. На “свято науки” перетворюються щорічні факультетські науково-звітні конференції, а візитівкою факультету стали міжнародні та всеукраїнські конференції: “Спадщина Олега Кандиби-Ольжича у контексті національного відродження” (1997 р.), Українсько-польські відносини в ХХ столітті: державність, суспільство, культура” (1999, 2001, 2002, 2003 рр.), “Україна – Польща: шлях до європейської співдружності” (2001), “Актуальні проблеми історії і правознавства у дослідженнях молодих вчених” (2003 р.).

Специфічною формою роботи СНТ була підготовка і видання факультетського часопису “Сторінки літопису”, газет “Історик” (редактори – Ольга Кобельська та Ірина Федорів), “Вісник Студентського Наукового Товариства” та ін.

Стало нормою лідерство факультету в університеті за кількістю проблемних наукових груп, проведених наукових заходів, опублікованих статей, переможців всеукраїнських конкурсів наукових робіт та олімпіад. Так, студенти Леся Алексієвець та Василь Штокало за цикли наукових праць були нагороджені Грамотами Національної академії наук України, магістрант Андрій Грубінко зайняв друге місце на всеукраїнському конкурсі студентських та аспірантських наукових праць з питань євроатлантичної інтеграції, Микола Галай зайняв друге місце у Всеукраїнському конкурсі науково-пошукових робіт “Голодомор 1932–1933 років. Україна пам’ятає”, а Марія Юрчак у 2011 і 2013 рр. за наукові праці ставала стипендіатом Фонду Віктора Пінчука.

Студенти неодноразово ставали переможцями (Володимир Окаринський, Михайло Бігус, Петро Вівчарик) й призерами всеукраїнських олімпіад з історії, конституційного права, педагогіки, релігієзнавства. Знаковою стала перемога С. Прийдуна, Р. Куцика та Е. Абдурашитової на всеукраїнському конкурсі істориків 2014 р. Кращі студенти факультету були стипендіатами Президента України та інших державних і вузівських стипендій.

Не випадково, серед випускників історичного факультету на сьогоднішній день є багато відомих в Україні докторів і кандидатів наук.

Не меншою активністю відзначається й позааудиторна робота студентів, кожне покоління яких привносить щось нове, збагачуючи її новими ідеями та напрямками. У перші роки активною була науково-пошукова робота студентів. На факультеті було створено пошукову групу “Грибс”, проведено експедицію “Тіні забутих предків”.

Із 1996 р. на факультеті діє молодіжне науково-пошукове товариство “Обереги”, керівниками якого в різні роки були Л. Крупа, С. Барна, І. Саківський. Зосереджуючи увагу на науковій і просвітницькій роботі, товариство об’єднало кілька потоків істориків. У контексті головної мети – збереження і увічнення пам’яті про загиблих борців за волю України, жертв війни та репресій, організовувалися пошукові експедиції, збір історичних рукописів, фотоматеріалів, спогадів, упорядковувалися і утримувалися в

належному стані цвинтарі, могили, пам'ятні знаки тощо. Найповніше ці завдання реалізуються в ході експедицій “Забуті могили”, “Рейдами Шумщини”, “Рейдами Лановеччини”. “Обереги” ініціювали діяльність політично-дискусійного клубу “Діалог”. Акція “Українське кіно”, в рамках якої усі охочі мають змогу переглянути кращі зразки цього жанру мистецтва, спрямована на популяризацію вітчизняного кінематографу. “Обереги” систематично проводять конференції, семінари, круглі столи з актуальних питань історії й сьогодення, організують читання публічних лекцій та патріотичні заходи, аби сформувати “освічену, культурну когорту молодих українських діячів” (Молодіжний олімп, 2001: 2).

Під керівництвом досвідчених викладачів студенти мають змогу реалізувати в себе в клубах за інтересами. Значну науково-пошукову роботу здійснював археологічний клуб “Агустіс”. Під керівництвом доцента Олександра Петровського, його учасники О. Янковський, В. Тилишак, В. Старка, Т. Пшеничний, В. Мороз, І. Козак та ін. досліджували історію рідного краю, археологію України. Із роками робота клубу переросла простий збір археологічних матеріалів і їх опис, значно розширилася в напрямку наукових досліджень із археології України та пам'яткоохоронної справи (“Агустіс”, 2001: 3).

Дискусійно-інтелектуальний клуб “Аргумент”, під керівництвом В. Івашука заохочував студентів до оволодіння ораторським мистецтвом та методикою ведення дискусій на актуальні проблеми сьогодення (А ви вмієте, 2001: 3). Популяризація процесів євроінтеграції та розвиток громадянського суспільства були цілями Студенського клубу європеїстики, який очолював Т. Савків. Під керівництвом В. Кіцака активною була робота інтелектуального клубу “Що? Де? Коли?”. За ініціативи В. Терещенка та студента Тараса Кульчицького було створено Клуб історичної реконструкції, який займався достовірним відтворенням озброєння і спорядження воїнів Галицько-Волинської держави, а також приймав участь у фестивалях історичної реконструкції та турнірах з історичного фехтування.

Хоча науково-пошукова робота завжди була і залишається в пошані на факультеті, історики доводили свою талановитість і під час мистецьких заходів. У різні роки їх організаторами були Вікторія Чернописька, Ольга Дубина, Марія Куриш та ін.

Найбільшою популярністю користувалася гра у КВК у виконанні команди “Родина Алексів” (капітан – Микола Сивирин) – постійного учасника університетських змагань та ігор на кубок міста й обласного чемпіонату. Закладені нею традиції продовжили команди “Тернопільська особлива”, “Фієста”, “Нон-стоп”, “Еліта нації” “Істерики”. З-поміж “веселих і кмітливих” помітно виділялися Т. Волинець, О. Нитка, Н. Черлецька, С. Новінчук, В. Пастушенко, П. Боценюк...

У різні роки чимало аплодисментів зібрали учасники художньої самодіяльності Наталія Верней, Марія Скоромна, Алла Ямпольська, Оксана Трум, Ірина Федорів, Ольга Майстренко, Сергій Волянюк, Олеся Солонина, Андрій Козюра, Ольга Турукало, Мар'яна Ординас, Анна Чечота, Марія Куриш, Богдан Клим'юк, Марія Стисла та ін.

З-поміж цікавих ініціатив можна відзначити створення Зоряною Погорілою факультетського хору, театральні постановки Андрія Любасюка, створення музичного гурту “Чорні дишли”.

Помітні в університеті також спортивні досягнення істориків. У 2000-х рр. тривалий час з ними працював заслужений тренер України П. Ключко. Студенти факультету були багаторазовими переможцями та призерами університетських змагань і спартакіад із футболу, міні-футболу, баскетболу, волейболу, настільного тенісу, легкої атлетики, легкоатлетичного кросу, шахів тощо.

Факультет пишається спортивними досягненнями Руслана і Галини Сопівник у настільному тенісі, Федора Полянського та Володимира Люби в шахах, Богдана Федорчука, Альони Петришин, Любомира Хринівського, Галини Бошук у легкій атлетиці, Володимира Ткача, Ігоря Іванюти, Ігоря Ячика, Миколи Москалюка, Романа Лучка, Василя Скрипничука, Юрія Пташника, Віталія Лесняка, Василя Дударя, Володимира Міська, Андрія Дмитрука, І. Войтовича, В. Струганця, І. Дмитерка, Д. Божка та ін. у ігрових видах спорту.

Роки становлення факультету припали на надзвичайно цікавий і водночас складний період. Нещодавнє здобуття незалежності активізувало громадську активність і перевело в нову якість портебу в громадянському суспільстві й відповідальності влади перед ним. Від початку факультет дотримувався принципів єдності науки і практики, минулого і сучасного. Доречно згадати слова В. Чорновола, звернені до студентів факультету у березні 1997 р.: “історик – не тільки безпристрасний статист, а й учасник історичного процесу. Те, що ми зробили, належить історії, те, що ми зробимо – належить нам!”.

Отож, на факультеті запанувала дискусія, у якій суперечки щодо минулого виходили на злободенні питання сучасності. Історики привнесли в педагогічний інститут живильний “неспокій”. Їхня амбіційність не задовольнялася виключно наукою, а реалізовувалася у політичних структурах та молодіжних організаціях. Не випадково, усі значущі події спочатку в житті регіону, а згодом і України – зробили факультет їх безпосереднім учасником.

Особливо помітним був націоналістичний напрям. Студенти приймали участь у заходах присвячених пам’яті героїв Крут, С. Петлюри, сприяли увіковічненню пам’яті в районах області таких діячів як С. Бандера, Я. Старух, майор Мізерний. На факультеті й місті організували конференції з історії й сьогодення українського націоналізму, проводили туристичні походи по героїчних місцях УПА, приймали участь у політичних акціях. Студенти-історики стали учасниками обласних молодіжних організацій – молодіжної референтури ТОО КУН (згодом – Молодіжного Націоналістичного Конгресу), спортивно-патріотичної організації Тризуб ім. С. Бандери, Спілки Української Молоді.

Були серед студентів симпатки й інших політичних сил: Молодої України, Соціалістичного Конгресу Молоді, Української Соціал-Демократичної Молоді, Союзу демократичної молоді та ін. Великою популярністю серед істориків користувалися товариства “Пласт” і “Вертеп”, участь у благодійних фондах і організаціях (“Ідея і чин України” “Карітас”, “Українська молодь Христові”, “Обнова”, “Знамення”, “Молодіжна комісія”). Цікаві проекти міжнародної співпраці здійснювалися за сприяння “Товариства прав і гідності учнів “Фортеця”, польської фундації “Щасливе дитинство”.

Така активність стала добрим гартом для подальшої політичної діяльності І. Бабійчука, С. Барни, Мих. Бігуса, О. Вітвіцького, І. Монартовича, Ю. Сиротюка, В. Тиліцака, В. Ткача, В. Хомінця, Ю. Юрика. У наступні роки активну участь у громадсько-політичному житті області брали І. Велиган, Мик. Бігус, В. Бірчак, С. Волянюк, І. Ковалик та ін.

Загалом за 25 років факультет підготував понад тисячу істориків [5]. Вони забезпечують позитивний імідж нашої державі, новій українській школі. Вихованці факультету сьогодні – знані викладачі, доценти, професори, працюють у багатьох навчальних закладах та науково-освітніх установах країни. А доценти О. Валіон, Н. Григоров, Ю. Древницький, Н. Ігнатенко, А. Киданюк, В. Кіцак, Л. Костюк, Т. Лахманюк, В. Місько, В. Окаринський, С. Прийдун, В. Старка, Я. Секо, В. Терещенко, І. Федорів, професори Л. Алексієвць, Б. Буяк, І. Куций, М. Москалюк, поряд зі своїми наставниками, забезпечуть освітній процес та наукові пошуки на рідному факультеті. Вони є авторами низки

наукових праць, нагороджені різного рівня відзнаками. Проф. Л. Алексієвець присуджено почесне звання “Заслужений діяч науки і техніки України”.

Сягнувши чверть століття, факультет славиться своїми традиціями і досягненнями, які, благо, примножуються, набувають нового змісту і сенсу...

25-річчя стало знаменною, неординарною, історичною подією для історичного факультету, університету, у житті нашого міста, регіону. Як зазначив декан факультету, доцент Володимир Місько: “Святкування Дня історичного факультету ми наповнили низкою заходів різного спрямування: наукового, академічного, урочистого, а також тих, які зініціювали наші вихованці” (Виховуємо еліту України, 2018: 324).

Громадсько-політична активність перших випускників-істориків продовжилася безпосередньою участю їх наступників у Майданах 2004 і 2013–2014 рр. Події в країні не залишили осторонь факультет. У рядах добровольців української армії були викладачі факультету – І. Зуляк та В. Брославський, а також колишні випускники історичного факультету, зокрема, О. Стефанишин та ін., які захищають незалежність України та територіальну цілісність держави.

Реагуючи на суспільно-політичні процеси в державі під час Революції Гідності та війни на Сході, студенти істфаку під керівництвом О. Ятишук долучилися до кількох громадських, волонтерських проєктів. Найперше, було організовано збір коштів, їжі та речей для учасників Майдану, згодом – збір коштів на медикаменти та лікування поранених воїнів. Від весни 2015 р. під керівництвом В. Кіцака працює Волонтерський Центр, основною метою якого є плетіння маскувальних сіток для ЗСУ. Загалом за чотири роки війни студентами-істориками на фронт було відправлено понад 6250 м² маскувальної сітки, що достатньо аби одномоментно накрити 208 БТР.

Факультет посилив просвітницьку роботу в середніх навчальних закладах міста й області, організувавши мобільні лекторії на актуальні теми як от 500-річчя битви під Оршею, Львівський псевдособор 1946 р., голодомор 1932–1933 рр. тощо.

“Продовжуєм істфаком жити...”

Двадцять п’ять років для історичного факультету – це лише старт. Але без перебільшення можна сказати, що у нього повірили. Свідченням цього стали високі конкурси на місце і чисельні набори, престижність історичного фаху. Факультет став одним із провідних в університеті. Його визнали Українська держава та педагогічна громадськість Тернопільщини як базовий у підготовці фахівців-істориків для середніх навчальних закладів освіти (Алексієвець, 2003: 4).

Неодноразово колектив нагороджувався грамотами Тернопільської обласної державної адміністрації та Тернопільської міської ради за “високі досягнення у розвитку історичної науки і освіти, впровадження нових форм та методів навчання і виховання серед студентської молоді, активну участь у громадсько-політичному житті краю”.

Надзвичайно плідними є зв’язки факультету з провідними науковими і освітніми центрами України – інститутом Історії НАНУ, інститутом філософії НАНУ, Інститутом українознавства ім. І. Крип’якевича НАНУ, історичними факультетами Київського, Львівського, Чернівецького, Східноєвропейського, Прикарпатського, Черкаського та інших університетів. В останні роки налагоджено закордонні зв’язки з інститутами Польщі, Чехії, Болгарії. На базі факультету реалізуються спільні наукові проєкти, здійснюються стажування викладачів та рецензування наукових праць.

Факультет тісно співпрацює із обласними архівом, краєзнавчим і художнім музеями, Інститутом національного відродження, обласною науковою бібліотекою. Результатом цієї роботи є впровадження в суспільний дискурс

наукових історичних знань, формування національної самосвідомості, подолання негативних стереотипів, міфів і ментальних комплексів минулого, корекція національної пам'яті.

Працюючи в законодавчому полі держави, факультет керується законами України “Про освіту”, “Про вищу освіту”, “Про наукову та науково-технічну діяльність”, Статутом та іншими нормативними документами університету.

На чотирьох кафедрах факультету станом на 2017 р. працювало 36 викладачів (11 докторів наук та 25 кандидатів наук), котрі забезпечували підготовку бакалаврів та магістрів за трьома спеціальностями – 014.03 Середня освіта (історія), 032 Історія та археологія, 033 Філософія (Аналітика суспільних процесів). Крім цього, у магістратурі студенти мали змогу обирати такі спеціалізації – “Українознавство”, “Правознавство”, “Суспільствознавство” та “Туризмознавство”.

Діє спеціалізована вчена рада по захисту докторських дисертацій Д 58.053.04, здійснюється навчання аспірантів й докторантів. Станом на 2017 р. на історичному факультеті навчалось 285 студентів.

Висновки. З часу відновлення у 1993 р. факультет змінював стандарти історичної освіти, перетворившись на сьогодні у потужний регіональний науково-освітній і методичний центр із підготовки нового покоління вчителів історії. Налагоджено співпрацю зі школами, ліцеями та гімназіями міста й області, Тернопільським обласним комунальним інститутом післядипломної педагогічної освіти, Малою академією наук. Викладачі факультету залучаються до читання лекцій, проведення конкурсів з історії і правознавства, наукових і виховних заходів тощо. Але головне – випускники факультету змінили підходи до викладання історії, посилили її роль у формуванні світогляду, патріотизму та високих громадянських цінностей української молоді.

Осмислюючи кожен рік історичного факультету, можна стверджувати успішність його освітньої і виховної місії – формування нової української еліти. Як співано в факультетському гімні, “історики продовжують політ незламної борні, святої слави”. Утім, як і в час створення, факультет спрямований у майбутнє, яке сьогодні бачиться у глобальному інформаційному й науково-освітньому просторі. Це вимагає від колективу відкритості для інновацій, а також, мобільності й динамічності у постійному пошуку відповідних часові освітніх технологій.

Змінюватися легко, так само як й іти в ногу з часом, лише за умови самоусвідомлення себе, збереженні в собі чіткої ціннісної ідентичності. Є всі підстави стверджувати, що викладацький колектив і студентство це все мають. “Дух історичного факультету”, як і раніше, спонукає йти “захоплено щодня за істиною, вперед до перемоги”...

Список використаних джерел

- А ви вмієте, 2001 – А ви вмієте дискутувати? // Історик. 2001. № 6. С. 3.
 “Агустіс”, 2001 – “Агустіс” // Історик. 2001. № 2. С. 3.
 Алексієвець, 2001 – Алексієвець М. Істфак – це наше майбутнє // Історик. 2001. № 3. С. 1.
 Алексієвець, 2003 – Алексієвець М. Історичний факультет: шляхом утвердження і визнання // Історик. 2003. № 4. С. 2.
 Алексієвець, 2003 – Алексієвець М. Історичний факультет: шляхом утвердження і визнання // Наукові записки ТДПУ. Серія: Історія / За ред. проф. М. Алексієвця. Тернопіль. 2003. Вип. 2. С. 3–7.
 Виховуємо еліту України, 2018 – Виховуємо еліту України: 25-річчя історичного факультету ТНПУ ім. В. Гнатюка. Валіон О. // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. Тернопіль, 2018. Вип. 21. С. 323–333.
 Звіт про роботу деканату історичного факультету Тернопільського державного педагогічного інституту за 1994/1995 н. р. // Архів ТНПУ. Спр. 3029. Арк. 9.

Звіт про роботу спеціалізованої вченої ради К 58.053.04 за період з 14 лютого 2014 – по 14 лютого 2016 р. // Архів ТНПУ.

Звіт про роботу спеціалізованої вченої ради Д 58.053.04 за період з 11 липня 2016 – по 11 липня 2019 р. // Архів ТНПУ.

Людина енергетики, 2017 – Людина енергетики добра, любові, мудрості (доктор історичних наук, професор ТНПУ ім. В. Гнатюка Микола Миронович Алексієвець). Біобібліографічний покажчик (2006–2016). Тернопіль, 2017. С. 8–14.

Молодіжний олімп, 2001 – Молодіжний олімп (із громадсько-політичним акцентом) // Історик. 2001. № 2. С. 2.

Наказ № 131 від 31.08.1993 Про створення нових та реорганізацію існуючих кафедр і факультетів інституту // Архів ТНПУ.

Наказ № 144 від 13.09.1993 Про створення кафедри соціології і логіки // Архів ТНПУ.

Наказ № 157 від 28.12.1994 Про реорганізацію кафедр на історичному факультеті // Архів ТНПУ.

Наказ № 195 від 30.12.1993 Про перейменування кафедри української та зарубіжної культури // Архів ТНПУ.

Наказ № 6 від 01.07.1997 р. Про створення Тернопільського державного педагогічного університету // Архів ТНПУ.

Наказ № 92 від 31.08.1998 Про реорганізацію структурних підрозділів університету // Архів ТНПУ.

Наказ № 95 від 08.07.1996 Про реорганізацію кафедр інженерно-педагогічного та історичного факультетів // Архів ТНПУ.

Нехай здійсняться, 2001 – “Нехай здійсняться їхні мрії” // Історик. 2001. № 4. С. 4.

Окаринський, 2017 – Окаринський В. Тернопіль: місто, люди, історія (від давнини до 1991 р.). 2017. 512 с.

Петровський, 2017 – Петровський О. Усна історія: спогад про І. П. Герету // Перші геретівські читання. Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (Тернопіль, 7 червня 2017 року). Тернопіль: ТОКІППО, 2017. Вип. 1. С. 8.

Протокол № 1 засідання ради історичного факультету від 16.09.1993 // Архів ТНПУ. Спр. 2730. Арк. 1–7.

Протокол № 1 засідання ради історичного факультету від 01.09.1995 // Архів ТНПУ. Спр. 3029. Арк. 1.

Протокол № 5 засідання ради історичного факультету від 02.02.1995 // Архів ТНПУ. Спр. 2874. Арк. 55.

Протокол № 5 засідання ради історичного факультету від 17.02.1998 // Архів ТНПУ. Спр. 3798. Арк. 12.

Протокол № 4 засідання ради історичного факультету від 01.12.1999 // Архів ТНПУ. – Спр. 3798. – Арк. 41.

Протокол № 6 засідання ради історичного факультету від 16.04.2002 // Архів ТНПУ. Спр. 4291. Арк. 23.

Протокол № 1 засідання ради історичного факультету від 08.09.2004 // Архів ТНПУ. Спр. 4463. Арк. 1.

Протокол № 1 засідання ради історичного факультету від 30.08.2006 // Архів ТНПУ. Спр. 4825. Арк. 3–6.

Протокол № 1 засідання ради історичного факультету від 07.09.2010 // Архів ТНПУ. Спр. 5562. Арк. 3.

Протокол № 10 засідання ради історичного факультету від 27.06.2013 // Архів ТНПУ. Спр. 5921. Арк. 32.

Тернопілля: сторінки, 1995 – Тернопілля: сторінки історії / М. Алексієвець, М. Бармак, О. Бармак, М. Гришук та ін. Тернопіль, 1995. 163 с.

Україна і світ, 1995 – Україна і світ. Історія: минуле і сучасне. Тематичний збірник студентів і аспірантів Тернопільського педагогічного інституту / За ред. проф. Алексієвця. Тернопіль, 1995. 158 с.

Україна на шляху, 1996 – Україна на шляху до незалежності і демократії / Авт. кол. Тернопіль, 1996. 322 с.

Українська історична, 2005 – Українська історична біографістика: забуте і невідоме / під ред. М. Алексієвця. У 2-х частинах. Тернопіль: Лілея, 2005.

Фартушняк, 2003 – Фартушняк А. Роздуми ветерана істфаку // Історик. 2003. № 3. С. 5.

Федорів, 2003 – Федорів І. Пишатися є чим! // Історик. 2003. № 4. С. 3.

Федорів, 2012 – Федорів І. Тернопільська наукова школа історичної біографістики професора Миколи Алексієвця: етапи, здобутки і перспективи розвитку // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. Вип. 10. Тернопіль, 2012. С. 61–71.

Федорів, 2015 – Федорів І. О. Дубровичанин Микола Алексієвець – український вчений-історик, громадський діяч, педагог // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. Тернопіль, 2015. Вип. 16. У 2 ч. Ч. 1. С. 20–33.

XXI ст. – час новітніх, 2004 – XXI ст. – час новітніх технологій освіти // Історик. 2004. № 1. С. 2.

References

A vy vmiiete, 2001 – A vy vmiiete dyskutuvaty? [Do you know how to discuss?] // Istoryk. 2001. № 6. S. 3. [in Ukrainian].

“Ahustis”, 2001 – “Ahustis” [“Agustus”] // Istoryk. 2001. № 2. S. 3. [in Ukrainian].

Aleksiiievets, 2001 – Aleksiiievets M. Istfak – tse nashe maibutnie [FH is our future] // Istoryk. 2001. № 3. S. 1. [in Ukrainian].

Aleksiiievets, 2003 – Aleksiiievets M. Istorychnyi fakultet: shliakhom utverdzhennia i vyznannia [Faculty of History: en route to consolidation and recognition] // Istoryk. 2003. № 4. S. 2. [in Ukrainian].

Aleksiiievets, 2003 – Aleksiiievets M. Istorychnyi fakultet: shliakhom utverdzhennia i vyznannia [Faculty of History: en route to consolidation and recognition] // Naukovi zapysky TDPU. Seria: Istorii / Za red. prof. M. Aleksiiievtsia. Ternopil. 2003. Vyp. 2. S. 3–7. [in Ukrainian].

Vykhovuiemo elitu Ukrainy, 2018 – Vykhovuiemo elitu Ukrainy: 25-richchia istorychnoho fakultetu TNPU im. V. Hnatiuka. [We educate the elite of Ukraine: the 25th anniversary of the History department in Volodymyr Hnatiuk national pedagogical university in Ternopil] Valion O. // Ukraina–Ievropa–Svit. Mizhnarodnyi zbirnik naukovykh prats. Seria: Istorii, mizhnarodni vidnosyny / Hol. red. L. M. Aleksiiievets. Ternopil, 2018. Vyp. 21. S. 323–333. [in Ukrainian].

Zvit pro robotu dekanatu istorychnoho fakultetu Ternopilskoho derzhavnoho pedahohichnoho instytutu za 1994/1995 n. r. [Report on the work of the Dean's Office of the Faculty of History of Ternopil State Pedagogical Institute for 1994/1995 academic years] // Arkhiv TNPU. Spr. 3029. Ark. 9. [in Ukrainian].

Zvit pro robotu spetsializovanoi vchenoi rady K 58.053.04 za period z 14 liutoho 2014 – po 14 liutoho 2016 r. [Report on the work of the Specialized Scientific Council K 58.053.04 for the period from February 14, 2014 to February 14, 2016] // Arkhiv TNPU. [in Ukrainian].

Zvit pro robotu spetsializovanoi vchenoi rady D 58.053.04 za period z 11 lypnia 2016 – po 11 lypnia 2019 r. [Report of the Specialized Academic Council D 58.053.04 for the period from July 11, 2016 to July 11, 2019] // Arkhiv TNPU. [in Ukrainian].

Liudyna enerhetyky, 2017 – Liudyna enerhetyky dobra, liubovi, mudrosti (doktor istorychnykh nauk, profesor TNPU im. V. Hnatiuka Mykola Myronovych Aleksiiievets) [Man of energy of good, love, wisdom (Doctor of History, Professor of V. Hnatiuk TNPU Mykola Alexievets)]. Biobibliografichni pokazhchyk (2006–2016). Ternopil, 2017. S. 8–14. [in Ukrainian].

Molodizhnyi olimp, 2001 – Molodizhnyi olimp (iz hromadsko-politychnym aktsentom) [Youth Olympus (with socio-political emphasis)] // Istoryk. 2001. № 2. S. 2. [in Ukrainian].

Nakaz № 131 vid 31.08.1993 Pro stvorennia novykh ta reorganizatsiiu isnuuyuchykh kafedr i fakultetiv instytutu [Order No. 131 of 31.08.1993 On the Establishment of New and Reorganization of the Existing Departments and Faculties of the Institute] // Arkhiv TNPU. [in Ukrainian].

Nakaz № 144 vid 13.09.1993 Pro stvorennia kafedry sotsiologii i lohiky [Order No. 144 of 9/13/1993 On the Establishment of the Department of Sociology and Logic] // Arkhiv TNPU. [in Ukrainian].

Nakaz № 157 vid 28.12.1994 Pro reorganizatsiiu kafedr na istorychnomu fakulteti [Order No. 157 of 28.12.1994 On the Reorganization of the Departments of the Faculty of History] // Arkhiv TNPU. [in Ukrainian].

Nakaz № 195 vid 30.12.1993 Pro pereimenuvannia kafedry ukrainskoi ta zarubizhnoi kultury [Order No. 195 of December 30, 1993 On Renaming the Department of Ukrainian and Foreign Culture] // Arkhiv TNPU. [in Ukrainian].

Nakaz № 6 vid 01.07.1997 r. Pro stvorennia Ternopilskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu [Order No. 6 of July 1, 1997 on the Establishment of Ternopil State Pedagogical University] // Arkhiv TNPU. [in Ukrainian].

Nakaz № 92 vid 31.08.1998 Pro reorganizatsiiu strukturnykh pidrozdiliv universytetu [Order No. 92 of 31.08.1998 On the Reorganization of the Structural Subdivisions of the University] // Arkhiv TNPU. [in Ukrainian].

Nakaz № 95 vid 08.07.1996 Pro reorganizatsiiu kafedr inzhenerno-pedahohichnoho ta istorychnoho fakultetiv [Order No. 95 of July 8, 1996 On the Reorganization of the Departments of the Faculty of Engineering, Pedagogy and History] // Arkhiv TNPU. [in Ukrainian].

Nekhai zdiisniatsia, 2001 – “Nekhai zdiisniatsia yikhni mrii” [“Let Their Dreams Come True”] // Istoryk. 2001. № 4. S. 4. [in Ukrainian].

Okarynskyi, 2017 – Okarynskyi V. Ternopil: misto, liudy, istoriia (vid davnyiny do 1991 r.) [Ternopil: the City,

People, History (from Antiquity to 1991)]. 2017. 512 s. [in Ukrainian].

Petrovskiy, 2017 – Petrovskiy O. Usna istoriia: spohad pro I. P. Heretu [Oral History: Memories of I.P. Gereta] // Pershi heretivski chytannia. Materialy vseukrainskoi naukovopraktychnoi konferentsii (Ternopil, 7 chervnia 2017 roku). Ternopil: TOKIPPO, 2017. Vyp. 1. S. 8. [in Ukrainian].

Protokol № 1. zasidannia rady istorichnoho fakultetu vid 16.09.1993 [Minutes No. 1 of the meeting of the Board of History Faculty of September 16, 1993] // Arkhiv TNPU. Spr. 2730. Ark. 1–7. [in Ukrainian].

Protokol № 1 zasidannia rady istorichnoho fakultetu vid 01.09.1995 [Minutes No. 1 of the meeting of the Board of History Faculty of September 01, 1995] // Arkhiv TNPU. Spr. 3029. Ark. 1. [in Ukrainian].

Protokol № 5. zasidannia rady istorichnoho fakultetu vid 02.02.1995 [Minutes No. 5 of the meeting of the Board of History Faculty of February 02, 1995] // Arkhiv TNPU. Spr. 2874. Ark. 55. [in Ukrainian].

Protokol № 5 zasidannia rady istorichnoho fakultetu vid 17.02.1998 [Minutes No. 5 of the meeting of the Board of History Faculty of February 17, 1998] // Arkhiv TNPU. Spr. 3798. Ark. 12. [in Ukrainian].

Protokol № 4 zasidannia rady istorichnoho fakultetu vid 01.12.1999 [Minutes No. 4 of the meeting of the Board of History Faculty of December 01, 1999] // Arkhiv TNPU. – Spr. 3798. – Ark. 41. [in Ukrainian].

Protokol № 6 zasidannia rady istorichnoho fakultetu vid 16.04.2002 [Minutes No. 6 of the meeting of the Board of History Faculty of April 16, 2002] // Arkhiv TNPU. Spr. 4291. Ark. 23. [in Ukrainian].

Protokol № 1 zasidannia rady istorichnoho fakultetu vid 08.09.2004 [Minutes No. 1 of the meeting of the Board of History Faculty of September 08, 2004] // Arkhiv TNPU. Spr. 4463. Ark. 1. [in Ukrainian].

Protokol № 1 zasidannia rady istorichnoho fakultetu vid 30.08.2006 [Minutes No. 1 of the meeting of the Board of History Faculty of August 30, 2006] // Arkhiv TNPU. Spr. 4825. Ark. 3–6. [in Ukrainian].

Protokol № 1 zasidannia rady istorichnoho fakultetu vid 07.09.2010 [Minutes No. 1 of the meeting of the Board of History Faculty of September 07, 2010] // Arkhiv TNPU. Spr. 5562. Ark. 3. [in Ukrainian].

Protokol № 10 zasidannia rady istorichnoho fakultetu vid 27.06.2013 [Minutes No. 10 of the meeting of the Board of History Faculty of June 27, 2013] // Arkhiv TNPU. Spr. 5921. Ark. 32. [in Ukrainian].

Ternopillia: storinky, 1995 – Ternopillia: storinky istorii [Ternopil Region: Pages of History] / M. Aleksiiievets, M. Barmak, O. Barmak, M. Hryshchuk ta in. Ternopil, 1995. 163 s. [in Ukrainian].

Ukraina i svit, 1995 – Ukraina i svit. Istorii: mynule i suchasne. Tematychnyi zbirnyk studentiv i aspirantiv Ternopilskoho pedahohichnoho instytutu [Ukraine and the World. History: Past and Present. Thematic compilation of students and graduate students of Ternopil Pedagogical Institute] / Za red. prof. Aleksiiievtsia. Ternopil, 1995. 158 s. [in Ukrainian].

Ukraina na shliakhu, 1996 – Ukraina na shliakhu do nezalezhnosti i demokracji [Ukraine on the Road to Independence and Democracy] / Avt. kol. Ternopil, 1996. 322 s. [in Ukrainian].

Ukrainska istorychna, 2005 – Ukrainska istorychna biohrafistyka: zabute i nevidome [Ukrainian Historical Biography: Forgotten and Unknown] / pid red. M. Aleksiiievtsia. U 2-kh chastynakh. Ternopil: Lileia, 2005. [in Ukrainian].

Fartushniak, 2003 – Fartushniak A. Rozdumy veterana istfaku [FH veteran reflections] // Istoryk. 2003. № 3. S. 5. [in Ukrainian].

Fedoriv, 2003 – Fedoriv I. Pyshatysia ye chym! [Plenty of reasons to be proud!] // Istoryk. 2003. № 4. S. 3. [in Ukrainian].

Fedoriv, 2012 – Fedoriv I. Ternopil'ska naukova shkola istorichnoi biohrafistyky profesora Mykoly Aleksiiievtsia: etapy, zdobutky i perspektyvy rozvytku [Ternopil Scientific School of Historical Biography of Professor Mykola Alexiyevets: Stages, Achievements and Prospects for Development] // Ukraina–Yevropa–Svit. Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats. Serii: Istorii, mizhnarodni vidnosyny / Hol. red. L. M. Aleksiiievets. Vyp. 10. Ternopil, 2012. S. 61–71. [in Ukrainian].

Fedoriv, 2015 – Fedoriv I. O. Dubrovychany Mykola Aleksiiievets – ukrainskyi vchenyi-istoryk, hromadskyi diiach, pedahoh [Dubrovitsa Resident Mykola Alexiyevets – Ukrainian Historian, Public Figure and Teacher] // Ukraina–Yevropa–Svit. Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats. Serii: Istorii, mizhnarodni vidnosyny / Hol. red. L. M. Aleksiiievets. Ternopil, 2015. Vyp. 16. U 2 ch. Ch. 1. S. 20–33. [in Ukrainian].

XXI st. – chas, 2004 – XXI st. – chas novitnikh tekhnolohii osvity [21st Century, the Time of the Ultimate Educational Technologies] // Istoryk. 2004. № 1. S. 2. [in Ukrainian].

УДК 94(477)

DOI 10.25128/2225-3165.19.02.02

Lesya Alexiyevets

PhD hab. (History), Professor,
Department of the World History and Religious Study,
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University (Ukraine)
lmalex@tnpu.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0030-3314>

Леся Алексієвєць

Доктор історичних наук, професор,
Кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка (Україна)

Mykhailo Yurii

PhD hab. (History), Professor,
Department of Social and Humanitarian Studies and Law,
Chernivtsi Institute of Trade and Economics of
Kyiv National University of Trade and Economics (Ukraine)
mjuriy@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4969-052X>

Михайло Юрій

Доктор історичних наук, професор,
Кафедра соціально-гуманітарних наук та права,
Чернівецький торговельно-економічний інститут Київського національного
торговельно-економічного університету (Україна)

МЕНТАЛІТЕТ І ЙОГО РІЗНОВИДИ

Анотація. У статті йдеться про складне і багатозначне явище – “менталітет”. Вказується, що в існуючих з проблеми публікаціях менталітет тлумачиться як рівень індивідуальної і суспільної свідомості (А. Гуревич); людська активність, об’єктивована в пам’яті культури (В. Шкуратов); характер інтелекту (Р. Вебстер); соціальний характер (Є. Донченко). Поряд із словом “менталітет” вживається слово “ментальність” – як здатність психіки індивіда зберігати в собі ті чи інші характеристики, що визначають належність його до певного соціуму або певного часу.

Ключові слова: менталітет, ментальність, суб’єкт, етнос, нація, генотип, культура.

MENTALITY AND ITS VARIETIES

Summary. The article deals with a complex and multivalued phenomenon – the “mentality”. It is pointed out that from the publications known for this issue, the mentality is treated as the level of individual and public consciousness (A. Gurevich); human activity, objectified in the memory of culture (V. Shkuratov); the nature of intelligence (R. Webster); social character (E. Donchenko). Next to the word “mentality” is used the word “mentality” – as the possibility of the psyche of an individual to retain in itself those or other characteristics that determine its belonging to a particular society or a specific time.

Keywords: mentality, mentalty, subject, ethnos, nation, genotype, culture.

Постановка проблеми. Зародження і розвиток менталітету, як і цивілізації – це складний і тривалий процес, невіддільний від історії людства. В літературі останніх років з’явився термін “менталізація людини”, яким розуміють процес формування менталітету. Поняття “менталізація”, як похідне від концепту “менталітет”, свідчить про евристичність цього концепту. Його вже досить широко використовують психологи і педагоги, особливо розробляючи методи формування різних видів професійного менталітету.

Аналіз досліджень. Донедавна науковці, аналізуючи фактори, що обумовлюють менталітет, обмежувались, зазвичай, трьома концепціями. Згідно першої з них, менталітет обумовлений природно-генетичними факторами. Одним з перших це положення обґрунтував французький історик Ж. Лефевр, який писав, що колективна й індивідуальна ментальність є своєрідними біологічними

константами (Lefevre, 1988). Друга концепція пояснювала сутність менталітету соціально-культурними умовами. Ця точка зору була характерна для іншого французького історика, одного з засновників школи “Анналів”, Л. Февра. Розвиваючи соціоісторичну психологію, він трактував ментальність не як біологічно вкорінену константу, а як структуру, що історично формується під впливом соціальних умов і визначає думки, поняття, цінності й поведінку людей (Февр, 1991).

Виклад основного матеріалу. Вказані концепції перебільшували значення або природних, або соціальних факторів менталізації. Відтак стала переважати третя концепція, за якою формування менталітету детермінується як генетичними, так і соціальними факторами. Вона синтезує дві попередні та є найближчою до істини. Однак і вона не володіє належною мірою адекватності. Річ у тому, що всі якості й ознаки людини, зокрема і ті, які складають її менталітет, мають не один, не два, а три джерела детермінації: 1) генотип (природний початок); 2) довкілля, представлене природно-географічними і соціальними умовами (природний і соціальний початок) і 3) власну креативну діяльність суб’єкта зі створення нових культурних змістів і самовдосконалення (особистісний початок) (Губанов, 2014: 91–92). Генотип детермінує психічні можливості людини, а зовнішні умови, особливо умови навчання і виховання, а також власні зусилля зі самовдосконалення, визначають, наскільки ці задатки реалізувалися. Неповторний ансамбль ментальних особливостей кожної людини обумовлений взаємодією трьох початків – генетичного, середовищного й особистісного.

Інноваційна діяльність суб’єкта – це форма самодетермінації людини, яка посідає особливе місце у формуванні та розвитку менталітету: саме завдяки їй у менталітеті зароджуються нові компоненти, і він може прогресувати. Перші два детермінуючі фактори – генотип і середовище – обумовлюють збереження і трансляцію менталітету – передачу ментальних особливостей від одних поколінь людей до інших. Третій фактор – творча духовна активність людини – обумовлює розвиток менталітету, його якісні зміни й удосконалення.

Незважаючи на те, що духовний світ і соціально-психологічні якості кожної людини формуються під впливом усіх трьох, зазначених вище детермінуючих факторів, однак особливості соціально-психологічних якостей, що характеризують відмінності між людьми, можуть обумовлюватися переважно або умовами середовища, або генотипом, або особистісною активністю. У зв’язку з цим можна виділити три способи, або механізми, формування менталітету у суспільстві.

Перший спосіб формування менталітету полягає в тому, що проживання людей в однакових або дуже подібних природних, соціально-економічних, політичних і культурних умовах призводить до виникнення у них подібних соціально-психологічних особливостей. Так формуються національний, релігійний, територіальний, історичний менталітети, і, певною мірою, деякі види професійного менталітету, на підставі оволодіння суб’єктом легітимних для даного соціуму соціальних ролей – представника нації, класу, конфесії, території, історичної епохи, професії. В цьому випадку визначальну роль у формуванні менталітету відіграє своєрідність зовнішніх щодо суб’єкта умов. Такий спосіб менталізації був характерний, зокрема, для становлення українського менталітету (Попович, 2006: 403).

У межах кожної з соціальних спільнот (етносу, нації, населення регіону, населення історичної епохи тощо), що характеризуються своїм груповим менталітетом, є велика кількість індивідуальних менталітетів. Останні обумовлені, по-перше, відмінностями в умовах життя і особливостях субкультурного середовища, які можуть відрізнятися, наприклад, у забезпечених

верств спільноти, по-друге, відмінностями в генотипі, який становить сукупність природних задатків (обдарованість) для формування соціально-психологічних якостей людини, і, по-третє, відмінностями у власній духовній творчій діяльності.

У рамках такого способу менталізації можна виокремити два види – стихійний (ніким не керований) і свідомий (керований певними акторами). Всю множинність зовнішніх щодо суб'єкта менталітету умовно можна розділити на два типи: а) умови, що складаються спонтанно до носія менталітету і не мають цілеспрямованого характеру з боку якого-небудь соціального актора зі зміною ментальності цього носія; б) умови, що становлять програми цілеспрямованої зміни ментальностей суб'єкта з боку певного іншого актора, який володіє метою, способами і можливостями такої зміни. Умови першого типу представлені такими факторами, як природно-географічне середовище (рельєф, кліматичні умови тощо), а також об'єктивними, економічними і політичними умовами, що склалися необхідним чином (демографічна ситуація, економічний благоустрій населення, стан культури, політична, правова ситуація). Ці фактори існують відносно незалежно від носіїв конкретних менталітетів, формують стихійно щодо них.

Умови другого типу складаються, коли є певні специфічні носії менталітетів, на яких орієнтовано створення цих умов. Зазначимо, що, в принципі, будь-яка соціальна взаємодія певним чином змінює менталітет учасників – вона трансформує поверхневі прошарки менталітету, створює ситуативні ментальні особливості (Губанов, 2014: 93–94).

З усіх соціокультурних факторів особливу роль у формуванні менталітету відіграє мова. Слова, в яких зафіксований людський досвід і граматична побудова мови, впливають на найрізноманітніші компоненти менталітету. Засвоєвана людиною з дитинства мова впливає на особливості її емоційного реагування, прийняття тих чи інших цінностей: формує способи аргументації, впливаючи на гнучкість, глибину і широту мислення, дитина несвідомо оволодіває імпліцитно законами логіки, що містяться в мовних структурах, хоча і не вивчає науку логіку. Мова – це система знаків, що структурують картину світу. Тому, оволодіваючи мовою, дитина несвідомо формує у себе деякі загальні уявлення про світ – те, що Н. Вяткіна називає національною онтологією (Будз, 2010: 119–122).

Другий спосіб складання менталітету полягає в тому, що склад соціальної групи формується з тих особистостей, які володіють специфічною обдарованістю – генетично обумовленими вираженими соціально-психологічними особливостями. Сюди можна зарахувати становлення деяких видів професійного менталітету, пов'язаних з великою обдарованістю у певній сфері діяльності, наприклад, менталітету музикантів, художників, поетів, учених, полководців тощо. У такий спосіб визначальну роль у формуванні менталітету відіграє природний фактор – особливості генотипу, що обумовлюють підвищену обдарованість до певної діяльності.

Особливості генотипу обумовлюють не тільки формування деяких видів групового менталітету, але й унікальний, неповторний характер індивідуального менталітету. Науковці доводять, що людина не народжується зі своїми якостями – характерологічними, інтелектуальними, моральними, професійними – всі вони формуються в процесі виховання і навчання внаслідок взаємодії природних і соціальних факторів. Природні фактори представлені спадковим кодом у вигляді задатків – потенційних якостей, тобто можливостей розвитку якостей (Маруненко та ін., 2011: 97). Соціальні фактори – це гра, навчання, виховання, спілкування, трудова та інші види діяльності. Генетичні задатки передаються каналом біологічної спадковості від батьків до дітей і становлять природну

обдарованість людини. Соціальні умови реалізують задатки і перетворюють їх у відповідні здатності та інші якості людини. Генотип детермінує психічні можливості людини, а соціальні умови визначають, наскільки ці задатки реалізувалися через виховання і навчання.

Про необхідність соціальних умов для становлення свідомості й менталітету людини свідчить та обставина, що маленькі діти, які потрапили в середовище тварин і жили з ними, не володіли мовою і понятійним мисленням, а після повернення у суспільство у певному віці вже не могли навчитися цьому. Поза соціумом задатки людського генотипу не можуть бути реалізовані.

Третій спосіб формування менталітету пов'язаний із самодетермінацією особистості. Самодетермінація – це форма причинної обумовленості, що полягає в дії внутрішніх стимулів розвитку системи. Вона виражається в тому, що духовна активність людини формує багато нових культурних змістів, які входять у менталітет людини і відрізняють її від інших. Хоча елементи творчості тією чи іншою мірою притаманні всім людям, але такий спосіб характерний переважно для інтелектуальної еліти – творців нових форм культури. Завдяки йому відбувається розвиток менталітету (Губанов, 2014: 95–96). В літературі з цього питання надається перевага першим двом із зазначених вище чинникам детермінації менталітету – генотипу і зовнішнім умовам. При цьому не враховується якість самодетермінації менталітету.

У талановитих і геніальних людей, що складають вищу духовну еліту суспільства, фактор самодетермінації, який виражається у власній творчій активності, самовихованні, самодисципліні, вольовій спрямованості, особливо яскраво видимий. Самодетермінація може переважати над зовнішніми умовами. Наприклад, Т. Шевченко, знаходячись у краї несприятливих соціальних умовах кріпосницької Росії, але володіючи винятковою силою волі, цілеспрямованістю, працездатністю, зреалізував свої непересічні інтелектуальні здібності. В кращому своєму втіленні людина володіє внутрішньою програмою активності – саморозвитку, самовдосконалення і самореалізації. В такому втіленні вона є творчою особистістю. Ця творчість керується менталітетом людини і полягає у створенні нових форм культури і формуванні у самої себе очікуваних соціально-психологічних властивостей.

Три форми детермінації менталітету – генотип, зовнішні умови і творчу активність самого суб'єкта не варто протиставляти один іншому. Ці форми взаємодіють одна з іншою в єдиному процесі формування менталітету: обумовлена генотипом природна схильність до певної діяльності приводить до вибору відповідної професії, а професійна діяльність і соціальне середовище зі своїми нормами, цінностями, установками, способами мислення формують у людини специфічний світогляд і соціально-психологічні якості. Завдяки цим якостям людина досягає певного рівня розумової активності, усвідомлює попередній досвід, актуальні соціальні проблеми і створює нові культурні змісти, що збагачують духовний світ людей. Впродовж життя ментальність особистості змінюється. Це може бути обумовлено зміною соціокультурного середовища, що, наприклад, характерно для наших співвітчизників, які емігрують в західні країни. Другою причиною зміни менталітету може бути власна креативна діяльність людини. А третьою причиною його зміни може стати цілеспрямований вплив певних акторів із формування потрібних ментальних особливостей суб'єктів.

Як доповнення до сказаного, звернемо увагу ще на один аспект формування менталітету людини, який певною мірою поєднує названі вище три форми детермінації менталітету. В сучасній психофізіології виділяють, зазвичай, шість основних рівнів свідомості (Попович, 2006) – і, відповідно, несвідомого:

сенсорний, моторний, когнітивний (пізнавальний), емоційний, стилю мислення, шкали відносних цінностей і переваг.

Еволюційно ці рівні виникали і розвивалися поступово, так що сама їх кількість (і їх складність) збільшується в міру руху еволюційною драбиною, від нижчих тварин до вищих. Відповідно до загальних законів ембріології, можна вважати, що в індивідуальному розвитку вони проявляються поступово, ніби за чергою. (Таку черговість можна помітити, спостерігаючи за розвитком будь-якої дитини.) Формування цих рівнів і їх деталізація визначаються як генетичною програмою, так і середовищем, умовами виховання. Можна вважати, що лабільність цих рівнів, особливо у несвідомій їх частині, не дуже велика – саме тому зазвичай вважається, що дуже важко виховати у пізнішому віці ті особливості стилю і пріоритетів поведінки, канони моралі, які не були вчасно закладені дитині. Тому видається необхідним виявити – хоча б у середньому – періоди й особливості найінтенсивнішого формування того чи іншого рівня підсвідомості і, звідси, терміни та можливості оптимального на них впливу.

Сенсорний рівень проявляється у примітивній формі (відчуття найважливіших внутрішніх рецепторів, наприклад, прояв відчуття голоду) з моменту народження, потім розвивається і відчуття сигналів, що надходять із зовнішнього середовища тощо. Розвиток моторного рівня відбувається по-різному у різних тварин: у деяких травоядних, наприклад, дитинчата здатні координувати свої рухи вже кілька хвилин після народження, у хижаків і приматів на це потрібно багато часу. З когнітивним і емоційним рівнями становище набагато складніше – для їх розвитку потрібно, крім генетично заданих відповідей на сигнали, й елементи навчання. Тут найважливіше зазначити існування певних вікових порогів засвоєння тих чи інших навичок (а у людини – і концептів).

У зоопсихології відоме явище імпрінтингу (“вдавлювання”), яке детально вивчав знаменитий австрійський зоолог К. Лоренц: перший предмет, що рухається і який бачать новонароджені качата, наприклад, приймають за свою матір. І неважливо – це буде качка, кулька на мотузці чи щось інше – те, що вони бачать у перші 2–3 години життя, назавжди запам’ятовується у їх підсвідомості. Якщо ж такий термін пропущений, то вони уже ніколи нічого і нікого в ролі матері не визнають. Аналогічно, новонародженому малюку шимпанзе замість “матері” можна з успіхом підсунути ляльку і навіть виростаючи, він буде прибігати до неї для захисту. Але період їх сприйняття короткий, і якщо, наприклад, дитинчата навіть таких “інтелектуальних” тварин, як шимпанзе не бачать у перші кілька місяців як дорослі родичі будують нічні гнізда, то вони вже ніколи цьому не навчаться.

А як з такими часовими рамками у людини? Багато лінгвістів вважають, що існує, мабуть, деякий детермінований “критичний період” оволодіння людиною в дитинстві рідною мовою (Lenneberg, 1967: 93). Можливо, цей період пов’язаний з активізацією деяких вроджених, за Н. Хомським, лінгвістичних структур несвідомого (Абліцов, 2007: 108). У відомих дослідженнях Ж. Піаже і його школи було показано, що існують часові межі, раніше досягнення яких неможливо засвоєння абстрактних понять (Піаже, 2004: 57). Так що, з одного боку, не можна стверджувати, що свідомість або несвідоме людини регулюються чітко детермінованими правилами імпрінтингу, але, з іншого боку – часові межі або пороги сприйняття все-таки існують.

Тепер розглянемо вищі рівні менталітету – стиль мислення і шкали відносних цінностей, які є характерною особливістю саме людей як представників виду *homo sapiens*. Чи можна провести в цій галузі певні експериментальні дослідження? Виявляється, що таке дослідження можливе вже тому, що чимало людей залишили спогади про те, як, під яким впливом і в якому віці був сформований на все життя певний стиль мислення, притаманний вибраній

майбутній професії, і шкала інтелектуальних чи художніх уподобань, цінностей тощо. Тому основним вибором експериментальних фактів можна вважати автобіографічний матеріал.

Наведемо кілька довільних прикладів. Г. В. Лейбніц: “Коли я почав слухати логіку, був вражений розділенням і порядком думок, про що довідався. Я одразу ж почав помічати. Наскільки це доступно тринадцятилітньому хлопчику”. С. Р. Кахаль, лауреат Нобелівської премії з фізіології 1906 р.: “Я пригадую, що мені було близько 13 років, коли я вирішив зібрати класифіковану колекцію яєць всіх видів пташок”. З цього почалася робота знаменитого в майбутньому вченого. Г. Берліоз: “Коли я сказав, що пристрасть до музики прокинулася в мені разом з почуттям любові в дванадцять років, я мав на увазі поклик до музикальної творчості”. Гюнтер Грасс у Нобелівській лекції 1999 р. сказав: “Мені ледве виповнилося дванадцять років, коли я зрозумів, що хочу стати художником” (Перельман).

Аналогічні, й належать до того самого віку (близько 13 років), спогади про становлення життєвих установок великого дипломата Шарля Моріса де Талейрана і Чарльза Дарвіна, Бертрана Рассела й Енріко Фермі, В. Оствальда, К. Юнга і К. Поппера, кутюр’є Крістіана Діора і П’єра Кардена, Джорджа Гершвіна і Луїса Армстронга, кінорежисера Стівена Спілберга, теоретика військового мистецтва К. фон Клаузевіца та інших. І, що дуже важливо і доказово, автори їх різні, а всі спогади писалися, зрозуміло, не озираючись на майбутніх дослідників. Однак події, пов’язані з моментом вибору майбутньої спеціальності, настільки яскраві, що чітко згадуються в похилому віці, коли пишуться спогади про прожите життя.

Вкажемо на ще один чинник впливу на ментальність підлітка. Велику роль у розвитку допитливості можуть відіграти не тільки засоби інформації і вчителі, але й взаємовплив співтоваришів близького або різко протилежного інтелектуального впливу, інколи позитивного, а часом – негативного, важко зрозуміти, наприклад, появу з одного класу будапештської гімназії чотирьох великих фізиків – Ю. Вігнера, Д. Габора, Дж. фон Неймана і Л. Сціларда, або те, що з одного класу повітового рівненського училища вийшли “батько” вітчизняної фізики А. Ф. Іоффе і великий механік С. П. Тимошенко. Цей вплив може, однак, призводити ніби зі знаком “мінус”, до появи морально протилежних особистостей: в одному класі тифліської семінарії – і саме в цей критичний вік – навчалися Й. Сталін і його затятий викривач, емігрант Й. Іремашвілі, а також майбутній католикос – патріарх Грузії Калістрат; в одному класі навчалися А. Гітлер і всесвітньо відомий логік і філософ Л. Вітгенштейн (Перельман).

Таким чином, можна зробити висновок, що як художні або наукові схильності, так і політичні вподобання виробляються і закріплюються у підсвідомості в певному віковому інтервалі до тринадцяти років і фіксуються там, як правило, назавжди. Зазначимо, що зовсім не є винятком зв’язок цього явища з процесами фізіологічної перебудови організму у цей період. Але, якщо це явище характерне для таких далеких одна від іншої сфер діяльності, що підтвержене наведеними прикладами, то можна вважати про його загальний характер. Як назвати таке важливе явище нашої психіки, – формування стилю мислення і системи переваг, а можливо, і всіх життєвих цінностей в нашому несвідомому – в середньому приблизно віком близько тринадцяти років, після чого можливості змін у цій частині несвідомого дуже ускладнені, а можливо, і взагалі неможливі? Звідси, мабуть, і головні труднощі життя в еміграції й абсорбції, в новому суспільстві, коли потрібно перебудовувати, але вже у зрілому віці, не тільки свідомість, але й глибинніші частини нашого “Я”, несвідоме.

З одного боку, це явище має на увазі через свою часову обмеженість подібність з описаним вище явищем імпрінтингу, з іншого, однак, не настільки категорично і безумовно – необхідно враховувати лабільність людської психіки і безумовну роль свободи волі людини. Тому видається, що таке явище краще назвати імпресінгом: термін цей говорить як про враження, імпресію, з якими пов'язане формування відповідних структур, так і ніби про вдавлювання, те, що у людини немає, незважаючи на всю лабільність психіки, повної свободи отримання в критичний період тих чи інших вражень. Тобто, йдеться про те, наскільки багато залежить від оточення, випадку.

Справді, пригадаймо період XVI–XVII століть, коли внаслідок турецької навали забиралися в полон тисячі наших співвітчизників, серед яких були й підлітки. Саме з цих підлітків, починаючи з 10–13 років, формувалися так звані мамлюки – офіцери турецької армії і яничари – чиновники турецької держави. Відбувалася повна зміна ментальності. Вчорашні українські хлопчики, ставши офіцерами турецької армії, очолювали походи в Україну, щоб убивати і брати в полон своїх колишніх співвітчизників. Про це детально описала в своєму романі “Людолови” З. Тулуб (Тулуб, 1986).

Наведені роздуми і приклади свідчать, що існують певні, достатньо вузькі часові межі, формування того самого головного в ментальності людини, що визначить все її наступне життя: її моральні установки у будь-якому випадку, ту її частину, яка не детермінована отриманими нею генами. Тому психоаналіз особистості повинен, поряд з дослідженням ранніх вражень, що призводять, за З. Фрейдом, до основних комплексів, займатися також і враженнями вікового періоду імпресінгу. Можна вважати, що вік близько 13 років є критичним, а можливо, і визначальним у плані розвитку стилю мислення, системи життєвих цінностей і вподобань всього менталітету. Тому так важливі – саме в цьому віковому проміжку – яскраві емоційно насичені враження, що відповідають визнаним нормам моралі. Як цього досягти? Ось важливе питання. Педагогіка, поряд з політикою, та сфера діяльності, де мало не всі вважають себе знавцями. Тому проекти реформ шкільної освіти і загального виховання викликають невіддільну цікавість у всіх верствах населення, володіють великою електоральною зацікавленістю, і зазвичай провадяться в життя без належного психологічного обґрунтування.

Відкрите суспільство, яке утверджується в Україні після Революції Гідності, має бути зацікавлене у, можливо, більшій активності, й в, можливо, більших професійних успіхах своїх членів, тобто в їх творчій ініціативності. А для цього потрібно будити в них допитливість і прагнення більше знати, звертаючи особливу увагу на вік імпресінгу. Продовжуючи розмову, варто розглянути проблеми імпресінгу в конфесійній сфері. Але спочатку зазначимо його роль у житті деяких засновників релігії.

Конфуцій в останні роки життя писав, що до 15 років його навчання було фактично вже завершене. Тому можна вважати, що він пройшов через релігійну кризу у віці, близькому до періоду імпресінгу. Згідно з Євангеліє від Луки, Ісус саме у віці 12 років вперше опинився в Єрусалимському храмі й вперше вів дискусію зі священнослужителями. Приблизно в тому самому віці Мохамед, подорожуючи разом з дядьком, вперше знайомиться з життям іудейської і християнської общин.

А тепер варто звернути увагу на те, як виховують, у релігійному плані, дітей в різних конфесіях, чи виділяється в них цей, критичний і визначаючий вік. Почнемо огляд з положення в іудаїзмі, де вперше були сформульовані чіткі вікові пороги розвитку ментальності. Тут загальний план виховання і вікових особливостей людей викладений у найважливішому, з позиції етики, трактаті Талмуда “Повчання батьків”: у Мішне: “У п'ять років необхідно приступати до

вивчення писемної Тори вчитися читати, а в десять – до Мішне оповіданням і окремим повчанням, в тринадцять – до заповідей!, в п'ятнадцять приступати до вивчення Талмуда, в вісімнадцять – одружуватися, в двадцять – заробляти на проживання сім'ї, в тридцять – брати на себе велику працю, в сорок – вік розуму, п'ятдесят – вік поради, в шістдесят – досягти старечої мудрості, в сімдесят – поваги, у вісімдесят – духовна сила повинна переважати над фізичною, у дев'яносто – схилиються під тягарем років, а коли людині сто років – вона ніби померла і щезла з цього світу” (Перельман). Здається, що встановлення заповіді в 13 років, яке дотримується впродовж не менш двох тисячоліть, відіграло визначальну роль в історії єврейського народу.

Можна звернутися до інших конфесій. Так, в останні десятиліття перед усім світом постала гостра політична проблема – зростання агресивного ісламського фундаменталізму, що переходить вже у війну цивілізацій. В чому причина життєстійкості мусульманського фундаменталізму і його привабливості для віруючих? Іслам в епоху експансії здолав давно і, здавалося б, стійко християнізовані країни Леванту, Магрибу (Північної Африки), могутню колись Візантію, Іспанію, кавказьку Албанію, несторіанську Середню Азію, зороастрійський Іран. І хай на початку епохи завоювань ці країни були розніжені, а керівники, що вийшли з напівпустель Аравії, стійкішими, впевнені в райському майбутньому після смерті в бою, але потрібно було не тільки завоювати, але й зберегти на століття свою владу, втілити своє світорозуміння, нову ментальність. Цього можна було досягти лише повним перевихованням кількох поколінь, і мусульмани цього досягли. Як саме? Найсуттєвішою відмінністю у підході до виховання підлітків у різних конфесіях є вік і їх залучення до общини, відповідно, вік найінтенсивнішого на них впливу: в ісламі, як і в іудаїзмі, це знову-таки 13 років – вік, як вже зазначалося, максимального духовного (ціннісного і стильового) сприйняття.

А в християнстві? Конфірмація у католиків відбувається у 8–10 років, тобто досить рано, в протестантських конфесіях – найчастіше у 18–20, тобто досить пізно, в православ'ї такої церемонії взагалі немає. Дитина з дня хрещення належить церкві. Таким чином, підсвідомо християнам важко щось протиставити проповіді ісламу – саме звідси, мабуть, успіхи прозелітизму навіть в Європі та США. Очевидно тому докази розуму не діють на людей, підсвідомість яких уже сформована і ніби законсервована. В цьому коріння невдач багатьох спроб європеїзації країн Сходу зверху. Єдина, мабуть, вдала, хоча і не повністю, спроба, крім відвойованої Іспанії, – це Філіппіни, але там місіонери-іспанці працювали цілі століття, і там, як і в Іспанії, досить активно діяла інквізиція.

Отже, наведені приклади демонструють, що проблема імпресінгу – це одна з проблем формування менталітету у підростаючого покоління і від того, як суспільство підійде до вирішення, які будуть використані морально-етичні цінності, можна говорити і про майбутню ментальність самого суспільства.

Повернемося до питання розвитку менталітету. Варто зазначити, що науковці, які займаються цією проблемою, зазвичай намагаються не загострювати на ньому увагу. Щоправда, наприклад, англійський історик і філософ П. Бьорк визнає розвиток менталітету, але не називає причини і обставин (Берк, 1996: 56–60). З-поміж українських дослідників цим питанням присвячені праці М. Поповича, Н. Вяткіної, Я. Кохана, С. Кримського, Ю. Писаренка та ін. (Попович, 2006: 404).

Положення про те, що менталітет змінюється з часом, підтверджує факт наявності якісної різниці між менталітетом історичних епох. Ніхто не заперечує, що античний менталітет відрізнявся від середньовічного, середньовічний – від менталітету епохи Відродження, і таким чином, до сьогодення. Водночас, певні

інваріанти національних менталітетів у процесі історичного розвитку зберігаються.

В основі розвитку менталітету, можна вважати, лежить низка причин. Перша з них – самодетермінація, яка є не тільки одним із способів формування індивідуального менталітету, але й причиною його історичного розвитку. Творча активність людського духу породжує найрізноманітніші новації – оригінальні ідеї, способи діяльності, уявлення про нові цінності. Ці нові змісти поповнюють менталітет творця і потім можуть поширюватися в етносах, релігійних конфесіях, політичних партіях, професійних групах, країнах і регіонах. Друга рушійна сила ментального розвитку – взаємодія соціальних систем та груп у складі складного соціуму. В процесі такої взаємодії відбувається акультурація – зміна культур цих систем і, відповідно, менталітетів їх носіїв. У межах відносин домінуючої і підпорядкованої культур акультурація може мати декілька форм прийняття (повне заміщення культурного патерна новим, взятим з донорської групи); адаптація (часткова зміна культурного патерна новим); реакція (повне відторгнення культури донорської групи і зміцнення внаслідок цього позицій власних культурних норм). Але найважливіші результати акультурації виникають тоді, коли відбувається не одностороннє впливання, а взаємодія культур. При цьому відбуваються процеси комбінації культурних елементів контактуючих груп, змішання цих елементів і їх синтез, у процесі якого виникають принципово нові культурні змісти, що збагачують менталітети соціальних спільнот, які взаємодіють (Юрій та ін., 2012: 674–688). Третя причина ментального розвитку – зміни економічної і політичної сфери суспільства й умов життя людей. Між менталітетом і соціальними умовами існує як прямий, так і зворотний зв'язок. Тому зміна соціально-економічних і політичних умов, ініційована в основному менталітетом духовної еліти, викликає і нові зміни менталітету соціуму в цілому і менталітетів його окремих груп. Часто так буває, що вихідні ментальні стимули в соціумі, що знаходяться в стані біфуркації, викликають такі кардинальні резонансні зміни, які не передбачалися спочатку й не були запрограмовані. Таке відбувається, згідно з синергетикою, за рахунок процесів самоорганізації в складних системах, що знаходяться в різноваговому стані. В літературі висловлюється думка про те, що в “точці біфуркації (революції, війни, перебудови тощо) суспільство може повернути в той чи інший бік під впливом різних, навіть незначних у цілому причин. Серед цих причин важливе місце займають ті чи інші особистості” (Гринин, 2011: 173–193).

Приклад України тут досить доречний. Прихід до влади кримінального злочинця В. Януковича спровокував соціальний вибух, Революцію Гідності, що посприяло самоорганізації українського суспільства, а війна, яку розв'язав президент Росії В. Путін на сході України, призвела до прискорення націотворчих процесів в Україні, що дало поштовх до зміни ментальних установок українського народу.

Четверта причина розвитку менталітету – зміна соціальної структури суспільства і соціальної бази носіїв (суб'єктів) менталітету. Суспільство не є однорідним, гомогенним утворенням. Воно диференціюється на численні соціальні групи. Причиною цього є суспільний розподіл праці та діяльності. У зв'язку з тим, що форми праці вдосконалюються і диференціюються, безперервно змінюється соціальна структура суспільства: в ній зароджуються нові соціальні групи, соціальна база деяких груп звужується, а інших розширюється. Змінюються чисельність, якісний склад, положення, можливості й функції соціальних груп у суспільстві. Всі ці багатогранні соціальні зміни відповідним чином відбиваються на ментальній динаміці через прямі й зворотні зв'язки. Певні соціальні групи перестають існувати і відходять з історичної арени

разом зі своїм менталітетом (Губанов, 2014: 114–117). Це повністю підтверджується тими процесами і подіями, які характерні для сучасної України.

Щодо класифікації типів менталітету, то ця проблема була відбита в дослідженнях Ф. Броделя, Ф. Грауса, Ж. Дюбі, Л. Леві-Брюля, але вони торкалися переважно стабільних структурних елементів ментальності й опису змін артефактів культур минулого. Сучасні українські дослідники вивчають структуру менталітету, але досі немає єдиної думки, що зараховувати до його елементів, показаний вплив консервативних елементів менталітету на становлення його типів, але меншої мірою його динамічних елементів.

Говорячи про класифікацію типів менталітету, зазначимо, що їх виділення може відбуватися за кількома підставами. Залежно від суб'єкта виділяються індивідуальний і груповий менталітети. Типи групового менталітету виділяються за так званою типовою характеристикою. Ця характеристика об'єднує елементи за спільною для них ознакою в одну групу, але водночас саме типова характеристика відрізняє цю множинність від інших груп (Юрій, 2004: 137–152). Групові менталітети можуть мати різну ступінь спільності. Залежно від складу соціальної групи й ознаки, за якою вона виділена, можуть існувати класовий (селянський, робітничий), національний (український, польський), професійний (інженерний, учительський), віковий (дитячий, юнацький), територіально-географічний (скандинавський, латиноамериканський, провінційний, столичний), партійний (демократичний, соціалістичний), історичний (античний, середньовічний), кримінальний типи менталітету. В цілому суспільство полі ментальне і кожна людина несе в собі компоненти багатьох типів менталітету.

Розглядаючи груповий менталітет, варто не забувати, що самотійно, поза індивідуальними менталітетами, він не існує, аналогічно до того, як суспільна свідомість не існує без свідомості окремих людей, груповий менталітет нерозривно пов'язаний з культурою. Кожному типу культури відповідає певний менталітет. Національній культурі відповідає національний менталітет, субкультурам – менталітет менших, ніж нація, соціальних груп (наприклад, дитячий менталітет, сільський тощо).

Між індивідуальним і груповим менталітетом існують двосторонні зв'язки. Менталітет кожної людини формується в процесі її залучення до культури певної соціальної групи. При цьому групові ментальні особливості, які вже наявні, засвоюються індивідом і стають його власними. Своєю чергою, індивідуальні ментальні особливості (культурні новації), позитивна соціальна значущість яких доведена, можуть включатися в груповий менталітет і впливати на поведінку соціальної групи. При цьому вплив індивідуального менталітету на груповий особливо значний, коли даний індивідуальний менталітет вже досяг своєї зрілості. Вплив, у свою чергу, групового менталітету на індивідуальний особливо великий у період становлення останнього в процесі навчання і виховання.

Можна виділити також кілька типів менталітету залежно від представленої в ньому предметної сфери буття та відповідних їй ментальних образів і пов'язаних з ними емоцій та інших психічних переживань. До них можна віднести політичний, правовий, економічний, екологічний, релігійний, художній (естетичний), філософський типи менталітету. Французький учений М. Блок, один з піонерів розробки вчення про менталітет, у відомій книзі “Феодальне суспільство” виділив спеціальний розділ “Релігійний менталітет” (Bloch, 1968: 134).

Вказані типи менталітету можуть репрезентувати особливості відбиття суб'єктом відповідних сторін буття і пояснювати активність суб'єкта в певній галузі життя. Ця класифікація аналогічна класифікації формам суспільної свідомості. Видається, що таке використання терміна припустиме, оскільки в його значенні зберігається найсуттєвіша ознака менталітету: врахування

особливостей різних складових духовного світу людей (“особливостей політичних поглядів”, “особливостей релігійних вірувань” тощо). Поняття загального менталітету можна використати для інтегральної характеристики духовного світу людей, а поняття окремих предметних менталітетів – для парціальної його характеристики. Загальний менталітет включає в себе всі соціально-психологічні особливості, які відрізняють одного суб’єкта від інших, а парціальний менталітет – тільки ті ментальні особливості, які є значущими. Наприклад, естетичний менталітет – це сукупність соціально-психологічних особливостей суб’єкта, які детермінують спосіб художнього засвоєння ним світу. В нього входить така комбінація ментальних особливостей: базові й комбіновані естетичні потреби, уява, велика кількість синонімів і метафор у мові, відвертість, відкритість, увага до естетичних проявів життя; самостійність і оригінальність художнього вираження, увага до потреб суспільства (Губанов, 2014: 76–79). Знання естетичного менталітету необхідно для розуміння процесів художньої творчості, сприйняття творів мистецтва і краси світу.

Серед типів менталітету особливе місце посідає цивілізаційний, зокрема менталітет Сходу і Заходу, як двох великих світових культурних традицій, що виявляють свої відмінності при вирішенні корінних питань буття. Першочергово стосовно людської особистості. Західна людина засновує своє бачення світу на традиціях Просвітництва, ідеї, що людина є початком світу і його творець. Схід засновується на ідеї хибності індивідуальних форм духовного життя, культивує ідею відмови від особистого “Я” на користь безликого абсолюту.

З іншого боку, це різне ставлення до світу. Західна традиція схильна підкреслювати активне ставлення людини до умов свого існування, зовнішнього світу, зокрема, до соціального. Західна людина сприймає світ як коло своєї діяльності, їй притаманна рішучість у взаємовідносинах із зовнішнім світом, їй відомі ідея і реальність політичної свободи, демократії тощо. Східна людина надає перевагу “активному недіянню”, втечу в себе. В рамках східної традиції, наприклад у буддизмі, виникає ідея про пошук нірвани як справжнього сенсу буття людини, яке передбачає абсолютну відчуженість від зовнішнього буття.

Варто також звернути увагу на деякі відмінності щодо можливостей розуму. Для Заходу характерна раціональність, яка відкрита силі логічної думки й емпіричній даності, прагматизм. Схід тяжіє до інтуїтивного пізнання, чим і обумовлена традиційна для нього увага до самопізнання, самонавіювання і медитації. Для мислення західної людини характерний ціле раціональний стиль, орієнтований на конкретний результат діяльності (ці особливості західної ментальності досить детально дослідив М. Вебер). Східній людині притаманний предметно-образний стиль. Водночас східна людина – раб традиції, вона служить одним і тим самим істинам все життя. Ці істини для неї і є саме буття. Західна людина бачить світ хаотичним, вона його має оформити своєю організуючою силою. Цій рішучості, експресивності заходу східна людина протиставляє “універсальність” – світовідчуття, орієнтоване на збереження гармонії світу, яке володіє внутрішнім динамізмом розвитку і тому не потребує людського втручання. “Універсальність” – це цінність, яка реалізується на практиці та означає виконання тих чи інших приємних або неприємних справ з максимальною гнучкістю.

Висновки. Підсумовуючи розглянуту проблему, а саме особливостей формування менталітету, його розвитку і типів, необхідно зазначити, що менталітет є невід’ємною частиною людського суспільства, його історії, культури, психіки, моральності. Відповідно, менталітет відповідає певному рівню духовного, економічного, культурного, політичного розвитку того чи іншого суспільства і змінюється разом з ним. Водночас менталітет втягує в себе все соціально цінне, пов’язане зі звичаями, що панують у суспільстві, мораллю і

релігією, та наповнюється досягненнями світової культури і цивілізації. Як наслідок, менталітет набуває значної самостійності щодо суспільства й отримує можливість активно впливати на нього. Менталітет відіграє роль ланки між людиною і соціумом, є необхідним стабілізуючим фактором соціальної системи. Стабільність взаємовідносин, що регулюються менталітетом, забезпечується тим, що їх прояви мають не одномоментний характер, а розраховані на довге за часом існування.

Список використаних джерел

Абліцов, 2007 – Абліцов В. Галактика “Пам’ять”. Українська діаспора: видатні постаті. К.: КИТ, 2007. 436 с.

Будз, 2010 – Будз В. П. Ментальні особливості аксіологічних трансформацій сучасного українського суспільства. Актуальні проблеми трансформації моральних цінностей сучасного українського суспільства: матеріали доповідей та виступів Всеукраїнської науково-практичної конференції, 10–11 травня 2010 р. Івано-Франківськ: Симфонія-форте, 2010. С. 119–122.

Берк, 1996 – Берк П. Сила и слабости истории ментальностей. История ментальностей, историческая антропология. Зарубежные исследования в обзорах и рефератах. М.: Институт всеоб. истории РАН, Рос. гос. гум. ун-т, 1996. С. 56–60.

Bloch, 1968 – Bloch Marc. La societate feudale. P.: Decouverte, 1968. 474 p.

Губанов, 2014 – Губанов Н. Н. Формирование, развитие и функционирование менталитета в обществе. М.: Международный издательский центр “Этносоциум”, 2014. 214 с.

Гринин, 2011 – Гринин Л. Е. Роль личности в истории: история и теория вопроса. Философия и общество. 2011. №4. С. 173–193.

Lenneberg, 1967 – Lenneberg E. H. Biological foundations of language. NY, 1967. 489 p.

Lefevre, 1988 – Lefevre G. La Grande peur de 1789. Suive de “Les foules revolutionnaires”. P., 1988. 314 p.

Маруненко та ін., 2011 – Маруненко І. М., Тимчик О. В., Неведомська Є. О. Генетика людини з основами психогенетики. К.: Київський університет ім. Б. Грінченка, 2011. 230 с.

Перельман – Перельман М. Особенности формирования менталитета человека. URL: http://world.lib.ru/p/perelxman_m/mark-psycho.shtml

Пиаже, 2004 – Пиаже Ж. Психология интеллекта. СПб.: Питер, 2004. 192 с.

Попович та ін., 2006 – Попович М. В., Кисляковська Н. Б., Вяткіна Н. Б. Теорія ментальності. Проблеми теорії ментальності / Відп. ред. М. В. Попович. К.: Наук. думка, 2006. С. 3–30.

Попович, 2006 – Проблеми теорії ментальності / Відп. ред. М. В. Попович. К.: Наукова думка, 2006. 407 с.

Февр, 1991 – Февр Л. Бои за историю. М.: Наука, 1991. 384 с.

Юрій та ін., 2012 – Юрій М. Ф., Алексієвець Л. М., Калакура Я. С., Удод О. А. Україна найдавнішого часу – XVIII століття: цивілізаційний контекст пізнання. Тернопіль: Астон, 2012. Кн. 1. 700 с.

Юрій, 2004 – Юрій М. Ф. Соціологія. К.: Дакор, 2004. 548 с.

Тулуб, 1986 – Тулуб З. Людолови. В 2-х т. К.: Дніпро, 1986. Т. 1. 781 с.

References

Ablitsov, 2007 – Ablitsov V. Halaktyka “Pamiat”. Ukrainiska diaspora: vydatni postati [Memory Galaxy. Ukrainian Diaspora: Outstanding Figures]. K.: KYT, 2007. 436 s. [in Ukrainian].

Budz, 2010 – Budz V. P. Mentalni osoblyvosti aksiolohichnykh transformatsii suchasnoho ukrainskoho suspilstva [Mental peculiarities of axiological transformations of modern Ukrainian society]. Aktualni problemy transformatsii moralnykh tsinnosti suchasnoho ukrainskoho suspilstva: materialy dopovidei ta vystupiv Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii, 10–11 travnia 2010 r. Ivano-Frankivsk: Symfoniia-forte, 2010. S. 119–122. [in Ukrainian].

Berk, 1996 – Berk P. Sila i slabosti istorii mentalnostey. Istoriya mentalnostey, istoricheskaya antropologiya [Strength and weaknesses of the history of mentalities. History of mentalities, historical anthropology]. Zarubezhnye issledovaniya v obzorakh i referatakh. M.: Institut vseob. istorii RAN, Ros. gos. gum. un-t, 1996. S. 56–60. [in Russian].

Bloch, 1968 – Bloch Marc. La societate feudale [The feudal society]. P.: Decouverte, 1968. 474 p. [in Français].

Gubanov, 2014 – Gubanov N. N. Formirovanie, razvitie i funktsionirovanie mentaliteta v obshchestve [The formation, development and functioning of mentality in society]. M.: Mezhdunarodnyy izdatelskiy tsentr "Etnosotsium", 2014. 214 s. [in Russian].

Grinin, 2011 – Grinin L. Ye. Rol lichnosti v istorii: istoriya i teoriya voprosa [The role of personality in history: history and theory of the issue]. Filosofiya i obshchestvo. 2011. №4. S. 173–193. [in Russian].

Lenneberg, 1967 – Lenneberg E. H. Biological foundations of language. NY, 1967. 489 p. [in English].

Lefevre, 1988 – Lefevre G. La Grande peur de 1789. Suive de "Les foules revolutionnaires" [The Great Fear of 1789. Follow-up to "Les foules revolutionnaires"]. P., 1988. 314 p. [in Français].

Marunenko ta in., 2011 – Marunenko I. M., Tymchuk O. V., Nevedomska Ye. O. Henetyka liudyny z osnovamy psikhohenetyky [Human genetics with the basics of psychogenetics]. K.: Kyivskiy universytet im. B. Hrinchenka, 2011. 230 c. [in Ukrainian].

Perelman – Perelman M. Osobennosti formirovaniya mentaliteta cheloveka [Features of the formation of human mentality]. URL: [http:// world.lib.ru/p/perelxman_m/mark-psycho.shtml](http://world.lib.ru/p/perelxman_m/mark-psycho.shtml) [in Russian].

Piazhe, 2004 – Piazhe Zh. Psikhologiya intellekta [Psychology of intelligence]. SPb.: Piter, 2004. 192 s. [in Russian].

Popovych ta in., 2006 – Popovych M. V., Kysliakovska N. B., Viatkina N. B. Teoriia mentalnosti [The theory of mentality]. Problemy teorii mentalnosti / Vidp. red. M. V. Popovych. K.: Nauk. dumka, 2006. S. 3–30. [in Ukrainian].

Popovych, 2006 – Problemy teorii mentalnosti [Problems of the theory of mentality] / Vidp. red. M. V. Popovych. K.: Naukova dumka, 2006. 407 s. [in Ukrainian].

Fevr, 1991 – Fevr L. Boi za istoriyu [History battles]. M.: Nauka, 1991. 384 s. [in Russian].

Yurii ta in., 2012 – Yurii M. F., Aleksiiievets L. M., Kalakura Ya. S., Udod O. A. Ukraina naidavnishoho chasu – XVIII stolittia: tsyvilizatsiyni kontekst piznannia [Ukraine of ancient times – the eighteenth century: the civilizational context of knowledge]. Ternopil: Aston, 2012. Kn. 1. 700 s. [in Ukrainian].

Yurii, 2004 – Yurii M. F. Sotsiologhiia [Sociology]. K.: Dakor, 2004. 548 s. [in Ukrainian].

Tulub, 1986 – Tulub Z. Liudolovy [Ludolov]. V 2-kh t. K.: Dnipro, 1986. T. 1. 781 s. [in Ukrainian].

УДК 327.3

DOI 10.25128/2225-3165.19.02.03

Serhiy Troyan

PhD hab. (History), Professor,

Department of

National Aviation University (Ukraine)

troyan.politic@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3053-6530>**Сергій Троян**

Доктор історичних наук, професор,

Кафедра міжнародних відносин, інформації та регіональних студій,

Національний авіаційний університет (Україна)

ПЕРША І ДРУГА СВІТОВІ ВІЙНИ У ПАРАДИГМІ ЕВОЛЮЦІЇ ВЕСТФАЛЬСЬКОГО СВІТОПОРЯДКУ

Анотація. Перша і Друга світові війни увійшли в історію як глобальні збройні зіткнення різних коаліцій великих держав. Завершення Великої війни 1914–1918 рр. і Другої світової війни 1939–1945 рр. мали своїм наслідком сутнісні перетворення на міжнародній арені. Вони призвели до переформатування всієї системи міжнародних відносин і започаткували нові устрої повоєнного світу. Версальсько-Вашингтонська система завершила процес післявоєнного мирного врегулювання, переходу від війни до миру і підготувала умови для стабілізації капіталізму в галузі міжнародних відносин. У цілому вона відзначалася серйозними внутрішніми протиріччями і проіснувала тільки два десятиліття. Ялтинсько-Потсдамська система миру була головним міжнародним результатом Другої світової війни. Вона стала ключовою модернізацією Вестфальського світопорядку і через чотири з половиною десятиліття підвела ризик під його майже 350-річним існуванням. Після завершення Холодної війни остаточно постає епоха глобального світопорядку, яку відкрила постбіполярна система міжнародних відносин.

Ключові слова: Перша світова війна, Версальсько-Вашингтонська міжнародна система, Друга світова війна, Ялтинсько-Потсдамська система міжнародних відносин, Вестфальський світопорядок.

THE FIRST AND SECOND WORLD WARS IN THE PARADIGM OF THE EVOLUTION OF THE WESTPHALIAN WORLD ORDER

Summary. The first and second world wars became known as global armed clashes of various coalitions of the great powers. The end of the Great War of 1914–1918 and the Second World War of 1939–1945 were the consequence of the essential transformations in the international arena. They led to the reformatting of the entire system of international relations and the creation of new post-war world systems. The Versailles-Washington system completed the post-war peaceful settlement process, the transition from war to peace, and prepared conditions for the stabilization of capitalism in the field of international relations. In general, it was marked by serious internal contradictions and lasted only two decades. The Yalta-Potsdam system of peace was the main international outcome of the Second World War. It has become a key modernization of the Westphalian world order and after four and a half decades has put at risk under its almost 350-year existence. After the end of the Cold War, the era of global order finally emerges, which was discovered by the post-bipolar system of international relations.

Keywords: First World War, Versailles-Washington International System, Second World War, Yalta-Potsdam system of international relations, Westphalian world order.

Постановка проблеми. Упродовж ХХ століття, яке увійшло в історію як період епохальних глибинних змін, що зачепили практично всі сфери життєдіяльності тогочасного суспільства, система міжнародних відносин тричі зазнавала кардинальних зрушень. Двічі це було викликано світовими війнами – глобальними конфліктами 1914–1918 і 1939–1945 рр., у ході яких були перекроєні не тільки кордони в Європі та світі, але й долі як окремих людей, так і цілих народів. Водночас світові війни не просто стали черговими модифікаціями Вестфальського світопорядку, але й кардинальним чином спричинилися до глобалізації міжнародних відносин і переведення їх у нову якість наприкінці ХХ століття. Століття Першої і сімдесятип'ятиліття Другої світових воєн стали вагомим інформаційним приводом до нового

неупередженого погляду в контексті ретроспективного аналізу проблем війни і миру, війни і політики, війни і дипломатії, війни і соціуму, війни і культури тощо. Аналіз причин, наслідків і уроків світових воєн набуває особливої актуальності в обстановці загрози руйнації міжнародно-правових засад функціонування сучасної постбіполярної системи міжнародних відносин, зокрема в результаті розв'язаної Російською Федерацією війни проти України і російської окупації Криму, а також воєнно-політичної спроби Росії дестабілізувати обстановку на сході України (Горбулін, 2017; Магда, 2015; Felsztinski, 2015; Herpen, 2014; Kleczkowska, 2015).

Аналіз досліджень. З поміж сучасних дослідників проблематика Першої та Другої світових воєн залишається більш ніж актуальною. Свідченням цього є оприлюднення тільки упродовж останнього часу низки нових досліджень з цієї проблематики як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. За останні роки відбулося ряд наукових конференцій, семінарів, круглих столів, приурочених початку, перебігу та завершенню світових воєн. Були видані фундаментальні колективні монографії, зокрема, “Велика війна 1914–1918: витоки, характер, наслідки”, “Перша світова війна у фокусі історії”, “Світові війни в історії та долі людства (до 100-річчя початку Першої і 75-річчя початку Другої світових воєн)” й інші (Реєнт, 2014; Первая мировая война, 2012; Троян, 2016а; Троян, 2017; Троян, 2016b; Троян, 2019; Троян, 2014; Троян, 2018), опубліковані праці істориків різних країн і наукових шкіл (Е. Бівора (Бивор, 2014), М. Волоса (Волос, Шкундин, 2012), Е. Хобсбаума (Хобсбаум, 2017), М. Ковалю (Коваль, 2004), Й. Леонарда (Leonhard, 2014), Б. Ліддела (Лиддел, 2014), Р. Лоренса (Лоренс, 2010), А. Мартинова (Мартинов, 2016), Х. Мюнклера (Münkler, 2013), М. Нейберга (Neiberg, 2013), Т. Снайдера (Снайдер, 2018), С. Трояна (Троян, 2013), П. Харта (Hart, 2014), А. Хвальби (Chwalba, 2014), М. Хейстінгса (Хейстингс, 2017) та багатьох інших (Болтаевский, 2016; Галушко, 2018; Кіпіані, 2019; Łoś, 2017), присвячені практично всім аспектам глобальних збройних конфліктів ХХ століття.

Мета статті полягає у вивченні впливу Першої та Другої світових воєн на кардинальні зміни в системах Вестфальського світопорядку. У цілому стаття лише розставляє актуальні акценти в дослідженні складних і часом дуже суперечливих питань періоду, окресленого британським прем'єром У. Черчілем епохою “Нової тридцятилітньої війни 1914–1945 рр.”, розширює поле плідної наукової дискусії довкола цієї проблематики, а також ставить за мету інспірувати нові наукові дослідження з історії, політики, міжнародних відносин тощо Першої і Другої світових воєн.

Виклад основного матеріалу. Велика війна 1914–1918 рр. увійшла в історію як перше збройне зіткнення двох ворогуючих коаліцій держав у світовому масштабі, що покликало до життя кардинальні зміни міжнародного характеру. Перша світова війна 1914–1918 рр. стала відображенням докорінних модернізаційних перетворень глобального і внутрішнього характеру в різних країнах і групах країн, наслідком глибинних економічних і політичних процесів розвитку цивілізації наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. Основна причина війни корінилася у складних суперечностях між країнами-учасницями, які були результатом глобальної кризи цивілізації як наслідку та прояву індустріального прогресу. При цьому особливо яскраво проявилася тенденція монополій до експансії та агресії. Зрощення монополій з державою і формування державно-монополістичного капіталізму надавало державній політиці все більш експансіоністського характеру. Про це свідчили, зокрема, зростання мілітаризації, виникнення військово-політичних союзів, збільшення локальних конфліктів, посилення колоніального гноблення тощо. Загострення суперництва між провідними державами і групами країн стало також наслідком відносної

нерівномірності їх соціально-економічного розвитку на рубежі XIX–XX ст., що впливало на рівень і характер зовнішньої експансії та привело, в кінцевому підсумку, до військового конфлікту світового масштабу.

Наприкінці XIX і на початку XX ст. були створені два трійстих військово-політичних об'єднання – блок Німецької імперії, Австро-Угорщини й Італії у 1879–1882 рр. (Трійстий союз) і коаліція Франції, Російської імперії та Великої Британії (Антанта) упродовж 1893–1907 рр. Холодна війна між цими блоками на тлі боротьби за переділ світу швидко привела до загострення протиріч практично у всіх регіонах світу, а особливо в Європі. Саме тут вибухнула символічна порохова бочка – політико-дипломатична боротьба на Балканах переросла у збройну сутичку між Австро-Угорщиною і Сербією. На бік Дунайської монархії стала кайзерівська Німеччина, а Сербію підтримали держави Антанти. Липнева криза 1914 р. як “холодна” фаза блокового протистояння уже на початку серпня перейшла у фазу “гарячої” тривалої війни – першого глобального збройного конфлікту XX ст., найбільше відомого під назвами Великої війни і Першої світової війни.

Перший глобальний збройний конфлікт завершився поразкою держав німецького блоку. 29 вересня 1918 р. Болгарія капітулювала і уклала перемир'я з командуванням Антанти. 30 жовтня капітулювала Туреччина і підписала Мудроську угоду. В умовах розвалу Австро-Угорської імперії під тиском національно-визвольних рухів і невдач у війні представники династії Габсбургів 3 листопада 1918 р. підписали умови перемир'я. 4 жовтня 1918 р. першу пропозицію про перемир'я надіслав президенту США В. Вільсону німецький канцлер М. Баденський. Німецький уряд пропонував “демократичний мир” на основі “14 пунктів” американського президента В. Вільсона. Проте держави Антанти поставили вимогу про повну капітуляцію Німеччини. 3 листопада у країні розпочалася революція і була повалена монархія.

11 листопада 1918 р. в Комп'єнському лісі у вагончику верховного головнокомандуючого союзними військами маршала Фердинанда Фоша було підписано перемир'я, яке фактично завершило Першу світову війну. Представники Антанти і німецький генералітет під керівництвом депутата рейхстагу М. Ерцбергера підписали Комп'єнське перемир'я на 36 днів. Головні його умови такі: евакуація німецьких військ з Бельгії, Франції, Люксембурга, Ельзасу і Лотарингії протягом 15 днів; Антанта займала міста Майнц, Кобленц, Кельн; увесь німецький флот мав бути роззброєний і відведений у порти союзних або нейтральних держав; відмова Німеччини від Брест-Литовського договору; передача всього німецького озброєння переможцям і повернення на батьківщину полонених. Глобальний конфлікт, що тривав понад чотири роки, припинився на всіх театрах воєнних дій. Про цю знаменну подію сповістили об 11-й годині того ж дня 11-ма артилерійськими залпами. Так закінчилася Перша світова війна. Всього у ній взяло участь 38 держав з населенням понад 1 млрд чоловік. Загальна чисельність армій досягала 70 млн чоловік. У роки війни було вбито 10 млн і поранено 18 млн чоловік.

Перша світова війна 1914–1918 рр. характеризується кількома фундаментальними рисами, які чітко проглядаються з часової дистанції в сто років і які стали свідченням нової серйозної модернізації Вестфалія після епохи наполеонівських війн і рішень Віденського конгресу 1814–1815 рр.

Перша. Велика війна була небаченим досі глобальним збройним конфліктом з точки зору кількості задіяних у ньому держав, народів, людських і матеріальних ресурсів. Воєнно-політичні союзи охопили в кінцевому підсумку практично увесь світ, що було результатом вступу у світову війну Османської імперії на боці австро-німецького блоку, а британських колоній, Японії, США на боці держав Антанти. Воєнні дії точилися на величезних за довжиною і глибиною

театрах, причому не лише в Європі, де глибина ведення бойових дій доходила до приблизно 500 км, а й в Азії та в Африці, не тільки на суші, але й на океанічних просторах і в повітрі. Збройне протистояння відбувалося на основі використання нової техніки і нових засобів ведення бою. Так, зокрема, вперше воюючими коаліціями масштабно були задіяні танки, авіація, підводні човни, кулемети, проведена газова атака.

Друга. Доба Великої війни стала небаченим змаганням дипломатій, дипломатична боротьба загалом і за союзників зокрема перевершила відповідні колізії періоду дипломатичної революції XVIII ст. Результатом боротьби дипломатій під час Першої світової війни стало якісне і кількісне переформатування воюючих коаліцій (наприклад, Італія перейшла на бік троїстої Антанти, союзником цієї коаліції стали й США), що в підсумку остаточно закріпило перехід воєнно-стратегічної й оперативної-тактичної ініціативи до держав Антанти і їх перемогу у світовому конфлікті.

Третя. Велика війна в небачених раніше масштабах революціонізувала світ, особливо і насамперед Європу, призвівши не лише до вибуху революцій і революційних рухів у Росії, Німеччині, Австро-Угорщині, Туреччині, Фінляндії, Україні, Індії, Китаї, Мексиці, але й до розпаду і припинення існування чотирьох імперій – Російської, Німецької, Австро-Угорської, Османської. Колишня імперська периферія або й окремі її ядра перетворилася спочатку в рухливий революційний сегмент післявоєнного світоустрою (наприклад, Фінляндія, Україна, Угорщина тощо), а потім або набула державної та міжнародної суб'єктності (наприклад, Польща, Чехія, Королівство сербів, хорватів і словенців тощо), або стала складовою інших держав (Україна) чи елементом мандатної системи Ліги націй (колишні колонії Німецької та Оттоманської імперій).

Четверта. Перший глобальний збройний конфлікт підтвердив домінуючу на той час тенденцію: зміна міжнародної системи відбувається лише в результаті масштабної війни. З огляду на це Велика війна 1914–1918 рр. була цілком логічним продовженням ланцюга Тридцятилітня війна-Вестфальська система міжнародних відносин – Наполеонівські війни-Віденська міжнародна система – Перша світова війна-Версальсько-Вашингтонський міжнародний світоустрій, але за низкою принципових відзначених вище рис кардинально відрізнялася від своїх попередниць. Зокрема, Ліга націй стала першою глобальною міжнародною організацією, яка взяла на себе зобов'язання і відповідальність за збереження, забезпечення і підтримання миру в світовому масштабі, недопущення нової глобальної війни як засобу розв'язання протиріч і суперечностей міждержавного характеру.

П'ята. Перша світова війна настільки органічно поєднується з огляду на характер тенденцій еволюції світу і розвитку міжнародних відносин з міжвоєнним двадцятиліттям з його численними війнами, збройними конфліктами й анексіями та з Другою світовою війною, що є резон навіть вести мову не про дві світові війни, а про одну Тридцятилітню світову війну XX століття, яка охопила 1914–1945 рр. Велика війна, при всьому її трагізмі, створила умови для нових трансформаційних зрушень практично у всіх сферах життя соціуму. Водночас вона й поглибила розломи між переможцями та переможеними, у таборі держав-переможниць, невдоволення і супротив народів, які лише частково або зовсім не реалізували своїх державницьких устремлінь, протистояння з Радянською Росією, а потім і СРСР тощо, що в результаті дуже швидко засигналізувало про нестійкість нового світопорядку.

Загалом завершення Великої війни перевело світ у нову стадію розвитку господарсько-фінансових відносин, політичного устрою і міжнародної системи. На зміну столітньої Віденської міжнародної системи прийшов Версальсько-Вашингтонський міжнародний порядок. Він став найменш тривалим у

хронологічному плані відрізком еволюції міжнародних відносин і ввійшов у аннали історії як міжвоєнне двадцятиліття. Загострення суперечностей між імперіалістичними державами після світової економічної кризи, незадоволення ряду великих держав результатами Першої світової війни, потурання агресивній політиці Німеччини, Японії, Італії з боку держав-переможниць, нездатність Ліги Націй забезпечити мир і недопустити сповзання до ще одного глобального збройного конфлікту привели до нової боротьби за переділ світу. Пророчо справилися слова маршала Ф. Фоша про систему договорів, які стали результатом закріплення перемоги держав Антанти в Першій світовій війні: “Це не мир, а перемир’я на двадцять років”.

Друга світова війна 1939–1945 рр. стала найбільшим і найруйнівнішим конфліктом в історії людства – бойові дії велися на території 40 держав, а військові витрати держав, які брали в них участь, склали 1 трлн 117 млрд дол. В основі причин другої світової війни знаходилися протиріччя міжвоєнного світу, закладені у Версальсько-Вашингтонській системі, Ці глибинні суперечності знайшли вираження у протистоянні між трьома групами держав – буржуазно-демократичними (насамперед, Велика Британія, Франція, Сполучені Штати Америки), соціалістичними (Радянський Союз) і нацистсько-фашистсько-мілітаристськими (Німеччина, Італія, Японія). Крах спроб створити систему колективної безпеки в Європі й англо-франко-радянських переговорів влітку 1939 р., “політика умиротворення” по відношенню до Німеччини, укладення пакту Молотова – Ріббентропа 23 серпня 1939 р., з одного боку, а також відмова Німеччини від дотримання умов Версальського договору 1919 р., створення нею військово-політичного союзу з Італією та Японією (1936 р., вісь “Берлін – Рим – Токіо”), підписання Антикомінтернівського пакту 1937 р. та пряма воєнна агресія “держав осі” у другій половині 30-х рр., з другого, зірвали мирний розвиток і поставили світ перед фактом виникнення нової світової війни.

Наприкінці 1933 р. радянський уряд виклав основні принципи своєї зовнішньої політики. Вони передбачали наступне:

- дотримання нейтралітету, невтручання у будь-які воєнні конфлікти;
- політика умиротворення стосовно Німеччини і Японії (застерігалось, що вона мала певні межі);
- конкретні заходи у створенні системи колективної безпеки в Європі під егідою Ліги націй.

У листопаді 1933 р. СРСР був визнаний США і між обома країнами встановилися дипломатичні відносини. У вересні 1934 р. Радянський Союз прийняв у Лігу націй, що створювало сприятливі умови для його інтеграції у міжнародну політику. СРСР відгукнувся на пропозицію французького міністра закордонних справ Л. Барту про укладення системи колективної безпеки в Європі. 2 травня 1935 р. в Парижі був підписаний франко-радянський договір про взаємодопомогу в зв’язку із будь-якою агресією. Проте ефективність його обмежувалася відсутністю окремої військової конвенції. У тому ж році СРСР підписав аналогічний договір з Чехословаччиною, однак і тут окрема стаття ставила військову допомогу СРСР у залежність від допомоги Франції.

Але повністю реалізувати ідею колективної безпеки не вдалося. Західні держави насторожено ставилися до Радянського Союзу. Частина політиків вбачала у нацистській Німеччині бастион проти більшовизму. У березні 1938 р., коли СРСР виступив з ініціативою проведення конференції міжнародного співтовариства для вироблення практичних заходів, спрямованих на попередження загрози нової війни, Англія відмовилася взяти у ній участь. Вона мотивувала це тим, що подібні заходи можуть призвести до утворення в Європі блоків і підірвати перспективи встановлення миру. Випереджаючи події, СРСР пішов на зближення з Німеччиною і в березні 1938 р. підписав з нею економічну

угоду. Масові репресії у СРСР також вплинули на позицію урядів європейських країн, які висловлювали сумніви щодо боєздатності Червоної Армії та надійності становища радянського режиму.

Остання спроба створити систему колективної безпеки в Європі була здійснена у 1939 р. СРСР після довгих вагань приєднався до гарантій західних держав Польщі, а в квітні 1939 р., одночасно з пропозицією Англії й Франції розпочати тристоронні переговори, запропонував Німеччині встановити тісні взаємовідносини. Не відставала й Англія, яка водночас з переговорами у Москві таємно домовлялася з Гітлером. У такій обстановці у квітні 1939 р. розпочалися англо-франко-радянські переговори.

Радянська сторона запропонувала укласти тристоронній договір про взаємодопомогу, включаючи військову, у разі нападу агресора на будь-яку з трьох сторін. Англія, Франція, СРСР мали надати військову допомогу всім східноєвропейським країнам – від Румунії до Балтії. Західні держави ухилялися від вирішення цього питання, пообіцявши подумати, але насправді побоювалися, що ці країни можуть опинитися у сфері впливу СРСР. Не вирішувалося також питання про окрему військову конвенцію. З одного боку, велику роль тут відігравала реальна оцінка стану радянських збройних сил, значно ослаблених чистками і з великою кількістю недосконалої військової техніки. З другого боку, СРСР небезпідставно звинуватив англійський і французький уряди в затягуванні переговорів, небажанні укласти з ним рівноправний договір, провокуванні його на розв'язання війни з Німеччиною. 12 серпня 1939 р. в Москві почалися переговори військових місій СРСР, Англії й Франції, які очолювали, відповідно, нарком оборони маршал К. Ворошилов (виступав на засіданнях начальник генерального штабу Б. Шапошников), адмірал П. Дракс і генерал Ж. Думенк. Упродовж 13–17 серпня відбулося сім засідань, хоча керівники західних делегацій не мали відповідних повноважень на прийняття рішень з ключових питань і підписання угод. Зокрема, вони не могли вирішити головного питання переговорів – про пропуск Червоної армії через територію Польщі й Румунії. Тому переговори, які Радянський Союз запропонував перенести на пізніший термін, закінчилися безрезультатно. Відповідальність за їх зрив несли всі учасники. СРСР, прагнучи перешкодити створенню антирадянської коаліції у Європі, взяв курс на зближення з нацистською Німеччиною.

Наприкінці липня 1939 р. відновилися переговори між СРСР і Німеччиною. Радянська сторона прагнула підписати економічний договір і через посередництво Німеччини врегулювати збройний конфлікт з Японією на Далекому Сході. Обидві сторони також були не проти взаємовигідного вирішення територіальних питань у Європі. 19 серпня 1939 р. був підписаний радянсько-німецький торговий договір, який, крім надання кредиту, розширював можливості СРСР в експорті продовольчих товарів та імпорту нової техніки. Окрім того, у ході офіційних радянсько-німецьких переговорів у Москві німецька сторона заявила, що будь-які економічні, політичні, територіальні інтереси СРСР будуть задоволені. Представники Німеччини також проінформували Москву про плани розпочати бойові дії проти Польщі після 25 серпня 1939 р.

23 серпня 1939 р. (на кілька днів раніше від наміченого строку) до Москви прибув німецький міністр закордонних справ Й. фон Ріббентроп з узгодженим текстом договору. Вночі з 23 на 24 серпня 1939 р. він був підписаний, а наступного дня опублікований. Договір про дружбу і ненапад між СРСР і Німеччиною мав регулювати відносини між обома державами впродовж 10 років. Важливою складовою частиною пакту Молотова – Ріббентропа став Таємний протокол, про існування якого тривалий час замовчувалося в радянській історіографії. У цьому протоколі було чотири статті:

“1. У випадку територіально-політичного переустрою областей, які входили до складу Прибалтійських держав (Фінляндія, Естонія, Латвія, Литва), північний кордон Литви одночасно є кордоном сфер інтересів Німеччини і СРСР. При цьому інтереси Литви стосовно Віленської області визнаються обома сторонами.

2. У випадку територіально-політичного переустрою областей, які входять до складу Польської держави, кордон сфер інтересів Німеччини і СРСР буде приблизно проходити по лінії річок Нарев, Вісла і Сан.

Питання, чи є в спільних інтересах бажаним збереження незалежної Польської держави і які будуть кордони цієї держави, може бути остаточно з'ясоване тільки протягом подальшого політичного розвитку.

У всякому випадку, обидва уряди будуть вирішувати це питання у порядку дружньої спільної згоди.

3. Стосовно південного сходу Європи з радянського боку підкреслюється інтерес СРСР до Бессарабії. З німецького боку заявляється про його повну політичну незацікавленість у цих областях.

4. Цей протокол буде зберігатися обома сторонами у строгому секреті” (Секретные документы, 1993).

Фактично Німеччина і СРСР розмежували між собою сфери впливу у Східній Європі.

Через вісім днів – 1 вересня 1939 р. – війська нацистської Німеччини напали на Польщу. Розпочалася Друга світова війна, яка перетворилася на найкровопролитніший конфлікт в історії людства. Її безпосередньою причиною стала агресивна політика Німеччини та її нацистського керівництва, недалекоглядна політика урядів Великобританії, Франції й СРСР, які відмовилися від колективних заходів проти агресора, вдалися до політики “умиротворення”, а часом і підштовхування Німеччини до застосування військової сили.

Підводячи підсумки зовнішньополітичних кроків СРСР на міжнародній арені напередодні розв'язання Другої світової війни, можна погодитися з точкою зору багатьох дослідників історії глобального збройного конфлікту 1939–1945 рр. (Галушко, 2018: 8; Лоренс, 2010). В узагальненому вигляді вона зводиться до наступного. Підписання низки договорів з гітлерівською Німеччиною, і, перш за все, пакту 23 серпня 1939 р., та участь СРСР на його основі у поділі Східної Європи на сфери впливу стало одним із найбільш драматичних зовнішньополітичних кроків радянського керівництва, особисто Й. Сталіна і В. Молотова. Як сам договір, так і його втілення в життя було грубим порушенням імперативів міжнародного і радянського права.

У політичному плані це завдало серйозного удару міжнародному престижу Радянського Союзу, затримало розвиток масової визвольної боротьби народів окупованих Німеччиною країн, загальмувало утворення єдиного антифашистського фронту, дезорієнтувало діяльність світового комуністичного руху, усіх друзів СРСР за кордоном. У військово-стратегічному плані цей договір дозволяв Німеччині захопити майже всю континентальну Європу, не побоюючись удару зі Сходу. В етичному плані радянська і німецька сторони поступали аморально. Вони намагалися обдурити одна одну, свої народи і світову громадськість, а тому приховували від них наявність секретних протоколів. Такою ж аморальною була спроба виправдати засоби досягнення своїх великодержавних цілей у Східній Європі після укладення пакту Молотова – Ріббентропа. Всупереч прагненням радянської сторони, договір 23 серпня 1939 року не створив надійного і ефективного бар'єру від гітлерівської агресії проти Радянського Союзу. Навпаки, якщо до 1939–1940 рр. від Баренцевого до Чорного моря існувала низка держав, які були своєрідним буфером між Німеччиною і СРСР, то напередодні Великої Вітчизняної війни виникло безпосереднє

протистояння їхніх збройних сил. Зовнішньополітична концепція радянського уряду у передвоєнний період, зорієнтована виключно на Німеччину, переконливо підтверджує ту істину, що будь-яка спроба забезпечити свою безпеку за рахунок зневажання безпекою інших країн неминуче веде до важких і непередбачуваних наслідків. Підписання радянсько-німецького договору про ненапад і секретного протоколу до нього стало одним з найбільш суперечливих і неоднозначних політичних кроків Сталіна, хоча сам він вважав цю угоду своєю перемогою, бо йому, мовляв, удалося політично переграти Гітлера.

У свою чергу, нацистська верхівка з більшими, до речі, підставами розглядала договір як свою велику перемогу. Гітлер навіть заявив, що тепер увесь світ знаходиться у його кишені. Радянський Союз за бажанням німецької сторони та з метою прискорення ратифікації угоди від 23 серпня 1939 р., не дивлячись на її важливе державне значення, пішов на зниження ваги цього договору з категорії міждержавного до категорії міжурядових документів. 31 серпня Верховна Рада СРСР, а 1 вересня німецький рейхстаг ратифікували договір. Усе вищесказане не дає підстав твердити про рівну відповідальність СРСР і Німеччини за розв'язання Другої світової війни. Головна провина за цей міжнародний злочин все ж лягає на правлячу верхівку гітлерівської Німеччини. Свою долю відповідальності радянське керівництво несе за те, що підписанням договору про ненапад з Німеччиною воно створило сприятливі умови для розв'язання Гітлером і нацистськими політичними колами світової війни. Серйозна відповідальність падає також на правлячі сили Великої Британії, Франції й США, які фактично до останнього моменту проводили політику потурання агресорам і не використали всіх шансів для створення системи колективної безпеки.

Друга світова війна стала наслідком політичного розвитку подій у Європі та в світі у 30-ті роки. Можна виділити три головні причини, які призвели до світової війни 1939–1945 рр.:

1) Версальсько-Вашингтонська система договорів, що поставила Німеччину в дуже складне становище. Японія та Італія також вважали себе обділеними. Всі вони стали на шлях боротьби за новий переділ світу;

2) загострення суперечностей між великими державами в результаті глибокої економічної кризи. Одні країни виходили з неї шляхом державного регулювання, проведення демократичних реформ. В інших було встановлено тоталітарні режими, що проповідували курс на “світову революцію”, загострення класової боротьби, расизм, націоналізм та мілітаризм;

3) до розв'язання воєнного конфлікту призвела політика потурання агресорам, яку проводили Велика Британія, Франція і США, зрив англо-франко-радянських переговорів влітку 1939 р., а також безпосередня підтримка агресора з боку СРСР, що підписав пакт Ріббентропа – Молотова.

Друга світова війна розпочалася 1 вересня 1939 р. нападом нацистської Німеччини на Польщу. За планом “Вайс”, затвердженим ще на початку квітня 1939 р., Німеччина кинула проти Польщі 62 дивізії, в тому числі 7 танкових, і 2000 літаків. Польська армія налічувала 1 млн 750 тис. солдатів і 400 літаків. 6 вересня уряд Польщі втік з Варшави і 17 вересня перебрався до Румунії. 28 вересня гітлерівці захопили Варшаву. Одночасно, за умовами таємного протоколу пакту Ріббентропа – Молотова, радянські війська 17 вересня перейшли кордон і почали просування по території Західної України та Західної Білорусії. Цей день став днем вступу СРСР у Другу світову війну. Польська держава фактично перестала існувати (за аналогією з кінцем XVIII ст., коли в результаті трьох поділів була ліквідована тодішня Річ Посполита, вересневі події 1939 р. ще називають “четвертим поділом Польщі”). 22 вересня у Бресті з нагоди офіційної передачі міста та Брестської фортеці радянській стороні відбувся радянсько-німецький військовий парад, що завершився урочистим спуском

німецького і підняттям радянського прапора. Підписаний 28 вересня 1939 р. договір з Німеччиною про дружбу й кордони став фактом юридичного закріплення лінії радянсько-німецького кордону, яка склалася в результаті реалізації положень таємного протоколу до пакту Молотова – Ріббентропа і практично означав відступ від декларованих Радянським Союзом принципів зовнішньої політики. Впродовж другої половини вересня – листопада 1939 р. СРСР офіційно узаконив входження до свого складу нових територій, які були передані Українській і Білоруській Радянським Соціалістичним Республікам.

Друга світова війна розпочалася як загарбницька. Німеччина, Італія, Японія прагнули розширити власні території, завоювати нові ринки збуту та джерела сировини. СРСР у цих умовах намагався як мінімум підпорядкувати собі сфери впливу, які закріплював за ним радянсько-німецький Договір про ненапад від 23 серпня 1939 р. З 22 червня 1941 р. – від нападу нацистської Німеччини на СРСР – Друга світова війна вступила у нову фазу, центральними подіями якої доречно розглядати три історичних, політичних, воєнних і дипломатичних процеси: по-перше, розпад радянсько-німецького військово-політичного, дипломатичного й економічного союзу та війна між Німеччиною і СРСР; по-друге, створення антигітлерівської коаліції, наріжним каменем якої стали спільні дії держав Великої Трійки – Великої Британії, СРСР, США; по-третє, війна проти мілітаристської Японії та бойові дії держав антигітлерівської коаліції в Азійсько-Тихоокеанському регіоні.

Розгром Німеччини і Японії та їх сателітів став результатом узгодженої і спрямованої на перемогу зовнішньої політики, дипломатії та військової взаємодії великих держав, що знайшли своє втілення у рішеннях низки міжнародних конференцій, зокрема в Тегерані, Думбартон-Оксі, Ялті, Сан-Франциско, Потсдамі. Саме їм належить особлива роль у створенні фундаменту повоєнної системи міжнародних відносин у світі та його мирного облаштування.

Висновки. Завершення і результати Першої та Другої світових воєн мали своїм наслідком сутнісні перетворення на міжнародній арені. Вони призвели до переформатування всього поля міжнародних відносин і заклали основи спочатку Версальсько-Вашингтонської (1919–1939 рр.), а потім Ялтинсько-Потсдамської (1945–1991 рр.) систем. Обидва збройні конфлікти хоча й призвели до чергових модифікацій Вестфалю і започаткували початок його серйозної ерозії, але в цілому зберегли Вестфальську модель світу, яка ґрунтувалася на п'яти фундаментальних закономірностях. Перша – Вестфальський світ складається з суверенних держав і в ньому відсутня загальнопланетарна вища влада. Друга – міжнародний порядок Вестфалю функціонує на дотриманні суверенної рівності держав і їх невторчання у справи одна одної. Третя – у Вестфальському світопорядку суверенна держава володіє всією повнотою влади на своїй території. Четверта – у модельних рамках Вестфалю регулятором виступає міжнародне право як право договорів між суверенними державами. П'ята – у структурі Вестфальського світу лише суверенні держави виступають суб'єктами міжнародного права і визнаними міжнародними акторами.

Тільки з припиненням існування СРСР і світової системи соціалізму відбувся остаточний перехід до поствестфальського світового порядку в рамках так званої постбіполярної системи міжнародних відносин. Вона відрізняється від Вестфальської моделі світу насамперед виходом світової політики за межі міждержавних відносин, зменшенням у ній ролі держав, переростанням світу в глобалізований або поствестфальський світ, зростанням ступеня його взаємозалежності. І хоча вперше новий світ міжнародних відносин не був результатом великого / глобального збройного зіткнення ворогуючих коаліцій держав, зміна в характері та проявах міжнародних загроз і конфліктів постбіполярної доби зберігає актуальність уроків світових воєн ХХ століття для

мінімізації ризиків і загроз у процесі еволюції сучасної системи міжнародних відносин.

Список використаних джерел

- Бивор, 2014 – Бивор Э. Вторая мировая война. Перевод: Глушаков Вадим. М.: Колибри, 2014. 992 с.
- Болтаевский, 2016 – Болтаевский А. А. Первая мировая война: дипломатическая предыстория, крупнейшие военные операции и внешнеполитические итоги. М., 2016. 258 с.
- Реент, 2014 – Велика війна 1914–1918 рр. і Україна. У 2-х книгах. Кн. 1: Історичні нариси / Упорядн. О. Реент; Ред. кол.: В. Смолій (голова). НАН України. Інститут історії України. Київ, 2014. 784 с.
- Волос, Шкундин, 2012 – Волос М., Шкундин Г. Д. (отв. ред.). Народы Габсбургской монархии в 1914–1920 гг.: от национальных движений к созданию национальных государств. Т. 1. М.: Квадрига, 2012. 456 с.
- Галушко, 2018 – Галушко А. Змова диктаторів. Поділ Європи між Гітлером і Сталінін 1939–1941. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2018. 368 с.
- Горбулін, 2017 – Горбулін В. П. (наук. ред.). Світова гібридна війна: український фронт. Київ: НІСД, 2017. 496 с.
- Кіпіані, 2019 – Кіпіані В. Друга світова Непридумані історії (Не) наша жива інша. Київ: Віват, 2019. 304 с.
- Коваль, 2004 – Коваль М. В. Друга світова війна 1939–1945. Київ: В-во "Наукова думка", 2004. 688 с.
- Лиддел, 2014 – Лиддел Г. Б. История Первой мировой войны. М.: АСТ, 2014. 574 с.
- Лоренс, 2010 – Лоренс Р. Друга світова війна за зачиненими дверима. Київ: Темпора, 2010. 444 с.
- Магда, 2015 – Магда С. Гібридна війна: вижити і перемогти. Харків: Віват, 2015. 304 с.
- Мартинов, 2016 – Мартинов А. Ю. Перша світова війна в сучасній німецькомовній історіографії: теми й концептуальні ідеї досліджень. Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. 2016. Вип. 25. С. 397–423.
- Первая мировая война, 2012 – Первая мировая война, Версальская система и современность. Сборник статей. Санкт-Петербург, 2012. 350 с.
- Секретные документы, 1993 – Секретные документы из особых папок. Вопросы истории. 1993. № 1. С. 3–22.
- Снайдер, 2018 – Снайдер Т. Криваві землі. Європа між Гітлером і Сталінін. Київ: Лаурис, 2018. 492 с.
- Троян, 2013 – Троян С. С. Немецкая Mitteleuropa: историческая ретроспектива (немецкие планы создания Серединой Европы конца XIX – начала XX века). Saarbrücken: LAP LAMBERT Academic Publishing, 2013. 96 с.
- Троян, 2016а – Троян С. С. (наук. ред.). Мировые войны в истории человечества (к 100-летию начала Первой и 75-летию начала Второй мировых войн). Київ: НІКА-Центр, 2016. 256 с.
- Троян, 2017 – Троян С. С. (наук. ред.). Перша світова війна і революції: вектори соціокультурних трансформацій. Київ: Кондор-Видавництво, 2017. 212 с.
- Троян, 2019 – Троян С. С. (наук. ред.). Перша світова війна у фокусі "плинної нестабільності": міжнародна і внутрішня політика. Київ: Видавничий дім "Кондор", 2019. 280 с.
- Троян, 2016b – Троян С. С. (наук. ред.). Перша світова війна у фокусі історії (дипломатичні та політичні колізії Великої війни). Київ: Кондор-Видавництво, 2016. 296 с.
- Троян, 2014 – Троян С. С. (наук. ред.). Світові війни в історії та долі людства (до 100-річчя початку Першої і 75-річчя початку Другої світових воєн). Київ: ДП "Пріоритет", 2014. 312 с.
- Троян, 2018 – Троян С. С. (наук. ред.). Велика війна 1914–1918 рр.: витоки, характер, наслідки. Київ: Видавничий дім "Кондор", 2018. 536 с.
- Хейстингс, 2017 – Хейстингс М. Первая мировая война. Катастрофа 1914 года. М.: Альпина нон-фикшн, 2017. 604 с.
- Хобсбаум, 2017 – Хобсбаум Э. Разломанное время. Культура и общество в двадцатом веке. М.: Издательство АСТ: CORPUS, 2017. 384 с.
- Chwalba, 2014 – Chwalba A. Samobójstwo Europy. Wielka wojna 1914–1918. Kraków: Wyd-wo Literackie, 2014. 656 s.
- Felsztinski, 2015 – Felsztinski J. Trzecia wojna światowa? Bitwa o Ukrainę. Przeł. J. Redlich. Wyd. I. Warszawa: Wyd-wo Dom Wydawniczy REBIS, 2015. 432 s.
- Hart, 2014 – Hart P. I Wojna Światowa 1914–1918. Historia militarna. Przeł. J. Szkudliński. Poznań: Dom Wydawniczy REBIS, 2014. 603 s.
- Herpen, 2014 – Herpen M. H. Van. Wojny Putina. Czeczenia, Gruzja, Ukraina 2014. Przeł. M. Witkowska, J. Szajkowska. Warszawa: Wyd-wo Prószyński Media, 2014. 408 s.
- Kleczkowska, 2015 – Kleczkowska A. Wojna hybrydowa – uwagi z perspektywy prawa międzynarodowego publicznego. Sprawy międzynarodowe. 2015. № 2. S. 93–110.

Leonhard, 2014 – Leonhard J. Die Büchse der Pandora. Geschichte des Ersten Weltkrieges. München: Verlag C. H. Beck, 2014. 1157 s.

Łoś, 2017 – Łoś St. “Świat się w mych oczach dwukrotnie zawałił...”: wspomnienia. Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej; Warszawa: Muzeum Historii Polski, 2017. 683 s.

Münkler, 2013 – Münkler H. Der Große Krieg. Die Welt 1914 bis 1918. Berlin: Rowohlt, 2013. 928 s.

Neiberg, 2013 – Neiberg M. Taniec furii. Wybuch pierwszej wojny światowej oczami Europejczyków. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2013. 352 s.

References

Bivor, 2014 – Bivor E. Vtoraya mirovaya voyna [The Second World War]. Perevod: Glushakov Vadim. M.: KoLibri, 2014. 992 s. [in Russian].

Boltaevskiy, 2016 – Boltaevskiy A. A. Pervaya mirovaya voyna: diplomaticheskaya predystoriya, krupneyshie voennye operatsii i vneshnepoliticheskie itogi [World War I: diplomatic background, major military operations and foreign policy outcomes]. M., 2016. 258 s. [in Russian].

Reient, 2014 – Velyka viina 1914–1918 rr. i Ukraina [The Great War of 1914–1918 and Ukraine]. U 2-kh knykh. Kn. 1: Istorychni narysy / Uporiadn. O. Reient; Red. kol.: V. Smolii (holova). NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. Kyiv, 2014. 784 s. [in Ukrainian].

Volos, Shkundin, 2012 – Volos M., Shkundin G. D. (otv. red.). Narody Gabsburgskoy monarkhii v 1914–1920 gg.: ot natsionalnykh dvizheniy k sozdaniyu natsionalnykh gosudarstv [The peoples of the Habsburg monarchy in 1914–1920: from national movements to the creation of national states]. T. 1. M.: Kvadriga, 2012. 456 s. [in Russian].

Halushko, 2018 – Halushko A. Zmova dyktatoriv. Podil Yevropy mizh Hitlerom i Stalinym 1939–1941 [Conspiracy of dictators. The division of Europe between Hitler and Stalin 1939–1941]. Kharkiv: Klub simeinoho dozvillia, 2018. 368 s. [in Ukrainian].

Horbulin, 2017 – Horbulin V. P. (nauk. red.). Svitova hibrydna viina: ukraïnskyi front [World Hybrid War: The Ukrainian Front]. Kyiv: NISD, 2017. 496 s. [in Ukrainian].

Kipiani, 2019 – Kipiani V. Druha svitova Neprydumani istorii (Ne) nasha zhyva insha [Second World Fictional Stories (Not) is our living other]. Kyiv: Vivat, 2019. 304 s. [in Ukrainian].

Koval, 2004 – Koval M. V. Druha svitova viina 1939–1945 [World War II 1939–1945]. Kyiv: V-vo “Naukova dumka”, 2004. 688 s. [in Ukrainian].

Liddel, 2014 – Liddel G. B. Istoriya Pervoy mirovoy voyny [History of the First World War]. M.: AST, 2014. 574 s. [in Russian].

Lorens, 2010 – Lorens R. Druha svitova viina za zachynenyimi dveryma [World War II behind closed doors]. Kyiv: Tempora, 2010. 444 s. [in Ukrainian].

Mahda, 2015 – Mahda Ye. Hibrydna viina: vyzhyty i peremohty [Hybrid War: Survive and Win]. Kharkiv: Vivat, 2015. 304 s. [in Ukrainian].

Martynov, 2016 – Martynov A. Yu. Persha svitova viina v suchasni nimetskomovni istoriohrafii: temy y kontseptualni idei doslidzhen [World War I in Contemporary German Historiography: Topics and Conceptual Ideas of Research]. Mizhnarodni zviazky Ukrainy: naukovi poshuky i znakhidky. 2016. Vyp. 25. S. 397–423. [in Ukrainian].

Pervaya mirovaya voyna, 2012 – Pervaya mirovaya voyna, Versalskaya sistema i sovremennost. Sbornik statey [World War I, the Versailles system and modernity. Digest of articles]. Sankt-Peterburg, 2012. 350 s. [in Russian].

Sekretnye dokumenty, 1993 – Sekretnye dokumenty iz osobykh papok [Secret Documents from Special Folders]. Voprosy istorii. 1993. № 1. S. 3–22. [in Russian].

Snaider, 2018 – Snaider T. Kryvavi zemli. Yevropa mizh Hitlerom i Stalinym [Bloody land. Europe between Hitler and Stalin]. Kyiv: Laurus, 2018. 492 s. [in Ukrainian].

Troyan, 2013 – Troyan S. S. Nemetskaya Mitteleuropa: istoricheskaya retrospektiva (nemetskie plany sozdaniya Seredinnoy Yevropy kontsa XIX – nachala XX veka) [German Mitteleuropa: historical retrospective (German plans for the creation of Mid-Europe of the late XIX – early XX centuries)]. Saarbrücken: LAP LAMBERT Academic Publishing, 2013. 96 c. [in Russian].

Troyan, 2016a – Troyan S. S. (nauk. red.). Mirovye voyny v istorii chelovechestva (k 100-letiyu nachala Pervoy i 75-letiyu nachala Vtoroy mirovykh voyn) [World wars in the history of mankind (on the 100-th anniversary of the beginning of the First and 75-th years of the beginning of World War II)]. Kiiv: NIKA-Tsentr, 2016. 256 s. [in Russian].

Troian, 2017 – Troian S. S. (nauk. red.). Persha svitova viina i revoliutsii: vektory sotsiokulturnykh transformatsii [World War I and Revolutions: Vectors of Sociocultural Transformation]. Kyiv: Kondor-Vydavnytstvo, 2017. 212 s. [in Ukrainian].

Troian, 2019 – Troian S. S. (nauk. red.). Persha svitova viina u fokusi “plynnoi nestabilnosti”: mizhnarodna i vnutrishnia polityka [World War I in the Focus of “Fluid Instability”: International and Domestic Politics]. Kyiv: Vydavnychiy dim “Kondor”, 2019. 280 s. [in Ukrainian].

Troian, 2016b – Troian S. S. (nauk. red.). Persha svitova viina u fokusi istorii (dyplomatychni ta politychni kolizii Velykoi viiny) [World War I in the focus of history (diplomatic and political conflicts of the Great War)]. Kyiv: Kondor-Vydavnytstvo, 2016. 296 s. [in Ukrainian].

Troian, 2014 – Troian S. S. (nauk. red.). Svitovi viiny v istorii ta doli liudstva (do 100-richchia pochatku Pershoi i 75-richchia pochatku Druhoi svitovykh voien) [World Wars in the History and Destiny of Humanity (to the 100-th Anniversary of the First and 75-th Anniversary of the Second World War)]. Kyiv: DP “Priorytet”, 2014. 312 s. [in Ukrainian].

Troian, 2018 – Troian S. S. (nauk. red.). Velyka viina 1914–1918 rr.: vytoky, kharakter, naslidky [The Great War of 1914–1918: origins, character, consequences]. Kyiv: Vydavnychiy dim “Kondor”, 2018. 536 s. [in Ukrainian].

Kheystings, 2017 – Kheystings M. Pervaya mirovaya vojna. Katastrofa 1914 goda [World War I. The disaster of 1914]. M.: Alpina non-fikshn, 2017. 604 s. [in Russian].

Khobsbaum, 2017 – Khobsbaum E. Razlomannoe vremya. Kultura i obshchestvo v dvadtsatom veke [Broken time. Culture and Society in the Twentieth Century]. M.: Izdatelstvo AST: CORPUS, 2017. 384 s. [in Russian].

Chwalba, 2014 – Chwalba A. Samobójstwo Europy. Wielka wojna 1914–1918 [Europe’s suicide. The Great War of 1914–1918]. Kraków: Wyd-wo Literackie, 2014. 656 s. [in Polish].

Felsztynski, 2015 – Felsztynski J. Trzecia wojna światowa? Bitwa o Ukrainę [The Third World War? Battle for Ukraine]. Przeł. J. Redlich. Wyd. I. Warszawa: Wyd-wo Dom Wydawniczy REBIS, 2015. 432 s. [in Polish].

Hart, 2014 – Hart P. I Wojna Światowa 1914–1918. Historia militarna [World War 1914–1918. Military history]. Przeł. J. Szkudliński. Poznań: Dom Wydawniczy REBIS, 2014. 603 s. [in Polish].

Herpen, 2014 – Herpen M. H. Van. Wojny Putina. Czeczenia, Gruzja, Ukraina 2014 [Putin’s wars. Chechnya, Georgia, Ukraine 2014]. Przeł. M. Witkowska, J. Szajkowska. Warszawa: Wyd-wo Prószyński Media, 2014. 408 s. [in Polish].

Kleczkowska, 2015 – Kleczkowska A. Wojna hybrydowa – uwagi z perspektywy prawa międzynarodowego publicznego [Hybrid war – remarks from the perspective of public international law]. Sprawy międzynarodowe. 2015. № 2. S. 93–110. [in Polish].

Leonhard, 2014 – Leonhard J. Die Büchse der Pandora. Geschichte des Ersten Weltkrieges [Pandora’s Box. History of the First World War]. München: Verlag C. H. Beck, 2014. 1157 s. [in Germany]

Łoś, 2017 – Łoś St. “Świat się w mych oczach dwukrotnie zawalił...”: wspomnienia [“The world has collapsed twice in my eyes ...”: memories]. Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej; Warszawa: Muzeum Historii Polski, 2017. 683 s. [in Polish].

Münkler, 2013 – Münkler H. Der Große Krieg. Die Welt 1914 bis 1918 [The Great War. The world 1914 to 1918]. Berlin: Rowohlt, 2013. 928 s. [in Germany]

Neiberg, 2013 – Neiberg M. Taniec furii. Wybuch pierwszej wojny światowej oczami Europejczyków [Dance of Fury. The outbreak of the First World War through the eyes of Europeans]. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2013. 352 s. [in Polish].

УДК 94(477.4)

DOI 10.25128/2225-3165.19.02.04

Mykhailo Yuriy

PhD hab. (History), Professor,
Department of Social and Humanitarian Studies and Law,
Chernivtsi Institute of Trade and Economics of
Kyiv National University of Trade and Economics (Ukraine)
mjuriy@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4969-052X>

Михайло Юрій

Доктор історичних наук, професор,
Кафедра соціально-гуманітарних наук та права,
Чернівецький торговельно-економічний інститут Київського національного
торговельно-економічного університету (Україна)

ПРЕЗИДЕНТСЬКІ ВИБОРИ ЯК ДЗЕРКАЛО ПОСТМОДЕРНУ

Анотація. У статті даються ознаки постмодерну. Вказується, що постмодерн – це антифундаменталістська парадигма, яка проголошує, що нема нічого наперед установленого, істинного без сумніву, раз і назавжди даного. Йому як типу свідомості притаманні мозаїчність, еклектичність, калейдоскопічність, фрагментарність, суміщення несумісного, де все є грою. Грою є і політика, яка пов'язана з карнавалом, в політиці, як і в карнавалі, присутньо багато лицедійства. Від трагедії, рольової гри не звільнений жодний політик. Міфи, легенди, образи, ідеальні політичні біографії, створення і підтримка іміджів, грамотний політичний хід – це політична щоденність, яка проявляється в діях українських політиків, для яких політика як гарантія для бізнесу. Українська політика – це вирішення не суспільних, а приватних справ, від яких страждає вся країна. І ось на сцену цього лицедійства, яке називається українська політика, в президентській гонці виходить справжній шоу-мен. Якщо політики грають в шоу, то чому шоу-мену не зіграти політика. Саме в цьому проявляється ілюзія політичного життя українського суспільства.

Ключові слова: модерн, постмодерн, політика, вибори, гра, симулякр.

PRESIDENTIAL ELECTION AS A POSTMODERN MIRROR

Summary. The article gives signs of postmodern. It is stated that the postmodern is an anti-fundamentalist paradigm, which proclaims that there is nothing predetermined, true without a doubt, once and for all that is given. Mosaic, eclectic, kaleidoscopic, fragmentary, combining the incompatible, where everything is a game, are inherent in him as a type of consciousness. The game has a policy associated with the carnival, in politics, as in the carnival, there is a lot of mummery. Not a single politician is free from travesty, role-playing game. Myths, legends, images, ideal political biographies, the creation and support of images, the right political move is a political routine, which is manifested in the actions of Ukrainian politicians, for whom politics is a guarantee for business. Ukrainian politics is not a decision of public, but personal affairs, from which the whole country suffers. And here on the stage of this acting, which is called Ukrainian politics, in the presidential race comes the real showman. If politicians play a show, then why should a showman not play a politician. This is where the illusion of the political life of Ukrainian society manifests itself.

Keywords: modern, postmodern, politics, elections, game, simulacrum.

Зміни соціального буття і ціннісної свідомості взаємопов'язані. Вплив індивідуально-ціннісної свідомості на суспільно-ціннісне передбачає суттєву роль суб'єктивного компонента. Це оцінки особистості. Оцінювання дійсності відбувається постійно тут і зараз. Неминуче ми співставляємо те, що є зараз, із тим, що було. У філософії існує багато підходів для визначення сучасності через протиставлення її варварству, християнству, модерну і сучасності. Особливо часто використовуються терміни “модерн”, і “постмодерн”. Розрізняють суспільство премодерну, модерн і постмодерну.

Премодерн – це епоха релігії: початок часів – XVII століття. В цій епосі Людина – Бог, тобто людина – вираження божественних сил.

Модерн – епоха прогресу: XVII століття – 50-ті роки XX століття. Тут Людина – людина. Тобто людина – вираження самої себе.

Постмодерн – епоха ніщо: 50-ті роки ХХ століття – ХХІ століття (кінець часів). Маємо Людину-жарт, де людина – це беззмстовний казус, який нічого не виражає.

У ХХ ст., не кажучи вже про ХХІ ст., сфера діяльності людей зросла, виникли нові типи відносин мікро- і мегасвіти. Віртуальні реальності, де людина не може відчувати себе цілісною. Постмодерн – це специфічна культурна форма усвідомлення цих світів.

Створений і створюваний самою людиною світ набуває незалежності від свого творця. Змінюючись у подальшому за автономними законами і стаючи неспіврозмірним, “іномірний” людині як кінцевій істоті, він знову ставить перед нею проблему свого розуміння і засвоєння. Таким стає характер відтвореної нами “другої і третьої природи” складної багатомірної штучної реальності, яка все більше і більше визначає наше життя. Звідси багаточисленні “пост”: посткласична і постнекласична наука, постіндустріальне суспільство, постісторія і постхристиянство, постструктуралізм і постмодерн, нарешті. Все це наближення і прояв постлюдських властивостей оточуючої нас реальності в цілому, коли людина стає елементом, фактором, агентом чогось нею створеного і більш складного.

Можна собі уявити, що ПОСТ – це своєрідний інтелектуально-пластичний перехід, тобто процес переходу культури в якийсь інший вимір, де все інше. Інші критерії, інші принципи, інші ціннісні орієнтири, інші механізми сприйняття, себе і світу, інші закони буття у світі. Там, вірогідно, все має сприйматися, відчуватися, переживатися принципово по-новому, що недоступно людині традиційної культури, класичної ментальності.

Незвичність постмодерну у сприйнятті світу, який знаходиться не десь далеко, а тут, поряд, в кожному уламку фрагментарної реальності, яку творить кожен і яка творить кожного, народжує різноманітні версії, вибір яких – справа добровільна. Для визначення епохи постмодерн намагається вийти за її межі. Він стирає межі між мистецтвом і дійсністю, критикуючи класичну раціональність, залучаючи ірраціональність.

Постмодерн – антифундаменталістська парадигма, яка проголошує, що нема нічого наперед установленого, істинного без сумніву, раз і назавжди даного. Йому як типу світогляду притаманні мозаїчність, еkleктичність, калейдоскопічність, фрагментарність, суміщення несумісного тощо. Постмодерн – це химера. Його химерність зумовлена тим, що в ньому, як у сновидінні, співіснують непеєднане: несвідоме прагнення, нехай і в парадоксальній формі, до цілісного і світоглядно-естетичного осягнення життя, і чітке усвідомлення початкової фрагментарності, принципово несинтезованої роздробленості людського досвіду кінця ХХ – початку ХХІ ст.

З позицій постмодерну визнається існування об’єктивної реальності, можливе її уявлення про реальність, але воно суб’єктивне. Весь світ – це або гра, або текст, де правила, як і текст, народжуються на очах, і водночас організують гру, не дають їй “розтикати”, втратити енергію змагальності. Людина має справу лише зі знаками, симулякрами (симулякр, дослівно, – копія, якої не існує в реальності), створюючи все нові й нові інтерпретації, здійснює кожен раз реконструкцію. Ж. Бодрійяр визначає соціальну реальність як симулятивну: образ реальності має не менше значення, ніж сама реальність, симулякри живуть власним життям: народжуються, старіють, помирають незалежно від значень, що їх породили. Імперативом буденної свідомості стає задоволення, воно присутнє у всіх артефактах повсякденності, постійна розмова про задоволення створює ілюзію його постійної присутності у світі (Бодрійяр, 2000).

Намагаючись обійняти неосяжне, філософія постмодерну нагадує міфологічний синкретизм. Критикуючи класичну раціональність, постмодерністи

“насолджуються” ірраціональністю і відсутністю логіки. Це свідчить не стільки про світогляд, скільки про світовідчуття, тобто рефлексії людини на рівні глибоко емоційного, чуттєво забарвленого розуміння світу. Емоційна реакція на оточуючий світ супроводжується саморефлексією. Постмодерністські принципи філософського маргіналізму, відкритості, описовості, безоцінковості ведуть до дестабілізації будь-якої системи цінностей. Епоха тотальної ціннісної рівності призводить до того, що ніщо не засуджується і не возвеличується, немає ні нижчих, ні вищих цінностей, всі цінності рівні. Відбувається їх нівелювання, вульгаризація.

У постмодерністській реальності людина втрачає свою ідентичність, точніше, губиться в різноманітності і багаточисельності “Я” як сукупності відносно незалежних однієї від іншої позицій, кожна з яких володіє своїм специфічним набором рис, ролей, станів тощо. Кожна грань людського “Я” розчиняється в мережі, гри, тексті. У постмодернізмі справа подолати межі призводить до втрати обмеженості особистості, в сенсі її визначеності, тобто до шизофренічного розколу – розколу між інтроеційованими і проєкціонованими внутрішніми об’єктами, що вибухають.

Варто зауважити, що епоха постмодерну народжує нову “Людину, яка грає”, що становить собою синтез *homo ludens* і *homo mobilis*, для якої гра стає не просто елементом культури (Хейзинга, 1991: 69–92), а способом буття в культурі. При цьому елемент несерйозності гри поступово згладжується, вона перетворюється на досить серйозне заняття, все частіше підмінюючи собою життя.

З філософсько-антропологічної позиції очевидно, що для людини гра перетворюється на необхідний спосіб суб’єктивної інтерпретації реальності як подолання інформаційного і ціннісного хаосу буття. Відбувається гранізація буття людини, а інформаційні технології стають найдоступнішим способом отримання розваг і відволікання від проблем реальності, поступу, швидким способом задоволення антропологічних потреб через електронні ігрові та видовищні формати.

Людина, яка грає, використовує ігрові практики як спробу можливого буття і ризику для порушення одномірності і рутинності повсякденності, сприймає їх як особистісну знахідку, інновацію. Деконструюючи смисли і породжуючи нові, вона еkleктично грає з традиційними формами і якостями життя, встановлюючи нові форми інтертекстуальної, мовної гри, намагаючись вписатися в той чи інший наратив, стратегію особистого життя, що задаються грою (Дебор, 2000). Заперечуючи обумовленість людини традиціями, системою цінностей і ігноруючи її самоідентифікацію, ігрова інформація знеособлює людину. У свідомість проєктується нейтральний стосовно людини світ. Безповоротний розрив з традицією обертається руйнуванням найстійкіших компонентів свідомості, втрачається значущість колишніх ідеалів, цінностей, що склалися. Швидка зміна ціннісних орієнтирів, їх еkleктичність суперечать фундаментальній потребі цілісності особистості. Система цінностей, як каркасна основа духовності людини, виявляється досить нестійкою, позбавляється самої якості системності.

У пошуках сенсу буття і свого місця в ньому нова людина епохи модерну поступово втрачає свою персональну ідентичність і набуває нову форму ідентичності – рольову, що характеризується множинністю і ситуаційністю. Введення альтернативних сценаріїв життя через ігрові практики дозволяє змістити час і простір, поєднавши воедино реальне і віртуальне в полі гри. Віртуальне буття людини робить її залежною в соціокультурному й антропологічному сенсах, формуючи ставлення до життя як до гри. В якій є

можливість з легкістю змінювати ситуації та отримувати різнопланові відчуття й емоційні стани.

Жан Бодрійяр з цього приводу пише: “Все змішалось, хворі клітини із здоровими, живе тіло з штучними органами і чужими вкрапленнями імплантатів, статевий акт з чашкою Петрі, запахи з дезодорантами. В цьому плюралістичному транспостмодернізмі щезає межа між поверхнею і глибиною, між верхом і низом, між правим і лівим, між дійсністю і віртуальністю, між дією і симуляцією. Чи є сенс в цій ситуації говорити про межу добра і зла?” (Бодрійяр, 2006).

Дивного і нового в цьому давно вже немає. Згадаємо коня Інцитата і його “політичну кар’єру”. Спочатку Калігула зробив його громадянином Риму, потім сенатором, жерцем і, зрештою, кандидатом на посаду консула. Консулом Інцитату стати не вдалося, не встиг – Калігулу вбили. Але, до слова, “втіленням усіх богів” кінь все-таки став, і до державної присяги додалися слова “заради благополуччя й удачі Інцитата”. Легенди минулого лише відтіняють реальність теперішнього, де безумне і безвідповідальне змішання всього стало практикою буденного постмодерну, оскільки не тільки мистецька, художня, побутова, сексуальна, але і політична культура перейшла на бік маскараду. Справді, і Рональд Рейган був актором, а Дональд Трамп залишається чудовим шоуменом. Це стосується і України. У 2007 р. міфічна Верка Сердючка заявила про те, що йде у велику політику. Ця звістка викликала не веселий сміх, а щось протилежне: страх і розгубленість – у одних, непорозуміння в інших і задоволення – в третіх.

Ці реакції мають під собою глибинні підстави, пояснення яких вимагає звернення як до історії карнавальної культури, так і до історії політичного життя України, особливо її останнього періоду. Але для початку зазначимо, що політика і карнавал завжди були тісно пов’язані між собою, що в політиці присутньо багато від лицедійства. Від трагедії, рольової гри не звільнений жодний політик. Міфи, легенди, образи, ідеальні політичні біографії, озвучування промо, створення і підтримка іміджів, грамотний політичний хід, прийом тощо – це політична щоденність, яка не викликає серйозних нарікань. Це обов’язкове сценічне, віртуальне супроводження політики. Кризи наступають тоді, коли віртуальний світ заміняє світ реальний. Коли слово повністю втрачає свій сенс або набуває сенс протилежний. Коли залишається гола демагогія, гарні слова і нічого іншого. Коли все перетворюється на брехню, примару. І тоді починається невдоволення: “Дістали!” Про політиків кажуть – “Загрались”. Нинішня політика – майже суцільна імітація, лицедійство, карнавал. Про це знають діючі особи, але це розуміє і народ, який поступово перетворюється на глядача поганого спектаклю.

Як відомо, політика покликана вирішувати суспільні справи та конфлікти. Коли на острові був лише Робінзон – ніякої політики не існувало, коли ж з’явився П’ятниця – виникла і політика. У саму її основу покладено дискусію і прагнення до консенсусу. Коли соціальні конструкції ускладнювалися, виникало багато запитань: яким має бути наше суспільство, яка роль приватного і державного тощо. Політики (частіше філософи) викладали свої ідеї, цінності, якими вони керуються. З роками їх доповнювали, розпочиналася полеміка і дискусії. Було написано тисячі книг. Ідеї систематизувалися і починали виникати системи ідей – ідеології. Чому системи? Бо вони збалансовані – усі неточності у ході дискусій виправлялися і ці ідеї активно втілювалися у життя політичними силами. Партії з різних таборів конкурували і цим вдосконалювали власні ідеї. Подібні процеси відбуваються і до наших часів. Але історія оминула Україну.

Політики ж в Україні вирішили створити свій “велосипед”, причому не кращий, а той, що буде обслуговувати винятково їх цілі. З початку незалежності партії створювалися та фінансувалися бізнесом. Цей процес активно розпочався у другій половині 90-х, коли просто прийти і домовитися з політиками у

парламент вже було недостатньо. Щоб лобювати інтереси власного бізнесу, підприємці (зараз – олігархи) йшли в політику, щоб мати більший вплив на розвиток подій у державі. Після тотальної приватизації і налагодження інституту держави, утворилася клієнтелістська система олігархів. Відслідковуємо мотив – політика як гарантія для бізнесу. Політика передбачає боротьбу за владу. Інструмент у цій боротьбі – партія. Політичні сили створювалися як короткострокові проекти – щоб прийти до влади. Вони як одноразовий посуд, за яким не потрібно доглядати, мити – можна просто викинути і купити новий. Цей принцип панує в українській політиці досі. За цей час майже всі ідеології (їх назви) були дискредитовані.

Фактична мета українських партій – прийти до влади за будь-яку ціну. Методи та риторика політичних сил часто не відповідають жодному із законів логіки. До прикладу, “Радикальна партія Олега Ляшка”, разом з його лідером, за своїми гаслами і суттю є соціалістичними. У програмі “радикалів” йдеться про “створення суспільства рівних можливостей та загального добробуту”, податки на багатство, втручання держави, значні соцвиплати тощо. До речі, це не зупинило “радикалів”, які всією фракцією проголосували за зміни до закону, який поклав початок новій хвилі приватизації стратегічно важливих державних підприємств. Раніше закон зобов’язував продавати до 10 % акцій держпідприємств під час приватизації на фондових біржах.

Використовують ліву риторіку і в “Батьківщині”, і в “Опоблоці”. Партія “Самопоміч” позиціонує себе як християнських демократів. Щоправда, ці партії об’єднує одне – популізм. За лівими гаслами у них немає ніякої конкретики, лише порожні заяви. Прийшовши ж до влади, рішення ухвалюються з прагматичної точки зору власних інтересів. Внутрішня порожнеча партій яскраво проявляється на регіональному рівні. Членами партій є неодноразові перебіжчики від проекту до проекту. Партія сприймається лише як спосіб підзаробити грошей. Українські партії підпадають під визначення “catch-all” (всеохопних) партій у найбільш збоченому популістському їх вигляді (Безека).

Як не боляче про це говорити, але українська політика зараз – це вирішення не суспільних, а приватних справ, від яких страждає майже вся країна. Не оминути й епатажної поведінки деяких політиків: то Олег Ляшко приїде в Раду з вилами, недвозначно демонструючи їх, то “кулеметниця” Надія Савченко босоніж пройде у Верховній Раді, а про Юлію Тимошенко нічого і говорити – кожен її виступ з будь-якого питання на 180 % відрізняється від попереднього, не кажучи вже про суцільну демагогію, брехню і популізм.

І ось на сцену цього лицедійства, яке називається українська політика, в президентській гонці виходить справжній блазень. Якщо політики грають блазнів, то чому блазневі не зіграти політика. Саме в цьому і проявляється ілюзія політичного життя українського суспільства, де все є більшою мірою грою, дзеркальним відображенням постмодерну.

Чому саме зараз з’явилася ця людина-жарт на українській політичній сцені? Річ у тому, що персонажі лицедійної культури народжуються, як правило, у важкі часи, у найнеприємніші відрізки історії – калейдоскопі на тронах, революцій, громадянських війн, зміні режимів, очікуванні реформ і реформуванні, що затяглося, великих депресій, перебудов і радикальних змін з результатом, який важко передбачити. В роки розпаду і різкої зміни життєвого укладу, а головне – зміни цінностей і підриву моральних засад – за В. Шекспіром, “розпаду зв’язків часу”.

Після першого туру президентських виборів українські інтелектуали та міжнародне експертне середовище так і не усвідомили, що мають у цій ситуації справу з новим викликом. Його можна порівняти з Brexit. Через технології індукують на масову авдиторію стан тимчасового потьмарення, коли більшість

не спроможна прийняти адекватне рішення в інтересах власної безпеки. Важливий емоційно-психологічний результат такої атаки. Це внутрішня ворожнеча всередині британського суспільства. Розкол, поділ, розпад єдності всередині суспільства. Індукція емоційного хаосу. Щось подібне після першого туру виборів сталося в Україні. Уперше в другий тур вийшов кандидат, який є абсолютно віртуальним. П'ять з половиною мільйонів виборців проголосували за кандидата, якого можна порівняти з ведмедиком Волдо із серіалу “Чорне дзеркало”. Там анімаційний синій ведмедик посідає друге місце на виборах. Він стає популярний внаслідок того, що людина, яка його озвучує, весь час нищівно критикує чинних політиків. Він показує середній палець з екранів. Це викликає захоплення і схвалення широкої аудиторії. Ніхто не знає, хто його озвучує, хто пише сценарії і хто є режисером цієї п'єси. І ведмедик віртуал, набір пікселів, голограма – вступає на політичну арену в ролі політичного симулякра (Забужко, 2019).

І справді! Що означає прихід до влади людини без національних орієнтирів і державницького досвіду? Насамперед, втрату підтримки значної частини національної еліти, надто тієї, для якої розвиток і становлення української мови як мови державної є базовою основою існування і творчості. Ймовірну дезорієнтацію чиновницького апарату, які уже тепер отримали своєрідну індульгенцію на невиконання урядових рішень як злочинних. Це за умови, що В. Зеленський отримує більшість у парламенті. В іншому разі – уже знайомий нудний серіал боротьби за виживання двох гілок влади. Нинішній розподіл сил у парламент дає всі підстави прогнозувати, що будуть посилюватися і проросійські настрої, хоч вони нині і не отримують більшість, та все ж не дадуть змоги надійно забезпечити свій інформаційний простір від антиукраїнських атак. Особливу стурбованість викликають і ймовірні демотиваційні процеси в армії і силових структурах, які уже тепер доволі відчутні, а з часом можуть стати прямою загрозою для незалежності країни.

У чому ж тоді феномен В. Зеленського? Найважливішим фактором зростання його рейтингу є те, що він поєднав три електоральні групи.

1. Виборці “проти всіх” стали ядром електорату В. Зеленського. Вони від початку були готові проголосувати за будь-якого антисистемного кандидата. Це форма висловлення їхнього протесту проти традиційних еліт. Такий протест, запит на антисистемні обличчя можна спостерігати у багатьох країнах світу. В січні він почав набирати другу групу.

2. Проросійський електорат втратив єдиного кандидата після розколу блоку на дві частини (до цього розколу долучився і штаб П. Порошенка, але вони навряд чи прогнозували такі наслідки). Багато проросійських виборців зневірилися у кандидатах Ю. Бойко та О. Вілкулі й побачили свого у В. Зеленському: російськомовний, не давить на патріотизм, вважає необхідним припинити війну. Таким чином, В. Зеленський отримав другу групу виборців та значно підвищив свій рейтинг, ставши лідером перегонів.

3. І тут включилася третя група, як умовно можна назвати “аби-не-Порошенко”. Це виборці, для яких основним завданням нинішніх виборів є усунення П. Порошенка (спектр причин різноманітний – від розчарування реформами та корупцією до впливу російської пропаганди).

Ці виборці наприкінці минулого року або не визначилися, або були готові голосувати за Ю. Тимошенко як кандидата, який перемаже П. Порошенка. Коли В. Зеленський стрімко вирвався вперед, вони побачили майбутнього переможця в ньому. Голоси почали перетікати від Ю. Тимошенко до В. Зеленського. І цей процес динамічно триває з початку року: вона падає, він зростає. Безумовно, це не ліваки-патерналісти, бо їм В. Зеленський нічого не пропонує; це виборці, для

яких головною рисою Ю. Тимошенко була не її особистість, погляди чи програма, а її майбутня перемога над П. Порошенком.

Цікаво, якими є методи та інструменти В. Зеленського?

1. Очевидно, найцікавішим інструментом є серіал, в якому В. Зеленський зіграв роль президента В. Голобородька. Мабуть, нічого подібного в інших країнах не було. Важливо, що люди з до-критичним мисленням (а таких в Україні 80 %) ототожнюють актора і роль. Так, дитина вірить, що перед нею справжній Дід Мороз, навіть якщо бачила, як тато вдягав бороду. Звичайно, що серед виборців В. Зеленського багато людей з розвиненим критичним мисленням, але на частину аудиторії серіал дуже вплинув.

2. Digital. Команди інших кандидатів навіть не намагалися використовувати сучасні канали та інструменти. Вони всі застрягли у ХХ ст. з його бордами і телебаченням, хоча значна частина виборців уже живе у ХХІ ст. Активна робота в цьому сегменті інформаційного простору вразила частину виборців, в яких сформувався прихильність до В. Зеленського.

3. “Дзеркальна технологія”. Так можна назвати підхід команди В. Зеленського, що полягає у відсутності чітких заяв з ключових проблем, мовчанні та ухилянні від дебатів, зустрічей та інтерв’ю. Оскільки В. Зеленський поєднав три різні й часто несумісні цільові групи, то явне висловлювання позиції з питань, які є основою ідентифікації і розмежування, може легко когось відвернути. Мовчання дозволяє кожному виборцю бути певним, що кандидат поділяє його цінності та позиції. Багато виборців вважають, що В. Зеленський за євроінтеграцію, багато інших певні у його проросійській позиції. Кожен бачить у кандидаті себе, як у дзеркалі.

4. Комунікація Дитини до Дитини. Відомий психолог Ерік Берн у книзі “Ігри, в які грають люди” визначає три “Я-стани” особистості: Батько, Дорослий та Дитина. Майже всі кандидати формують політичний образ Батька чи Матері й з цієї вершини звертаються до виборця як до Дитини (“Я вас захищатиму, турбуватимусь, забезпечуватиму тощо”). В. Зеленський першим звернувся з позиції Дитини до Дитини (“Зробимо їх разом” та інші подібні гасла), і це виявилось абсолютно новим словом в українській політичній рекламі, відрізняючи таке послання від інших, зажованих та однакових.

5. Shot gun (короткий забіг). Ранній старт Ю. Тимошенко, як ми бачимо, призвів до вичерпання ресурсів набору рейтингу: не вистачало меседжів. Не вистачило нових груп, яких можна було б залучити. Команда В. Зеленського вдало розрахувала час старту, щоб на момент виборів він опинився на піку.

Усе вищенаведене можна підсумувати однією фразою: в українську політичну реальність прорвався постмодерн. Йде битва не ідеологій чи позицій, а публічних іміджів, віртуальних образів (Пекар, 2019), про що йшлося вище. Прорив постмодерну в країну, яка намагається, стікаючи кров’ю, вийти із середньовіччя до модерну, може призвести до шоку (перестрибування через рівні ментального, соціального чи економічного розвитку нічим добрим не закінчується).

Продовжуючи аналіз, варто також вказати на досить важливий аспект. Щодо електоральної підтримки “проекту Зеленський”, то насправді доволі очевидно, що ніякого “виборця Зеленського” не існує. Цей проект кон’юнктурно поєднує багато різних, а іноді навіть ворожих одна до одної груп, які з різних причин обрали цю опцію для виявлення своєї електоральної позиції. Єдине, що їх об’єднує станом на зараз – це втрата чи істотне спотворення поведінкових мотивацій і критеріїв ухвалення рішень. Тому вони схвально реагують на еkleктичні набори “простих рішень”, пропонувані радикальними популістами, не помічаючи їхньої руйнівної суті.

З одного боку, це є характерним для спільнот, що перебувають у стані соціальних трансформацій, коли руйнуються усталені соціальні групи,

відбувається активна кластеризація, докорінно перебудовуються соціальні зв'язки, багато людей відчують себе маргіналізованими в антропологічному сенсі, втрачають довгострокове бачення цілей і пріоритетів. Також стреси, викликані війною, є потужним чинником групової дезорієнтації. З другого боку, не варто забувати характер дій нашого супротивника, те, які потужні ресурси агресор спрямовує на забезпечення психологічної складової війни, на соціально-психологічні впливи.

Було б необачною легковажністю, що межує з недоумкуватістю, визнавати російське втручання в американські вибори, брекзит, німецькі заворушення, французькі протести або навіть африканські вибори, але вперто “не бачити” такого в наших справах.

Найвна електоральна суміш “виборців Зеленського”, залякана й обурена потоками дезінформації, маніпуляцій і негативу, що безперервно наповнюють наш комунікативний простір протягом останніх п'яти років і знищують різницю між агресором і жертвою, стверджуючи, що “Порошенко розпочав війну”, цинічно і відверто протирічать будь-яким статистичним даним, пропагуючи “зубожіння”, “занепад”, “збагачення олігархів”, “небачену корупцію” тощо. В такій ситуації деморалізована й дезорієнтована людина ладна на що завгодно, щоб цей нескінченний жах нарешті припинився.

Така ситуація склалася тому, що наші медіа, які є майже повністю незалежними від громадськості й суспільства, та є підконтрольними лише власникам і керованими лише корпоративістськими цінностями й інтересами, п'ять років генерують дуже специфічний контент: понад 70 % показово негативних новин, із яких більш ніж половина (38–45 %) є депресивними, а інші – мають збуджувально-істеричне емоційне навантаження (хоча залежно від регіону та періоду це співвідношення може істотно змінюватися). Крім цього, в 15–20 % випадків медіа генерують та/або поширюють фейки та неправдиву або спотворену інформацію – від “землетрусу в Кривому Розі на глибині 200 кілометрів” до “секретних тюрем СБУ” та “ІД” в Україні”.

Усі спроби суспільства будь-яким чином вплинути на авторів/медіа призводять до того, що журналісти компрометують і видаляють справжніх фахівців із комунікаційного простору та заповнюють ефір розмовами один з одним або з підготованими власниками своїх каналів “громадськими активістами”, а також розганяють істеричні хвилі про “атаки порохоботів”.

Тобто, все це могло спрацювати лише за наявності великої кількості псевдоелітарних корпоративізованих груп – представників великого бізнесу, які є за сумісництвом власниками ЗМІ, активістів, політиків, журналістів – які стратегією успіху обрали стратегію руйнації – руйнації соціальних і державних інститутів, суспільства і навіть країни. В таких умовах найближчою до перемоги виявилася та група, яка в своєму прагненні руйнації пішла навіть на ототожнення з ворогом. Саме тому “проект зеленський” активно підтримали всі знакові російські пропагандисти та політичні фігури, не приховуючи свого задоволення швидким реваншем і нав'язливо розкручуючи свої традиційні пропагандистські тези про “державний переворот”, “громадянську війну”, “злочинний характер АТО/ООС”, “київських фашистів-карателів” тощо.

Але навіть це не зупиняє “виборця зеленського”, бо поведінкові мотивації та критерії ухвалення рішень у нього є істотно спотвореними – аж до того, що це призводить до виникнення саморуйнівних поведінкових стратегій.

Ну і нарешті, не слід забувати про адміністративний ресурс, який у поточній ситуації належить олігархічним групам – прямим вигодонабувачам “проекту Зеленський” (Костюченко, 2019).

Це той момент, коли симулякри породжують феномен маси. Маси визначаються як мовчазна більшість, чорна дірка, що поглинає соціальне. Маси

тяжіють до фізичної та статичної форми, яка є одночасно несоціальною та надсоціальною.

Маси, на думку Ж. Бодрійяра, не можуть бути керованими жодною політичною владою. Маси також породжують ілюзію влади. Як твердить філософ, функціонування усіх сучасних політичних та соціальних систем прищеплено на тілі цієї істоти маси. Крім того, маси не можуть бути нічим і ніде представлені. Вони існують поза демократичною репрезентацією. Однією з рис мас є те, що вони парадоксальним чином поєднують у собі надкерованість та катастрофічну загрозу тотальної дерегуляції. Ж. Бодрійяр твердить, що маси не можна збити зі шляху або містифікувати, оскільки вони нікуди не рухаються і нічим не зайняті. Маси поглинають усю енергію та інформацію, розчиняють при цьому усе соціальне та антисоціальне. Маси дають тавтологічні відповіді на всі запитання, оскільки вони мовчать – вони мовчазні, мов звірі.

До сказаної ситуації вписується ще одна деталь: за В. Зеленського проголосував значний відсоток молодих людей. Яка причина? Перша причина – це нерозв'язаність проблеми молоді. Справді, в цій складній ситуації вона опинилася за соціальним бортом. Відсутність робочих місць змушує молодь покидати країну в пошуках кращої долі.

Друга – конфлікт поколінь, батьків і дітей. Юнаки і дівчата, які народились у незалежній Україні, були і є свідками тих соціальних і політичних негараздів, що відбуваються у державі. За загальною депресивною ситуацією, вони не хочуть бачити того, що зробив П. Порошенко за п'ять років своєї каденції, а зробив він більше, ніж усі попередні президенти до нього. На превеликий жаль, йому доводиться спокутувати езуїтство Л. Кравчука, бо саме завдяки йому був заданий той вектор, в якому опинилась Україна, і це езуїтство продовжується по сьогодні; за злочинність Л. Кучми; за слабкість В. Ющенка; за паханство В. Януковича.

Третя, яка зібрала найбільший відсоток голосів за В. Зеленського, – це голосування “по приколу”, оскільки “прикол” – це роль, вибрана для гри в житті. А життя, за цією логікою, про що вже писали вище, є суцільним карнавалом. По суті, його основним електротатом стала молодь, вихована на морально-етичних традиціях “95 кварталу”.

Цей текст почав писатись напередодні другого туру виборів. Подумки ще жевріє надія на здоровий глузд народу, який не має права просто так, граючись, розтоптати з такою мукою і втратами пророщені паростки нормального гідного майбутнього своїх дітей. Ще сподіваємося, що розсудливість, серйозність при прийнятті доленосних рішень таки присутня у нашій українській ментальності.

Є ще час отямитися. Навіть не час – кілька історичних миттєвостей, доки легковір'я, емоційне напруження не скинули український корабель у безодню хаосу і тривалої турбулентності, якою неминуче скористаються і наші вороги на Півночі і сердечний “друг” на Заході, який так любить українських заробітчан, та ще більше прикарпатські краєвиди. Фінансовий крах, новий розподіл власності... Прикордонна гризня. І новий пошук ворогів всередині себе. Нових винуватців.

Що означає прихід до влади людини без національних орієнтирів і державницького досвіду? Насамперед втрату підтримки значної частини національної еліти, надто тієї, для якої розвиток і становлення української мови як мови державної є базовою основою існування і творчості. Ймовірну дезорієнтацію чиновницького апарату, які уже тепер отримали своєрідну індульгенцію на невиконання урядових рішень, як злочинних. Це при умові, що В. Зеленський отримає більшість у парламенті. В іншому разі – уже знайомий нудний серіал боротьби на виживання двох гілок влади. Нинішній розподіл сил у парламенті дає всі підстави прогнозувати, що будуть посилюватися і проросійські настрої, хоч вони нині і не отримають більшість та все ж не дадуть змоги надійно обергти свій інформаційний простір від антиукраїнських атак.

Особливу стурбованість викликають і ймовірні демотиваційні процеси в армії і силових структурах, які уже тепер доволі відчутні, а з часом можуть стати прямою загрозою для незалежності країни (Дзюбенко, 2019).

І ось відбувся другий тур. Відомий переможець президентських перегонів. Ним виявився В. Зеленський. Суспільство зробило свій вибір і вчинило відповідно до своїх традицій і ментальності, закладених Запорізькою Січчю. Сьогодні ми обираємо свого отамана, висловлюємо йому свою любов, підкидаємо шапки вгору, а завтра відрізаємо цьому отаману голову.

Отак відбулося і з діючим президентом. Тільки відрізання відбулося віртуальне. Цього ще не розуміє і не усвідомлює новообраний президент, що завтра ця віртуальність може і його наздогнати. Але найголовніше. Результати виборів – це вирок українській політичній еліті, вирок політичній системі.

Останнє залежить від нас, від усвідомлення міри персональної відповідальності, від готовності відмовитися від пошуків внутрішніх ворогів та апріорі в усьому винних, а натомість – виробляти й застосовувати універсальні спільні критерії та процедури ухвалення колективних рішень. Лише тоді ми зможемо вийти з партикуляристської пастки, коли особисті містечкові образи стають вагомішими драйверами поведінки за критерії колективної (суспільної чи державної) доцільності, коли інтереси витісняють цінності, а утилітарні персональні інтереси (“на хліб не намажеш”) винищують інституційні та стратегічні, коли емоційно-істерична складова наративу домінує в усіх рівнях дискурсу. Тоді, зрештою, ми зможемо стати незалежною нацією, стійким до руйнівних впливів, взаємопов’язаним співпрацею та самоорганізацією суспільством.

При цьому не треба забувати, що сучасна епоха постмодерну як сукупність ігрових практик “людини, яка грає”, будучи динамічною і хаотичною формою, створює і виправляє світ у відповідності з її бажаннями. Гра як спосіб буття людини і модель її поведінки дозволяють вводити альтернативні сценарії життя, де імітація реального життя розігрується активною дією індивіда, заснованою часто на мімікрії, наслідуванні, маскуванні, копіюванні. Реклама, ідеологія, соціальна реальність змушують людину формувати власний світ, в якому вона, залежно від ситуації, настрою і стану, вимушена надягати ту чи іншу маску, щоби відповідати світові, який швидко змінюється. Вона постійно переходить від одного життєвого проекту до іншого, адаптуючись до реалій життя у вигляді ігрової естетизації своїх інтелектуальних і фізичних сил, намагаючись надати свій зміст хаотичному буттю в повсякденності.

Список використаних джерел

- Безека – Безека М. Трюкачі української політики. URL: <https://sdplatform.org.ua/blogs/55/trukaci-ukrainskoi-politiki>.
- Бодрийяр, 2006 – Бодрийяр Ж. Общество потребления: его мифы и структура. М.: Культурная революция: Республика, 2006. 269 с.
- Бодрийяр, 2000 – Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть. М.: Добросвет, 2000. 390 с.
- Дзюбенко, 2019 – Дзюбенко Н. Є ще час отямитися, щоб не скинути український корабель у безодню хаосу. Громадянське суспільство. 2019. 14 квітня.
- Дебор, 2000 – Дебор Г. Общество спектакля / пер. с фр. С. Офертаса. М.: Логос, 2000. 183 с.
- Забужко, 2019 – Забужко О. 21 квітня Україна здає тест на почуття реальності. URL: https://gazeta.ua/articles/politics/_21-kvitnya-ukrayina-zdaye-test-na-pochuttya-realnosti-zabuzhko/897310.
- Костюченко, 2019 – Костюченко Ю. Технологія страху, або Контрелітарний популізм під час війни. День. 2019. 16 квітня.
- Пекар, 2019 – Пекар В. Феномен Зеленського. Препаровано під мікроскопом. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-elections/2670208-fenomen-zelenskogo-preparovano-pid-mikroskopom.html>.
- Хейзинга, 1991 – Хейзинга Й. Homo ludens. Опыт исследования игрового элемента в культуре. Самосознание европейской культуры XX века. М. Наука, 1991.

References

- Bezeka – Bezeka M. Triukachi ukrainskoi polityky [Ukrainian policy makers]. URL: <https://sdplatform.org.ua/blogs/55/trukaci-ukrainskoi-politiki> [in Ukrainian].
- Bodryiari, 2006 – Bodryiari Zh. Obshchestvo potrebleniya: eho myfy y struktura [Performance society]. M.: Kulturnaia revoliutsiya: Respublyka, 2006. 269 s. [in Russian].
- Bodryiari, 2000 – Bodryiari Zh. Symvolycheskyi obmen y smert [Symbolic exchange and death]. M.: Dobrosvet, 2000. 390 s. [in Russian].
- Dziubenko, 2019 – Dziubenko N. Ye shche chas otiamytysia, shchob ne skynuty ukrainskyi korabel u bezodniu khaosu [There is still time to break away so as not to plunge the Ukrainian ship into the abyss of chaos]. Hromadianske suspilstvo. 2019. 14 kvitnia [in Ukrainian].
- Debor, 2000 – Debor H. Obshchestvo spektaklia / per. s fr. S. Ofertasa [Performance society]. M.: Lohos, 2000. 183 s. [in Russian].
- Zabuzhko, 2019 – Zabuzhko O. 21 kvitnia Ukraina zdaie test na pochuttia realnosti [On April 21, Ukraine passes a reality test]. URL: https://gazeta.ua/articles/politics/_21-kvitnya-ukrayina-zdaye-test-na-pochuttia-realnosti-zabuzhko/897310 [in Ukrainian].
- Kostiuchenko, 2019 – Kostiucheno Yu. Tekhnolohiia strakhu, abo Kontrelitarnyi populizm pid chas viiny [The technology of fear, or counter-occupational populism during the war]. Den. 2019. 16 kvitnia [in Ukrainian].
- Pekar, 2019 – Pekar V. Fenomen Zelenskoho. Preparovano pid mikroskopom [The Zelensky phenomenon. Prepared under a microscope]. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-elections/2670208-fenomen-zelenskogo-preparovano-pid-mikroskopom.html> [in Ukrainian].
- Kheizynha, 1991 – Kheizynha Y. Homo ludens. Opyt yssledovaniya yhrovoho elementa v kulture. Samoznanye evropeiskoi kultury KhKh veka [Homo ludens. Experience in the study of the game element in culture. Self-awareness of twentieth-century European culture]. M. Nauka, 1991. [in Russian].

УДК 261.6

DOI 10.25128/2225-3165.19.02.05

Mykola Vehesh

PhD hab. (History), Professor,
Department of Political Science and Public Administration,
Uzhhorod National University (Ukraine)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1848-8839>

Микола Вегеш

Доктор історичних наук, професор,
Кафедра політології і державного управління,
Ужгородський національний університет (Україна)

ЕКУМЕНІЗМ МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО

Анотація. У ХХ столітті однією із найпомітніших постатей української історії, безсумнівно, був Галицький митрополит Андрей Шептицький – видатний релігійний діяч того часу, який відіграв неабияку роль у зростанні самосвідомості українського народу. Важко переоцінити внесок Митрополита в освіту, науку, культурний поступ українців. Однак насамперед він був церковним діячем, який присвятив життя об'єднанню не тільки церков, а християн загалом. У статті висвітлюється саме екуменічна діяльність митрополита Андрея Шептицького. Він виступив не тільки теоретиком теології, але й здійснював практичні кроки щодо реалізації своєї “екуменічної акції”. Про це свідчать численні Пастирські послання, листи, меморандуми та декрети, які готував до Архiepархіальних Соборів. У центрі нашого дослідження перебуватимуть Пастирські послання Шептицького, які стосуються 1939–1944 рр. Особливо звертаємо увагу на твори митрополита “У справі порозуміння”, “За єдність Церкви”, “Не убий” тощо. У статті аналізуються найґрунтовніші дослідження вітчизняних і зарубіжних учених, а також соратників Андрея Шептицького у спільній роботі “за об'єднання церков”. Окремі дослідники вважають поняття “унія” і “екуменізм” різними за змістом. Ми, навпаки, використовуємо ці поняття як тотожні. Автор статті підтримує твердження Блаженнішого Любомира Гузара, що митрополит не тільки був причетний до процесу об'єднання церков, але й зарекомендував себе як “провісник екуменізму”. Хоча Великому митрополиту не вдалося реалізувати мрію його життя, але проведена ним підготовка не пройшла на марно, стала цінною спадщиною, що може послужити дороговказом для розв'язання не менш складних проблем взаємин між двома традиційними віросповіданнями в сучасній Україні.

Ключові слова: Митрополит Андрей Шептицький, екуменізм, унія, Пастирські послання, об'єднання церков, Галичина, Україна, греко-католики.

ECUMENISM OF METROPOLITAN ARCHBISHOP ANDREY SHEPTYTSKY

Summary. Metropolitan Archbishop of Galicia Andrey Sheptytsky was undoubtedly one of the most significant figures in Ukrainian history of the twentieth century. A prominent religious figure of that time, he played an important role in the growth of self-consciousness of the Ukrainian people. It is difficult to overestimate the contribution of the Metropolitan Archbishop to education, science, cultural progress of the Ukrainians. However, first of all, he was an ecclesiastical figure, who dedicated his life to uniting not only the churches but Christians in general. The article deals with the ecumenical activity of Metropolitan Archbishop Andrey Sheptytsky. He was not only a theorist of theology, but he also took practical steps towards the implementation of his “ecumenical action”. This is evidenced by his numerous Pastoral Epistles, letters, Memorandums and Decrees, which he prepared for the Archeparchy Councils. In the centre of our research will be the Shepherd's Pastoral Epistles, concerning 1939–1944. We especially draw attention to such works of Metropolitan Archbishop as “In the Case of Understanding”, “For the Unity of the Church”, “Do Not Kill” and so on. The article analyzes the most thorough researches of the Ukrainian and foreign scientists, as well as the associates of Andrey Sheptytsky on their common work for the unification of churches. Some researchers consider the definitions of “union” and “ecumenism” different in content. On the contrary, we use these definitions as identical. The author of the article supports the statement of His Beatitude Lubomyr Huzar that the Metropolitan Archbishop not only was involved in the process of unification of churches, but also established himself as a “precursor of ecumenism”. Although the Great Metropolitan failed to realize the dream of his life, but his preparation did not go to waste, it has become a valuable heritage that can serve as a signpost to solve the same difficult problems of relations between two traditional Ukrainian confessions in modern Ukraine.

Keywords: Metropolitan Archbishop Andrey Sheptytsky, ecumenism, union, Pastoral Epistles, union of churches, Galicia, Ukraine, Greek Catholics.

Постановка проблеми. У багатоманітній діяльності видатного церковного діяча митрополита Андрея Шептицького центральне місце займала проблема єдності Церков і пов'язана з нею єкуменічна акція, яка проявлялася протягом всього його свідомого життя. На загальнослов'янському, а потім українському рівні сутність унійної проблеми, на думку митрополита, полягає у встановленні відносин співпраці, а пізніше – єдності між католицькою і православною церквами. У сучасній науці термін “єкуменізм” (від грецького *oikumene* – всесвіт, обжитий світ) – рух за об'єднання релігійних конфесій – включає принаймні три напрямки: 1) рух за об'єднання християнських конфесій; 2) інтеграційні процеси нехристиянських релігій; 3) погодження дії християнських єкуменістських організацій з нехристиянськими (Філософія політики, 2002: 213). Використовується також термін “єкуменічний рух” – об'єднаний рух християнських церков, започаткований на Всесвітній місіонерській конференції 1910 р. в м. Единбурзі (Шотландія). П. Л. Яроцький справедливо відзначає, що “активну участь в єкуменічних зустрічах від України бере Українська Греко-католицька церква (УГКЦ). Однак українське православ'я, яке поділене на кілька церков, залишається поза світовим єкуменічним рухом. Перед ним стоїть інша загальна мета: досягти згоди, примирення та об'єднання в Україні шляхом налагодження українського єкуменічного руху, який підтримується іншими українськими християнськими церквами... Розвиток єкуменічного руху є складним, суперечливим процесом...” (Політологічний енциклопедичний, 2004:181–182).

Аналіз дослідження. Єкуменізм Андрея Шептицького досліджували багато істориків і навіть його сучасників. Однак особливої уваги заслуговує ґрунтовна докторська дисертація Блаженнішого Любомира Гузара, захищена ним у 1972 р. в Папському Урбаріанському університеті. “Митрополит Шептицький належав до тих небагатьох осіб, які на початку ХХ ст., засмучені розбратом між християнами, працювали над тим, щоби хоч якось змінити таку трагічну ситуацію (розкол у християнському русі – М. В., С. В.), – відзначав Л. Гузар, – Вони діяли наважання, без жодних настанов чи офіційних указівок, керуючись власними переконаннями й унійними настроями, що, звісно, не могло не вплинути на характер їхньої діяльності... Сьогодні, беручи до уваги часовий проміжок... ми маємо змогу високо оцінити істотно важливу роль тих першопрохідців, серед яких митрополит Шептицький, без перебільшення, був найвизначнішим” (Гузар, 2015: 23). Високу оцінку єкуменічній діяльності митрополита дав Василь Ленцик: “Під тим кутом треба розуміти всі заходи Андрея Шептицького, його невтомну працю в напрямі церковного об'єднання всіх християн, а Українського Народу зокрема, в одній Христовій Церкві. У цій праці над з'єдиненням Митрополит бачив особливу роллю і місію Українського Народу... Митрополит Андрей усвідомлював, яким нещастям для нашого народу було церковне розбиття, до того ж частину нашої Церкви, як за Царської Росії, так і за большевиків, уживано на шкоду українського Народу. Беручи до уваги становище українського народу, він уважав, що українці більше, як хто-небудь інший, покликані до праці над з'єдиненням. Цієї переважливості справи, на жаль, недооцінюють і тепер” (Ленцик, 2004: 269).

Відомий англійський теолог і історик церкви Я. Пелікан, оцінюючи діяльність А. Шептицького з погляду сьогодення, писав: “Унійні ідеї Андрея Шептицького теологічно все були речеві, а історично захоплюючі. Можна сміло сказати, що він був одним з тих, які найбільше трудилися, щоб довести до об'єднання Вселенської Церкви. Його великою заслугою є те, що тепер, після Другого Ватиканського Собору, перспективи порозуміння між Сходом і Заходом є кращими, ніж коли-небудь у попередніх століттях. Усе показує на те, що найтяжчі антагоністичні та доктринальні справи, які 1000 років залишалися

незмінними, можна б сьогодні вирішити. Це була колись велика візія, для якої Митрополит Андрей Шептицький посвятив все своє життя” (Morality and Reality, 1989: 10–11). Один із найближчих соратників митрополита Кирило Королевич (Поль Франсуа Шарон) ґрунтовно описав діяльність Шептицького в Росії, про що яскраво свідчать хоча б заголовки підрозділів (“приватний візит до Росії”, “отець Іван Дейбнер”, “отець Олексій Зерчанінов”, “Пій Х підтверджує повноваження Митрополита”, “парохія в Санкт-Петербурзі”, “отець Леонід Фьодоров”, “російський Греко-Католицький синод, Петроград 1917 року”, “російський греко-католицький екзарх”, “відродження Російської Православної Церкви”, “переслідування релігії”, “Греко-католицька громада Москви”, “інші греко-католики в Росії” тощо). Наміри митрополита в Росії К. Королевський відобразив словами його ж словами: “Я – Митрополит Шептицький, пропоную вам своє посередництво для налагодження контакту з Римом” (Королевський, 2016: 239). Дипломатичні місії А. Шептицького скрупульозно описав у своїх “Споминах” Йосиф Сліпий (Сліпий, 2017: 114–115). В українській історичній науці екуменічну діяльність митрополита досліджували В. Басараб, О. Хоменко, Е. Бистрицька, Я. Білас, М. Вавжонек, Г. Гладка, Л. Крупа, М. Маринович, А. Смирнов, О. Сурмач, О. Шеремета та ін. (Басараб, 2019; Басараб, 2017: 27–34; Бистрицька, 2002: 45–55; Білас, 1999: 45–48; Вегеш, Хоменко, 2001: 278–312; Гладка, 1996а: 43–47; Гладка, 1996б: 99–101; Гладка, 1999: 37–40; Крупа, 2000: 9–10; Маринович, 2019; Смирнов, 2017: 40–44; Сурмач, 2000: 72–78; Шеремета, 2007а: 60–69; Шеремета, 2007б: 60–68).

Мета статті – проаналізувати екуменічну діяльність видатного релігійного діяча Андрея Шептицького, беручи за основу Пастирські послання митрополита 1939–1944 рр.

Виклад основного матеріалу. Більшість дослідників життєвого шляху і творчості А. Шептицького згодні у тому, що екуменічні ідеї захоплюють майбутнього митрополита ще у молодечі роки (Жуковський, 1992: 37–38; Баран, 1994: 183–184). До цього спричинилася та загальна духовна атмосфера кінця ХІХ ст., коли людство, внаслідок технічної революції, у значній мірі на перший план поставило інтернаціональну єдність і, здавалось, настала слухна пора для здійснення намірів по створенню, точніше, відновленню Вселенської Християнської Церкви. Адже не випадково в цей час жили і працювали: у Росії В. Соловйов, у Хорватії єпископ Й.-Ю. Штросмайер, у Галичині – А. Шептицький, на Папському Престолі – Лев ХІІІ зі статсекретарем кардиналом М. Рамполлою. Кожен з них по-своєму, проте, усі разом вони думали про одне: як здійснити заповіт Ісуса Христа про одного Пастиря і одне духовне стадо. Не випадковим є й те, що поіменовані особистості шукали контактів між собою, були близько знайомі і взаємно симпатизували.

Свою роль у виборі А. Шептицьким життєвого шляху відіграли і сімейні традиції. Рід Шептицьких дав Україні кілька видатних церковних діячів або католицьких обрядів. Так, зокрема, Єронім-Антон (1700–1799) був єпископом Полоцьким римо-католицького обряду, натомість Афанасій-Антон (1677–1746) – єпископом Львівським, Галицьким, Кам’янецьким і почесним архієпископом-митрополитом Київським і всієї Русі греко-католицького обряду; Лев (1714–1779) займав ті ж посади, що і Афанасій-Антон, а Афанасій-Андрей (1734–1779) був єпископом Перечинським католицького обряду (Тожецький, 1993: 101–112). І хоча в середині ХІХ ст. рід графів Шептицьких спіткала досить типова для української шляхти доля: остаточний перехід на римо-католицький обряд і як наслідок – колонізація, ці традиції продовжували жити. Недарма у 1911 р., приймаючи від львівських громадян портрет сина, виготовлений на честь 10-річчя його митрополичого сану, батько А. Шептицького, Іван казав: “Запевняю вас, панове, що я українець. Справді я дав вам, що в мене було найкращого і

найдорожчого” (Владика, 1991: 47). Щось подібне читаємо у споминах матері Романа Софії Шептицької: “Роман говорив мені не раз: “Я знаю докладно, що мене чекає – поляки вважатимуть мене за українця, а українці будуть мене трактувати за поляка, та дарма!” (Молодість і покликання, 2015: 119). У цьому ж творі С. Шептицька також зауважила, що її сина “боліла племінна незгода в краю, та йому залежало не так на поєднанню їх, як радше на здобутті для Христової Церкви народів невірних, чи невіруючих, аж до індіанців і японців” (Молодість і покликання, 2015: 119). Отже, у 22 роки майбутній митрополит не обмежував свою екуменічну роботу винятково наверненням до Риму українців, які заселяли інші території та входили до різних держав.

Значний вплив на становлення поглядів молодого А. Шептицького та його рішення перейти в лоно Греко-католицької церкви мала подорож до Києва, здійснена у 1887 р. Тут він знайомиться з історією, мистецтвом, культурою України. У Києві Шептицький опинився в середовищі патріотичної української інтелігенції. Велике враження на нього справили історик Володимир Антонович, поляк за походженням, що порвав з польщиною і пристав до українців, а також молодий Михайло Грушевський. Того ж року А. Шептицький відвідує Москву, де знайомиться з видатним філософом і поетом Володимиром Соловйовим, який обстоював ідею єдності християнських церков, як одну з головних підвалин становлення боголюдства. Та зустріч знаменувала початок чогось більшого, ніж просто дружби. То була рідкісна зустріч умів, під час якої В. Соловйов, сам того не усвідомлюючи, заповів свою унійну спадщину Шептицькому – можливо, єдиній людині, яка послідовно, але і критично намагась утілити свою теорію в реальність (Гузар, 2015: 52). Необхідно погодитися з тим великим впливом, який В. Соловйов зробив на А. Шептицького. Л. Гузар відзначав: “... Схожість ідей цих двох мужів вражає, тому просто можемо сказати, що А. Шептицький багато навчився від В. Соловйова. Він В. Соловйова не сприймав буквально, не наслідував у всьому, проте загальне бачення єдності Церкви та об'єднання Церков однозначно запозичено у В. Соловйова” (Гузар, 2015: 59). Заслугує на увагу думка Л. Гузара, що митрополит Шептицький “не був звичайним сліпим наслідувачем – він був настільки незалежний у своїх поглядах, що міг дати критичну оцінку. Він міг, незважаючи ні на що, продовжувати боротьбу там, де Соловйов склав руки і занурився в апокаліпсис” (Гузар, 2015: 68).

Однак не лише зовнішні впливи спричинилися до становлення екуменічного світогляду А. Шептицького. Ще у 1884 р., під час навчання на юридичному факультеті Краківського університету і водночас в однорічній військовій школі, яке було перерване важкою хворобою, Шептицький зацікавився аскезою Східної Церкви, захопився грецькою патристикою. Тому свою юридичну освіту він доповнив філософськими і теологічними студіями, отримавши звання доктора з права, богослов'я і філософії.

Таким чином, ще задовго до того, як стати монахом, А. Шептицький мав ясну мету своєї майбутньої діяльності, готувався до здійснення важкої, але благородної місії: боротьби за зближення і з'єднання Західної і Східної Церков. 24 березня 1888 р. А. Шептицький був прийнятий на спеціальній аудієнції Папою Левом ХІІІ, якому звірився щодо бажання стати монахом чину св. Василя Великого та відносно своїх планів стосовно з'єднання Церков. Тоді ж Папа благословив молодого ентузіаста на здійснення цих незвичних задумів. Принагідно зазначимо, що це була їхня третя зустріч: перша відбулась 9 травня 1886 р., друга – 8 лютого 1888 р.

Отже, справа поєднання православних віруючих – українців, росіян і білорусів – з Апостольською Столицею була головною спонкою навернення Романа Шептицького з римо-католицизму до Унії. Він не переставав працювати для реалізації цієї мети до кінця свого життя.

Однак, залишаючись незмінно головним нервом його багатоманітної діяльності, погляди митрополита на шляхи розв'язання проблеми єдності церков не були незмінними, постійно конкретизувалися. Це дало привід для перекручення і фальсифікації його ідей у царсько-російській, польській і радянській офіційній історіографії. Ці звинувачення мають єдине джерело, втілене у гаслі: “Хто не з нами, той проти нас”, – намагання нав'язати якусь єдину, вічну і незмінну правду (звісно, свою), часто-густо замішану на ненависті до всіх “інакомислячих”. Тому переконання митрополита, що був “особою, яка належить до цілого народу і стоїть понад партіями” (Український прапор, 1921), викликали шалену протидію з боку недругів українського народу, насправді дивним було б інше: якби А. Шептицький не узгоджував своєї діяльності зі змінюю соціально-політичних і економічних реалій, яких неодноразово зазнавала Україна за часи його перебування у митрополічному сані.

Обґрунтовуючи можливості з'єднання Церков, А. Шептицький звертається насамперед до Святого Письма, до новозавітних наказів Христа. Митрополит А. Шептицький вважав, що церковне розбиття є запереченням Христового духа і Христового наказу та злим прикладом для нехристиян. Однак його наявність не є підставою для песимізму, бо воно може бути подолане. Згідно з А. Шептицьким, у християнській доктрині всюди знаходиться унія: у Святій Тройці, у Богочоловіку та між Богом і людьми. І хоч людина індивідуально була прийнята до Божого тіла, однак тепер, у містичному тілі, вона стає частиною містичної спільноти. У ній має бути гармонія і любов, які, за думкою А. Шептицького, є відзеркаленням “єдності” Св. Тройці. Своє бачення церковної єдності він описує в такому прикладі Церкви, яка є мостом між Богом і людьми. Люди, які хочуть поєднатися з Богом, мусять спільно переходити цей міст, бо тільки ця дорога веде до Господа. На тому мості не має місця для суперечок чи сварок, немає місця для жодних перешкод – є тільки один напрям і одна ціль.

Нарешті, підкреслює А. Шептицький, єдності потребує Наука Божого Об'явлення. Хоча “у глибині об'явленої правди вже міститься все, що коли-небудь Церква проголосить і що коли-небудь будуть проповідувати Отці Церкви, єпископи та священники” (Український прапор, 1921: 31), Святе Письмо “не є таке цілком ясне, як твердив Лютер, а за ним і більшість реформаторських богословів” (Український прапор, 1921: 74). Причиною цього є символічно-образна форма подання змісту Св. Письма. Недарма видатний український філософ Г. Сковорода називав Біблію символічним світом. Така форма є полісемантичною, тобто допускає багатоваріантність змістів, у тому числі і неадекватних. Тому побудову Науки Божого Об'явлення Кир Андрей уподіблює до спорудження величного храму, яке є ділом Всемогутнього Бога, але й вимагає співробітництва всіх християн. “І хоч при тій будові працюють люди усіх народів і всіх поколінь світа – то є вона одноцільним, таким одним ділом, що виразно видно, що воно є виконанням Божого, Христового пляну. В тому храмі один стиль, одна велич, одна сила, одна краса, в тій науці оден дух. Ті міліони людей, які працюють над тією наукою є чимось так одним, так з'єднаним духом Христа, що не більше від них з гармонізований хор, зложений з тисячі голосів. Вони всі разом непомильні, бо веде їх св. Дух, але кожний зокрема не тільки може помилятися, але нераз й помиляється. Й найбільші церковні вчителі в деяких подробицях мали відмінні думки від загалу і через те вонишибочні... Але кожна помилка була завжди справлювана гадкою, наукою загалу” (Шептицький, 1991: 31–32).

Конкретизуючи загальноєкуменічні ідеї вселенської єдності християнських церков, митрополит Андрей Шептицький у своїх численних працях піддає ґрунтовному аналізу питання про те, що є спільного у католицизмі і православ'я

і що стоїть на заваді їхньої унії. Природньо, що в умовах України саме ці дві гілки християнства знаходяться в центрі його уваги.

До питань, у яких між ними немає розбіжностей, А. Шептицький відносить спільність Символу Ісповідання Віри, книг св. Письма Старого і Нового Заповіту, визнання за правди віри всіх рішень Вселенських соборів від I Нікейського (325 р.) до II Нікейського (787 р.). Отже, констатує він, до XI ст. існувала єдина Вселенська Церква, віровчення якої і прийняв св. Володимир під час хрещення Русі.

Головними дефініціями католицької Церкви, даними наступними Вселенськими Соборами, що не приймаються Православною церквою, на думку А. Шептицького, є: непорочне зачаття Преч. Діви Марії, походження св. Духа від Отця і Сина і пов'язане з цим визнання примату юрисдикції Римських Архієреїв над цілою Церквою. Остання дефініція і стала головною причиною церковного розколу. Однак, зауважує Шептицький, не приймаючи цих правд Православна церква їх і не заперечила, бо для такого акту, як проголошення догми віри, потрібне рішення Вселенського Собору, відбути який, за власним визнанням, вона не в силі.

Звичайно, міркує далі А. Шептицький, існують і інші розходження: “нераз чуємо завваги, що ми так різнимось в найсуцніших поняттях християнства, що навіть наколи б й не було тих догматичних різниць, які нас – ділять, ми все таки були би поділені самими поняттями про християнство, про Євангеліє, про спасіння” (Шептицький, 1991: 337–338). Мабуть ні, якщо тільки сприймати церковну злуку не як встановлення повної однаковості, а як єдність багатоманітностей. “Усі наші поняття про християнство та про Богом об'явлену науку, – пише А. Шептицький, – є тільки копією Божого первозору. В тих копіях може бути стільки суб'єктивного елементу, чи так багато різних понять про об'єктивну науку, що люди можуть між собою різнитися в багатьох і то дуже засадничих квестіях” (Шептицький, 1991: 338). Це стосується і обрядових розбіжностей, які, на думку А. Шептицького, мають другорядне значення, бо “віра важніша ніж обряд” (Шептицький, 1991: 266).

Незважаючи на всі відмінності, реалізація екуменічних ідей, вважає А. Шептицький, можлива, оскільки унія не вимагає від нез'єднаних православних відмови від традиційного обряду чи віри, а лише доповнення правд віри рішеннями Вселенських Соборів від X ст. до найновіших днів. Однак є певні умови, обопільне виконання яких необхідне на цьому шляху. По-перше, потрібно однаково брати релігію за релігію, а не вважати її за політичний орудник для досягнення іншої цілі. По-друге, мати спільну мову, якою є християнський світогляд. “Хто християнського світогляду не має, той для нас уживає якоїсь мови, що ми її не розуміємо. Для кого, напр., релігія не є перш усього справою віддавання Всевишньому Богу належного йому богочитання, то він тим словом називає щось, чого я не знаю. Хто в релігії не бачить справи свого вічного спасіння, обов'язку супроти Бога, Божого Закону і небезпеки, як той Закон не виконується – для того релігія є, очевидно, чим іншим, а не тим, чим вона повинна бути для християнина. Для кого Христос не є Богом і Спасителем, для кого Його Таїнства не є орудниками спасіння, не тільки по теорії катихизму, схованого десь в бібліотеку, але як дійсні потреби і кождоденні поняття життя, з таким трудно порозумітися у справі релігії, без огляду на те, до якого віросповідання належить” (Шептицький, 1991: 339).

Нарешті, по-третє, рух до порозуміння і з'єднання Східної і Західної Церков має здійснюватися не за рахунок однобічних поступок, а базуватися на обопільній згоді. Він не може бути декларованим “зверху” церковними інституціями, а повинен спиратись на діяльність самих віруючих. Найбільш яскраво цю думку А. Шептицький виголосив на римській конференції східних

Церков в 1923 р. у своїй програмовій доповіді про вселенське об'єднання Церков та релігійну співпрацю між Сходом і Заходом: “Дотепер східні спільноти, які повернулися до церковної єдності, не об'єдналися через декрети, що приходили згори, але скоріше через ідейний рух, який поставав у них самих і постійно кріпшав, поки не потряс інертними масами людей. Ясно, що в майбутньому тільки таким способом, тобто ідеями, можна буде дійти до єдності і тільки в такий спосіб можна буде переконати маси і притягнути їх до об'єднання. Ми надіємося і віримо, що поняття і упередження у східних християн буде мінятися в напрямі моральної цілісності, що допровадить їх до ідей вселенськості. – Й тому, що цього можна очікувати, потрібним є створити також подібний ідейний рух у католицькій церкві” (Баран, 1994: 185).

Чільне місце в процесі об'єднання Західної та Східної Церков, за глибоким переконанням митрополита Андрея Шептицького, належить Греко-католицькій Церкві, яка поєднує вселенську віру із обрядом, “що його називають і грецьким обрядом і візантійським і східним обрядом” (Шептицький, 1991: 266). Тому, поряд з тим, що через відрубність обряду Греко-католицька церква, разом з мовою і культурою, є чинником, який відрізняє українців від їхніх східних і західних сусідів, вона повинна стати сполучною ланкою між католицизмом і православ'ям, західним і східним світом взагалі.

Однак для того, щоб виконати свою місійну акцію, Греко-католицька церква також має зазнати певних змін. На цьому питанні варто зупинитись більш детально, бо не було, мабуть, і за життя митрополита, і в сучасній богословській, науковій, публіцистичній літературі певного гатунку більш поширеного звинувачення А. Шептицького, ніж намагання побачити в його екуменічних змаганнях спробу навернення православних на католиків. Насправді ж в діяльності митрополита поєднувалися два напрямки: по-перше, боротьба за збереження особливостей греко-католицького обряду і, по-друге, спроби поширення унійних ідей і справ, причому не лише на Схід, але й на Захід.

Про те, що це дійсно так, свідчить сама історія. ХІХ ст. для Греко-католицької церкви пройшло під знаком боротьби за збереження свого національного характеру. Московфільство з середини, латинські і російські впливи ззовні привели до цілковитого хаосу в обрядових справах. І якщо московфільство наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. поступово втрачає свій вплив, то процеси латинізації обряду продовжували загрожувати втратою самобутності Греко-католицькій церкві і надалі. Саме на наведення ладу в обрядових справах, повернення в них до правдивої східної православної традиції були спрямовані перші кроки А. Шептицького-митрополита. І це питання залишається в центрі його уваги протягом усього життя.

Насамперед А. Шептицький намагається з'ясувати внутрішні і зовнішні причини латинізації. “Від Берестейської унії, – пише він, – лишив нам Ап. Престіл широку свободу, висказуючи тільки бажання, щоби ми наші обряди і звичай заховували беззмін. А ми самі, уживаючи тої свободи, з часом розділилися в обрядових практиках, бо деякі з наших священиків трималися одних, а деякі знову інших обрядових звичаїв” (Шептицький, 1991: 123).

Такий різнобій посилювався також відсутністю єдиного центру видавництва літургійних книг. Розпорошеність книговидавництва привела до того, що за ініціативи книговидавців, або навіть Ординаріїв окремих єпархій в літургійні книги вносилися довільні зміни і пропущення.

Відновити єдність в обрядових справах мав Замойський Собор 1720 р. Однак, затвердивши дві обрядові зміни, Собор обійшов мовчанкою всі інші, тим самим толерувавши їх. Усе це сприяло поширенню тенденцій до зближення греко-католицького і римо-католицького обрядів.

Крім того, як підкреслює А. Шептицький, “нашим батькам... здавалося, що треба їм було якнайбільшим чином, хоч би й малих звичаїв і практик, зблизитися якнайбільше до латинського обряду, щоби заслужити собі у латинників, найближчих сусідів, як і в латинників у західних краях Європи та в Римі, на опінію правдивих католиків. Та думка пхала много з наших священників до приймання з латинського обряду незаконних, бо неodobрених Ап. Престолом, а навіть ніякою церковною владою в нашій Церкві звичаїв” (Шептицький, 1991: 154).

Суттєво впливали на поширення латинізації обряду також зовнішні фактори. Під час контрнаступу польського шовінізму на Галичині, який був здійснений після 1848 р., полатинення церкви розглядалось і використовувалось як один із найдієвіших чинників покатоличення, а в надалі і полонізації населення краю.

Латинські тенденції сильно скріпили також акції російської царської влади, спрямовані на знищення Греко-католицької церкви спочатку в Білій Русі, полоцькій і віденській єпархіях і на Волині в 30-х роках, а потім у Холмщині – в 70-х роках XIX ст. Боротьба з церквою тут велась під гаслом “очищення нашого обряду від всіх латинізацій”, а фактично була спрямована на накидання російського державницького православ'я і зрусифікацію населення. Тому латинізація почала розглядатись як засіб збереження національної ідентичності й оборони своєї віри. Ситуація ускладнювалася ще й тим, що видана Ап. Престолом після подій у Холмщині заборона змінювати в цій Єпархії обрядові практики, була сприйнята прихильниками латинського напрямку як повне схвалення і освячення латинських практик греко-католицького обряду взагалі.

Сприяли поширенню латинізації також дії російської окупаційної влади в Галичині під час Першої світової війни. Ця влада, яка, за словами Грушевського, була представлена поліцейською та чиновничою наволоччю, проголосила перехід на православ'я чи не найголовнішим мірилом лояльності населення. І не лише проголосила, але й завзято почала впроваджувати офіційну ідеологію самодержавства самими насильницькими методами. Недарма лідер кадетської партії П. Мілюков в 1915 р. зазначав: “Ми своїми діями в Галичині відштовхнули рідний нам український народ і затьмарили тим ясне обличчя визвольної війни” (Задоровський, 1995: 30).

Таким чином, боротьба з латинізаторством була важкою ще й тому, “що обрядові питання лічилися завжди з політичними, а політичні мали завжди закраску догматичну. Не йшло про те, чи законна така чи сяка практика, а про те, чи така практика наближає нас до російської Церкви, чи навпаки” (Шептицький, 1991: 155). При цьому, зауважує митрополит, часто не звертають увагу навіть на той факт, що і російська Церква за часів патріарха Нікона зазнала обрядових реформ, під час яких з тексту св. Письма було вилучено багато цінного, що містилось у текстах Скорини і Острозькій Біблії.

Подолання латинізаторства мало не лише незаперечне значення для збереження самобутності Греко-католицької церкви, але й було необхідною передумовою подальшого розвитку міжцерковних унійних процесів. Майже протягом усього XIX ст. богослови латинської Церкви мало цікавилися проблемою з'єднання Церков, вважаючи її неактуальною. Неувага до східної церкви, нехтування її особливостями призвели до того, що “коли давно вселенські Архієреї в енцикліках своїх порушували квестію східних обрядів і коли вертались завжди до принципу, що вселен. Церква бажає віру свою передати всім нез'єдиненим Церквам і вірним, а не латинський обряд (*ut omnes catholici fiant, non ut fiant latini*) – то богослови тим принципом не дуже одушевлялися, много поміж ними були би воліли, щоб єдність вселен. Церкви опиралася також єдності обрядів, а щодо східних обрядів були би бажали

якнайбільшого зближення їх до латинського обряду” (Шептицький, 1991: 155). А. Шептицький підкреслює, що така думка була досить поширеною не лише серед найближчих наших сусідів, але й серед багатьох богословів, прелатів, священників, єпископів Західної Європи. Підтримувала думку про необхідність зближення в обрядових справах і чимала частина греко-католицького духовенства, навіть ті, що закінчили студії у закордонних університетах, убачаючи в цьому вірний шлях для створення про себе доброї opinio поміж богословами Заходу. А тому “хто посмів носити бороду, рясу з широкими рукавами, а в Богослужіннях триматися стисло приписаних у церковних книгах обрядів, того легко підозрювали, що мав тенденції відірватися від вселен. Церкви” (Шептицький, 1991: 160).

Однак в останній третині XIX ст. ситуація докорінно змінюється. Якщо раніше візантійська історія, право, мистецтво, релігія вважались малоцікавими і майже не досліджувалися, то відтепер вони почали викликати підвищений інтерес учених. У Західній Європі з’являються численні дослідження з цих проблем, в університетах відкриваються кафедри візантизму. Падіння царської влади в Росії привело до відродження надії на з’єднання Церков і цілковитої зміни уявлень про східну Церкву та її обряд у західних богословів. Але, на жаль, ці процеси мало торкнулися становища у Греко-католицькій церкві, де латинські тенденції продовжували наростати. Тому, за глибоким переконанням А. Шептицького, лише повернення до первісного літургійного права, відновлення обрядових практик і звичаїв, “які не зражали би та не відпихали від нас і від вселенської віри наших нез’єднаних братів” (Шептицький, 1991: 150), дозволить Греко-католицькій церкві виконати своє історичне призначення.

Отже, саме зі звернення до внутрішніх проблем Греко-католицької церкви розпочинає свою унійну діяльність А. Шептицький. Він постійно повторював своїм вірним, що вимагає від них три речі: по-перше, щоб добре знали свою віру, по-друге, щоб пізнали віру православних братів, по-третє, щоб молились за об’єднання. Більше того, він очікував, щоб вірні чесно і сердечно відносились до православних, підкреслював, посилаючись на практику Ап. Престола, що нез’єднаних не можна називати схизматиками, закликав при розмовах з ними уникати “таких бесід, які були б рівнозначні з намовою покинєння православної віри, або відречення від неї” (Шептицький, 1991: 79). Але такого самого відношення А. Шептицький вимагав і з боку нез’єднаних православних до Греко-католицької церкви.

Однак головне місце в екуменічних змаганнях митрополита А. Шептицького займала праця по розповсюдженню унійних ідей і взаємному зближенню Церков. Вона, як і інші справи митрополита, пройшла значну еволюцію, у якій, звичайно, досить умовно можна виділити декілька етапів. Перший із них охоплює час з 80–90-х років XIX до початку XX ст. У цей період А. Шептицький думав, що зуміє добитися церковної єдності на всіх просторах Російської імперії.

У римському декреті, який надавав А. Шептицькому митрополічій повноваження, було записано, що він, як і його попередники, рівночасно з гідністю архієпископа Львівського, стає також єпископом Кам’янець-Подільським. Кам’янець-Подільська єпархія з 1807 р. належала до Галицького митрополита, але її територія знаходилась у межах Російської імперії. Тому А. Шептицький звертається з листом до папи Пія X, де ставить питання про можливість виконувати юрисдикцію на теренах згаданої імперії. Папа Пій X цю юрисдикцію підтвердив, зауваживши, однак, на необхідності наявності сприятливих політичних обставин. У своєму листі від лютого 1906 р. Папа, рівночасно з поіменуванням Митрополита Андрея апостольським адміністратором Кам’янець-Подільської єпархії, надав А. Шептицькому повноважність на усю територію Російської імперії. Ці надзвичайні права і

повноваження буди підтвержені папами Пієм X (у 1909, 1910 і 1914 рр.), Бенедиктом XV і Пієм XI. Для обережності перед російським урядом повновласності зберігалися в таємниці і були відомі тільки Папі й Митрополитові.

Але певні можливості для унійної праці на території імперії виникають лише після революції 1905 р., коли в Росії була встановлена свобода совісті. У першій половині 1907 р. А. Шептицький представив Папі Пієві X свої плани щодо організації католицької церкви на теренах України, Білорусії і Росії. Йшлося про висвячення священників і єпископів греко-католицького обряду, на що Папа дав згоду. Восени 1907 р. А. Шептицький здійснив таємну подорож по території Російської імперії під прізвищем доктора Олесницького. Ця поїздка була пов'язана з великим ризиком, бо Шептицького могли схопити і звинуватити у шпигунстві, тим більше, що хтось у дорозі вкрав його нелегальний паспорт. Митрополит відвідав Вільно, Мінськ, Слуцьк, Москву, Петербург. У Білорусі А. Шептицький вів таємні переговори з місцевою інтелігенцією та університетською молоддю і знайшов багато прихильників церковного об'єднання. А в Росії, за допомогою деяких старовірів, прокатолицької інтелігенції та духовенства РПЦ, прихильного до католицької церкви, А. Шептицький заклав кілька таємних греко-католицьких громад-парафій (Кравченко, 1963: 16–20). Крім того, він призначив о. Олексія Зерчанинова генеральним вікарієм Кам'янець-Подільської єпархії та душпастирем для католиків візантійського обряду в Росії. На жаль, під час цієї поїздки А. Шептицький не зміг відвідати Україну, бо австрійські урядові кола боялися, що там царська розвідка може його здемаскувати і вислати у Сибір (Кравченко, 1963: 20). Відвідати Київ Митрополит зміг лише у 1912 р. Тут він відправив панахиду по Тарасу Шевченкові в костьолі св. Миколая і виголосив патріотичну проповідь про Великого Кобзаря. Щоб у повній мірі оцінити значення цього вчинку, слід згадати, що у ті часи царський уряд забороняв публічні відзначення Шевченкових роковин.

У 1906 р. Братство Молитви Кирило-Методійського Апостолату в Моравії висунуло ідею про щодворічні з'їзди слов'янських народів і слов'янських Церков, католицької і православної, при гробі св. Методія у Велеграді з метою взаємопізнання та співпраці у справі об'єднання християнського світу. Довідавшись про цю ідею моравського кліру, А. Шептицький її палко підтримав і незабаром, за свідченням герцога фон Отрахсена, став душею цього задуму (Кравченко, 1963: 20). Завдяки його діяльності Велеградські Конгреси стали своєрідним прапором церковного єднання. Вони обґрунтовували тезу про рівність обрядів у Вселенській Церкві, створювали міцне ядро єкуменічного руху, яке щиро бажало церковної єдності, і поставило цей рух на тверді богословсько-догматичні основи.

Перший з'їзд у Велеграді відбувся 24–27 липня 1907 р. У його програму входили доповіді всіх найкращих теологів та знавців Сходу і Заходу, які викликали жваві дискусії. Головував на цьому з'їзді митрополит А. Шептицький, який у своєму вступному слові окреслив коло питань, що, на його думку, мали бути порушені на Велеградських Конгресах: “1) питання науково-богословського й історичного характеру, заторкаючи опірні пункти у вченні обох Церков і виясненні однієї і другої Церкви, 2) питання практичного характеру, як: можливе усунення існуючих непорозумінь і пересудів між католиками і православними та встановлення дружніх відносин на чисто науковому ґрунті між католицькими й православними богословами” (Кравченко, 1963: 21–22).

На другому з'їзді у 1907 р. митрополит А. Шептицький знову був обраний головою і проголосив програмову доповідь, у якій всебічно обґрунтував єкуменічні ідеї і виклав свій погляд на можливі шляхи їхньої реалізації. На жаль,

митрополит не зміг бути присутнім на третьому конгресі, бо в липні 1911 р. був прикутий хворобою до ліжка, але з'їзд не забув про нього і обрав почесним головою. Через Першу світову війну періодичність з'їздів була порушена і IV Конгрес відбувся лише в 1924 р. Однак і на цьому Конгресі Митрополит не зміг бути присутнім, тому що шовіністична влада Польщі не видала віз ні йому, ні Й. Сліпому.

Останній Велеградський Конгрес, на якому був присутній і проголосив доповідь А. Шептицький, п'ятий за ліком, відбувся у 1927 р. На наступних з'їздах – VI у 1932 р. і VII у 1936 р. – делегація УГКЦ була представлена єпископами, які у своїй діяльності спиралися на екуменічні ідеї митрополита А. Шептицького. На жаль, VII Конгрес, призначений на 1939 р., не відбувся у зв'язку з вибухом Другої світової війни. Однак значення Велеградських Конгресів і роботи А. Шептицького на них важко переоцінити.

Велику увагу Митрополит надавав співбесідам з римо-католицьким духовенством та інтелігенцією Галичини та Волині на Унійних Конференціях у Пінську, які були зініційовані Святою Конференцією для східних Церков. На відміну від конгресів у Велеграді, конференції у Пінську мали практичний характер. Загалом їх відбулося шість: у 1930, 1931, 1932, 1933, 1935 і 1937 рр.

У грудні 1936 р., знову ж таки за ініціативою Митрополита А. Шептицького, у Львові був скликаний п'ятий Унійний з'їзд. Три дні в стінах Богословської Академії засідали понад 150 учасників – в основному духовенство з трьох галицьких єпархій. Головну доповідь на тему “Погляд на з'єдинені і нез'єдинені Церкви Сходу і догматичні різниці між ними”, за дорученням А. Шептицького і спираючись на його екуменічні ідеї, зробив ректор Богословської Академії о. Й. Сліпий. У доповіді ставилося за мету, аби “приглянутися бодай побіжно східним Церквам, про які знаємо, на жаль, дуже мало і з якими удержуємо дуже слабкі зв'язки, хоч перейняли ми від них Христову віру й обряд та культуру. Безсумнівно, такий підхід поширить наш виднокруг і поставить справу унії в її первісній ширині, даючи змогу поробити деякі необхідні висновки. Ми, захоплені блиском і силою західної культури, не звертали належної уваги на старовинний Схід і тому затратили перспективу на область і на історію, на яких ми вирости” (Гринів, 1994: 28).

Розглянувши в доповіді головні групи християнських Церков Сходу, о. Й. Сліпий, слідом за А. Шептицьким, різко виступає проти спроб латинізації східних Церков, вказує, що “пізнання Сходу, любов і зберігання його традицій – оце й шлях до З'єдинення, який вказують Римські Папи. З'єдинені Церкви повинні вірно заховувати Передання, щоби не розділюватися від своїх нез'єднаних братів в обряді і питоменностях своєї Церкви. Чим менше буде закидів, упереджень і різниць, тим скоріше стане зближення.

Теологи не сміють нищити, як слушно твердять самі латинські богослови, цього, що створило в обряді і дисципліні орієнтальне християнство. Бо цим вони нарушили би цінну спадщину Церкви, яка не є ні грецька, ні латинська, але католицька” (Гринів, 1994: 29).

Йосиф Сліпий наголошував на особливій ролі української Церкви у започаткованому митрополитом Андреем Шептицьким екуменічному русі, її посланництві серед Церков християнського Сходу. Таким чином, у його особі митрополит мав достойного помічника і послідовника.

Разом з тим, як вважають українські дослідники (С. Баран, В. Дорошенко), уже на початку своєї унійної діяльності А. Шептицький відчув гостру нестачу освічених кадрів, здатних до роботи по зближенню Західної і Східної християнських церков. Тому, поряд із направленням найбільш обдарованих семінаристів на богословські студії до кращих релігійних закладів Європи, митрополит відновлює діяльність давнього, ще з XI ст., чину отців Студитів.

Перший монастир для них він заснував у 1903 р. у передмісті Львова – Скнилові. Важливо відзначити, що чин притримувався не лише східного обряду, але й правил монашого життя. У 1905 р. А. Шептицький розробив для чину новий монаший статут – Типікон, який був затверджений усіма єпископами архієпархії в наступному році. Архимандритом Чину був сам Митрополит. У 1919 р. монастир був перенесений до Унева біля Перемишля. У 1939 р. Чин нараховував 132 монахів і майже 50 монахинь.

З тією ж метою митрополит А. Шептицький у 1913 р. запрошує для місійної праці в Галичині отців бельгійського ордену Редemptористів. Щоб успішніше діяти, монахи прийняли східний обряд і створили згодом східну гілку ордену. У 1938 р., після 23 років діяльності на території Галичини, орден нараховував 50 священників, 20 студентів-богословів, 34 братів-помічників, 14 новиків і кандидатів та 115 учнів Малої Семінарії (Задоровський, 1995: 24–25).

А втім, розрахунки Митрополита на те, що вказані два монаші згромадження суттєво вплинуть на пошкваллення унійних процесів не справилися, оскільки їхня діяльність в основному обмежувалася Львівською архієпархією.

Відчутного удару екуменічним задумам А. Шептицького завдала Перша світова війна. Про обурливу поведінку російської окупаційної адміністрації в Галичині вже йшлося. Не обійшла вона своєю “увагою” і самого Митрополита. Уже 3 вересня 1914 р. російські війська захопили Львів. В обозі російської армії прибув і православний архієпископ Житомира та Волині Євлогій. Займаючи відверто антиукраїнську позицію, він вбачав у виступах Митрополита Андрея проти насильницького запровадження російської православної церкви, його унійній діяльності неабияку небезпеку для своїх планів, а тому наполягав на арешті А. Шептицького. У цьому його підтримував царський губернатор Галичини і Буковини граф Ю. Бобринський. Оскільки ж вся повнота влади знаходилася саме в їхніх руках, то доля Митрополита була наперед визначеною. Потрібен був лише формальний привід. У неділю 6 вересня 1914 р. А. Шептицький мав відправу у Церкві Успенія Пресв. Богородиці у Львові, після якої, як завжди, виголосив коротку проповідь. У ній Митрополит закликав до молитви за мільйони солдат по обидва боки фронту, подавав жакликий стан Галичини, що стала, ареною бойових дій з перших днів війни, закликав до взаємопізнання галичан і росіян. “Мусимо себе пізнати, – казав він, – хоч у багатьох ми є подібні до себе. У них відправа така сама, як у нас, вони називають себе “православними”, і ми “православні”. Наше православ'є є церковне, їх православ'є – державне, що так скажу “казьонне”, то є, вони спирають своє православ'є на державній силі, ми черпаємо ту силу в єдності зі Святою Католицькою Церквою, через котру спливає ласка Божа і в котрій є правдиве джерело спасіння” (Світильник Істини, 1976: 133–134).

Саме цих слів і було достатньо для арешту Митрополита 19 вересня 1914 р. і заслання спочатку до Києва, а потім у Росію: у Нижній Новгород, Курськ, Суздаль, Ярославль. У Суздалі А. Шептицький був ув'язнений у монастир-тюрмі. Умови ув'язнення були дуже жорстокі: низенька келія не давала змоги стати на повен зріст, Митрополиту було заборонено розмовляти, писати листи, виходити з келії, навіть до церкви.

На захист “царського в'язня” з протестом виступили прогресивні діячі Росії, зокрема письменник В. Г. Короленко, європейська преса, австрійський та німецький уряди, іспанський король, європейська аристократична знать, Апостольський Престол. Після відступу царських військ львівська громада двічі направляла звернення до Миколи II, щоби він звільнив митрополита, бо в заручниках вже відпала потреба. Проте минали місяці, роки, а відповіді не було.

Лише в березні 1917 р. на прохання красноярського митрополита єп. Нікона уряд О. Керенського нарешті звільнив А. Шептицького з ув'язнення. Нікон

вимагав: “... звільнити великого страждальця Митрополита гр. Андрея Шептицького, який у важку хвилину свого народу не покинув його, але залишився при ньому, й за це його ув’язнено, чим зганьблено цілу Росію перед світом” (Задорівський, 1995: 28).

Однак навіть за таких несприятливих умов А. Шептицький намагався використати своє перебування в неволі для спроби оформити Греко-католицьку церкву в Україні і Росії. Під час свого короткого перебування в Києві у 1914 р. Шептицький висвятив о. Йосифа Боцяна, ректора Львівської духовної семінарії на єпископа Луцького. Після звільнення, у кінці травня 1917 р., Митрополит скликав у Петрограді Синод Російської католицької церкви в складі 8 православних священників, на якому номінував о. Леоніда Федорова на свого екзарха на всю Росію, а для Білорусі й України призначено двох інших екзархів, зокрема, для Східної України о. Володимира Громницького екзархом, а о. Михайла Цигельського – генеральним вікарієм. Новостворена структура Греко-католицької церкви на Сході проіснувала до приходу більшовицької влади, коли вона була ліквідована, як і всі інші церкви.

Під час свого вимушеного перебування в Росії А. Шептицький мав нагоду ближче познайомитись з вихованням, устроєм Російської православної церкви, відчуті її упереджене ставлення проти Заходу. Тут він також зрозумів, що і Захід не знає Сходу в достатній мірі. Тому для збільшення та можливого об’єднання Церков Захід мусить простудіювати не лише східну теологію, а й психологію та ідеологію східного християнства. На його думку, на Заході необхідно було створити декілька інституцій для поглибленого вивчення східного християнства.

За порадами А. Шептицького папа Римський Бенедикт XV створив Римський Східний Інститут і передав його під адміністрацію о. о. Венедектинів. Але Митрополит Андрей не задовільнився утворенням лише одного інституту. Він особисто звернувся до о. о. Венедектинів, щоб заснували за своєю почином “інституцію” чи центр для східних студій. Таким чином постав східний монастир бенедиктинів в Амей. Як відгук на утворення цього монастиря о. о. Домінікани створили в Парижі центр православних студій “Істинна”, а в Голландії Кир Андрей започаткував особисто “Апостольство Об’єднання” для пізнання Сходу. Усі ці інституції почали видавати наукові журнали. Завдяки зусиллям А. Шептицького екуменічні ідеї поширилися також в Іспанії, – тут був опублікований своєрідний огляд “Obza del oriente Kristiano”, – і в Англії, де почав виходити журнал “The Eastern Churches Quaterly”.

Однак А. Шептицький не обмежується тільки організаційною діяльністю. Перебуваючи у 1921–22 рр. у Римі, до і після своєї великої пасторської подорожі, під час якої він відвідав українську діаспору у Франції, Бельгії, Голландії, Англії, Канаді, США, Бразилії, Аргентині, А. Шептицький не лише особисто знайомиться з Папами Бенедиктом XV і Пієм XI, описує їм жахливий стан Галичани в умовах польської окупації і втаємничує у свої плани, але й проголошує декілька публічних лекцій на тему ідеї та місійних можливостей унії.

З цією ж метою, тобто для заохочення і підготовки галицького духовенства до місійної праці на теренах Сходу, 16 грудня 1923 р. Митрополит заснував Богословсько-Наукове Товариство. На наукових сесіях Товариства до 1939 р. було заслухано 25 доповідей, більша частина з яких мала екуменічний характер.

У лютому 1928 р. Митрополитом була відкрита Греко-Католицька Богословська Академія у Львові, яка мала стати “підвалиною духовного відродження Нашого Народу та приготуванням нашої св. Церкви до сповнення великої грядучої місії у Христовому винограднику на Українській Землі та серед народів Східної Європи...” (Греко-Католицька, 1934: 28), служити справі релігійного з’єднання між Сходом і Заходом. На реалізацію цього завдання

А. Шептицький націлював і інші навчально-освітні інституції Греко-католицької церкви.

Зрозуміло, що в період між двома Світовими війнами головні зусилля Митрополита були спрямовані на відновлення греко-католицької парафії у Галичині, яку після повернення із заслання він застав у цілковитій руїні. Ця робота відбувалась у складних умовах насування польського шовінізму, яке не могло обминути і самого Митрополита. Неодноразові арешти, систематичне цькування у пресі, як польській, так і “доморощений” – радикальній, прокомуністичній, а також в автокефальній періодиці Канади і США, постійні наклепи верхівки польського духовенства на А. Шептицького перед Апостольським Престолом і особисто Папою, – такою була духовна атмосфера, у якій довелося діяти Митрополиту. А втім, уже сам той факт, що А. Шептицький майже постійно був у центрі уваги, свідчить про значимість його діяльності і незаперечний особистий авторитет.

Однак, як видно з вищенаведеного, Митрополит Андрей Шептицький навіть у цій ситуації не залишав поза своєю увагою екуменічні питання, хоча умови для практичної реалізації його унійних задумів значно погіршилися.

Великий суспільний резонанс викликав і мав позитивні наслідки пастирський лист Митрополита А. Шептицького від 2 серпня 1938 р. “У справі Холмщини”, у якому йшлося про захист православної церкви на українських землях, що входили до складу Польщі. У цьому листі, зверненому до греко-католицького духовенства, Митрополит гостро засуджує брутальну акцію польського уряду, який за допомогою адміністративних і поліцейських чинників проводив політику заборони православних церков на Холмщині та примушував православних переходити у католицизм.

Нищення православних церков під проводом повітових старост і польської державної поліції почалося взимку 1937 р. і набуло широких розмірів навесні – влітку 1938 року. Проходило воно під гаслами “вирівнювання історичних несправедливостей” і “нищення слідів неволі”. На Холмщині і в Підляшші з 389 православних церков поляки перетворили на римо-католицькі костьоли 149, а 189 – знищили повністю. Між знищеними церквами були й унікальні пам’ятники церковної архітектури. При цьому часто нищили і цвинтарі біля церкви, викидали з могил з найбільшою наругою тлінні останки православних, висміювали релігійні і національні почуття православних вірних.

У своєму посланні Митрополит Андрей став на захист “переслідуваних наших братів нез’єдинених православних християн Волині, Холмщини, Підляшшя і Полісся” (Науковий збірник, 1992: 49). Після перерахування руйнацій, яких завдала ця акція, Львівський і Галицький Митрополит стверджує: “Ціле православне населення Польщі затривожене. Населення Холмщини зранене у найсвятіших і найблагородніших почуваннях. А всі з’єдинені з Вселенською Церквою восточні вболівають над ударом, завданім самому ділу з’єдинення...”

Події на Холмщині нищать в душах православних, нез’єднаних наших братів, саму гадку про можливість з’єдинення, представляють Вселенську церкву ворожою і небезпечною для православного народу. В очах кількомільйонного населення Польщі Апостольська Столиця представлена співвинною діла знищення. Отворяється нова пропасть поміж Сходом і Заходом” (Науковий збірник, 1992: 49).

Антихристиянські вчинки та факти релігійного переслідування, на думку автора послання, – це тріумф ворогів Церкви – масонів, які завдали “моральний удар самій ідеї з’єдинення Церков та авторитетові Вселенської Церкви й Апостольської Столиці” (Науковий збірник, 1992: 50).

Послання було опубліковано на першій сторінці газети “Діло” (від 23 серпня 1938 р.) і відразу було заборонене польською цензурою. Однак польська поліція

не змогла конфіскувати тираж газети: передбачаючи такий перебіг подій, працівники друкарні та редакції зуміли випередити поліцію, винести і розповсюдити увесь тираж номера. Протест Шептицького став широко відомим не лише в Польщі, а й у цілій Європі. У справу втрутився Ватикан і насильницька католизація православного українського населення була припинена.

Початок Другої світової війни, приєднання Західної України і Західної Білорусії до складу СРСР, згідно з пактом Ріббентропа-Молотова, відродили надії А. Шептицького на здійснення екуменічної акції на теренах усього Сходу. Уже 17 вересня 1939 р. він скликав таємну нараду екзархів для обговорення своїх унійних планів. Користуючись повноваженнями, наданими йому Папою Пієм X і підтвердженими його наступниками, Митрополит Шептицький 9 жовтня 1939 р. створює чотири нові екзархати, які охоплювали територію усього Радянського Союзу, а саме: екзархат Волині і Холмщини на чолі з єпископом Миколою Чернецьким; екзархат для Білорусії (отець Антоній Неманцевич); екзархат Великої Росії і Сибіру (отець ігумен Клементій Шептицький); екзархат для “Великої України” (Наддніпрянщини) (архієпископ Йосиф Сліпий) (Артикули для започаткування, 1958: 26). Одночасно 10 жовтня 1939 р. Митрополит пише листа до Папи Пія XII і просить його про підтвердження повноважень, даних йому Папою Пієм X і дозвіл на висвячення архієпископа о. Йосипа Сліпого на свого коад’ютора з правом наступництва. Через два тижні Конгрегація для Східної Церкви виконала прохання митрополита. Однак його нові повноваження анулювали попередні. Тому Митрополит Андрей 12 жовтня 1940 р. повідомив чотирьох екзархів, що він не має вже навіть влади, щоб прийняти їхнє звільнення від обов’язків і залишає їх сумлінню вибір подальшого напрямку дій.

Певні нові перспективи для своєї традиційної праці по з’єдненню Церков А. Шептицький пов’язує з наступом німецьких військ і окупацією України, Білорусії, частки Росії. Однак він швидко переконався, що окупаційна політика Третього Райху на Сході не дасть змоги здійснити унійну акцію в повному обсязі. Німці забороняли місіонерську діяльність католицьких священників, було заарештовано і розстріляно екзарха Неманцевича та багатьох духовних осіб нижчого рангу...

Тому з кінця 1941 р. починається новий етап унійної діяльності А. Шептицького: відтепер його християнська “ойкумена” обмежується теренами України. Усі свої зусилля він спрямовує на зближення, а в майбутньому і з’єднання українських православної і католицької церков, бо “ніякий нарід в освіті не терпів стільки від нещасного роз’єднання Церков, що український нарід” (Шептицький, 1991: 76). Церковна єдність, на думку А. Шептицького, є кінець необхідною, виходячи з трьох головних міркувань. По-перше, така єдність, вважав він, стане важливим чинником злуки України з Заходом, бо в культурно-духовному розумінні українці належать до європейського, а не до євро-азійського (або азійського, за влучним виразом відомого поета М. Бродського), континенту. Тому, пише А. Шептицький, з давніх часів “в Україні, так як і сьогодні, розумніші люди бачили..., що будучність народу в злуці зі заходом, бо тільки ця злука всилі відмежити достаточо нарід від сусідів з півночі та північного заходу. Вони розуміли, що тільки релігійна зв’язь може забезпечити на майбутнє зв’язь з культурою Заходу, бо Захід не признає нас як своїх, як довго будемо у віросповіданні зв’язані з Азією. І не маємо іншого способу нав’язати зв’язі з західною культурою, як тільки за помічю якогось безпосереднього зв’язку, що перескочив би найближчих сусідів зі Заходу. А таким зв’язком може бути тільки релігійна зв’язь” (Шептицький, 1991: 356).

По-друге, унія з Вселенською Церквою стала б взірцем для віками вимріяної українським народом національної єдності. “В церковній єдності, – відзначав А. Шептицький, – будемо мати не тільки силу, але і приклад, як повинна

виглядати національна єдність. З будови одної, святої, вселенської апостольської Церкви, будемо могли вчитися і засвідчувати, яка повинна бути суверенна провідна могутня єдність українського народу” (Гриньох, 1961: 198).

Нарешті, по-третє, релігійний і національний процеси єднання народу є взаємопов’язаними і взаємообумовлюючими, не існують один без одного. На думку А. Шептицького, “українці поставлені перед такою безумовною кінечністю робити все, що тільки в силі для досягнення національної єдності, без якої розвинуться всі наші ідеали та праці для церковної єдності, що є знову одною з найважливіших умовин національної єдності” (Шептицький, 1991: 163).

Однак реальний стан речей, який склався на той час, був невтішним: війна різко загострила релігійні, національні, політичні суперечності. “Не треба Україні інших ворогів, – з болем і гіркотою констатує А. Шептицький, – коли самі українці українцям є ворогами, що себе взаємно ненавидять і навіть не стидуються вже тої ненависті!.. Як довго не буде між нами християнської єдності, так довго і найслабший противник буде від нас сильніший! Як довго у національних справах більше пам’ятати будуть українці за власне індивідуальне добро, так довго загальна справа не буде могла успішно розвиватися. Бо тої загальної справи просто не буде, бо не буде її в свідомості і в совісті людей!” (Шептицький, 1991: 230).

Звідси – головне завдання, яке Митрополит ставить перед духовенством і вірниками: “нема сьогодні для нашого народу більшої прикмети, як єдність й нема для нашого Духовенства важнішої праці, як праця над національною і християнською єдністю народу. Ці дві праці взаємно доповнюються” (Шептицький, 1991: 408). Така діяльність, на думку А. Шептицького, повинна не лише вважатись за один з головних проявів морального обов’язку любові Бога, що знаходить втілення у християнській любові до ближнього, але й розглядатись як найважливіший констатуючий елемент християнського патріотизму. Це не політичний, не поганський патріотизм, у якому “любов своїх получена з ненавистю всіх прочих” (Шептицький, 1991: 413). Сутність християнського патріотизму, згідно з А. Шептицьким, полягає в тому, що, люблячи всі народи світу любов’ю ближнього, свій народ, народ український треба любити християнською любов’ю більше від інших народів і бути напоготові віддати для нього працю цілого життя, а як треба – то й саме життя.

Свою діяльність, спрямовану на утворення єдиної української Церкви, Митрополит Андрей Шептицький веде в двох напрямках. З одного боку, він не втрачає надії на більш ґрунтовну підтримку своїх унійних планів з боку Апостольського Престолу. З цією метою 29 жовтня 1941 р. А. Шептицький пише лист-звідомлення до Папи. У листі, писаному французькою мовою, він подає аналіз становища Церкви в Україні під більшовицькою, а згодом і німецькою окупаціями і порушує питання про “повернення в лоно церкви Христа мільйонів східних вірних, відлучених досі від єдності” (Kozlevskij, 1964: 375). Для того потрібні священики, однак німці забороняють як греко-католикам, так і православним з Волині і Холмщини вести місійну роботу на Наддніпрянщині. Серед інтелігенції в Україні також є люди, що прихильно ставляться до Греко-католицької церкви, їм потрібен тільки єпископ, який був би згідний поширювати церковну єдність. “Якщо б нам було можливо вислати до Києва одного єпископа, – пише А. Шептицький, – здається, що при його працюватості і осторожності він міг би взяти провід руху і привів би принаймні здорову більшість цілого народу до католицької єдності. Ми не можемо вислати нікого через формальну заборону німців, але якщо б знайшовся між православними українцями хтось досить побожний і досить розумний для сповнення цього завдання поширення церковної єдності в цілому краю, католицька церква могла б на цьому виграти” (Жуковський, 1992: 54).

Тому Митрополит ще раз просить Папу Пія XII підтвердити повноваження, яке йому надав Папа Пій X, підтвердити вже поіменованих екзархів, що йому допоможе в роботі на Сході. 22 листопада 1941 р. Папа підтвердив екзархів і іменував Митрополита Андрея як делегата Апостольського Престолу. Однак Папа не наважився задовільнити прохання Митрополита про висвячення декількох єпископів з-поміж навернених православних.

З другого боку, одночасно з листом до Папи Пія XII Митрополит Шептицький звернувся безпосередньо до православних архієреїв, а пізніше – і до української віруючої православної інтелігенції, з листами із закликом до церковної і національної єдності. Ці листи частково були видруковані в тодішній українській пресі, а потім видані з передмовою Митрополита, відгукami на його листи і відповiдями самого А. Шептицького своїм опонентам, склали збірку документів “У справі порозуміння” (залишилася незавершеною). У хронологічному порядку йдеться про такі документи:

1. Лист Митрополита Шептицького до І. Огієнка, архієпископа Холмського, від 21 жовтня 1941 р.;

2. Відкритий лист А. Шептицького до Варшавського православного митрополита Діонісія від 30 грудня 1941 р.;

3. Лист Митрополита Андрея до православних Архієреїв в Україні і українських землях від 30 грудня 1941 р.;

4. Лист Митрополита до української віруючої православної інтелігенції від 3 березня 1942 р.

З професором І. Огієнком, відомим фахівцем із питань історії української культури і церкви, міністром освіти в складі уряду УНР (з січня по травень 1919 р.), засновником і першим ректором Кам'янець-Подільського університету А. Шептицький був знайомий з 20-х років, коли той у складі еміграції прибув до Львова і знайшов притулок у митрополичих приміщеннях. Нагадуючи про давнє знайомство, приятель, Митрополит привітав Іларіона з його недавньою хіротонією, побажав йому відновити “віру св. Володимира і митрополита Іларіона” (Баран, 1947: 123); прохав очистити Українську Православну церкву від неканонічних, шкідливих, насильно введених установ чи законів, а передусім від тієї московської нетерпимості і тісноти, якими відзначалося усе московське православ'є.

Архієпископ Іларіон відповів Митрополитові листом від 14 листопада 1941 р. Головною в ньому є думка про те, що зближення між двома українськими Церквами стане можливим, коли не тільки Українська Православна церква очиститься від московських впливів, але також Греко-католицька церква позбудеться чужих латинських додатків. Тоді “обидві Українські Церкви наблизяться одна до одної, як дві рідні сестри” (Баран, 1947: 126).

Відкритий лист А. Шептицького до Варшавського православного митрополита Діонісія був надрукований, незважаючи на заборону німецької окупаційної влади, у “Краківських Вістях” від 15 лютого 1942 р. У ньому Митрополит запропонував широку програму дій по зближенню Церков. Відповідь на цього листа, а також на звернення А. Шептицького до православних архієрств, про яке мова буде далі, дав Собор Православної церкви Генерал-Губернаторства, який відбувся 27 травня 1942 р. і висловився однозначно: “З радістю приймемо до своєї Православної церкви братів греко-католиків” (Ленчик, 1971: 175–201). Цю ухвалу підготував Іларіон Огієнко, а в складі Собору брали ще участь митрополит Діонісій Валединський і архієпископ Паладій Видибіда-Руденко, причому останній вважав цю ухвалу зарізкою. Природньо, що на такому рівні і таким тоном екуменічного діалогу вийти не могло.

Центральне місце в акції Митрополита Андрея по зближенню українських Церков займає відкритий лист “До всіх Високопреосвященних і Преосвященних Православних Архієреїв в Україні і на українських землях”, який був написаний 30 грудня 1941 р. і надрукований у щоденнику “Краківські Вісті” 15 лютого 1942 р. У цьому невеличкому за обсягом посланні А. Шептицький тісно пов’язує релігійні справи з українськими національними справами. “До осягнення наших національних ідеалів, – пише він, – треба нам єдності... Між роздорами, що ділять українців, не останнє місце займають релігійні справи, в яких ми такі поділені. А, безперечно, релігійна єдність була би могутнім товчком в осягненні національної єдності. Тому думаю, що кожний український патріот повинен зробити все, що може, до здійснення такої релігійної єдності” (Шептицький, 1991: 339). Така єдність, за переконанням А. Шептицького, є можливою, бо справи, що роз’єднують Церкви сталися дуже давно. Це були суперечки між греками і латинянами, між традиціями, перейнятими від грецької і московської церков. Однак існують і деякі передумови поєднання, а саме: загальне бажання примирення, щоб за єдність молився весь народ і, нарешті, з обох боків потрібні поступки, усунення всього того, що перешкоджає єднанню. “Тому, безумовно, треба буде, щоб ми взаємно щиро висказували свої думки і, щиро обговорюючи усі життєві і богословські справи, злучені з поєднанням Церков, шукали дорогу до поєднання” (Шептицький, 1991: 340). Запрошенням до такого відкритого і об’єктивного діалогу і був цей лист.

Відгуки на послання Митрополита були нечисленними. Архієпископ Краківський і Лемківський Палладій у своєму листі від 1 березня 1942 р. зазначає, що звернення А. Шептицького “до Православної Української Ієрархії є те, чого більше як 300 років очікувала наша Церква... Роздор, що в кінці 16 віку був у значній мірі штучно впроваджений неприятели Української Церкви та Українського Народу, мусить бути закінчений” (Шептицький, 1991: 340). Однак при цьому він пропонує своє бачення шляху до поєднання Церков: “З відома свого Кіріарха маю честь повідомити, що з боку Православної церкви, ми намагатимемось усунути всі перешкоди на шляху великої справи поєднання, що опиратиметься на поверненні до стану з перед офіційною, у 16 в. розпаду Православної Української Церкви” (Шептицький, 1991: 343). Вочевидь, що це фактично був заклик до ліквідації Греко-католицької церкви і повернення до передунійного стану.

Олексій (Алексій) Громадський, митрополит Волинський і Житомирський, екзарх Української Автономної Православної Церкви, що залишалася в юрисдикції Московської патріархії, у листі від квітня 1942 р. в принципі погоджується з викладеною митрополитом Андреем ідеєю єдності Церков, однак висловлює сумнів щодо можливості її реалізації. “... Теоретично я цілком допускаю наше поєднання, – пише він, – бо ніщо не може перешкодити тому у думках, але практично це поєднання могло би здійснитися тільки тоді, коли не буде гріху і ушкодження людської природи” (Шептицький, 1991: 345). На його думку, перешкоди до поєднання не лише криються у віках, але й знаходять поживу у сучасності, є вічними. “Історія, політика, егоїзм, індивідуалізм і багато усяких ізмів, від котрих стільки нещастя на землі, от ці перешкоди, що не будуть, напевно, ізжиті до кінця світу, а вони то і не дадуть можливості поєднання християн між собою на землі” (Шептицький, 1991: 344). Вказуючи на ті труднощі, які виникли в нього при спробі налагодити співробітництво між Автономною Православною Церквою і Українською Автокефальною Православною Церквою, о. Олексій вважав, що “... може і потрібна на землі ота різноголосиця і в релігійних поглядах, бо ж не дармо кажуть, що красота заключається в різноманітності” (Шептицький, 1991: 344).

Болючою для Митрополита А. Шептицького була мовчанка єпископів Української Автокефальної Православної Церкви, яка оформила себе під проводом митрополита Полікарпа Сікорського і поширювала свою діяльність на території Наддніпрянщини, у так званому Райхскомісаріаті України.

Доповненням до митрополичого послання до православних архієреїв став відкритий лист А. Шептицького до української віруючої православної інтелігенції від 3 березня 1942 р. У ньому Митрополит звертається до представників української науки, літератури, мистецтва, суспільних діячів, а також до патріотичного духовенства, яких вважає за провідну верству суспільства, що має вагомий голос і в церковних справах.

Лист до інтелігенції уточнює об'єднуючі плани Митрополита і вказує, якими шляхами прямувати до повної злуки. Насамперед А. Шептицький пояснює свій особистий стан: він як греко-католик не може стати Київським Митрополитом. Крім того, він не має до цього ні бажання, ні фізичної змоги через вік і хворобу. За його переконанням, “Київський Митрополит мусить бути вибраний із православних або автокефальних Архієреїв чи священників. Коли б він був з'єдинений із Вселенською Церквою, всі ми, греко-католики, підлягали б йому і я перший радо піддався б його верховній владі” (Шептицький, 1991: 341). Отже, підкреслює А. Шептицький, пишучи цього листа, він не має ніякого особистого інтересу і тільки виконає обов'язок українського патріота. Митрополит свідомий того, що повна злука греко-католицького і українських православних віросповідань – це справа хіба що далекого майбутнього. Така єдність стала б можливою тільки після довгих зусиль по зближенню і взаємопізнанню Церков, що, у свою чергу, необхідне для досягнення національної єдності. До майбутньої єдності слід йти через примирення, усуваючи взаємні непорозуміння між українцями, між українськими конфесіями. А. Шептицький особливо наголошує на тому, що поєднання із Вселенською Церквою не потребує відречення від звичаїв, передання чи обряду Української Православної Церкви, бо різниця між греко-католиками і українськими православними в цих справах якщо і існує, то вельми незначна. Закликаючи українську віруючу інтелігенцію до активної праці над міжконфесійним поширенням, А. Шептицький зазначає, що навіть у тому випадку, коли ця праця й не доведе до повного з'єднання, все одно вона принесе велику користь українському народові, бо спричиниться до національної єдності.

Лист Митрополита до української інтелігенції мав більше відгуків, аніж його звернення до православних архієреїв. Деякі з них були позитивні, інші полемічні й з негативним ставленням до унійних пропозицій, із звинуваченнями Апостольського Престолу у нещирому ставленні не лише до Православної, а й до Греко-католицької церкви. Як доказ останнього наводився навіть такий факт, що сам А. Шептицький, незважаючи на незаперечні заслуги перед Церквою, так і не був проголошений кардиналом. Надрукований був тільки “Одвертий лист до Його Високопреосвященства Митрополита Андрея Шептицького” від квітня 1942 р. деяких українських діячів з Праги і Варшави, старих емігрантів. Цей лист, написаний у полемічному тоні, гостро засуджує в історичному аспекті Унію й католицьку церкву. Автори одвертого листа оцінюють церковну Унію як одну з найсумніших діб української минувшини, яку можна порівняти хіба що з часами панщини. Свідченням цього, на їх погляд, є уся українська епічна та історична література, де у тій чи іншій ролі фігурує Запорізька Січ. На думку авторів цього листа, усі унійні спроби спрямовані не на з'єднання Греко-католицької і Православної церкви, а на приєднання української Православної церкви до римо-католицької, експонентом якої на Сході Європи завжди було польське католицитво. “Як воно репрезентувало римську церкву, – пишуть вони, – цього свідками є безліч пам'яток подвигів христоролюбивого польського духовенства – зруйнованих, замкнених та перероблених на польські костельоли

православних церков на Холмщині та Волині рр. 1937–38” (Шептицький, 1991: 346). Причому ця руйнація здійснювалася за толерантністю римської курії, яка через варшавського нунція навіть порадила Митрополиту А. Шептицькому гамувати оборону нез’єднаних православних.

Захищаючись від закидів, що “українське православ’є має забагато московського намулу”, автори листа стверджують, що від нього буде легше позбутися, ніж Греко-католицькій церкві від впливів римо-католицьких, наприклад, від целібату. Але “це зрештою внутрішня справа обох церков і суттєвого значіння для унійної акції не матиме” (Шептицький, 1991: 347).

Багато місця у листі присвячено загально-традиційним догматичним суперечкам про примат Папи Римського та роль східних патріархів. Стверджується, що у X ст. саме римський патріарх, до того рівний серед інших патріархів, відколовся від соборної Церкви, представлена чотирма вселенськими патріархами, і допустив цілий ряд нововведень, як обрядових, так і догматичних. Тому “в розумінні всіх православних вселенською церквою є та більшість (чотири вселенських патріархи), яка лишилась вірною усім постановам вселенських соборів, а не та меншість (один римський патріарх), що не хотіла бути рівною з останніми в духу соборів і від них відійшла як в догматах, так і церковній практиці” (Шептицький, 1991: 347). Отже, навіть при збереженні традиційної східної обрядовості, психологія православних не зможе погодитись з багатьма найновішими догматами Римської церкви.

Проголошуючи бажання працювати для якнайбільшого порозуміння і згоди між Греко-католицькою і Православною церквами в душі християнської любові, автори листа, разом з тим, вважають, що з’єднання церков було б шкідливим для українського народу, а тому пропонують звести міжконфесійну співпрацю лише до допомоги у відродженні зруйнованої більшовиками Православної церкви. Щодо іншого, то, на їхню думку, “вирішувати питання взаємовідносин нашої Православної церкви з іншими церквами або лише їх обмірковувати можуть... лише наші православні ієрархи” (Шептицький, 1991: 349).

Незважаючи на таке відверто деструктивне ставлення до своїх пропозицій, Митрополит Андрей Шептицький не полишає спроб досягти взаєморозуміння. Він ще раз намагається пояснити інтелігенції, про що йшлося в його унійній акції 1941–1942 рр. З цією метою А. Шептицький друкує свої відповіді на листи у збірці документів “У справі порозуміння”.

У вступному слові Митрополит зазначає, що “відповіді випали такі негативні, що лише з доброю волею можна доглянути гадки, що все-таки бодай якое порозуміння можливе. А в багатьох відповідях цілком виразно висказано обурення, що хтось може таке припустити. Та все ж таки відповіді ці є таким обільним матеріалом до дискусії, що неможливо їх мовчки проминути” (Шептицький, 1991: 344). Розпочинаючи дискусію, Митрополит Андрей висловлює кілька попередніх зауважень. По-перше, підкреслює А. Шептицький, що цілковита єдність, тобто утворення одного віросповідання, може бути досягнена лише після низки порозумінь. Тому, поки що утворення єдиної церкви – це скоріше питання теорії, а не практики. Реально ж йдеться про досягнення порозуміння між різними українськими віросповіданнями з метою досягнення національної єдності.

По-друге, зауважує А. Шептицький, його запрошення до співпраці по зближенню Церков усі зрозуміли тільки як заклик до цілковитої злуки православних з греко-католиками, а через неї – прийняття всіма православними Унії з Апостольським Престолом. Між тим, на думку Митрополита, можна вести мову про різні способи порозуміння, без зливання в одно віросповідання. “Можна було подумати й про злуку православних віросповідань з гр. католицьким, при якій повстало б нове віросповідання зі злучених обох, яке

не було б ні давнім православ'ям, ні давнюю гр. кат. Церквою” (Шептицький, 1991: 334). Про можливість такої поліваріантності міжконфесійних відносин ніхто навіть не думав, бо ідею поєднання Церков грубо звели лише до Унії.

Відповідаючи на питання, яким може бути з'єднання, Митрополит рішуче відкидає звинувачення у намірі цілковито підпорядкувати українські Церкви римо-католицькій. “Поодинокі церкви, – пише він, – лишаючися у зв'язку зі всіма іншими церквами Заходу, можуть заховувати далеко йдучу автономію, яку можна назвати автокефалією...” (Шептицький, 1991: 349). Більше того, стверджує А. Шептицький, греко-католики готові, навіть із втратою для себе, віддатися під владу київського митрополита, за умови прийняття ним Вселенської віри.

Цікаво, що представники православної інтелігенції, які у своєму ставленні до А. Шептицького завжди намагалися твердо триматися історичного ґрунту, у полемічному запалі навіть не помітили, наскільки погляди Митрополита Андрея близькі до проекту єдності Церков, запропонованого ще за триста років до цього іншим великим митрополитом, причому не греко-католицьким, а православним, – Петром Могилою... (Жуковський, 1969: 121, 264; Історія церкви, 1994: 62–69).

Андрей Шептицький спростовує твердження своїх опонентів про причетність Римської церкви до руйнації Православних церков і переслідування віруючих у Холмщині і на Волині, вважаючи їх бездоказовими. Поява таких негативних суджень пов'язана, на його думку, з тим, що “нераз судите про поступування Рим. Церкви під вражінням того, що про Неї говорять або пишуть вороги християнства., а не приймаєте того, що про Рим. Церкву і її вплив на нас говорять Вам українці, яким не можете нічого закинути зі становища українського патріотизму” (Шептицький, 1991: 351).

Не міг залишити поза своєю увагою А. Шептицький і поле історії, до якого зводили справу порозуміння представники православної інтелігенції, хоча, як він сам зазначає, робить це нерадо. “Мені знається, – пише Митрополит, – що коли бажаємо порозуміння і згоди поміж різними укр. віроісповіданнями, ліпше було б лишати на боці аргументи з історії. При кожному примиренні, навіть тоді, коли мова не йде про злуку і приєднання, муситься на першому місці сказати з обох сторін: “Забудьмо!” А Панове воліли б сказати: “Ми вам не забудемо!” (Шептицький, 1991: 351). Такий підхід, вважає А. Шептицький, при якому греко-католики ХХ століття проголошуються відповідальними за події XVI–XVII ст. і навіть X–XI ст., не є конструктивним, унеможливує релігійне і національне порозуміння.

Митрополит, однак, не уникає історичної дискусії, висуваючи їй два зауваження. По-перше, на його думку, історію Берестейської Унії та її наслідків православна інтелігенція знає з праць істориків, які всі, або майже всі, були не тільки ворогами з'єднання Церков, але й ворогами українського народу. Тому їхні описи вимагають ретельної перевірки. По-друге, у ході дискусії слід уживати лише такі історичні факти, яких ніхто не може заперечити.

У своїх відповідях А. Шептицький ґрунтовно аналізує основні аргументи опонентів і подає власне бачення історичних процесів. Насамперед він звертається до подій 1596 р., тобто до Берестейської Унії. “Фактом є, – пише він, – що Берестейську унію заключили усі єпископи київської церковної провінції, до якої належала і Біла Русь. Двоє єпископів, львівський і перемиський, цофнули відтак своє Слово” (Шептицький, 1991: 354–355). Тому, якщо слідувати логіці представників православної інтелігенції, які проголосили, що вирішувати питання міжцерковних відносин компетентні лише православні ієрархи, а вірні повинні їм слідувати, то вже з XVI ст. історія з'єднання Церков пішла б іншими шляхами. Отже, констатує А. Шептицький, тут мав місце своєрідний подвійний

стандарт: те, що добре у ХХ ст. проголошується суцільним злом для XVI–XVII ст.

Інший закид, який роблять Митрополиту його опоненти, стосується історичних подій Х ст., тобто розколу Церков. Аргументи, які вони наводять, згідно з Шептицьким, “не є ноторійними історичними фактами” (Шептицький, 1991: 352), і він не визнає їх за такі. У листі православної віруючої інтелігенції був запропонований кількісний підхід до вирішення питання про те, якою ж є правдива Вселенська Церква – царгородською чи римською, Митрополит Андрей пропонує поглянути на справу з іншого, якісного боку. Коротко суть його аргументації зводиться до наступного: по-перше, жоден з Римських Архієреїв не визнавав зверхності царгородських патріархів, між тим, як принаймні кільканадцять царгородських патріархів визнавали зверхність Римського Престолу. По-друге, не існує текстів св. Отців, які доводили б, що Царгород здійснював якесь судовладдя над Римом, тоді як зворотнє зафіксоване у декількох сотнях текстів. По-третє, саме Римські Архієреї зложили щонайменше п'ятьох царгородських патріархів і жодного випадку не було навпаки. Ці та інші факти, які наводить Митрополит у своїх відповідях, за його переконанням, незаперечно засвідчують право Апостольського Престолу бути на чолі Вселенської Церкви.

Нарешті, ще одне звинувачення опонентів А. Шептицького полягає у тому, що Римські Архієреї “допустилися цілого ряду новацій так догматичних, як й обрядових, не питаючи думки інших патріархів...” (Шептицький, 1991: 358). Однак, зауважує Шептицький, московський патріарх Нікон і київський митрополит Петро Могила, ці великі реформатори обряду і церковного життя, також вводили новації, не питаючи згоди не лише Римського Архієрея, а й східних патріархів. Але їхня правомочність щодо цього чомусь не піддається православними сумніву. Що ж стосується догматичних новацій, то жодна з них, переконаний Митрополит Андрей, не суперечить ученню Церкви перших 10 століть. Усі вони спрямовані на те, “щоби науку Божого Об'явлення оборонити перед новим фальшивим її розумінням через усталення богословських і філософських термінів, які новим словом описували б і поясняли б стару незмінну віру” (Шептицький, 1991: 405).

На жаль, ця дискусія не мала продовження. Недоброзичливе ставлення з боку православних архієреїв і віруючої інтелігенції до екуменічних ідей Митрополита Андрея Шептицького, заборона німецької окупаційної влади публікувати будь-які матеріали в справі об'єднання українських Церков, унеможливили наступні унійні змагання.

Висновки. Підсумовуючи багаторічну діяльність А. Шептицького зі зближення і об'єднання Церков, православної і католицької, слід ще раз підкреслити, що справу єдності Митрополит вважав за пріоритетну над усіма своїми заняттями, за неї він був готовий віддати своє життя. На нашу думку, не можна погодитись з висновком одного з найбільш знаних дослідників його життя і творчості С. Барана: “На практиці з великих релігійних плянів митрополита вийшло дуже мало, чи властиве нічого” (Баран, 1947: 353). Якщо Великому Митрополитові не вдалося реалізувати мрію свого життя, то проведена ним підготовка не пройшла намарно, стала цінною спадщиною, що може послужити дороговказом для розв'язання не менш складних проблем відносин між двома традиційними українськими віросповіданнями в сучасній Україні.

Список використаних джерел

Артикули для започаткування, 1958 – Артикули для започаткування процесу беатифікації і канонізації Слуги Божого Андрея Шептицького. Рим, 1958.

Баран, 1947 – Баран С. Митрополит Андрей Шептицький. Життя і творчість. Мюнхен, 1947. 151 с.

- Баран, 1994 – Баран О. Митрополит Андрей Шептицький і його екуменічні ідеї. Український Історик. 1–4 (120–123). Т. 31. Нью-Йорк – Торонто – Київ – Львів – Мюнхен, 1994. С. 183–184.
- Басараб, 2017 – Басараб В. Проблема єдності Церков у світлі екуменічних ідей митрополита А.Шептицького. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції Волинської православної богословської академії УПЦ КП “Державотворення і помісність Церкви: історичні процеси та сучасні реалії” (18.05.2017). Луцьк: Видавництво Волинської православної богословської академії ΕΙΚΩΝ, 2017. С. 27–34
- Басараб, 2019 – Басараб В. Державотворча концепція та національно-патріотичні ідеї митрополита Андрея Шептицького. Ужгород: Гражда, 2019. 232 с.
- Білас, 1999 – Білас Я. І. Екуменізм Андрея Шептицького і проблема суверенності нації. Історія релігій в Україні. Кн. 1. Львів, 1999. С. 45–48
- Бистрицька, 2002 – Бистрицька Е. Українське православ'я та екуменічна діяльність митрополита Андрея Шептицького в роки Другої світової війни. Українське релігієзнавство. 2002. № 23. С. 45–55.
- Філософія політики, 2002 – Філософія політики: Короткий енциклопедичний словник / Автор-упорядник Андрущенко В. П. та ін. К.: Знання України, 2002. С. 213.
- Гладка, 1996а – Гладка Г. Л. Берестейська унія й екуменічний процес в оцінках та діяльності А.Шептицького. Обрії. Часопис Івано-Франківського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників. Івано-Франківськ, 1996. №1(3). С.43–47.
- Гладка, 1996б – Гладка Г. Л. Екуменічна діяльність митрополита Андрея Шептицького. Добрий пастир. Часопис, присвячений церковним і богословським справам. Івано-Франківськ, 1996. Ч.1. С. 99–101.
- Гладка, 1999 – Гладка Г.Л. Проблема релігійної єдності України в уніїно-єкуменічній діяльності митрополита Андрея Шептицького. Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка, Серія: Історія. Тернопіль, 1999. Вип.ІХ. С. 37–40.
- Греко-Католицька, 1934 – Греко-Католицька Богословська Академія у Львові в другомутрьохлітті свого існування (1931–1934). Львів, 1934. С. 28.
- Гринів, 1994 – Гринів О. Йосиф Сліпий як історик, філософ, педагог. Львів, 1994. С. 28.
- Гриньох, 1961 – Гриньох І. Слуга Божий Андрей. Благовісник Єдності. Мюнхен, 1961. 220 с.
- Гузар, 2015 – Гузар Любомир. Андрей Шептицький Митрополит Галицький (1901–1944) провісник екуменізму / Видання друге. Жовква: Місіонер, 2015. 496 с.
- Історія церкви, 1994 – Історія церкви та релігійної думки в Україні: У 3-х книгах. Кн. 3. Кінець XVI – середина XIX століття. К., 1994. С. 62–69.
- Королівський, 2016 – Королівський Кирило. Митрополит Андрей Шептицький (1865–1944) / пр. з фр. Я. Кравець / Вид. 2-ге, випр. Львів: Свічадо, 2016. С. 239.
- Кравченко, 1963 – Кравченко О. Велетень з Святоюрської гори. Йорктаун, 1963. С. 16–20.
- Крупа, 2000 – Крупа Л. Спроби митрополита Андрея Шептицького через ідеї екуменізму досягти фізичного та духовного об'єднання України. Наш голос. / видає Асоціація Українців Америки, 2000. Вересень-жовтень, ч. 9–10.
- Ленчик, 1971 – Ленчик В. Ідея Церковної Єдності у Митрополита Шептицького. Богословія. Рим, 1971. Т. 35. С. 175–201.
- Ленчик, 2004 – Ленчик В. Визначні постаті Української Церкви: Митрополит Андрей Шептицький і Патріарх Йосиф Сліпий. Львів: Свічадо, 2004. 608 с.
- Маринович, 2019 – Маринович М. Митрополит Андрей Шептицький і принцип “позитивної суми” / передмова Адріана Сливоцького. Львів: Видавництво Старого Лева, 2019. 248 с.
- Матеріали до історії, 2009 – Матеріали до історії українського патріархального руху / Упор. А. Сороковський. Львів: Свічадо, 2009. 364 с.
- Молодість і покликання, 2015 – Молодість і покликання о. Романа Шептицького. Львів: Свічадо, 2015. С. 119.
- Morality and Reality, 1989 – Morality and Reality. (1989). The life and times of Andrei Sheptytskyi / Paul Robert Magocsi, editor with the assistance of Andrii Krawchuk. Canadian Institute of Ukrainian Studies University of Alberta Edmonton.
- Науковий збірник, 1992 – Науковий збірник УВУ. Т. 15. Мюнхен, 1992. С. 49.
- Політологічний енциклопедичний, 2004 – Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. 2-ге видання, доповнене і перероблене. К.: Генеза, 2004. С. 181–182.
- Шептицький, 1952 – Шептицький Андрей. За одність Церкви. Логос. 1952. Т. 3. № 3. С. 163.
- Шептицький, 1991 – Шептицький Андрей. Листи-послання (1939–1944). 454 с.
- Шеремета, 2007 – Шеремета О. Ю. Екуменізм як етична ідея Шептицького. Філософська думка. №1. 2007. С. 60–68.
- Сліпий, 2017 – Сліпий Йосиф. Спомины / ред. Іван Дацько, Марія Горяча, вид. 3-тє, виправлене й доповнене. Львів – Рим: Видавництво УКУ, 2017. С. 114–115.
- Смирнов, 2017 – Смирнов А. Митрополит Андрей Шептицький і православ'я: від екуменізму до національної єдності. Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Серія “Історичні науки”. 2017. Вип. 26. С. 40–44.
- Сурмач, 2000 – Сурмач О. Екуменічна діяльність УГКЦ в роки німецької окупації Галичини (1941–1944 рр.). Київська Церква. Київ-Львів, 2000. №4 (10). С. 72–78
- Світильник Істини, 1976 – Світильник Істини. Торонто – Чикаго, 1976. Т. 2. С. 133–134.

Тожецький, 1993 – Тожецький Р. Митрополит Андрей Шептицький. Ковчег: Збірник статей з церковної історії. Львів, 1993. С. 101–112.

Український прапор, 1921 – Український прапор. 1921. 21 лютого.

Вегеш, Хоменко, 2001 – Вегеш М. М., Хоменко О. В. Екуменічні ідеї митрополита Андрея Шептицького та діяльність по їх реалізації. Саргата–Карпатика: Актуальні проблеми політичного та етнокультурного розвитку Карпатського регіону в ХІХ–ХХ століттях. Ужгород: Вид-во “Два кольори”, 2001. Вип.10. С. 278–312.

Владика, 1991 – Владика Андрей. Альманах “Гомону України” на рік 1994. Торонто, 1991. С. 47.

Задоровський, 1995 – Задоровський Я. Ю. Митрополит Андрей Шептицький. Нарис про життя і служіння церкві та народів (1865–1944 рр.). Івано-Франківськ, 1995. 64 с.

Жуковський, 1969 – Жуковський А. Петро Могила й питання єдності Церков. Париж, 1969. 283 с.

Жуковський, 1992 – Жуковський А. Митрополит Андрей Шептицький і православ'я. Науковий збірник УВУ. Мюнхен, 1992. С. 37–38.

References

Artykuly dlia zapochatkuvannia, 1958 – Artykuly dlia zapochatkuvannia protsesu beatyfikatsii i kanonizatsii Sluhu Bozhoho Andreia Sheptytskoho (Articles for the initiation of the process of beatification and canonization of the Servant of God Andrey Sheptytsky). Rym, 1958. [in Ukrainian].

Baran, 1947 – Baran S. Mytropolyt Andrei Sheptytskyi. Zhyttia i tvorchist (Metropolitan Andrey Sheptytskyi. Life and creativity). Miunkhen. 1947. [in Ukrainian].

Baran, 1994 – Baran O. Mytropolyt Andrei Sheptytskyi i yoho ekumenichni idei (Metropolitan Andrey Sheptytskyi and his ecumenical ideas) // Ukrainskyi Istoryk. 1–4 (120–123). T. 31. Niu-York–Toronto–Kyiv–Lviv–Miunkhen. [in Ukrainian].

Basarab, 2017 – Basarab V. Problema yednosti Tserkov u svitli ekumenichnykh idei mytropolyta A.Sheptytskoho (The problem of the unity of the Churches in the light of the ecumenical ideas of Metropolitan A. Sheptytskyi) // Materialy mizhnarodnoi naukovy-praktychnoi konferentsii Volynskoi pravoslavnoi bohoslovskoi akademii UPTs KP “Derzhavotvorennia i pomisnist Tserkvy: istorychni protsesy ta suchasni realii”. Lutsk: Vydavnytstvo Volynskoi pravoslavnoi bohoslovskoi akademii ΕΙΚΩΝ. S. 27–34. [in Ukrainian].

Basarab, 2019 – Basarab V. Derzhavotvorcha kontseptsiiia ta natsionalno-patriotychni idei mytropolyta Andreia Sheptytskoho (Concept of statehood and national patriotic ideas of Metropolitan Andrey Sheptytsky's). Uzhhorod: Hrazhda. [in Ukrainian].

Bilas, 1999 – Bilas Ya. Ekumenizm Andreia Sheptytskoho i problema suverenosti natsii (The ecumenism of Andrey Sheptytskyi and the problem of the sovereignty of the nation) // Istoriiia rehlii v Ukraini. Kn. 1. Lviv. S. 45–48. [in Ukrainian].

Bystrytska, 2002 – Bystrytska E. Ukrainske pravoslavia ta ekumenichna diialnist mytropolyta Andreia Sheptytskoho v roky Druhoi svitovoi viiny (Ukrainian Orthodoxy and the Ecumenical Activity of Metropolitan Andrey Sheptytskyi during the Second World War) // Ukrainske rehliieznavstvo. № 23. S. 45–55. [in Ukrainian].

Filosofiiia polityky, 2002 – Filosofiiia polityky: Korotkyi entsyklopedychnyi slovnyk (Philosophy policy: a short encyclopedic dictionary) / Avtor-uporiadnyk Andrushchenko V. P. ta in. K.: Zhannia Ukrainy, 2002. S. 213. [in Ukrainian].

Hladka, 1996a – Hladka H. Beresteiska uniiia y ekumenichnyi protses v otsinkakh ta diialnosti A.Sheptytskoho (The union of Brest and the ecumenical process in A. Sheptytsky's assessments and activities.) // Obrii. Chasopys Ivano-Frankivskoho oblasnoho instytutu pisladyplomnoi osvity pedahohichnykh pratsivnykiv. Ivano-Frankivsk. №1 (3). 43–47. [in Ukrainian].

Hladka, 1996b – Hladka H. Ekumenichna diialnist mytropolyta Andreia Sheptytskoho (Ecumenical activity of Metropolitan Andrey Sheptytskyi) // Dobryi pastyr. Chasopys, prysviachenyi tserkovnym i bohoslovskym spravam. Ivano-Frankivsk. Ch.1. 99–101. [in Ukrainian].

Hladka, 1999 – Hladka H. Problema rehliiinoi yednosti Ukrainy v uniino-ekumenichnii diialnosti mytropolyta Andreia Sheptytskoho (The problem of religious unity of Ukraine in the uniquely-ecumenical activity of Metropolitan Andrey Sheptytskyi) // Naukovi zapysky Ternopil'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu im.V.Hnatiuka, Seriiia: Istoriiia. Ternopil. Vyp. IX. 37–40. [in Ukrainian].

Hreko-Katolytska, 1934 – Hreko-Katolytska Bohoslovska Akademiia u Lvovi – v druhomu trokhlitiiu svoho isnuvannia (1931–1934) (Greek Catholic Theological Academy in Lviv in the second of the three years of its existence (1931–1934)). Lviv, 1934. [in Ukrainian].

Hryniv, 1994 – Hryniv O. Yosyf Slipyi yak istoryk, filosof, pedahoh (Yozef Slipyi as a historian, philosopher, educator). Lviv. [in Ukrainian].

Hrynokh, 1961 – Hrynokh I. Sluha Bozhyi Andrei (Servant of God Andrey). Blahovisnyk Yednosty. Miunkhen [in Ukrainian].

Huzar, 2015 – Huzar L. Andrei Sheptytskyi Mytropolyt Halytskyi (1901–1944) provisnyk ekumenizmu (Andrey Sheptytskyi Metropolitan Halytskyi (1901–1944) a harbinger of ecumenism) / Vydannia druhe. Zhovkva: Misioner [in Ukrainian].

Istoriiia tserkvy, 1994 – Istoriiia tserkvy ta rehliiinoi dumky v Ukraini (History of church and religious thought in Ukraine): U 3-kh knyzhakh. Kn. 3. Kinets XVI – seredyna XIX stolittia. K., 1994 [in Ukrainian].

- Korolevskiy, 2016 – Korolevskiy K. Mytropolyt Andrei Sheptytskyi (1865–1944) (Metropolitan Andrey Sheptytskyi (1865–1944)) / pr. z fr. Ya. Kravets / Vyd. 2-he, vypr. Lviv: Svichado. [in Ukrainian].
- Kravchenko, 1963 – Kravchenko O. Veleten z Sviatoiurskoi hory (Giant from the Svyatoyurska Mountain). Yorktaun. [in Ukrainian].
- Krupa, 2000 – Krupa L. Sproby mytropolyta Andreia Sheptytskoho cherez idei ekumenizmu dosiahty fizychnoho ta dukhovnoho obiednannia Ukrainy (Metropolitan Andrey Sheptytsky's attempts through the ecumenism to achieve physical and spiritual unification of Ukraine) // Nash holos / vydaie Asotsiatsiia Ukraintiv Ameriky. Veresen-zhovten, ch. 9–10. [in Ukrainian].
- Lentsyk, 1971 – Lentsyk V. Ideia Tserkovnoi Yednosti u Mytropolyta Sheptytskoho (The idea of Church Unity in Metropolitan Sheptytskyi). Bohosloviia. Rym, 1971. T. 35. [in Ukrainian].
- Lentsyk, 2004 – Lentsyk V. Vyznachni postati Ukrainiskoi Tserkvy: Mytropolyt Andrei Sheptytskyi i Patriarkh Yosyf Slipyi (Prominent figures of the Ukrainian Church: Metropolitan Andrey Sheptytskyi and Patriarch Yozef Slipyi). Lviv: Svichado. [in Ukrainian].
- Marynovych, 2019 – Marynovych M. Mytropolyt Andrei Sheptytskyi i pryntsyyp “pozytyvnoi sumy” (Metropolitan Andrey Sheptytskyi and the principle of “positive sum”) / peredmova Adriana Slyvotskoho. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva. [in Ukrainian].
- Materialy do istorii, 2009 – Materialy do istorii ukrainskoho patriarkhalnogo rukhu (Materials on the history of the Ukrainian patriarchal movement) / Upor. A. Sorokovskiy. Lviv: Svichado, 2009. 364 s. [in Ukrainian].
- Molodist i poklykannia, 2015 – Molodist i poklykannia o. Romana Sheptytskoho (Youth and vocation Roman Sheptytskyi). Lviv: Svichado, 2015. [in Ukrainian].
- Morality and Reality, 1989 – Morality and Reality. The life and times of Andrei Sheptytskyi / Paul Robert Magocsi, editor with the assistance of Andrii Krawchuk. Canadian Institute of Ukrainian Studies University of Alberta Edmonton. [in English].
- Naukovyi zbirnyk, 1992 – Naukovyi zbirnyk UVU (Scientific Collection of Ukrainian Free University). T. 15. Miunkhen, 1992. [in Ukrainian].
- Politolohichni entsyklopedychnyi, 2004 – Politolohichni entsyklopedychnyi slovnyk (Political science encyclopedic dictionary) / Uporiadnyk V. P. Horbatenko; Za red. Yu. S. Shemshuchenka, V. D. Babkina, V. P. Horbatenka. 2-he vydannia, dopovnene i pereroblene. K.: Heneza, 2004. [in Ukrainian].
- Sheptytskyi, 1952 – Sheptytskyi A. Za odnist Tserkvy (For the unity of the Church) // Lohos. 1952. T. 3. № 3. S. 163. [in Ukrainian].
- Sheptytskyi, 1991 – Sheptytskyi A. Lysty-poslannia (1939–1944) (Sheptytskyi Andrey. Letters of Message (1939–1944)). Lviv. [in Ukrainian].
- Sheremeta, 2007 – Sheremeta O. Ekumenizm yak etychna ideia A. Sheptytskoho (Ecumenism as the ethical idea of A. Sheptytskyi) // Filosof. dumka. № 1. 60–69. [in Ukrainian].
- Slipyi, 2017 – Slipyi Yo. Spomyny (Memories) / red. Ivan Datsko, Mariia Horiacha, vyd. 3-tie, vypravlene y dopovnene. Lviv–Rym: Vydavnytstvo UKU, 2017. [in Ukrainian].
- Smyrnov, 2017 – Smyrnov A. Mytropolyt Andrei Sheptytskyi i pravoslavia: vid ekumenizmu do natsionalnoi yednosti (Metropolitan Andrey Sheptytskyi and Orthodoxy: from ecumenism to national unity) // Naukovi zapysky Natsionalnogo universytetu “Ostrozka akademiia”. Seria “Istorychni nauky”. Vyp. 26. 40–44. [in Ukrainian].
- Surmach, 2000 – Surmach O. Ekumenichna diialnist UHKTs v roky nimetskoj okupatsii Halychyny (1941–1944 rr.) (Ecumenical activity of the UGCC during the German occupation of Galychyna (1941–1944)) // Kyivska Tserkva. Kyiv–Lviv. №4 (10). 72–78. [in Ukrainian].
- Svitylnyk Istyny, 1976 – Svitylnyk Istyny (The lamp of truth). Toronto–Chykaho, 1976. T. 2. S. 133–134. [in Ukrainian].
- Tozhetskyi, 1993 – Tozhetskyi R. Mytropolyt Andrei Sheptytskyi (Metropolitan Andrey Sheptytskyi). Kovcheg: Zbirnyk statei z tserkovnoi istorii. Lviv. [in Ukrainian].
- Ukrainskyi prapor, 1921 – Ukrainskyi prapor (Ukrainian flag). 1921. 21 liutoho. [in Ukrainian].
- Vehesh, Khomenko, 2001 – Vehesh M., Khomenko O. Ekumenichni idei mytropolyta Andreia Sheptytskoho ta diialnist po yikh realizatsii (The ecumenism of Andrey Sheptytskyi and the problem of the sovereignty of the nation) // Carpatica–Karpatica: Aktualni problemy politychnoho ta etnokulturnoho rozvytku Karpatiskoho rehionu v XIX–XX stolittiakh. Uzhhorod: Vyd-vo “Dva kolory”. Vyp.10. 278–312. [in Ukrainian].
- Vladyka, 1994 – Vladyka A. Almanakh “Homonu Ukrainy” na rik 1994 (The “Homons of Ukraine” almanac for the year 1994). Toronto, 1991. S. 47. [in Ukrainian].
- Zadorovskiy, 1995 – Zadorovskiy Ya. Mytropolyt Andrei Sheptytskyi. Narys pro zhyttia i sluzhinnia tserkvi ta narodovi (1865–1944 rr.) (Metropolitan Andrey Sheptytskyi. Essay on the life and service of the church and the people (1865–1944)). Ivano-Frankivsk. [in Ukrainian].
- Zhukovskiy, 1969 – Zhukovskiy A. Petro Mohyla y pytannia yednosti Tserkov (Petro Mogyla and the question of the unity of the Churches). Paryzh. [in Ukrainian].
- Zhukovskiy, 1992 – Zhukovskiy A. Mytropolyt Andrei Sheptytskyi i pravoslavia (Metropolitan Andrey Sheptytskyi and Orthodoxy) // Naukovyi zbirnyk UVU. Miunkhen. [in Ukrainian].

УДК 327

DOI 10.25128/2225-3165.19.02.06

Nataliya Nechayeva-Yuriychuk PhD (History), Associate Professor,
Department of Political Science and Public Administration,
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University (Ukraine)
n.nechayeva-yuriychuk@chnu.edu.uaORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5882-7121>**Наталія Нечасва-Юрійчук**Кандидат історичних наук, доцент,
Кафедра політології та державного управління,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича (Україна)

ВИЯВИ СИМВОЛІЗМУ В ПОЛІТИЧНІЙ ПРОПАГАНДІ: ВІД ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ ДО ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Анотація. Стаття присвячена аналізу виявів символізму у політичній пропаганді в роки двох світових воєн, міжвоєнного періоду в контексті подій сучасності. Авторка відзначає важливість політичного символізму як засобу впливу на свідомість населення не лише у часи глибоких трансформацій, але й у сучасну добу.

Ключові слова: політична пропаганда, Велика війна, Перша світова війна, Друга світова війна, символізм.

THE MANIFESTATION OF SYMBOLISM IN POLITICAL PROPAGANDA: FROM THE GREAT WAR TO THE SECOND WORLD WAR

Summary. This article is dedicated to the analysis of the manifestation of symbolism in political propaganda during two world wars, the interwar period in the context of the events of modernity. The author notes the importance of political symbolism as the means of influencing the consciousness of the population not only in times of deep transformations, but also in modern times.

Keywords: political propaganda, the Great War, First World War, Second World War, symbolism.

Початок ХХІ століття став часом (не)повернення в минуле. З одного боку, спостерігаємо глобальні та незворотні зміни у нашому бутті, починаючи від інформаційно-комунікативних і завершуючи екологічними. З іншого, постійно оглядаємося у минуле, безуспішно шукаючи в історії рецептів “лікування” політичних проблем нашої доби. Власне, саме зараз світ у черговий раз перебуває на зламі двох епох – біполярного та ... біполярного світу. З останньою тезою можна і, певно, варто посперечатися, однак кілька десятиків років багатовекторності та одновекторності у світовій політиці лише підкреслюють необхідність більш глибокого та усвідомленого підходу до політичних проблем сучасності.

Друга половина ХХ століття – час протистояння на світовій політичній арені США та СРСР разом з їхніми союзниками та сателітами. Нині, не зважаючи на всю складність сприйняття подібного стану речей, протистояння триває, але вже між США та РФ. І хоча на світовій політичній арені з'явилося ряд акторів, які намагаються впливати на перебіг світових політичних процесів, у глобальному вимірі зберігається status quo. Варто підкреслити, що, не зважаючи на прагнення названих держав утвердити своє домінування у світі, витоки сучасної політики протистояння – у минулому, де Перша і Друга світові війни відіграли ключову роль у формуванні моделей та стереотипів політичної поведінки й політичної пропаганди, так активно застосовуваної у нашу добу.

Сучасники подій 1914–1918 років навіть не уявляли собі можливості повторення жахів війни, яка увійшла в їхню свідомість, як Велика війна. І хоча сам термін “Перша світова війна” з'явився у 1920-х роках (Гефер, 2014: 393), його утвердження в свідомості поколінь відбулося вже після завершення Другої світової війни, коли стало очевидним, що дві світові війни – це “ніби-то одна

подія, в якій фундаментальні поштовхи усієї тектоніки, усього підґрунтя Європи проявили себе подіями, що до сьогодні залишаються для нас загадкою, якою ми зачаровані й котра має до нас фундаментальне відношення” (Мамардашвілі, 1992: 393). На думку автора цих рядків грузинського філософа М. Мамардашвілі, “ми вирішуємо ті ж проблеми, які вирішували люди перед лицем тих дивних речей, що проявилися ... у феномені першої світової війни” (Мамардашвілі, 1992: 393).

Історико-політичний розвиток світового співтовариства у минулому столітті продемонстрував неоднозначну роль політичних символів, здатних як об’єднати, так і розколоти не лише суспільство, але й цілі політичні альянси. Оскільки “політичні еліти у всі часи були вимушені символічно обґрунтовувати своє панування” (Гигаури, 2015: 92), дослідження ролі символічної політики у часи глобальних політичних трансформацій потребує окремої уваги науковців. Саме тому метою автора є аналіз окремих виявів символізму у політичній пропаганді часів світових воєн у контексті сучасності.

Перша світова – Велика – війна ознаменувала крах попередньої епохи. Характеризуючи довоєнні часи, відомий американський історик Пол Фассел (Pol Fussel) у своїй праці “Велика війна і сучасна пам’ять написав: “Велика війна мала місце у статичному, порівняно з нашим, світі зі стабільними цінностями, в якому значення абстрактних понять здавалися постійними і надійними, кожен знав, що таке Слава, і що означає Честь” (Fussel, 1977: 21). А австрійський письменник С. Цвейг підкреслював, що у переддень війни поширеним було усвідомлення того, що “ніколи Європа не була сильнішою, багатшою, прекраснішою, ніколи не вірила вона так глибоко у своє чудове майбутнє...” (Цвейг, 1987: 283), що знайшло свій вияв у тому числі у розвитку новітніх на початок століття комунікаційних технологій, зокрема, телефону, телеграфу, радіо тощо.

Позитивні трансформації у всіх сферах буття на початку ХХ століття, насамперед у європейських країнах, продемонстрували технологічні, наукові досягнення, однак не вберегли людство від наступних потрясінь. Більше того, саме новітні технології у подальшому перетворюються на один із наймогутніших каналів впливу на людську свідомість, що у поєднанні з креативним підходом та політичним символізмом перетворило минуле століття у час змін.

З початком минулого століття війна за серця та розуми людей активізувалася й сягнула свого апогею спершу у 1914–1918 роках, коли вперше було використано масовану політичну пропаганду, покликану утвердити відповідні світоглядні установки, цінності та ідеології серед широких прошарків населення. Тож не дивно, що дослідження, присвячені аналізу впливу інформації та пропаганди на населення, з’явилися одразу після завершення Першої світової війни. Британський дослідник Н. Літтон (N. Lytton) одним із перших спробував проаналізувати діяльність Генерального штабу Великої Британії в роки війни у роботі, опублікованій у 1921 (Lytton, 1921).

Американський політолог Гарольд Ласвель (Garold D. Laswell), який у 1927 році опублікував працю “Техніка пропаганди у світовій війні”, відзначив, що в самій природі людини закладені психологічні передумови, що полегшують працю пропагандиста (Ласвель, 1929: 60). І символи у даному процесі відіграють особливу роль. Оскільки об’єднуючим фактором для переважної більшості населення європейських держав було християнство в його різноманітних виявах, схожі біблійні сюжети, обіграні у стилі “мілітарі”, були використані як Німецькою, так і Російською імперією. Пропагандисти обох держав запропонували населенню власних країн різноманітну пропагандистську продукцію у формі плакатів, листівок тощо з образами відомих героїв та антигероїв, здатних об’єднати у боротьбі з ворогом.

Інший американський дослідник, член Комітету суспільної інформації в роки Першої світової війни Е. Л. Бернейс (L. Bernays), вже наступного року запропонував широкій аудиторії монографію “Пропаганда”, яка, на нашу думку, і сьогодні може використовуватися в якості підручника з основ пропаганди та зв’язків з громадськістю (Bernays, 1928).

1914 рік фактично став початком нової доби, яка, на думку авторки, триває й до сьогодні. І якщо символічним стартом падіння СРСР наприкінці століття став курс на перебудову та гласність, проголошені першим секретарем ЦК КПРС М. Горбачовим, то саме війна 1914–1918 років може вважатися символічним початком ХХ століття як століття воєн та перманентних політичних трансформацій. Глобальний конфлікт, який на початку минулого століття охопив практично увесь світ, не стихає до сьогоднішнього дня, часом затихаючи, а потім вибухаючи у новій іпостасі. І без синтезу історичного та інноваційного мислення у сприйнятті реальності неможливий усесторонній його аналіз. Відповідно, символи, що використовувалися впродовж чотирьох років Першої світової війни у політичній практиці та пропаганді, частково були використані пропагандистами й у Другій світовій, і в сучасній інформаційній війні, що її провадить РФ проти України.

“Візуалізація” боротьби добра і зла як символічний вияв військово-політичного протистояння Німеччини та Великої Британії, Німеччини і Росії, а також двох блоків – Антанти та Троїстого Союзу, набула у роки Великої війни різноманітних форм: від листівок і марок до плакатів, картин, художніх творів тощо. І якщо нині нам видається, що “візуалізація” політичного – особливість ХХІ століття, варто підкреслити, що саме у ХХ столітті були зроблені активні кроки для утвердження даного феномену як однієї із найефективніших пропагандистських технік.

Поштові листівки, які сьогодні майже не використовуються з комунікаційною метою, на початку ХХ століття користувалися значним попитом серед населення. Вони випускалися значними накладками і використовувалися як для листування, так і в якості сувенірів. Пошта у ті часи працювала, як годинник, про що свідчать штемпелі відправки та отримання листівок адресатом (Янковський, 2009: 5). Вартість листівок була невисокою, тож практично кожен міг собі дозволити придбати хоча б одну, що і було використано урядами воюючих держав. Початок військово-політичного протистояння вивів на поверхню нові підходи у використанні цього повсякденного способу міжособистісної комунікації, який почав виконувати функцію і політичного комунікатора між державою та громадянином. Приклади листівок часів Першої світової війни засвідчують, що, не зважаючи на, здавалося б, протилежні політичні цілі, образи, пропонувані урядами для власного населення, часто корелювалися. У листівках того часу простежується апелювання до простих образів, що символізують для кожного любов, дім, стабільність, віру, державу – від зображення дітей до правителів, від символів сили оборонців держави до демонстрації слабкості ворогів. Таким чином уряди воюючих держав задіявали стереотипність мислення власних громадян, які потребували лише поштовху для підтримки “священної війни” (також символічне означення війни 1914–1918 років, активно використовуване як у переддень війни, так і під час неї урядами ряду держав, зокрема, Німеччини).

Наступні листівки є прикладами відображення знайомих російському та німецькому народам образів:

Джерело: <http://ua.korrespondent.net/lifestyle/3422753-viina-lystivok-propahanda-u-vidkrytykh-lystakh-pershoi-svitovoi-viiny#2>

Тут художники використали традиційні символи – образ руського билинного героя (зліва) та символічний біблійний символ боротьби добра і зла – багатоголову гідру. Відповідно, билинний герой “з залізом в руках, з хрестом у серці” та німецькі воїни, що знищують гідру, були покликані мотивувати населення двох імперій на боротьбу з ворогом. І хоча Німеччина та Росія у цей час належали до протилежних воєнних блоків – Троїстого Союзу та Антанти, обидві держави використали спільні для християнських суспільств символи – хрест, біблійний сюжет, що не могло не віднайти відгуку серед широких прошарків суспільства.

Очевидно, що успішність пропагандистських проектів наряду залежала від політики держави. Саме у цей час були сформовані базові принципи та інституційні основи сучасних “пропагандистських машин”. І хоча в роки світової війни не було держави-учасниці війни, яка б не використовувала пропаганду, не всі виявилися однаково успішними у цій діяльності. Так, найбільшого результату у цій сфері вдалося досягнути британцям, які вже наприкінці серпня 1914 року сформували Центральний комітет патріотичних асоціацій, які займалися організацією успішних патріотичних кампаній у Великій Британії, а саме – організацією лекцій, патріотичних клубів, ралі тощо. Її почесним президентом було обрано прем’єр-міністра Г. Асквіта (H. Asquith). Першою офіційною пропагандистською організацією у Великій Британії було Військове Бюро Пропаганди, основним завданням якого було поширення друкованих матеріалів у нейтральних країнах та Німеччині. У 1916 році воно було реорганізоване прем’єр-міністром країни Л. Джорджем (L. George), який створив Міністерство Інформації, що відало питаннями психологічної війни щодо цивільного населення в країнах – противниках Великої Британії, в той час як Комітет національних військових цілей займався пропагандою всередині держави. Ідея мобілізації пропагандистських зусиль на той час була настільки новою, що Британії знадобилося близько 5 років, щоб розробити дієву систему для здійснення пропаганди під час війни. Та вже до початку Другої світової війни уроки попередньої були добре засвоєні (Jowett, 2012: 217–219).

Натомість Німеччина не змогла організувати пропагандистську діяльність настільки злагоджено і системно, як це вдалося Великій Британії, результатом чого стало, з одного боку, надактивне використання наявного інтелектуального ресурсу у переддень та на початку війни для пояснення переваги Троїстого Союзу у війні, а з іншого – незначні успіхи у донесенні нейтральним країнам, таким, як США, своєї позиції у війні. Логічним результатом цього стало те, що після завершення війни ряд німців звертали увагу на роль британської

пропаганди у поразці Німеччини у війні. Серед них – нацистський лідер А. Гітлер, який у своїй книзі “Моя боротьба” зробив короткий аналіз ролі пропаганди у світовій війні 1914–1918 років, відзначивши успішність роботи “противників” – у першу чергу Великої Британії, а також розкритикувавши окремі вияви символізму у німецьких листівках воєнної доби – зображення противника виключно у смішному вигляді (Гітлер, 2012: 140–148). Наступний розвиток подій у Німеччині, її підготовка та пропагандистська діяльність у роки Другої світової війни продемонстрували світові зміну підходів в оцінці ролі та значення політичного символізму й політичної пропаганди у Третьюму Рейсі.

Політичний символізм як основа пропагандистського впливу став основою подальшого політичного будівництва і в країнах, які виникли в результаті Першої світової війни. Він був активно використаний у тому числі для промоції нових підходів до державотворення, зокрема на теренах колишньої Російської імперії. Для неї війна завершилася у 1917 році, оскільки невдоволення селян та робітників, активізація протестного руху призвели до Жовтневої революції, яка також стала своєрідним символом початку творення нової держави – Радянської Росії, а згодом – СРСР. Візуальним виявом революційних подій 1917 року для поколінь став вистріл на кораблі “Аврора”, символізм якого постійно підкреслювався у радянському мистецтві, літературі, публіцистиці, кінематографі.

Творення нової – пролетарської – держави було неможливим без підтримки селянства. Саме тому, на нашу думку, просування ідеї радянського ладу супроводжувалося активною символізацією “дружби” робітників та селян. Підтвердженням цьому є символ серпа та молота на прапорі та гербі СРСР, вдаль поєднання яких було вперше запропоновано у 1918 році художником Є. Камзолкіним (Серп, 2009). Незважаючи на те, що ідея була запропонована, у першу чергу, як декоративна – “прикрашення першотравневого свята”, даний символ став уособленням радянського для наступних поколінь.

Привертання тих, хто сумнівався, також відбувалося за допомогою символів: розвінчання попередніх цінностей через створення нових візуальних асоціацій, зрозумілих та логічних для пересічного громадянина. Одним із яскравих прикладів подібного асоціативного ряду може слугувати постер 1921 року (художник Дм. Мур), в якому наочно демонструється логічність перетворення різдвяної зірки у зірку червону, що об’єднує представників всіх неможливих класів усіх континентів:

Джерело: <https://digitalcollections.nypl.org/items/510d47da-4060-a3d9-e040-e00a18064a99>

Символізм релігійних свят міцно увійшов у буття та свідомість населення, що було використано як у роки Першої світової, так і для побудови “держави нового типу” – радянської. Водночас віра та релігія – суперечили радянській ідеології, для яких вони були “опіумом для народу”. Тому навернення до нової ідеології відбувалося різноманітними методами: від руйнування церков та переплавлення церковних дзвонів до дозволу святкування Різдва на офіційному рівні (Єфіменко, 2017). Радянська держава намагалася використати усі доступні на той час методи впливу на свідомість населення, і трансформування святкування Різдва у Новорічні свята стало одним із них. Причому, уже навіть у пострадянську добу даний символічний вплив залишається відчутним – і у даті відзначення Різдва – 6–7 січня (на відміну від 24–25 грудня до появи СРСР), і у дотриманні посту вірянами, частина з яких відмовляється від посту на Новий рік, незважаючи на його важливість у релігійній обрядовості. Святковий календар незалежної України уже майже 30 років залишається своєрідним символом “роздвоєння” українських громадян, частина з яких ще й досі відзначає поруч із релігійними типово радянські свята – 23 лютого, 8 березня, 1 травня. Тож відсутність критичного осмислення процесів, започаткованих у часи Першої світової війни, на нашу думку, не дозволяє об’єктивно оцінювати руйнівний вплив уже нерадянської Росії на процеси державотворення в Україні.

Друга світова війна продемонструвала світові своєрідну єдність підходів у потрактуванні суті пропаганди. Практично усі найбільші держави світу діяли в одному напрямі, продукуючи величезну кількість різноманітної пропагандистської продукції, де апелювання до звичних образів супроводжувалося використанням державних символів, де відповідні гасла накладалися на особливості психологічного сприйняття населення певного регіону із урахуванням історичних, культурних та політичних особливостей його розвитку та становища.

Варто відзначити, що Україна повною мірою відчула на собі засилля як радянської, так і німецької пропаганди. Обидві держави намагалися зіграти на національних почуттях українців, пропонуючи їм побачити у “новій владі” нову Україну. Аналіз зображень листівок та плакатів часів 1939–1940-х років, коли Західна Україна була приєднана до України Радянської, та 1941 року, коли на територію України увійшли німецькі війська, засвідчує, що обидві сторони прагнули утвердити серед українців ідею визволення – і ті, й інші зображували своїх воїнів як визволителів, яких радо вітають місцеві жителі. Таким чином у свідомості українців утверджувався символізм визволення від загарбника.

Обидві сторони активно використовували друковану продукцію для візуалізації символів, їхнього закріплення на підсвідомому рівні. Так, і нацистська Німеччина, і комуністичний СРСР продукували плакати, листівки, марки із зображенням переможних військових, щасливих робітників та селян тощо (Кореспондент, 2014). Перемога у війні вимагала сконсолідованих зусиль союзників, які повинні були запропонувати власні символи, зрозумілі й прийнятні всім, незалежно від мови та національності. Одним із прикладів успішної реалізації даної ідеї стала організована Британською телерадіомовною корпорацією BBC кампанія “V – символ перемоги” у липні 1941 року. Автор книги “Як переконати народ: Британська пропаганда під час Другої світової війни” Д. Вельч (D. Welch) зазначає, що на цю кампанію BBC “надихнув Віктор де Лавеле, колишній міністр юстиції Бельгії і керівник бельгійського франкомовного відділу Британської корпорації. Він закликав своїх співвітчизників використовувати літеру V в якості “символу, який єднає” (Макдоналд, 2017). Саме з цієї літери починається французьке слово “перемога”, голландське слово “свобода” та англійське слово “перемога”. Кампанія, спрямована на поширення використання даного символу, розгорнулася на радіо.

Позначення літери V азбукою Морзе збіглося з першими чотирма нотами П'ятої симфонії Бетховена, яку директор редакції європейського мовлення ВВС запропонував використовувати в якості музичних позивних своєї програми. 19 липня 1941 року Вінстон Черчіль схвалив кампанію у своїй промові і почав зображувати символ V пальцями. Успішність кампанії виявилася уже в роки війни, коли “радіослухачі почали повторювати ці звуки всіма можливими способами в знак підтримки руху опору” (Макдоналд, 2017). Літеру V малювали по всій окупованій Європі, вистукували “морзянкою”, висловлюючи таким чином свою позицію щодо до політики нацистської Німеччини та демонструючи солідарність із рухом опору. Тож “V” саме в роки Другої світової війни стала інтернаціональним символом солідарності, символом перемоги, що використовується мільйонами і сьогодні.

Таким чином, пропагандистські техніки та символи, використані у політичній пропаганді в роки світової війни 1914–1918 років, набули свого розвитку, трансформації та поширення у наступні десятиліття. І хоча минуло понад сто років від дня завершення Першої світової війни 1914–1918 років та 80 від початку Другої світової, актуальність політичного символізму лише зростає, а інноваційні технології, так активно використовувані нині, лише сприяють зростанню попиту на візуалізацію найскладніших понять та ідей у формі простих та доступних для сприйняття символів.

Список використаних джерел

Гефер, 2014 – Гефер С. Сто років суперечок: історики і Перша світова війна. URL: <https://krytyka.com/ua/articles/sto-rokiv-superechok-istoryky-i-persha-svitova-viyna>.

Гигаури, 2015 – Гигаури Д. И. Политический миф и ритуал как социокультурные основания символической политики. Вестник СПбГУ. Сер. 6. 2015. Вып. 3. С. 91–98.

Гитлер, 2012 – Гитлер А. Моя борьба. М., 2012. 552 с.

Єфіменко, 2017 – Єфіменко Г. “День фактичного перевороту” та інші неробочі дні радянської України. URL: <http://likbez.org.ua/ua/ukrayinska-den-fakticheskogo-perevorota-ta-inshi-nerobochi-dni-radyanskoyi-ukrayini.html>.

Кореспондент, 2014 – Кореспондент: Друга інформаційна. Під час Другої світової війни в Україні проводилася активна пропагандистська робота. URL: <https://ua.korrespondent.net/magnolia/3391414-korrespondent-druha-informatsiina-pid-chas-druhoi-svitovoi-viiny-v-ukraini-provodylasia-aktyvna-propahandystska-robota>.

Ласвель, 1929 – Ласвель Г. Техника пропаганды в мировой войне. Москва-Ленинград: Государственное издательство. Отдел военной литературы, 1929. 199 с.

Макдоналд, 2017 – Макдоналд Ф. Психологічні прийоми, які допомогли перемогти в Другій світовій війні. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/vert-cul-39845515>.

Мамардашвили, 1992 – Мамардашвили М. Вена на заре ХХ века. Как я понимаю философию. М.: Прогресс, 1992. С. 388–403.

Серп, 2009 – Серп-и-молот – великий русский символ. URL: <https://znatnov.livejournal.com/11112.html>.

Цвейг, 1987 – Цвейг С. Статьи. Эссе. Вчерашний мир. Воспоминания европейца. М.: Радуга, 1987. 479 с.

Янковський, 2009 – Янковський Г. Чернівці на поштових листівках 1896–1918. Чернівці: зелена Буковина, 2009. 95 с.

Bernays, 1928 – Bernays L. Edward. Propaganda. URL: <http://www.whale.to/b/bernays.pdf>. – 159 p.

Fussel, 1977 – Fussel P. The Great War and the Modern Memory. London-Oxford-New York: Oxford University Press, 1977. 363 p.

Jowett, 2012 – Jowett G.S., O'Donnell V. Propaganda and Persuasion. Los Angeles-London-New Delhi-Singapore-Washington DC: Sage, 2012. 431 P.

Lytton, 1921 – Lytton N. The Press and the General Staff. London-Glasgow-Melbourne-Auckland: W.Collins Sons and Co. Ltd., 1921. 232 p.

References

Hefer, 2014 – Hefer S. Sto rokov superechok: istoryky i Persha svitova viina [One Hundred Years of Disputes: Historians and the First World War]. URL: <https://krytyka.com/ua/articles/sto-rokiv-superechok-istoryky-i-persha-svitova-viina> [in Ukrainian].

Hyhaury, 2015 – Hyhaury D. Y. Polytycheskyi myf y rytual kak sotsyokulturnye osnovanyia symvolicheskoi polytyky [Political myth and ritual as the socio-cultural foundations of symbolic politics]. Vestnyk SPbHU. Ser. 6. 2015. Vyp. 3. S. 91–98. [in Russian].

Hytler, 2012 – Hytler A. Moia borba [My struggle]. M., 2012. 552 s. [in Russian].

Yefimenko, 2017 – Yefimenko H. “Den faktycheskoho perevorota” ta inshi nerobochi dni radianskoi Ukrainy [“Day of the Revolution” and other non-working days of Soviet Ukraine]. URL: <http://likbez.org.ua/ua/ukrayinska-den-fakticheskago-perevorota-ta-inshi-nerobochi-dni-radyanskoyi-ukrayini.html>. [in Ukrainian].

Korespondent, 2014 – Korespondent: Druha informatsiina. Pid chas Druhoi svitovoi viiny v Ukraini provodylasia aktivna propahandystska robota [The second information. During the Second World War, active advocacy work was carried out in Ukraine]. URL: <https://ua.korespondent.net/magnolia/3391414-korespondent-druha-informatsiina-pid-chas-druhoi-svitovoi-viiny-v-ukraini-provodylasia-aktivna-propahandystska-robota>. [in Ukrainian].

Lasvel, 1929 – Lasvel H. Tekhnyka propahandy v myrovoi voine [World War Propaganda Technique]. Moskva-Lenynhrad: Hosudarstvennoe yzdatelstvo. Otdel voennoi lyteratury, 1929. 199 s. [in Russian].

Makdonald, 2017 – Makdonald F. Psykholohichni pryiomy, yaki dopomohly peremohty v Druhii svitovii viini [Psychological techniques that helped win the Second World War]. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/vert-cul-39845515>. [in Ukrainian].

Mamardashvyly, 1992 – Mamardashvyly M. Vena na zare KhKh veka. Kak ya ponyimaiu fylosofyiu [Vienna at the dawn of the twentieth century. As I understand the philosophy]. M.: Prohress, 1992. S. 388–403. [in Russian].

Serp – Serp-y-molot – velykyi ruskyi symvol [The sickle and hammer is a great Russian symbol]. URL: <https://znatnov.livejournal.com/11112.html>. [in Russian].

Tsveih, 1987 – Tsveih S. Staty. Эссе. Vcherashnyi myr. Vospomynanyia evropeitsa [Articles. Essay. Yesterday's world. European memories]. M.: Raduha, 1987. 479 s. [in Russian].

Yankovskyi, 2009 – Yankovskyi H. Chernivtsi na poshtovykh lystivkakh 1896–1918 [Chernivtsi on postcards 1896–1918]. Chernivtsi: zelena Bukovyna, 2009. 95 s. [in Ukrainian].

Bernays, 1928 – Bernays L. Edward. Propaganda. URL: <http://www.whale.to/b/bernays.pdf>. – 159 p. [in English].

Fussel, 1977 – Fussel P. The Great War and the Modern Memory. London-Oxford-New York: Oxford University Press, 1977. 363 p. [in English].

Jowett, 2012 – Jowett G.S., O'Donnell V. Propaganda and Persuasion. Los Angeles-London-New Delhi-Singapore-Washington DC: Sage, 2012. 431 P. [in English].

Lytton, 1921 – Lytton N. The Press and the General Staff. London-Glasgow-Melbourne-Auckland: W.Collins Sons and Co. Ltd., 1921. 232 p. [in English].

УДК 94(478)

DOI 10.25128/2225-3165.19.02.07

Alexander Shama PhD (History), Associate Professor,
Department of World History and Religious Studies,
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University (Ukraine)
shama@tnpu.edu.uaORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0614-766>**Олександр Шама**Кандидат історичних наук, доцент,
Кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка (Україна)

БРОШУРА В. ПУЛЬНАРОВІЧА “БІЛЯ ДЖЕРЕЛ САНУ, СТРИЯ І ДНІСТРА” (1929) ЯК КЛЮЧОВИЙ ТЕКСТ РУХУ “ЗАГРОДОВОЇ ШЛЯХТИ”

Анотація. Мета дослідження – проаналізувати зміст праці польського публіциста В. Пульнарівіча і показати її роль у виникненні руху “загородової шляхти” у Польщі другої половини 1930-х років. Методологія дослідження базується на принципах історизму, науковості, а також на використанні загальнонаукових і спеціально-історичних методів. Наукова новизна полягає у тому, що на основі аналізу ключового тексту руху “загородової шляхти”, з’ясовано його роль у формуванні програми діяльності однієї з складових “ревіндикаційної” політики Польщі 1930-х рр. Висновки. Аналіз змісту праці В. Пульнарівіча “Біля джерел Сану, Стрия і Дністра (Історія Турківського повіту)” (1929 р.) показав, що автор, виокремивши ходячкову (загородову) шляхту із селянства Турківського повіту, представив її як консервативну, лояльну і віддану Польській державі верству, яка представляє собою “дуже цінний державний елемент”. Такий підхід дозволив концепції В. Пульнарівіча зробити вирішальний вплив на формування ідеології руху “загородової шляхти”, що вилилось у інституційне оформлення “Союзу загородової шляхти”.

Ключові слова: Східна Галичина, В. Пульнарівіч, ревіндикація, ходячкова (загородова) шляхта, етос.

V. PULNAROVICH'S BROCHURE “NEAR THE ORIGINS OF SAN, STRYI AND DNIESTER” (1929) AS A KEY TEXT OF THE MOVEMENT OF SMALL GENTRY

Summary. The purpose of the research is to analyze the content of the work of the Polish publicist V. Pul'narovich and to demonstrate its role in the emergence of the movement of the small gentry in Poland in the late 1930s. The methodology of the research is based on the principles of historicism, scientific, as well as the use of general scientific and special-historical methods. The scientific novelty consist that for the first time in Ukrainian historiography, on the basis of analysis of the key text of the movement of the “small gentry” its role in shaping the program of the activity of one of the compositional “revolving” policies of Poland in the 1930's was elucidated. Conclusions. The analysis of the content of the work of the Polish publicist and the policy of V. Pul'narovich “Near the Sources of San, Striy and the Dniester (History of the Turka's County)” (1929) showed that the author, singling out the small gentry from the peasantry of Turka's County, introduced it as conservative, loyal and loyal to the Polish state, representing a “very valuable state element”. This approach allowed V. Pul'narovich's conception to make a decisive influence on the formation of the ideology of the movement of the “small gentry”, which resulted in the institutional design of the Union of the Small Gentry.

Keywords: Eastern Galicia, V. Pul'narovich, small gentry, restitution, ethos.

Постановка проблеми. “Виявлення” В. Пульнарівічем серед маси прикарпатського селянства нащадків дрібної (загородової, ходячкової) шляхти давньої Речі Посполитої як окремої, самобутньої етнічної групи, що, незважаючи на свою належність до католицької церкви грецького обряду і руськомовність, частково зберегла пам'ять про своє походження і окремі елементи польської звичаєвості і шляхетського етосу, ініціювало цілий ряд громадських, а потім і державних заходів, що увінчались виникненням Союзу загородової шляхти (СЗШ). Метою цієї організації було “пробудження” у цієї рутенізованої, як вважали ініціатори руху, шляхти “польської національної свідомості” і таким чином “повернути” її “в лоно польскості і римо-католицької церкви” (Siemaszko,

2010: 64). Таким чином, діяльність СЗШ стала складовою частиною широкої політики ревіндикації і реполонізації (Kacprzak, 2005), що недвозначно свідчило про обрання польським урядом курсу на встановлення етнократії, тобто визнання етнонаціонального фактору фундаментом державності (Farukshin, 2015: 47; Snaider, 2012: 21). Хоча, як погоджуються дослідники, діяльність СЗШ не принесла особливих результатів – з майже 1 млн загородових шляхтичів, нарахованих на території “східних кресів”, у 1939 р. Союз налічував бл. 40 тис. осіб (Sivits’kii, 2005: 229; Komar, 2013: 648), вивчення його історії викликає безсумнівний науковий інтерес, серед іншого, як надзвичайно яскравий приклад застосування в державній політиці методу політтехнології.

Останні дослідження і публікації. Організація, діяльність, ідеологія і соціокультурна програма СЗШ досліджувалась у працях М. Сивіцького (Sivits’kii, 2005), В. Побуг-Маліновського (Pobóg-Malinowski, 1990), А. Хойновського (Chojnowski, 1979), М. Кацпшака (Kacprzak, 2005), П. Томашевського (Tomaszewski, 2007), О. Шама (Shama, 2018) і ін. Менше, натомість, зверталась увага на початки самого руху, зокрема, причини перетворення маргінального явища, обмеженого Турківським повітом, у загальнодержавну політичну акцію.

Виклад основного матеріалу. Рух шляхти загородової (інакше загонової, ходачкової, сірячкової, часткової, чиншової, околичної, застінкової (засцянкрової), веретяної, капотової, дрібної, дрібнопомісної тощо (Komar, 2013: 648; Arct, 1937: 1477; Rembiszewska, 2012: 381; Ruppertowa, 1888: 754–761; Slivka, 2009: 5, 184; Białunia Chołodecki, 1911: 2–3; Smoleński, 1886: 2; Biegeleisen, 1887: 1; Krasiński, 1885: 243) у Польщі був розпочатий ледь чи не випадково: у 1929 р. у видавництві Стрілецького союзу у прикарпатському місті Турка (Львівське воєводство) вийшла “чимала брошура” (Sivits’kii, 2005: 227; Pobóg-Malinowski, 1990: 823) за назвою “Біля джерел Сану, Стрия і Дністра (Історія Турківського повіту)”, автором якої був Владислав Пульнарівіч (1889–1941 рр.), бухгалтер за освітою і легіоніст, директор страхової каси, член міської і повітової рад в Турці і майбутній сенатор (у 1930–1939 рр.) (Biblioteka Sejmowa; Jaromily, 2016), що, як згідно стверджують польські дослідники, і став “мимовільним ініціатором цього великого руху” (Pobóg-Malinowski, 1990: 823; Chojnowski, 1979: 227; Kacprzak, 2005: 86). Ця праця, пише В. Побуг-Маліновський, стала “першим у Польщі публічним зверненням уваги на факт існування в описуваному регіоні густо розсіяних осередків нащадків давньої польської шляхти “сірячкової” (“szaraczkowej”), зубожілої, що на рівні селянина асимілюється з переважаючим руським оточенням, але дбайливо зберігає в пам’яті гербові і родинні традиції, в скринях, натомість, дипломи і свідчення шляхетського походження” (Pobóg-Malinowski, 1990: 823–824). У зв’язку з таким особливим значенням праці історика-аматора, варто детальніше розглянути її зміст.

Вірний пілсудчик, В. Пульнарівіч присвятив свою працю “улюбленому коменданту” (Pulnarowicz, 1929: II), не без його схвалення, як припускає М. Сивіцький (Sivits’kii, 2005: 228–229).

Представляючись патріотом Турківського повіту, автор ставить собі за мету написати історію цього краю, “заселеного людом, який у згоді і приязні з братнім польським народом жив і живе” (Pulnarowicz, 1929: VI). Слід думати, що цим людом можуть бути тільки русини-українці, однак, у цьому і полягає новаторство праці, що в “русинській масі” В. Пульнарівіч “відкрив” глибоко сховані пласти польскості, носії якої – понад 100 тис. дрібних шляхтичів греко-католицького обряду – навіть самі її, тобто своєї належності до польського етносу, не усвідомлюють (Pulnarowicz, 1929: 132–133). Виясненню причин виникнення цієї ситуації, а також доведенню польскості ходачкової шляхти власне і присвячена праця турківського політичного діяча.

Починаючи історію Турківського повіту, В. Пульнарівіч констатує, що до середини XV ст. місцевість від Старого Самбора до Бескидів становила “цілкомито незалюднене, дике, лісове пустище”. Усугублялась ситуація постійними татарськими нападами на передгірські райони, так що, стверджує публіцист, “історія зупинилась біля підніжжя Карпат” (Pulnarowicz, 1929: 1, 2). Тільки в кінці XIV ст. почались зміни: король Ягайло надав Самбірську округу краківському воєводі Спитку з Мельштина, що відбудував Самбір і багато інших міст і сіл, а також заснував нові. Цей же самий Спитко, маючи за дружину Ельжбету, доньку семиградського (трансільванського) правителя (Mikhailovs'kii, 2013: 212–213), став широко залучати до свого війська волохів, які нарівні з поляками одержували за службу маєтності у Прикарпатті. У 1431 і 1444 рр. королі Ягайло і Владислав III Варненчик пожалували землями на річках Стрий і Сян, що в цілому зайняли три четвертих Турківського повіту, Волоху з Семигорода і кільком іншим “рицарям”, які в документах названі “панами Турецькими”; всі вони належали до гербу “Сас”, тобто були Сасінами (Sasiny), і відіграли виключно важливу роль у колонізації краю. Так були закладені основи шляхетської верстви, умовою землеволодіння якої була військова служба королю. Разом з тим, нащадки “панів Турецьких” дуже “розродились і роздрібнилились”, формуючи нові роди – Комарницьких, Височанських, Матковських, Яворських, Ільницьких тощо, які, в свою чергу також розростались і поділялись. В кінцевому рахунку, шляхта зайняла місцевість від Бескиду до Жидачів (Pulnarowicz, 1929: 3–7, 133). Власність “панів Турецьких” і їх нащадків неодноразово підтверджувалась королівськими привілеями: монархи цінували самовідданість і вірність своєї шляхти.

Протягом півтора століття “пани Турецькі”, їх нащадки і королівська влада засновували села у Підкарпатті і заселяли їх осадниками – русинами. “Для селян, русинів, – пише автор “Історії Турківського повіту”, – була в кожному селі церква і майже в кожному селі священик. Церкви закладались одночасно із заснуванням села, оскільки справа полягала в тому, щоб осадників утримати на землі” (Pulnarowicz, 1929: 53). Крім русинів у межі Речі Посполитої переселялись волохи, яких витіснили з Карпат і з-за Карпат угорці. Про розмах процесу достатньо свідчать топоніми (наприклад, Молдавсько, Плай), прізвища деяких шляхетських родів (Басараб, Фагарош), загальноживані терміни (пастуша хатка – шалас, овечий сир – бринза, вогонь – ватра, хлів – куча) і волоське право, за яким в Турківському повіті жили майже всі села королівських маєтностей – королівщин. На відміну від волоського осадника королівщин, що крім 3–6 днів відробітку на рік і натурального оброку, був вільний від панщини, руський осадник у приватних володіннях опинився у жалюгідному становищі: він не тільки переважно працював на панському полі, але внаслідок роздроблення маєтку міг стати власністю кількох панів-братів, що рвали за нього один в одного зуби. Осадники (osadzcy) волоського походження, крім того, утворювали особливі територіально-адміністративні одиниці – країни (krainy) на чолі з крайником (krajnik), мали свого солтиса (сільського старосту) і двічі на рік скликали збори, що вирішували господарські справи і встановлювали ціни на худобу. Солтис (kniaź) був зобов'язаний не тільки влаштовувати життя осадників, але і займатись організацією комплексу робіт, метою яких було “цивілізувати дикі пустища” – вирубувати ліси, спалювати їх для удобрення ріллі, будувати житла (колиби), боротись зі стихією, розвивати найважливішу галузь тодішнього господарства – вівчарство. Для заселення підвідомчих територій він за заслуги одержував грамоту про привласнення прав на заснування поселення (przywilej lokacyjny) і набирав переселенців звідусіль, часто з рідних місць (наприклад, Молдавії або Бескидів). Для утримання солтиса виділялись лани, мита, оброк, штрафи, “колядки” (кури, яйця, бринза тощо – на головні свята) і встановлювалась панщина. Така організація королівщин у Прикарпатті, включаючи елементи самоврядування, виявилась

напрочуд вдалою: до схилку XVI ст. “споконвічні дикі хащі” були освоєні, натомість осадники, горді тим, що підлягали безпосередньо королю, а не “першому-ліпшому шляхтичу”, часто практично нарівні з шляхтою “виконували рицарські обов’язки”, тобто брали участь у військових кампаніях.

“Сіль землі Підкарпатської” – шляхта – весь час існування давньої Речі Посполитої доблесно (*dzielnie*) і масово служила в хоругвах королів і панів, захищаючи державу (наприклад, в 1648 р. проти “козацької навали” зголосилось сімдесят Яворських, десятки Кульчицьких, Білинських, Крушельницьких, Матковських тощо, загалом 1 тис., в 1657 р. проти банд Ракоці на заклик короля до війська з’явилося 300 шляхтичів), брала участь у сеймиках і виборах короля і обіймала найрізноманітніші посади – земські, гродські і коронні (В. Пульнарівіч на кількох сторінках перераховує шляхтичів-урядників турківського походження на всіх рівнях влади). Зрозуміло, що шляхтичі повинні були забезпечувати себе самі з одержаних маєтків. Так, Волох з Семигорода і його спадкоємці були зобов’язані під час воєн прибути до короля з 4-ма лучниками і 10-ма конями, а Сенинські – з 4-ма списоносцями і 4-ма лучниками. Менш заможні шляхтичі приїжджали особисто, з власною зброєю, обладунками і провіантом, натомість убога шляхта часто являлась на поганих конях або пішки, ледь озброєна (Pulnarowicz, 1929: 30–32, 4, 29).

Важливим завданням шляхти у XVI–XVIII ст. був захист кордонів від нападів толхаїв (*tołhaje*) або бескидників (*beskidnicy*) – угорських розбійників, “жорстокість і дикість яких перевищували татарську”, а гірський рельєф, дикі хащі і близькість Угорщини – часто робили невловимими і безкарними (Balzer, 1891: 15–16). З цією метою власті, пише публіцист, “воєводства нашого руського”, призначали досвідчених і заслужених шляхтичів ротмістрами, що набирали загони із смоляків (*smolacy*) – робітників, що виробляли поташ і смолу в лісах, оскільки вони були чудово обізнані з життям в горах і лісах, а також відзначались сміливістю і вірністю. На утримання цих загонів йшли доходи з чопового (напоїв) і з поголовного податку на іудеїв. Крім смоляків, ротмістри мали право призивати на службу будь-якого шляхтича, дідича, посесора або адміністратора. У кінці XVII – на поч. XVIII ст. особливо прославився ротмістр, турківський шляхтич Стефан Турецький (Pulnarowicz, 1929: 39, 41–48).

“Таким чином, – робить висновок В. Пульнарівіч, – шляхта жила тим самим життям, що і решта громадян цього стану в Речі Посполитій. Мала ті самі привілеї і права, обов’язки і заслуги...”. Повне небезпек життя в постійних походах на татар, турків і козаків виробило в шляхті мужність, відвагу і здатність до самопожертви, той особливий рицарський дух, що нерозривно пов’язується із самим поняттям шляхетності. Разом з тим, той самий спосіб життя породив і негативні, деструктивні риси шляхетського етосу (в сенсі “стилю життя певної суспільної групи, спільної орієнтації певної культури, прийнятої у ній ієрархії цінностей” (Ossovskaya, 1987: 26): “звичку хапатись за шаблю” в приватному житті, тобто схильність до насильства і легковаження законом (Pulnarowicz, 1929: 32–34, 38). Втім, автор бачить у перенесенні до мирного життя воєнних звичок і об’єктивну причину – це загальна слабкість держави і її інституцій у XVI–XVIII ст. Зокрема, судова влада не мала відповідних засобів для виконання вироків, тому сторона, що виграла, була змушена сама з допомогою озброєних родичів і друзів “збройним наїздом” реалізувати встановлену справедливість, натомість держава, представлена возним і двома делегованими шляхтичами, тільки фіксувала результат такого своєрідного судочинства. Коли ж жодна зі сторін не могла взяти верх, цей судовий вирок ставав початком тривалої тяганини, що розорювала обидві сторони. Звідси зрозумілою стає загальна недовіра шляхти до офіційних органів і намагання вирішити справи – приватні і суспільні – без їх посередництва. У “Історії Турківського повіту” наведені барвисті приклади такого “приватного

судочинства” (Pulnarowicz, 1929: 34–35). Втім, незважаючи на “поривчастість”, “непогамовність” і схильність підкарпатського рицарства до легковаження законом, в цілому це були патріотично налаштовані, навіть поштиві люди. Натомість своїй лихій славі, навіть незважаючи на те, що їх численні негожі вчинки зафіксовані в документах гродських, тобто кримінальних (Patyaka, 2004) судів, воно часто завдячує непорозумінням або упередженій думці “деяких дослідників” (Pulnarowicz, 1929: 33).

Таким чином, у “Історії Турківського повіту” представлений досить ємний, привабливий образ шляхетської суспільної верстви Підкарпаття, якій притаманні і позитивні, і негативні риси; верстви, що вірно служила королям і Речі Посполитій від часу свого виникнення, не тільки захищаючи державу із зброєю в руках, але і приймаючи політичні рішення на виборах монархів і на сеймиках, а також обіймаючи численні посади місцевого, земського і коронного рівня. Верства ця була створена свідомими зусиллями королівської влади з цілком конкретними цілями. Ці обставини – нагальний державний інтерес і покровительствено королівської влади – робили шляхетський стан відкритим для поповнення представниками інших верств і етносів: “прикордонними рицарями” ставали солтиси (князі) і селяни з королівщин, різного роду держателі і їх офіціали, робітники-смоляки, переселенці-волохи з Семиграддя і Молдавії, нарешті, місцеві і прийшли поляки і русини (Pulnarowicz, 1929: 143). З усього цього дуже різноманітного в соціальному, релігійному і етнічному відношенні, часто ворожого один одному “елементу”, об’єднаного, однак, ідеєю служіння королю і Речі Посполитій (“ідеєю Ягеллонів”), і сформувався за досить короткий часовий проміжок (XIV–XVI ст.) шляхетський стан, усвідомлення належності до якого, а також традиції, культурно-побутові особливості і психологія збереглися у його представників незважаючи ні на крах Польщі, ні на соціально-економічні і культурні потрясіння кінця XVIII – перших десятиліть XX ст.

Разом з тим, не дивлячись на твердження, що осіли на Підкарпатті поляки і русини “становили резервуар, що постачав Польщі вірних солдатів” (Pulnarowicz, 1929: 143), В. Пульнарівч наголошує на тому, що підкарпатська шляхта не слов’янського походження, а “римського”, тобто ходячкові шляхтичі є нащадками “римських рицарів” (rzymskich rycerzy) з “романського племені” (szczytu romańskiego), які спочатку осіли у Волощині і Семиградді (Трансільванії), натомість в часи Людовіка Угорського і Владислава Ягайла переселились на землі у південних польських кресах, даровані їм королями за військову службу. Всі вони одного гербу “Сас” і заселяють Старосамбірський, Самбірський, Перемишльський, Скольський, Турківський, Дрогобицький, Саноцький, Жидачівський і ін. повіти. Конкретизуючи, автор наводить понад 100 родових прізвищ підкарпатської дрібної шляхти, починаючи з Бачинських зі Старосамбірського і завершуючи Жураковськими з Богородчанського повіту. Те, що деякі з цих родів посилаються на більш давні – ще з XIII ст. – дарування руських князів, зокрема Лева, розходиться з історичною дійсністю: “Грамоти з тих часів, як показав проф. Грушевський на прикладі грамот на Дубаневичі, Гординю і інші були фальсифікатами” (Pulnarowicz, 1929, p. 135–137; Grushevs’kii, 2005: 442–460).

Незважаючи на різниці у походженні і соціально-економічному становищі, між поляками і русинами на Підкарпатті існували дружні відносини, навіть культурно-звичаєва гармонія. “Польсько-руська згода на території нашого повіту, – пише В. Пульнарівч, – була фактом, була реальністю, без жодного обману і фальші... Польські сім’ї з руськими поєднувались шлюбними зв’язками, кумівством і сердечною приязню, сліди якої серед старшого покоління залишилися до сьогодні. ...Братерство і взаємне прихильне ставлення поляків і русинів було таким, про яке зараз важко і мріяти” (Pulnarowicz, 1929: 57). І ось вся ця ділія

була зруйнована: почалось зі зміни соціального і економічного становища шляхти, а завершилось антипольською політикою австрійського уряду.

Протягом XVII–XVIII ст., внаслідок збігу ряду об'єктивних і суб'єктивних процесів шляхта убожіє і її політичне значення поступово зменшується. Найважливішим тут виступає природний фактор: постійне зростання, в силу порівняно кращих умов життя, чисельності шляхтичів веде до роздрібнення маєтків, особливо згубного в умовах низької врожайності гірських ґрунтів Підкарпаття (Pulnarowicz, 1929: 39), що, в кінцевому рахунку, зводить матеріальне становище привілейованої верстви до селянського рівня, а іноді ще нижче. Зубожіння змушує шляхту до переселення в міста, а також шукати кращої долі по всій Речі Посполитій і за її межами. Зацікавленій у збереженні військової кондиції безземельних шляхтичів королівській владі вдається частково стримати цей процес, надаючи їм в спадкоємне володіння королівщини або заохочуючи їх до зайняття посад в урядовій адміністрації. Однак, сам “рицарський стан”, побоюючись зміцнення військової могутності монарха і егоїстично дбаючи про власні інтереси, “через розперезане всевладдя сеймиків” обмежував і послаблював монархію, чим підривав основи свого власного матеріального благополуччя (Pulnarowicz, 1929: 143, 27). Автор “Історії Турківського повіту” вважає таку позицію шляхти грубою помилкою, що мала далекосяжні наслідки, оскільки у разі підтвердження і зміцнення союзу служивої верстви з королем, “Польща вже тоді б мала постійне військо, що захистило б її від тих нещасть, що на неї пізніше обрушились” (Pulnarowicz, 1929: 143).

З крахом Польщі розорення “рицарського стану” продовжив австрійський уряд, що привласнив королівські маєтки і став позбуватись спадкоємних держателів (а їх тільки у Турківському повіті було 350 сімей), накладаючи високі податки. Зрозуміло, що це робилось навмисне, оскільки метою загарбника було “стерти всі сліди польського панування” у приєднаних землях. У цьому ж руслі йшла і адміністративна реформа: вже у 1772 р. були ліквідовані всі польські урядові посади, починаючи від воєвод і закінчуючи війтом (за винятком суддів), натомість взамін “були наслані” з усіх частин Австрії німці, чехи, італійці, що ставали чиновниками на Підкарпатті і, бажаючи якнайшвидше “доробитись у щойно підкореному краї становищ і маєтків, палали ненавистю до місцевого люду, особливо до поляків, яким приписувались республіканські прагнення, небезпечні для цілісності монархії”. Відвідуючи шляхетські садиби, австрійські чиновники, пише В. Пульнарівіч, наочно переконувались: “Свіжа пам'ять розірвання вітчизни і приєднання краю, що становив нерозривну цілість з Польщею, до держави, чужої духом, устроєм, мовою, в серцях поляків не стерлась” і впевнювались, що може ця шляхта і боїться їх, однак “легковажить ними”. Крім того, частина управлінських функцій була нав'язана польським поміщикам (дідичам), які, зберігши владу над населенням своїх маєтків, були змушені утримувати спеціального чиновника – мандатора (mandatariusz), який видавав паспорти, вів реєстр населення, військовий облік і постачав рекрутів, оголошував нормативні акти, “витискував” податки, виступав посередником у конфліктах між селянами і землевласниками тощо (Steblii, 2004; Davies, 2008: 554). На думку автора “Історії Турківського повіту”, мандатори спритно переводили ненависть селян зі своєї особи на дідича, що знайшло свій трагічний фінал у 1846 році (Pulnarowicz, 1929: 138–139, 83, 76–77).

Крім внесення розбрату між імперськими чиновниками і підкарпатцями, великими землевласниками і селянами, австрійському уряду вдалось “вбити клин” між поляками і русинами. Систематична політика “роз'ятрювання”, здійснювана австрійського урядом, вщент зруйнувала колишню згоду (Pulnarowicz, 1929: 57). Не останнім фактором у цьому була релігійна політика Імперії. Правда, ще у старій Речі Посполитій, не дивлячись на те, що “шляхта була густо розкидана по селах тутешнього повіту”, костьолів було небагато, так що піша або кінна мандрівка до

нього “була повсякденністю”. Це не складало тоді проблеми: навіть якщо костьол був на значній віддалі, до нього добирались без жодних утруднень власним запрягом. Однак, все змінилось, коли шляхта зубожіла: “рицарі”-бідняки, “що не могли дозволити собі поїздки до костьолу і пов’язаних з нею видатків, належних стану одягу і взуття, і мали труднощі з відповідним представленням себе стосовно панів-братії, що з’їжджалась на службу Богу до костьолу, – задовольнялись місцевою церквою, в якій, зрештою, стали хрестити дітей, брати шлюби і здійснювати інші релігійні практики”. Місцева церква була уніатською, оскільки разом із заснуванням села з метою утримання осадників на землі закладався і храм. Ця обставина, власне, і привела до того, що багато убогих шляхетських родин, змушених задовольняти свої духовні потреби в русинській церкві, вдаючись до послуг уніатського священника, підлягало рутенізації (*zruszczeniu*). Цей процес триває і в наші дні, зазначає В. Пульнарівіч (тобто в 1920-і роки), однак “раніше це мало місце ще більшою мірою” (Pulnarowicz, 1929: 53).

Якщо вже в часи “рідної” Речі Посполитої костьолів явно не вистачало, то Австрійська імперія “зовсім не дбала про підвалину польскості, якою тут безперечно був костьол”, тому, наприклад, костьол в Турці залишався убогим, натомість нових храмів не закладалось. Тільки в 1796 р. міщани і передміщани приступили до будівництва костьолу своїми силами, причому як поляки, так і русини. Цей єдиний на все місто католицький храм обновлявся в 1846 і 1903 рр. знову ж таки коштами і працею самих віруючих. В той же час церков *ritus graeci* (грецького обряду) в Турці було чотири і В. Пульнарівіч скрупульозно перераховує їх доволі значні маєтки і доходи (Pulnarowicz, 1929: 53–61).

Також в галузі освіти справи склались несприятливо для поляків. Оскільки шкільництво в давніші часи провадилось священниками при монастирях і парафіях, то заможніші поляки і русини посилали своїх синів до недалекого Лаврова, де пансіон належав оо. Василіанам. Натомість в Турці для католиків була одна-єдина початкова школа (*szkółka*) при костьолі, “вона, однак, не могла належним чином виконувати свого завдання з причини нестачі місця на плебанії і відсутності житла для вчителів”. Тим не менше, стверджує публіцист, до школи ходили діти як турківських міщан – поляків, так і передміщан русинів, причому “зав’язана на шкільній лаві” дружба між ними тривала через все життя. В той же час “з боку уніатського кліру старань у напрямку створення шкіл не було” (Pulnarowicz, 1929: 56–57).

Усе це разом – зубожіння шляхти, втрата нею військового і політичного значення, довготривале співжиття з чисельно переважаючою руською людністю, нестача римо-католицьких костьолів, польських священників і шкіл, вимушене звернення до послуг греко-католицьких церков, русинських священників і шкіл, деполонізаційні зусилля австрійського уряду тощо – і склалось на причину рутенізації багатьох польських дрібношляхетських сімей і складення того порядку речей, за якого поверхневому поглядові сільське населення здається однорідною масою, що тяжко працює на своїх полях, часто ледь зводячи кінці з кінцями, говорить руською мовою і сповідує католицьку релігію *ritus graeci* (грецького обряду) (Pulnarowicz, 1929: 53, 132, 133). Однак, В. Пульнарівіч зірко вирізняє з цієї суцільної (і для закону, і для державних інституцій Польщі) юрби ходячкову шляхту. В першу чергу це стосується одягу: у багатьох селах чоловіки і жінки “шляхетського” походження одягаються, подібно міщанам, в темні шати, зокрема, у сірячкові венгерки з обшивками із шкіри, застібувані під шиєю чорні жилетки (*kamizelki*), високі черевики, темного кольору штани, чорну овечу шапку або чорний повстяний капелюх. Існують особливості і у “фізичному вигляді”: темний заріст, смаглява шкіра і правильні риси обличчя недвозначно вказують на її “відмінне походження від оточуючої слов’янської людності”. Навіть у поточній русинській мові, якою користується ходячкова шляхта, автор “Історії Турківського

повіту” бачить специфічні риси, оскільки вона повна польських виразів, приповідок, прислів’їв. Зберігає цей стан вірність і своїм польським іменам, також хресним, називаючи синів і дочок Клеменсами, Матеушами, Владиславами, Станіславами, Хеленами, Ельжбетами, Каролінами і т. д. З цим останнім, правда, віднедавна виникли клопоти: гр. кат. священники, прагнучи доценту стерти відмінності між селянами “шляхетського” і “хлопського” (“мужицького”) походження, “всупереч волі батьків” при хрещенні дають “шляхетським” дітям імена Іванів, Василів, Федорів, натомість “хлопським” – польські, звичайно притаманні місцевій “шляхті”. Зрозуміло, що “це обурює і перших, і других, а священникам не тільки не додає симпатій..., а навпаки, стає причиною численних бурхливих конфліктів” (Pulnarowicz, 1929: 133–134).

У повсякденному спілкуванні підкарпатських селян також проявляються різниці між нащадками “шляхти” і “хлопів”. Так, навіть молодий “шляхтич”, звертаючись до старшого і часто заможнішого “хлопа”, каже йому: “Ти, Іване”, а той до нього: “Пане Ільницький”. Натомість у своєму середовищі нащадки “римських рицарів” культивують підкреслену взаємоповагу, титулюючи один одного “пане, Яне, пане Ігнацію” тощо.

У релігійному житті теж не все однозначно. Хоча, зазначає автор, свого гр. кат. обряду ходячкові шляхтичі сумлінно дотримуються, “однак до рим. кат. костьолу ставляться з симпатією і в костьолі не відчують себе чужими, навпаки, охоче беруть участь в рим. кат. обрядах”, що пояснюється наявністю “численних латинників” у їх рідні. Разом з тим, оскільки станові різниці нікуди не зникли, в церквах співіснують два братства: “шляхетське” і “мужицьке”. Колядувати вони ходять окремо, причому “шляхетське” братство, крім руських, співає польські пісні (“*W żłobie leży*”, “*Wśród nosnej ciszy*” тощо), коли ж на їх шляху опиняються колядники з “хлопського” братства, то вибухає бійка, оскільки після пригостання “з їх чубів вже добре куриться”.

Визрно проявляються польські традиції і в інших сферах життя підкарпатських селян “шляхетського” походження. Так, на весіллях часто лунають старі польські пісні типу “*Jedzie, jedzie Karolina*”, на загал вже забуті. За різних okazій, річниць і т.п. влаштовуються т.зв. празники (*prażniki*), неодмінною складовою яких є звані обіди (*obiady spraszane*), що проводяться згідно цілого церемоніалу. Гість, що зважився б з великим апетитом взятись до поданої страви, не чекаючи на т.зв. принуки (*prynuki* – наполегливі запрошення, заохочення, примушування (*Niedźwiedzki*, 1912: 12), тобто запрошування господаря до куштування ледь чи не кожної ложки, може бути визнаний невихованим і негідним перебування на учті в шляхетському домі як людина не “гонорова”. Також за кожної нагоди ходячкові шляхтичі “люблять хизуватись промовами, в яких посилаються на своє польське шляхетство, герб і даровизни польських королів”. Промови звичайно завершуються тостом на честь гостей по черзі і співанням “Многая Літа”.

Зберегли ходячкові шляхтичі 1920-х років і “схильність до сутяжництва, тяганини по судах за кожну дрібницю”. Вони також люблять полювання і їзду верхи: кожен юний селянин “шляхетського” походження неодмінно мріє про рушницю, натомість в ярмаркові і святкові дні завжди впадають в очі гарцюючі на осідланих конях нащадки “давніх рицарів”. Під час різдвяних свят з усіх кутків і присілків до парафіяльної церкви тягнуться цілі шеренги однокінних санок, в яких заможніші власники “королівських грамот” з’їжджаються на літургію. Все це, стверджує автор, достатньо свідчить про те, що “після стількох століть в жилах цієї шляхти дотепер залишилась рицарська гордість, дух, прагнення піднесення над сільською юрбою...”

Незважаючи на значний ступінь соціокультурного нівелювання, окремі елементи старопольських шляхетських традицій збереглися і в суспільному житті.

Наприклад, голови сільських общин, ідентичні за становищем і функціями, мають різні назви: “шляхетські” гміни (волості) очолюються префектами, а “хлопські” – війтами. Крім того, якщо у селі кількісно переважають ходачкові шляхтичі (наприклад, Комарники, Ільник, Явора у Турківському повіті), то селяни – часто їх колишні кріпаки – живуть відособлено, займаючи один з кутів. Нарешті, колятором (патроном) місцевих парафій звичайно виступає “шляхта”, що ставить гр. кат. священників у залежність від неї, звідки, зважаючи на політику уніатської церкви, часті сварки з попами, які переважно закінчуються погрозами пастви “перейти на рим. кат. обряд”. Це визначає, на думку В. Пульнарівіча, важливе місце ходачкової шляхти у соціально-економічному і політичному житті Підкарпаття, а також вказує на її суспільний вплив. Зокрема, “шляхетські” гміни, розташовані на зручних ділянках берегів річки Стрий, належачи до заможних, впливають на всю околицю, а отже, і на “хлопські” села своїх повітів (наприклад, у Турківському, третину якого займають “шляхетські” села). Являючи собою “верству консервативну, лояльну і віддану польській державі”, ходачкова шляхта, таким чином, є “дуже цінним державним елементом” (Pulnarowicz, 1929: 134–135).

Як би не оцінювати працю В. Пульнарівіча (наприклад, М. Сивіцький вказує на наявні у ній численні суперечності, неточності, натяжки і помилки (Sivits'kii, 2005: 228–230), слід визнати, що вона зробила вирішальний вплив на формування ідеологічної основи, а потім і інституційне оформлення руху “загородової шляхти”. Все те, що автор “Історії Турківського повіту” писав про походження, діяння, етос цієї верстви, спочатку було ретельно розвинене, поширене і популяризоване серед населення південно-східних воєводств Польщі виданнями “Союзу загородової шляхти” (Shama, 2018: 74–84), а потім лягло в основу офіційних керівництв (Memorandum, 1938), що визначали діяльність центральних і місцевих органів влади, а також громадських і культурних організацій щодо окремих аспектів соціальної і національної політики у Східній Галичині.

Список використаних джерел

- Грушевський, М. С. (2005). Чи маємо автентичні грамоти кн[язя] Льва? Критично-історична розвідка. Грушевський М.С. Твори (в 50 т., Т. 7. сс. 442–460). Львів: Світ.
- Дейвіс, Н. Боже ігрище: історія Польщі (П. Таращук (пер.). Київ: Вид-во С. Павличко “Основи”, 1080 с.
- Комар, В.Л. (2013) Шляхта загородова. Ред. В.А. Смолій. Енциклопедія історії України (в 10 т., Т.10). Київ: Наукова думка, 648 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Shliakhta_zahrodova (дата звернення: 30.01.2019).
- Михайловський, В. (2013). Спитко з Мельштина – володар Західного Поділля в 1395-1399 рр. Україна в Центрально-Східній Європі (12–13), С. 210–223. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ucse_2013_12-13_12 (дата звернення: 22.01.2019).
- Оссовская, М. (1987). Рыцарь и буржуа: Исследования по истории морали. Москва: Прогресс, 528 с.
- Патяка, О.В. (2004). Гродський суд. Ред. В.А. Смолій. Енциклопедія історії України (в 10 т., Т.2). Київ: Наукова думка. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Grodsky_sud (дата звернення: 12.02.2019).
- Сивіцький, М. (2005). Історія польсько-українських конфліктів (в 2 т., Т.1) (Є. Петренко (пер.). Київ: В-цтво ім. О. Теліги, 344 с.
- Сливка, Л.В. (2009). Галицька дрібна шляхта в Австро-Угорщині (1772–1914 рр.). Івано-Франківськ: Місто НВ, 220 с.
- Снайдер, Т. (2012). Перетворення націй. Польща, Україна, Литва, Білорусь 1569-1999. К.: Дух і літера. 460 с.
- Стеблій, Ф.І. (2004). Доминії. Ред. В.А. Смолій. Енциклопедія історії України (в 10 т., Т.2). Київ: Наукова думка, 688 с. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Dominii> (дата звернення: 07. 02. 2019).
- Фарукшин, М. Х. (2015). Этнократия: зарубежный дискурс. Социологические исследования. 2015. №4. С. 44–50. URL: http://socis.isras.ru/files/File/2015/2015_4/Farukshin.pdf (дата звернення: 6. 09. 2019).
- Шама, О.І. (2018) Історія України на шпальтах періодичних видань Союзу шляхти загородової (І. С. Зуляк, ред.). Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія (2, 1). С. 74–84.
- Arct, M. (wyd.) (1937). Nowoczesna encyklopedia ilustrowana M. Arcta (Cz. 2). Warszawa: Nakł. zakł. wyd. M. Arct. sp. akc. Odb. w druk. wł. Czerniakowa. Szp. 961–1901.
- Balzer, O. (1891). Regestr zloczyńców grodu sanockiego: 1554–1638. Lwow: Nakł. Tow. Hist. z druk. Wł. Łozińskiego, 263 s.

- Białynia Chołodecki, J. (1911). Do dziejów drobnej szlachty Podola. Lwów: Nakł. autora, 15 s.
Biblioteka Sejmowa. Parlamentarzyści. Pulnarowicz Władysław. 1889–1941. URL: https://bs.sejm.gov.pl/F?func=find-b&request=000001320&find_code=SYS&local_base=ARS10. (дата звернення: 12. 12. 2018).
- Biegeleisen, H. (1887). Szlachta drobna w świetle poezji ludowej. Warszawa: W-two Przeglądu Tygodn., 25 s.
- Chojnowski, A. Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Zakład Narodowy Ossolineum, 262 s.
- Jaromily. (2016). Kresy w rejonie Turki, Kresowanie po wojnie. Gazeta.pl. Forum. URL: http://forum.gazeta.pl/forum/w,48782,160496407,160496407,Kresy_w_rejonie_Turki_Kresowanie_po_wojnie_.html (дата звернення: 18. 12. 2018).
- Jarosz, J.P. (2002). Akcja repolonizacyjna na terytoriach południowo-wschodnich Rzeczypospolitej w latach 1935–1939. Kraków. URL: <http://www2.kki.pl/pioint/przemysl/dzieje/rus/repolonizacja.html> (дата звернення: 12.12.2018).
- Kacprzak, M. (2005). Komitet do spraw szlachty zagrodowej na wschodzie Polski 1938-1939. Acta Universitatis Lodzianis. Folia Historica. (t.78. ss. 85-106). Łódź: Wyd-wo Uniw. Łódź. URL: cejh.icm.edu.pl/...hdl.../fh78Michal_Kacprzak85_106.pdf (дата звернення: 15. 02. 2018).
- Krasiński, A.S. (1885). Słownik synonimów polskich (t.2). Kraków: Wyd. Akademii Umiejętności; w druk. "Czasu" F. Kluczyckiego, 477 s.
- Memorandum w sprawie szlachty zagrodowej na Wschodzie Polski (1938). Warszawa, 31 s.+m.
- Niedźwiedzki, Wł., Król, K. (uloż.) (1912) Słownik języka polskiego (t.5). Warszawa: Nakł. przenieńców i Kasy im. Mianowskiego w druk. "Gaz. Handlowej", 827 s.
- Pobóg-Malinowski, W. (1990). Najnowsza historia polityczna Polski (w 2 t, T.2). Gdańsk: Graf, 435 s.
- Pulnarowicz, W. (1929). U źródeł Stryja, Sanu i Dniestru (Historja powiatu turczańskiego). Turka n/S: Wyd-wo Zw. Strzelec., 144 s.+VI s.
- Rembiszewska, D.K. (2012). Elementy polskie w toponimach wschodniej Łotwy. Red. Walczak W. Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej (t.3: Inflanty. cc. 377–386). Białystok: Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy.
- Ruppertowa, T. (1888). O szlachcie drobnej (inaczej cząstkowej). Wisła. Miesięcznik geograficzno-etnograficzny. (t.2, z.4. ss. 754–761). Warszawa: Skład gł. w księg. M. Arcta.
- Siemaszko, E. (2010). Przemiany relacji polsko-ukraińskich od połowy lat trzydziestych do II wojny światowej. Biuletyn Instytutu pamięci narodowej. nr 7–8 (116–117) lipiec–sierpień. S. 58–69. URL: <http://www.polska1918-89.pl/pdf/przemiany-relacji-polsko-ukrainskich-od-polowy-lat-trzydziestych-do-ii,3116.pdf> (дата звернення: 6.09.2019).
- Smoleński, Wł. (1886). Drobna szlachta w Królestwie Polskiem. Studium etnograficzno-społeczne. Warszawa: Skład gł. w biurze i eksped. Sp. Nakł., 66 s.
- Tomaszewski, P. (2007). Zarys działalności Związku Szlachty Zagrodowej w latach 1938–1939. Historia i Polityka. t.VI, pod red. H. Stysa. Toruń. S. 107-115.

References

- Arct, M. (Ed.) (1937). Nowoczesna encyklopedia ilustrowana M. Arcta (Vol. 2). Warszawa: Nakł. zakł. wyd. M. Arct. sp. akc. Odb. w druk. wł. Czerniakowa. P. 961–1901.
- Balzer, O. (1891). Regestr złoczyńców grodu sanockiego: 1554–1638. Lwow: Nakł. Tow. Hist. z druk. Wł. Łozińskiego, 263 p.
- Białynia Chołodecki, J. (1911). Do dziejów drobnej szlachty Podola. Lwów: Nakł. autora, 15 p.
- Biblioteka Sejmowa. Parlamentarzyści. Pulnarowicz Władysław. 1889–1941. Retrieved from https://bs.sejm.gov.pl/F?func=find-b&request=000001320&find_code=SYS&local_base=ARS10. (date of the application: 12.12. 2018).
- Biegeleisen, H. (1887). Szlachta drobna w świetle poezji ludowej. Warszawa: W-two Przeglądu Tygodn., 25 p.
- Chojnowski, A. (1979). Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Zakład Narodowy Ossolineum, 262 p.
- Davies, N. (2008). Bozhe igrishche: istoriya Pol'shchi [God's playground: A history of Poland] (P. Tarashchuk (trans.). Kіiv: Vid-vo S. Pavlichko "Osnovi", 1080 p. [in Ukrainian].
- Farukskin, M. Kh. (2015). Etnokratiya: zarubezhnyi diskurs. Sotsiolog-icheskie issledovaniya. 2015. №4. P. 44–50. URL: http://socis.isras.ru/files/File/2015/2015_4/Farukskin.pdf (date of the application: 6. 09. 2019) [in Russian].
- Grushevs'kii, M.S. (2005). Chi maemo avtentichni gramoti kn[yazy]a L'va? Kritichno-istorichna rozvidka. [Do we have authentic diplomas of prince Lev? Critical-historical research]. Grushevs'kii M.S. Tvori (Vol.7. pp. 442–460). L'viv: Svit. [in Ukrainian].
- Jaromily. (2016). Kresy w rejonie Turki, Kresowanie po wojnie. Gaze-ta.pl. Forum. Retrieved from: http://forum.gazeta.pl/forum/w,48782,160496407,160496407,Kresy_w_rejonie_Turki_Kresowanie_po_wojnie_.html (date of the application: 18. 12. 2018).

Jarosz, J. P. (2002). Akcja repolonizacyjna na terytoriach południowo-wschodnich Rzeczypospolitej w latach 1935–1939. Kraków. URL: <http://www2.kki.pl/pioinf/przemysl/dzieje/rus/repolonizacja.html> (date of the application: 12. 12. 2018).

Kacprzak, M. (2005). Komitet do spraw szlachty zagrodowej na wschodzie Polski 1938–1939. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica*. (Vol.78. pp. 85–106). Łódź: Wyd-wo Uniw. Łódź. Retrieved from: cejsz.icm.edu.pl/...hdl.../fh78Michal_Kacprzak85_106.pdf (date of the application: 15. 02. 2018).

Komar, V. L. (2013) Shlyakhta zagrodova [Poor nobility]. Ed. V.A. Smolii. *Entsiklopediya istorii Ukraïni* (Vols.10). Kïiv: Naukova dumka, 648 p. Retrieved from: http://www.history.org.ua/?termin=Shliakhta_zahrodova (date of the application: 30.01.2019) [in Ukrainian].

Krasiński, A.S. (1885). *Słownik synonimów polskich* (Vol.2). Kraków: Wyd. Akademii Umiejętności; w druk. "Czasu" F. Kluczyckiego, 477 p.

Memorandum w sprawie szlachty zagrodowej na Wschodzie Polski (1938). Warszawa, 31 s.+m.

Mikhailovskii, V. (2013). Spitko z Mel'shtina – volodar Zakhidnogo Podillya v 1395–1399 rr. [Spitko from Mel'shtin – the ruler of the West Podillya in 1395–1399 years]. *Ukraïna v Tsentral'no-Skhidnii Evropi* (12–13, pp. 210–223). Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ucse_2013_12-13_12 (date of the application: 22.01.2019).

Niedźwiedzki, Wł., Król, K. (Ed.) (1912) *Słownik języka polskiego* (Vol.5). Warszawa: Nakł. przenieńców i Kasy im. Mianowskiego w druk. "Gaz. Handlowej", 827 p.

Ossovskaya, M. (1987). Rytśar' i burzhua: Issledovaniya po istorii morali. [Knight and Bourgeois: Studies on the History of Morals]. Moskva: Progress, 528 p. [in Russian].

Patyaka, O. V. (2004). Grods'kii sud. [Criminal court]. Ed. V.A. Smolii. *Entsiklopediya istorii Ukraïni* (Vol.2). Kïiv: Naukova dumka. Retrieved from: http://www.history.org.ua/?termin=Grodsky_sud (date of the application: 12. 02. 2019). [in Ukrainian].

Pobóg-Malinowski, W. (1990). *Najnowsza historia polityczna Polski* (Vol.2). Gdańsk: Graf, 435 p.

Pulnarowicz, W. (1929). U źródeł Stryja, Sanu i Dniestru (Historja powiatu turczańskiego). Turka n/S: Wyd-wo Zw. Strzelec., 144 s.+VI s.

Rembiszewska, D.K. (2012). Elementy polskie w toponimach wschodniej Łotwy. Ed. Walczak W. *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej* (Vol. 3: Inflanty. pp. 377–386). Białystok: Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy.

Ruppertowa, T. (1888). O szlachcie drobnej (inaczej cząstkowej). *Wisła. Miesięcznik geograficzno-etnograficzny*. (Vol.2, N.4. pp. 754–761). Warszawa: Skład gł. w księg. M. Arcta.

Shama, O.I. (2018) *Istoriya Ukraïny na shpal'takh periodichnikh vidan' Soyuzu shlyakhti zagrodovoj*. [History of Ukraine on the pages of periodicals of the Union of the small nobility]. (I.S. Zulyak, ed.). *Naukovi zapiski Ternopil's'kogo natsional'nogo pedagogichnogo universitetu imeni Volodimira Gnatyuka*. Seriya: *Istoriya* (2, 1). P. 74–84. [in Ukrainian].

Siemaszko, E. (2010). Przemiany relacji polsko-ukraińskich od połowy lat trzydziestych do II wojny światowej. *Biuletyn Instytutu pamięci narodowej*. nr 7–8 (116–117) lipiec–sierpień. P. 58–69. URL: <http://www.polska1918-89.pl/pdf/przemiany-relacji-polsko-ukrainskich-od-polowy-lat-trzydziestych-do-ii,3116.pdf> (date of the application: 6. 09. 2019).

Sivits'kii, M. (2005). *Istoriya pol's'ko-ukraińskikh konfliktiv* (Vol.1) [History of Polish-Ukrainian conflicts (Vol.1)] (E. Petrenko (trans.). Kïiv: V-tstvo im. O. Teligi, 344 p. [in Ukrainian].

Slivka, L.V. (2009). Galits'ka drebna shlyakhta v Avstro-Ugorshchyni (1772–1914 rr.). [Galician small gentry in Austria-Hungary (1772–1914)]. *Ivano-Frankivs'k: Misto NV*, 220 p. [in Ukrainian].

Smoleński, Wł. (1886). *Drobna szlachta w Królestwie Polskiem*. Studium etnograficzno-społeczne. Warszawa: Skład gł. w biurze i eksped. Sp. Nakł., 66 p.

Snyder, T. (2012). *Peretvorennaya natsii*. Pol'shcha, Ukraïna, Litva, Bilorus' 1569–1999. [Timothy Snyder. The Reconstruction of Nations. Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus, 1569–1999]. K.: Dukh i litera. 460 p. [in Ukrainian].

Steblii, F.I. (2004). *Dominiï*. [Domains]. Ed. V.A. Smolii. *Entsiklopediya istorii Ukraïni* (Vol.2). Kïiv: Naukova dumka, 688 p. Retrieved from: <http://www.history.org.ua/?termin=Dominii> (date of the application: 07. 02. 2019) [in Ukrainian].

Tomaszewski, P. (2007). *Zarys działalności Związku Szlachty Zagrodowej w latach 1938-1939*. *Historia i Polityka*. t.VI. Ed. H. Stysa. Toruń. P. 107–115.

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ. МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

УДК 94(477.4):323.1 (=162.1)“17/18”
DOI 10.25128/2225-3165.19.02.08

Volodymyr Broslavskyy

PhD hab. (History), Professor,
Department of History of Ukraine, Archaeology and Special Historical Studies,
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University (Ukraine)
broslavskyy@tnpu.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7934-3000>

Володимир Брославський

Кандидат історичних наук, доцент,
Кафедра історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка (Україна)

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ЩОДО ПОЛЯКІВ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ ХVІІІ – В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.: СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. Мета дослідження – дослідити державну політику Російської імперії щодо поляків та її вплив на соціально-економічне становище польської шляхти наприкінці ХVІІІ – в першій половині ХІХ ст. Наукова новизна полягає у переосмисленні національної політики Російської імперії на завойованій наприкінці ХVІІІ ст. Правобережній Україні. Зроблено висновки, що соціально-економічна політика Російської імперії щодо польської меншини на Правобережній Україні наприкінці ХVІІІ – в першій половині ХІХ ст. носить яскравий окупаційний характер. У її основі лежить бажання послабити економічні позиції поляків у краї, декласувати більшість шляхти й позбавити її шляхетських прав, а також примусити польську шляхту до співпраці з окупаційним режимом.

Ключові слова: Правобережна Україна, національна політика, Російська імперія, польська шляхта, окупація, декласація.

NATIONAL POLICY OF THE RUSSIAN EMPIRE TOWARDS POLISH PEOPLE IN RIGHT-BANK UKRAINE AT THE END OF THE 18-TH – THE FIRST HALF OF THE 19-TH CENTURY: SOCIAL AND ECONOMIC ASPECT

Summary. The purpose of the study is to investigate the state policy of the Russian Empire towards the Polish people and its impact on the social and economic status of the Polish gentry at the end of the eighteenth – In the first half of the nineteenth century.

The scientific novelty is to rethink the national policy of the Russian Empire in the occupied Right-Bank Ukraine at the end of the eighteenth century.

It has been concluded that the social and economic policy of the Russian Empire regarding the Polish minority in Right-Bank Ukraine at the end of the 18-th – In the first half of the 19-th century has a clear occupational character.

It is based on the desire to weaken the economic position of the Polish people in the area, to declass the majority of the nobility and deprive them of their noble rights, as well as to force the Polish gentry to cooperate with the occupational regime.

Ключові слова: Right-Bank Ukraine, national politics, the Russian Empire, Polish gentry, occupational, declassification.

Постановка проблеми. На особливу увагу дослідників заслуговує період кінця ХVІІІ – першої половини ХІХ ст. 1793–1861 рр., впродовж якого в соціально-економічному житті Правобережної України відбувалися динамічні зміни, викликані приєднанням регіону внаслідок поділів Речі Посполитої до складу Російської імперії.

Аналіз досліджень. Різні аспекти соціально-економічної політики Російської імперії на Правобережній Україні наприкінці ХVІІІ – в першій половині ХІХ ст.

та їх вплив на польську національну меншину в регіоні стали предметом дослідження В. Шульгіна (Шульгин, 1879), Ф. Вротновського (Wrotnowski, 1875), В. Слівовської (Śliwowska, 1965), Д. Бовуа (Бовуа, 1996), С. Борисевича (Борисевич, 1992), О. Козій (Козій, 1997), Н. Щербак (Щербак, 2006), В. Брославського (Брославський, 2011; Брославський, 2005), М. Бармака (Бармак, 2007).

Виклад основного матеріалу. Після російсько-польської війни 1792 р. та подальших поділів Речі Посполитої 1793 р. та 1795 р. Правобережна Україна була анексована Російською імперією. Проте сам факт анексії території іноземної держави не зробив жителів Правобережної України справжніми росіянами. Російська імперія та Річ Посполита формувалися на різних цивілізаційних засадах. Тому, як писав Ж.-Ж. Руссо, Польщу було легше ковтнути, ніж перетравити (Каппелер, 1997: 60).

Російська імперія задовго до поділів Польщі розпочала підготовку до окупації її території. Так, російські чиновники мали збирати відомості про населені пункти, маєтки польської шляхти та католицького й уніатського духовенства; шукати лояльних Російській імперії шляхтичів. Також імперія сприяла тим російським дворянам, які намагалися придбати маєтки на території Речі Посполитої, а також тим польським шляхтичам, які виявляли бажання купити нерухому власність на території Російської імперії. Російські чиновники прекрасно розуміли, що край контролюють ті, кому належать його економіка. Таким чином нерухома власність для російських чиновників стала вагомим інструментом у боротьбі за контроль над Правобережжям.

Наприкінці XVIII ст. майже вся нерухома власність на Правобережній Україні була сконцентрована в руках польської шляхти та католицької церкви. Більшість шляхти Правобережної України на кінець XVIII ст. була полонізована й ототожнювала себе з Річчю Посполитою. Тому національна політика Російської імперії щодо поляків була спрямована насамперед на шляхту.

За економічним становищем шляхту доцільно поділити на: 1) безземельну та малоземельну, 2) середню земельну шляхту, 3) велику земельну шляхту (магнатів). Більшість шляхтичів належали до 1 групи. Так, станом на 1802 р. у Подільській губернії нараховувалось 94990 осіб дворянського стану. З них нерухомою власністю володіли лише 8791 особа обох статей. Решта – 81199 (близько 81 %) – були безземельною чиншевою шляхтою (Борисевич, 1992: 90–91).

Російська імперія взяла курс на поступову ліквідацію польського соціально-економічного домінування на Правобережній Україні. Усі заходи російського уряду, спрямовані на реалізацію цієї політики, можна умовно розділити на три блоки.

Перший блок включав у себе заходи, спрямовані на економічне ослаблення шляхти. Так, у 1795–1835 рр. російський уряд проводив ревізію державних маєтків, перевірку шляхетських прав та документів на право володіння землею. Посилено розшукувались старостинські та ленні маєтки. Хоча складна політична ситуація у тогочасній Європі, безперервні війни змушували імперський уряд проводити ліберальну політику на приєднаних землях, проте саме в цей період готувався ґрунт для більш рішучих заходів для посилення російського панування в краї.

Участь шляхти в польському повстанні 1830–1831 рр. російський уряд сприйняв, як зраду країні. Росіяни вдало використали на Правобережжі польське повстання для застосування більш радикальних заходів. З цього приводу Б. Миронов зазначає, що у цей період у Російській імперії формувался так званий польський синдром. Коли уряд все більше й більше переходив від поміркованої інтеграції приєднаних територій до рішучих, а то й репресивних заходів

(Миронов, 1999: 38–39). На думку Д. Бовуа, “повстання 1831 р. було всього лиш причиною” застосування більш кардинальних заходів до шляхти (Бовуа, 1996: 144).

Під час повстання у Волинській та Подільській губернії було запроваджено військовий стан. Край було передано в підпорядкування головнокомандувачу російської армії фельдмаршалу, графу І. І. Дібичу-Забалканському (О объявлении губерний, 1831). Про терор проти поляків, учасників повстання, свідчить іменний указ від 22 березня 1831. Ним передбачалось усіх винних у заворушеннях судити військово-польовим судом (О бунте, 1832).

Щоб ослабити позиції лояльних до польського повстання шляхтичів, російський уряд спровокував на Правобережжі українсько-польський конфлікт. З цією метою у 1831 р. генерал-фельдмаршал князь фон дер Остен-Сакен підготував звернення до українських селян, яким закликав селян не слухати осіб, які будуть закликати та примушувати їх до повстання, а захоплювати їх та передавати російській владі. Крім цього, він пообіцяв, що селяни, які допоможуть викрити зраду своїх поміщиків, отримають волю. Завдяки цьому зверненню та споконвічній ненависті українських селян до поляків-шляхтичів польське повстання не знайшло підтримки на правобережних землях. Навпаки, селяни влаштували облави на повстанців, а після побиття за свої кривди, здавали російській армії або поліції.

Фактично, шляхом залякування та розпалювання міжнаціонального конфлікту між українським селянством та польською шляхтою російському уряду вдалось не допустити поширення повстання на Правобережжі. Тих же, хто взяв участь у повстанні, імперський уряд, як правило, вислав у Сибір або у внутрішні губернії. Окрім арештів та висулок, застосовувалась конфіскація маєтків, які передавались до казни. З цією метою уряд підготував ряд указів, які мали забезпечити умови конфіскації маєтків учасників повстання. Указом імператора Миколи I від 21 грудня 1830 р. встановлювалося, що “...маєтки порушників вірнопідданого обов’язку, котрі вступають у число ворогів Держави, підлягають конфіскації”.

Покарання за участь у повстанні 1830–1831 рр. не завдали значної шкоди соціально-економічному становищу польської шляхти. Особливо обурювало росіян, як стверджує російський імперський історик Віталій Шульгін, те, що “...маса сільського населення... руського і православного... була у підданстві відносно невеликого числа стану іновірців та інородців, які, і de jure і de facto, належали до племені прийшлого та переможеного” (Шульгін, 1879: 6).

Щоб прискорити “обрусіння” анексованого Правобережжя, новим київським генерал-губернатором було призначено Д. Г. Бібікова (Шандра, 1999: 125). Вступивши на посаду, новий генерал-губернатор вчинив об’їзд підлеглої йому території. У результаті цієї подорожі він переконався, що на відміну від центрально-російських губерній населення Правобережжя не було моноетнічним. На фоні основної маси українського населення, або як його ще називали російського, домінувала шляхта, яка складалась із поляків та полонізованих українців. У краї пам’ятали про незалежність Речі Посполитої, у вищих колах панували польські традиції. Майже вся еліта краю віддавала перевагу польській мові та культурі. Як зазначав сам генерал-губернатор, “... можна думати, що край цей перебуває більше під польською ніж російською владою” (Шульгін, 1879: 18).

Цікавим є той факт, що станом на 1838 р. у шляхетському користуванні на Правобережжі перебувало 404 державні маєтки, у яких налічувалось 150 тис. душ (Козій, 1997: 40). Це питання викликало довгі дискусії у комітеті Західних губерній та пошук шляхів заміни посесорів та управителів державних маєтків із шляхти на управителів росіян або вірних трону прибалтійських німців.

Розігруючи селянську карту, генерал-губернатор Д. Бібіков наполягав на очистці конфіскованих маєтків, які перейшли під державне управління, від поляків-економів. Усунення з посад поляків перенаправило б фінансові потоки від поляків росіянам або прибалтійським німцям.

Навіть через пів століття після III поділу Речі Посполитої економічні зв'язки об'єднували Правобережну Україну скоріше з Королівством Польським, ніж з російськими губерніями. У такій економічній співпраці російський уряд не безпідставно вбачав загрозу цілісності імперії. В. Я. Шульгін зазначає: “Якщо юридична сила литовських статутів нагадувала про колишній зв'язок Південно-західного краю з Польщею, то ... більш вигідними для діяльності польських агітаторів були фінансові та економічні зв'язки краю з Варшавою” (Шульгін, 1879: 18). Увагу привертає діяльність філії Варшавського банку у Бердичеві, очолена Адольфом Добровольським, колишнім секретарем Адама Чарторийського. У 1832 р. він був направлений в Україну з метою закупівлі волів та коней. Про це 27 грудня 1833 р. було повідомлено Київського генерал-губернатора Левашова. Поступово А. Добровольський, окрім закупівельної діяльності, починає займатись іншими фінансовими операціями. У 1835 р. А. Добровольський створює у Бердичеві контору і починає відкрито займатися банківською діяльністю (ЦДІАУК. Ф. 442. Оп. 788а. Спр. 19. Арк. 461–462). За короткий час вона швидко зайняла провідні “банківські” позиції на Правобережжі. У Бердичівському відділенні поміщики брали кредити, зберігали і переказували кошти. Лише за 1836 р. оборот по банківським операціям у Бердичівській конторі сягнув 4994842 руб. 38 ком. сріблом (ЦДІАУК. Ф. 442. Оп. 788а. Спр. 19. Арк. 8–9). На той час це була дуже вагома сума. Росіяни вбачали у її діяльності загрозу для свого панування на Правобережжі, оскільки кошти, вкладені у Бердичівську контору, розмішувались у Царстві Польському. Таким чином, поляки у випадку повстання зберегли б принаймні частину своїх багатств. З “Докладної записки про Бердичівську контору Польського банку” дізнаємося про ще один напрям діяльності банку, яка дратувала російську владу. Вважаючи діяльність Бердичівської філії Варшавського банку небезпечною для спокою у імперії, Д. Бібіков із дозволу імператора закрити контору. Для грошового обігу у Києві була створена Контора державного комерційного банку (Речь Д. Г. Бибикова, 1882: 532–533).

Другий блок передбачав декласацію безземельної шляхти й поступову її асиміляцію українським селянством. Досліджуючи становище польської шляхти на Поділлі, О. Козій прийшов до висновку, що “...існування стану дрібної польської шляхти загрожувало нівеляції опори феодальної монархії – вищого дворянства серед інших верств населення” (Козій, 1997: 100). Про чисельну перевагу в регіоні польської шляхти над російською також свідчить той факт, що станом на 1812 р. загальна чисельність російського дворянства у Київській губернії разом з російськими чиновниками сягала близько 1170 осіб, а шляхтичів – понад 43677 осіб. З них близько 3 тис осіб великими та середніми землевласниками, решту – становила дрібна шляхта (Щербак, 2006: 93–94).

Статистичні дані XVIII ст. не дають можливості зробити висновок про загальну кількість шляхти та її розподіл по Правобережжю. Ймовірно, що з цією ж проблемою зіштовхнувся й уряд Російської імперії. Щоб одержати точні дані про чисельність населення, одночасно з переписом земельних володінь у 1795 р. розпочалась ревізія населення. Дані, одержані під час ревізії, були опубліковані у спільній праці В. Кабузана та С. Троицького (Кабузан, Троицкий, 1971: 164), а згодом у монографічному дослідженні С. Лисенка та Є. Чернецького. Давайте поглянемо на розподіл шляхти у губерніях (обрахунки подано в особах чоловічої статі):

Таблиця 1.1

Чисельність шляхти Правобережної України за ревізією 1795 р.

Губернії	Шляхта (чоловіки)
Київська	45300
Волинська	38448
Подільська	51584
Всього	135332

Як видно з таблиці, найбільше число шляхти припадає на райони, які найбільше зазнавали нападів кримських татар. А значить, на Поділлі та Київщині мало й бути найбільше бідних шляхтичів. На кінець XVIII ст. все їх шляхетство, як правило, зводилось до володіння гербом та пам'яттю про славетні вчинки предків. Така ситуація поступово призводила до того, що “чимало найбіднішої, зубожілої шляхти – голоти – протягом XVIII ст. було декласовано плином життя, через економічну неспроможність родин вести шляхетський спосіб життя” (Лисенко, Чернецький, 2002: 16).

Бажаючи зменшити чисельність польської шляхти, російський уряд розробив і приступив до реалізації програми скорочення її кількості. Важливим фактором, який заохочував провести декласацію шляхти, було бажання російського уряду поповнити за їх рахунок податний стан. Слід відзначити, що на декласованих шляхтичів поширювалась рекрутська повинність, а усі населені маєтки та селяни конфісковувались (ЦДІАУК. Ф. 442. Оп. 1. Спр. 1084; ЦДІАУК. Ф. 442. Оп. 175. Спр. 627).

Не визнаючи права основної маси шляхти на російське дворянство, у 1839 р. Микола I розпорядився, щоб їхніх дітей зараховували в кантоністи: “Шляхта являється тією людською потлоччю, яка добивається дворянства, хоч не має на це ні прав, ні документів, шляється без роботи чи наймається у прислугу і є найшкідливішим і найрозбещенішим класом. А тому підтверджую мою волю: без церемоній зараховувати дітей цих людей... до військового відомства” (Крижанівський, 1970: 73). Таким чином, уряд вирішував дві важливі проблеми. По-перше, зменшував чисельність шляхти, а по-друге, створював резерв для поповнення армії.

Проте найбільше вражає перевірка прав польської шляхти на отримання російського дворянства на Правобережжі у 1830–1845 рр. Спочатку нею займалися губернські ревізійні комісії. Лише на початку листопада 1833 р. було декласовано 72144 особи із 410 тис. польського населення (Бовуа, 1996: 164). За результатами роботи центральної ревізійної комісії, у Києві лише з 1 липня 1840 р. по 1 січня 1845 р. було позбавлено дворянських прав 82121 колишнього шляхтича. Як влучно відзначив Д. Бовуа, “подиву гідна адміністративна акція, внаслідок чого із 410 тисяч польської шляхти з 1831 до 1850 рр. лише 70 тисяч зберегли право на громадянське існування” (Бовуа, 1996: 38), а отже й можливість далі суттєво впливати на соціально-економічне домінування поляків на Правобережній Україні.

Третій блок був спрямований на формування на базі лояльних імперій шляхтичів нового польсько-російського дворянства, для якого гарантом їх економічного процвітання була б лояльність російському уряду.

Реалізуючи політику розколу польської шляхти, російський уряд максимально намагався примусити велику шляхту до колабораціонізму та співпраці з окупаційним режимом.

За підрахунками Д. Бовуа, лише у Київському повіті були порушені справи проти 400 незаможних шляхтичів і лише 19 багатших землевласників (Бовуа, 1996: 144–146). На нашу думку, ці дані реально відображають картину тогочасних подій на Правобережній Україні. Землевласники, відчуваючи за

собою пильний нагляд поліції та армії, заради майна йшли на “компроміс із совістю” та займали вичікувальну позицію. Так, перше вогнище повстання на Волині виникло лише у квітні 1831 р. і охопило лише Волинське полісся. Тобто лише західну частину губернії.

4 червня 1831 р. було оголошено загальне прощення усім, хто добровільно заявить про своє розкаяння за участь у повстанні. Таким особам представники російської влади у краї мали видавати посвідчення про розкаяння. Помилування надавалося навіть тим шляхтичам, які брали участь у боях. Також цим особам гарантувалось збереження їхніх маєтків (О всемилостивейшем прощении, 1832).

7 серпня 1831 р. за розпорядженням Київської губернської комісії у розгляді справ учасників повстання було накладено секвестр на маєтки 62 осіб. З них – Івану Стемпковському, Осипу Хорошію, Кароліо Якубовському, Станіславу Вислоцькому, Тадеушу Івашкевичу – за постановою головнокомандуючого 1-ю армією генерал-фельдмаршала графа Сакена маєтки були повернуті у зв’язку з тим, що згадані поміщики “покаялась” у своїх діях і ніякої активної участі у повстанні не брали (ЦДІАУК. Ф. 442. Оп. 64. Спр. 168. Арк. 1–15). Ще 12 справ про секвестровані маєтки шляхтичів було передано Київської губернської комісією щодо розгляду справ учасників повстання 29 серпня 1832 р. для прийняття рішення головнокомандуючому графу Сакену (ЦДІАУК. Ф. 442. Оп. 64. Спр. 168. Арк. 17). Отже, маємо яскравий приклад, коли право подальшого володіння секвестрованим майном безпосередньо залежало від рішення імперського чиновника та готовності до співпраці з окупаційним режимом польських землевласників.

Особисті та родинні зв’язки допомогли частині шляхтичів не лише одержати помилування, але й повернути собі конфісковану у них власність. Лише впродовж 1839–1842 рр. Микола I помилував 128 польських шляхтичів Правобережної України (Баженов, 1973: 178). Така поблажливість російського уряду свідчила про намагання спонукати польську шляхту до співпраці з окупаційним режимом. О. Крижанівський зазначає: “Милостивим обходженням із повстанцями уряд Миколи I дав зрозуміти польському дворянству, що і надалі проводитиме продворянську політику” (Крижанівський, 1970: 72). Проте слід відзначити, що продворянська політика забезпечувала лише інтереси легітимізованих шляхтичів.

Бажаючи розколоти польську національну меншину й підштовхнути заможну шляхту до співпраці з окупаційним режимом, російський уряд включив представників польської шляхти до складу ревізійних комісій. Фактично декласація польської шляхти проводилася за участі польської магнатерії. З цього приводу один із членів Центральної ревізійної комісії чигиринський поміщик Стояновський, розповідаючи про свою роботу у комісії, говорив, що він “плакав, але підписував” (Франко, 1986: 204).

Висновки. Отже, у нас є всі підстави стверджувати, що соціально-економічна політика Російської імперії щодо польської меншини на Правобережній Україні наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. носить яскравий окупаційний характер. В її основі лежить бажання послабити економічні позиції поляків в краї, декласувати більшість шляхти й позбавити її шляхетських прав, а також примусити польську шляхту до співпраці з окупаційним режимом.

Список використаних джерел

Баженов, 1973 – Баженов Л. Восстание 1830–1831 гг. на Правобережной Украине: Дисс. ...канд. ист. наук. Киев, 1973. 189 с.

Бармак, 2007 – Бармак М. Формування владних інституцій Російської імперії на Правобережній Україні (кінець XVIII – перша половина XIX ст.). Тернопіль: Астон, 2007. 512 с.

- Бовуа, 1996 – Бовуа Д. Шляхтич, кріпак і ревізор. Польська шляхта між царизмом та українськими масами (1831–1863). К.: Інтел, 1996. 416 с.
- Борисевич, 1992 – Борисевич С. Поземельні відносини в Подільській губернії протягом 1793–1861 рр.: Дис. ...канд. іст. наук: 07.00.02. Дніпропетровськ, 1992. 182 с.
- Борисевич, 1992 – Борисевич С. Поміщицьке землеволодіння і землекористування на Поділлі (1793–1830 рр.). Український історичний журнал. 1992. № 3. С. 86–87.
- Брославський, 2011 – Брославський В. Становище польської шляхти на Правобережній Україні наприкінці XVIII ст. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. Тернопіль: Вид-во ТНПУ, 2011. Вип.1. С. 12–16.
- Брославський, 2005 – Брославський В. Л. Антипольські заходи київського генерал-губернатора Д. Г. Бібікова. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. Тернопіль: Вид-во ТНПУ, 2005. Вип. 2. С. 41–46.
- Кабузан, Троицкий, 1971 – Кабузан В., Троицкий С. Изменения в чисельности, удельном весе и размещении дворянства в России в 1782–1858. История СССР. 1971. №4. С. 59–117.
- Каппелер, 1997 – Каппелер А. Россия – многонациональная империя. Возникновение. История. Распад. М.: Прогрес-Традиция, 1997. 342 с.
- Козій, 1997 – Козій О. Становище польської шляхти на Поділлі: в період між повстаннями 1830–1831 рр. і 1863 років: Дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01. Львів, 1997. 234 с.
- Крижанівський, 1970 – Крижанівський О. Інвентарна реформа 1847–1848 рр. у Волинській губернії: Дис. ...канд. іст. наук. К., 1970. 214 с.
- Лисенко, Чернецький, 2002 – Лисенко С., Чернецький Є. Правобережна шляхта (кінець XVIII – перша половина XIX ст.). Біла Церква: В-во Тов. охорони пам'яток старожит. Київщини, 2002. 394 с.
- Мионов, 1999 – Мионов Б. Социальная история России периода Империи (XVIII – начало XX в.). Генезис личности, демократической семьи, гражданского общества и правового государства: В 2 т. СПб: Дмитрий Буланин, 1999. Т. 1. 548 с.
- О бунте, 1832 – О бунте, происшедшем в трех уездах Виленской губернии, и о суждении всех дворян и шляхты, принявших участие в сем бунте, военным судом по Полевому уголовному уложению. №4444. ПСЗ-2. СПб.: Тип. II отд. Собств. его импер. Вел. канц., 1832. Т. VI: 1831 Отделение первое. С. 252–253.
- О всемилостивейшем прощении, 1832 – О всемилостивейшем прощении обывателей возвращенных от Польши губерний, кои явятся добровольно с изъявлением раскаяния. №4624. ПСЗ-2. СПб.: Тип. II отд. Собств. его импер. Вел. канц., 1832. Т.VI: 1831 – Отделение первое. С. 449–450.
- О объявлении губерний, 1831 – О объявлении губерний: Гродненской, Виленской, Минской, Подольской, Волынской и Белостокской области, состоящими в военном положении. №4155. ПСЗ-2. СПб.: Тип. II отд. Собств. его импер. Вел. канц., 1831. Т.V: 1830 – Отделение второе. С. 449–450.
- Речь Д. Г. Бибикова, 1882 – Речь Д. Г. Бибикова к дворянству Юго-Западного края. Киевская старина. Ежемесячный исторический журнал. Год первый. Т. II. Июнь 1882. К.: Тип. Г. Т. Корчак-Новицкаго. С. 530–535.
- Франко, 1986 – Франко І. Нові причинки до історії польської суспільності на Україні в XIX ст. Збір. творів: В 50 т. К.: Наукова думка, 1986. Т. 47: Історичні праці (1898–1913). С. 191–241.
- ЦДІАУК. – Центральний державний історичний архів України, м. Київ.
- Шандра, 1999 – Шандра В. Київське генерал-губернаторство (1832–1914): Історія створення та діяльності, архівний комплекс і його інформативний потенціал. К.: УДНДІ архівної справи та документознавства, 1999. 144 с.
- Шульгин, 1879 – Шульгин В. Юго-западный край под управлением Д. Г. Бибикова. (1838–1853). Древняя и новая Россия. 1879. №5. Т. II. С. 5–32.
- Щербак, 2006 – Щербак Н. Особливості національної політики російського уряду на Правобережній Україні наприкінці XVIII – початку XX ст.: Дис. ...докт. іст. наук: 07.00.01. К., 2006. 503 с.
- Śliwowska, 1965 – Śliwowska W. Mikołaj I i jego czasy (1825–1855). Warszawa: Wiedza Powszechna, 1965. 262 s.
- Wrotnowski, 1875 – Wrotnowski F. Historia powstania w 1831 roku na Wołyniu, Podolu, Ukrainie, Żmudzi i Litwie. Lipsk, 1875. 354 s.

References

- Bazhenov, 1973 – Bazhenov L. Vosstanie 1830–1831 gg. na Pravoberezhnoy Ukraine [Uprising of 1830–1831 in Right-Bank Ukraine]: Diss. ...kand. ist. nauk. Kiev, 1973. 189 s. [in Russian].

Barmak, 2007 – Barmak M. Formuvannya vladnykh instyuttsii Rosiiskoi imperii na Pravoberezhnii Ukraini (kinets XVIII – persha polovyna KhKh st.) [Formation of power institutions of the Russian Empire in Right-Bank Ukraine (end of XVIII – first half of XIX century)]. Ternopil: Aston, 2007. 512 s. [in Ukrainian].

Bovua, 1996 – Bovua D. Shliakhtych, kripak i revizor. Polska shliakhta mizh tsaryzmozom ta ukrainskymy masamy (1831–1863) [Noble, serf and auditor. Polish nobility between tsarism and the Ukrainian masses (1831–1863)]. K.: Intel, 1996. 416 s. [in Ukrainian].

Borysevych, 1992 – Borysevych S. Pozemelni vidnosyny v Podilskii hubernii protiahom 1793–1861 rr. [Land relations in the Podilskiy province during 1793–1861.]: Dys. ...kand. ist. nauk: 07.00.02. Dnipropetrovsk, 1992. 182 s. [in Ukrainian].

Borysevych, 1992 – Borysevych S. Pomishchytske zemlevolodinnia i zemlekorystuvannia na Podilli (1793–1830 rr.) [Landing and Land Use in Podillya (1793–1830)]. Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. 1992. № 3. S. 86–87. [in Ukrainian].

Broslavskiy, 2011 – Broslavskiy V. Stanovyshche polskoi shliakhty na Pravoberezhnii Ukraini naprykints XVIII st. [The position of the Polish gentry on the Right-Bank Ukraine at the end of XVIII century]. Naukovi zapysky Ternopil'skoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii: Istorii. Ternopil: Vyd-vo TNPU, 2011. Vyp.1. S. 12–16. [in Ukrainian].

Broslavskiy, 2005 – Broslavskiy V. L. Antypolski zakhody kyivskoho heneral-hubernatora D. H. Bibikova [Anti-Polish measures of the Governor-General of Kiev D. H. Bibikov]. Naukovi zapysky Ternopil'skoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii: Istorii. Ternopil: Vyd-vo TNPU, 2005. Vyp. 2. S. 41–46. [in Ukrainian].

Kabuzan, Troitskiy, 1971 – Kabuzan V., Troitskiy S. Izmeneniya v chiselnosti, udelnom vese i razmeshchenii dvoryanstva v Rossii v 1782–1858 [Changes in the number, specific gravity and distribution of the nobility in Russia in 1782–1858]. Istoriya SSSR. 1971. №4. S. 59–117. [in Russian].

Kappeler, 1997 – Kappeler A. Rossiya – mnogonatsionalnaya imperiya. Vozniknovenie. Istoriya. Raspad [Russia is a multinational empire. Occurrence. History. Decay]. M.: Progres-Traditsiya, 1997. 342 s. [in Russian].

Kozii, 1997 – Kozii O. Stanovyshche polskoi shliakhty na Podilli: v period mizh povstanniamy 1830–1831 rr. i 1863 rokiv [The situation of the Polish gentry in the Podillia: between the uprisings of 1830–1831 and 1863]: Dys. ...kand. ist. nauk: 07.00.01. Lviv, 1997. 234 s. [in Ukrainian].

Kryzhanivskiy, 1970 – Kryzhanivskiy O. Inventarna reforma 1847–1848 rr. u Volynskii hubernii [Inventory reform of 1847–1848 in the Volyn province]: Dys. ...kand. ist. nauk. K., 1970. 214 s. [in Ukrainian].

Lysenko, Chernetskiy, 2002 – Lysenko S., Chernetskiy Ye. Pravoberezhna shliakhta (kinets XVIII – persha polovyna KhKh st.) [Right-bank gentry (late 18th – first half of 19th century)]. Bila Tserkva: V-vo Tov. okhorony pamiatkiv starozhyt. Kyivshchyny, 2002. 394 s. [in Ukrainian].

Mironov, 1999 – Mironov B. Sotsialnaya istoriya Rossii perioda Imperii (XVIII – nachalo KhKh v.) [The social history of Russia during the period of the Empire (XVIII – early XX century)]. Genezis lichnosti, demokraticheskoy semi, grazhdanskogo obshchestva i pravovogo gosudarstva: V 2 t. SPb: Dmitriy Bulanin, 1999. T. 1. 548 s. [in Russian].

O bunte, 1832 – O bunte, proishedshem v trekh uezdakh Vilenskoj gubernii, i o suzhenii vsekh dvoryan i shlyakhty, prinyavshikh uchastie v sem bunte, voennym sudom po Polevomu ugovnomu ulozheniyu [About the riot that occurred in three counties of the Vilnius province, and about the judgment of all the nobles and gentry who took part in this riot, by the military court in the Field Criminal Code]. №4444. PSZ-2. SPb.: Tip. II otd. Sobstv. ego imper. Vel. kants., 1832. T. VI: 1831 Otdelenie pervoe. S. 252–253. [in Russian].

O vseilostiveyshem proshchenii, 1832 – O vseilostiveyshem proshchenii obyvateloy vozvrashchennykh of Polshi guberniy, koi yavyatsya dobrovolno s izyavleniem raskayaniya [About the most gracious forgiveness of the inhabitants of the provinces returned from Poland, which will appear voluntarily with an expression of remorse]. №4624. PSZ-2. SPb.: Tip. II otd. Sobstv. ego imper. Vel. kants., 1832. T.VI: 1831 – Otdelenie pervoe. S. 449–450. [in Russian].

O obyavlenii guberniy, 1831 – O obyavlenii guberniy: Grodnenskoj, Vilenskoj, Minskoj, Podolskoj, Volynskoy i Belostokskoy oblasti, sostoyashchimi v voennom polozhenii [About the announcement of the provinces: Grodno, Vilna, Minsk, Podolsk, Volyn and Bialystok regions, in martial law]. №4155. PSZ-2. SPb.: Tip. II otd. Sobstv. ego imper. Vel. kants., 1831. T.V: 1830 – Otdelenie vtoroe. S.449–450. [in Russian].

Rech D. G. Bibikova, 1882 – Rech D. G. Bibikova k dvoryanstvu Yugo-Zapadnogo kraya [Speech by D. G. Bibikov to the Nobility of the South-Western Territory]. Kievskaya starina. Yezhemesyachnyy istoricheskiy zhurnal. God pervyy. T. II. Iyun 1882. K.: Tip. G. T. Korchak-Novitskogo. S. 530–535. [in Russian].

Franko, 1986 – Franko I. Novi prychnyky do istorii polskoi suspilnosti na Ukraini v KhIKh st. Zibr. tvoriv: V 50 t. [New causes for the history of Polish society in Ukraine in the 19th century. Gather. works: 50 tons]. K.: Naukova dumka, 1986. T. 47: Istorychni pratsi (1898–1913). S. 191–241. [in Ukrainian].

TsDIAUK. – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv [Central State Historical Archives of Ukraine, m. Kyiv].

Shandra, 1999 – Shandra V. Kyivske heneral-hubernatorstvo (1832–1914): Istorii stvorennia ta diialnosti, arkhivnyi kompleks i yoho informatyvnyi potentsial [Governor General of Kiev (1832–1914): History of creation and activity, archival complex and its informative potential]. K.: UDNDI arkhivnoi spravy ta dokumentoznavstva, 1999. 144 s. [in Ukrainian].

Shulgin, 1879 – Shulgin V. Yugo-zapadnyy kray pod upravleniem D. G. Bibikova. (1838–1853) [The southwestern region under the direction of D. G. Bibikov. (1838–1853)]. Drevnyaya i novaya Rossiya. 1879. №5. T. II. S. 5–32. [in Russian].

Shcherbak, 2006 – Shcherbak N. Osoblyvosti natsionalnoi polityky rosiiskoho uriadu na Pravoberezhnii Ukraini naprykintsi XVIII – pochatku KhKh st. [Features of the national policy of the Russian government on the Right Bank Ukraine at the end of XVIII – beginning of XX century]: Dys. ...dokt. ist. nauk: 07.00.01. K., 2006. 503 s. [in Ukrainian].

Śliwowska, 1965 – Śliwowska W. Mikolaj I i jego czasy (1825–1855) [Mikolaj I and his times (1825–1855)]. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1965. 262 s. [in Polish].

Wrotnowski, 1875 – Wrotnowski F. Historia powstania w 1831 roku na Wołyniu, Podolu, Ukrainie, Żmudzi i Litwie [The history of the uprising in 1831 in Volhynia, Podolia, Ukraine, Samogitia and Lithuania]. Lipsk, 1875. 354 s. [in Polish].

УДК 94(477) “1918/1923”
DOI 10.25128/2225-3165.19.02.09

Ihor Datskiv

PhD hab. (History), Professor,
Department of International Relations and Diplomacy,
Ternopil National Economic University (Ukraine)
idatskiv@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8359-3937>

Ігор Дацків

Доктор історичних наук, професор,
Кафедра міжнародних відносин та дипломатії,
Тернопільський національний економічний університет (Україна)

Mariana Polych

PhD (History), Lecturer,
Department of International Relations and Diplomacy,
Ternopil National Economic University (Ukraine)
polych.maryana@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1285-2281>

Мар'яна Полич

кандидат історичних наук, старший викладач,
Кафедра міжнародних відносин та дипломатії,
Тернопільський національний економічний університет (Україна)

ДІЯЛЬНІСТЬ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ СЛУЖБИ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ У 1918–1923 РОКАХ

Анотація. У статті мова йде про діяльність зовнішньополітичної служби Західноукраїнської Народної Республіки у 1918–1923 роках. Дослідження також висвітлює дипломатичні взаємини з країнами Європи та Північної Америки.

Метою праці є вивчення конкретно-історичних умов розгортання дипломатичної діяльності Західноукраїнської Народної Республіки у 1918–1923 роках, з'ясування особливостей відносин із Українською Народною Республікою, денікінцями, більшовиками та державами Антанти; визначення місця і ролі зовнішньополітичної діяльності у вирішенні питання міжнародного визнання ЗУНР. З'ясовано, що внутрішня слабкість і нежиттєздатність ЗУНР не дали Заходові потрібного часу для усвідомлення можливої ролі та місця України в Європі. Помилки були допущені й урядом ЗУНР. За умов внутрішньої слабкості українського національно-визвольного руху багато залежало від зовнішнього визнання і підтримки України. З іншого боку, міжнародне визнання незалежності ЗУНР обумовлювалося внутрішнім зміцненням і утвердженням української державності.

Ключові слова: ЗУНР, Східна Галичина, Найвища Рада, конференція, переговори.

ACTIVITY OF FOREIGN POLITICAL SERVICE OF WESTERN UKRAINIAN THE PEOPLE'S REPUBLIC IN 1918–1923 YEARS

Summary. The article deals with the activity of the foreign policy service of the Western Ukrainian People's Republic in 1918–1923. This study also highlights diplomatic relations with the countries of Europe and North America.

The purpose of this work is to study the specific historical conditions for the deployment of the diplomatic activity of the Western Ukrainian People's 1918–1923 years, to clarify the peculiarities of relations with the Ukrainian People's Republic, the Denikinites, the Bolsheviks and the Entente states; determination of the place and role of foreign policy in solving the issue of international recognition of the ZUNR.

It is noted that the diplomatic activity of the Government and foreign policy department of the ZUNR in the emigration was active and wide-ranging, had clear benchmarks and consistently pursued the only task – the restoration of Ukrainian statehood. Her performers from President E. Petrushevich to members of foreign missions and missions found themselves patriots of the homeland and made every effort to fight for her interests at international conferences and other forums. Their failure was the result of objective factors that were created in the geopolitical space under the influence of powerful powers, especially the Entente, who were not interested in the existence of an independent Western Ukrainian People's Republic.

It was clarified that the internal weakness and non-viability of the ZUNR did not give the West the right time to realize the possible role and place of Ukraine in Europe. Mistakes were made by the ZUNR government. Under the conditions of the internal weakness of the Ukrainian national liberation movement, many depended on the external recognition and support of Ukraine. On the other hand, the international

recognition of the independence of the ZUNR was conditioned by the internal strengthening and assertion of Ukrainian statehood.

Ключові слова: ZUNR, Eastern Galicia, Supreme Council, conference, negotiations.

Постановка проблеми. З проголошенням незалежності України і виходом на міжнародний рівень одним із найважливіших завдань серед інших, є розв'язання проблем зовнішньополітичної та зовнішньоекономічної діяльності, встановлення взаємовигідних паритетних двосторонніх відносин з європейськими державами, визначення пріоритетних напрямків української міжнародної політики. Зростання зовнішньополітичної активності України, входження до світових та регіональних політичних структур поставило перед нею завдання подальшого удосконалення роботи дипломатичної служби, впровадження її ефективних методів.

Із відновленням державності України закономірно зростає інтерес до її минулого, переосмислення історичного досвіду нашого народу, особливо в контексті розвитку європейської цивілізації, адже без з'ясування історичного тла неможливо побачити перспективи.

Україна в сфері міжнародної діяльності має певний власний історичний досвід, набутий протягом періоду боротьби українського народу за незалежність та власну державність 1917–1923 роках. У зв'язку з цим зростає значимість досвіду зовнішньополітичної діяльності українських урядів доби Української революції, коли були зроблені перші кроки на шляху розбудови зовнішньої політики України новітнього часу. Уроки тієї доби актуальні і нині, вони потребують неупередженого та уважного ставлення сучасників для зрозуміння витоків зовнішньої політики України, її традиції (Кривець, 2008: 5–6).

Аналіз досліджень. Упродовж десятиліть офіційна радянська історіографія поставила поза законом історію західноукраїнського визвольного руху. Зміна ідеологічних доктрин виправила цю помилку. Свідчення цього – численні дослідження останнього десятиліття, зокрема наукові публікації. Власне зовнішньополітичну діяльність ЗУНР або окремі її аспекти досліджують Н. Городня (Городня, 1995), О. Павлюк (Павлюк, 1997; Павлюк, 1999), М. Генік (Генік, 1993), Б. Савчук (Савчук, 2001), Т. Галицька-Дідух (Галицька-Дідух, 2001a; Галицька-Дідух, 2001b) та інші. Акцентують увагу на окремих проблемах в загальній історії ЗУНР і дають популярне пояснення основних тенденцій О. Полянський (Полянський, 1999), В. Мороз (Мороз, 1999), Я. Шашкевич (Шашкевич, 1998), А. Тернинський (Тернинський, 2002). Чи не найбільший внесок у вивчення періоду визвольних змагань на Західній Україні зробили автори найновіших монографічних досліджень Б. Й. Тищик і О. А. Вівчатенко (Тищик, Вівчатенко, 1993), М. Литвин і К. Науменко (Литвин, Науменко, 1995), С. Макарчук (Макарчук, 1997), О. Павлюк (Павлюк, 1996), О. Краківський (Краківський, 1998). Б. Й. Тищик і О. А. Вівчатенко вперше в історико-правовій літературі зробили спробу висвітлити державно-правові аспекти виникнення і діяльності ЗУНР (Тищик, Вівчатенко, 1993). М. Литвин і К. Науменко свою працю "Історія ЗУНР" присвятили аналізу подій Листопадового зриву, державотворчої діяльності уряду та УНРади Західноукраїнської Народної Республіки, подано хроніку українсько-польської війни, висвітлюються переговорні процеси, позиції Парижа і Москви (Литвин, Науменко, 1995). С. Макарчук характеризує передумови проголошення ЗУНР, питання її державного і військового будівництва, хід українсько-польської війни, причини поразки УГА (Макарчук, 1997). Монографія М. Литвина, крім ходу бойових дій на різних етапах українсько-польського протистояння, описує організацію УГА діяльність військово-дипломатичних місій у Східній Галичині (Литвин, 1998). Праці О. Павлюка і О. Краківського є перш за все об'єктивним популярним аналізом зовнішньополітичної діяльності ЗУНР, характеризують геостратегічну

ситуацію у Центрально-Східній Європі та світі, що вплинули на результати національно-демократичної революції на західноукраїнських землях (Павлюк, 1996; Краківський, 1998).

І все ж, якщо проблеми виникнення Західноукраїнської Народної Республіки, внутрішньої політики, польсько-української війни вже знайшли певне відображення в історіографії, то зовнішня політика ще потребує поглибленого вивчення із залученням архівних матеріалів й адекватного трактування.

Метою статті є вивчення конкретно-історичних умов розгортання дипломатичної діяльності Західноукраїнської Народної Республіки 1918–1923 роках, з'ясування особливостей стосунків із Українською Народною Республікою, денікінцями, більшовиками та державами Антанти; визначення місця і ролі зовнішньополітичної діяльності у вирішенні питання міжнародного визнання ЗУНР.

Виклад основного матеріалу. 18 жовтня 1918 року українські послы до австрійського парламенту на чолі з Євгеном Пертушевичем заявили про утворення Західноукраїнської Народної Республіки у складі Східної Галичини, Лемківщини по Новий Сонч, Північної частини Буковини і Закарпатської Русі (Podhorodecki, 1997: 135).

Тимчасовим основним законом Західноукраїнської Народної Республіки, виданим 13 листопада 1918 року, її територія мала включати українську частину бувших австрійських країв Галичини з Володимирією і Буковини, та з українськими частинами бувших угорських столиць (комитатів): Спиш, Шариш, Земляни, Уг, Берег, Угоча, Мармарош, – як вона означена на етнографічній карті австрійської монархії Карла (Сергійчук, 1999: 392). Нажаль, українське населення не вирішувало власної долі. З початком українсько-польської війни обидві сторони, звертаючись до великих держав, звинувачували одна одну в агресії та прохали допомоги. В листопаді 1918 року польська Ліквідаційна комісія звернулась до урядів і військ Антанти із скаргою на “українські банди”, які ніби-то за допомогою пруських та австрійських військ зайняли частину Східної Галичини і місто Львів. Польський національний Комітет, що мав представництва в Англії, Франції, США та Італії розгорнув широку пропагандистку кампанію, доводячи що ЗУНР і Українська Галицька Армія – “австро-німецька інтрига” (Павлюк, 1996: 104).

Галицька дипломатія, зі свого боку, спираючись на 14 пунктів Вудро Вільсона розсилала ноти з повідомленням про утворення незалежної держави і польську агресію проти неї (Павлюк, 1996: 104).

На кінець 1918 року питання про долю західноукраїнських земель вже стояло на порядку денному більшості антантівських урядів. Посилена увага до цього регіону пояснюється, з одного боку, нафтовими інтересами в Дрогобицько-Бориславському районі, а з іншого – важливістю “східно-галицького питання” в загальній архітектурі Версальської системи (Сливка, 1985: 26–27).

Проте, якщо в зовнішньополітичних планах Франції домінувала ідея утворення “Великої Польщі”, яка мала стати єдиним стабілізуючим фактором в регіоні, то британський уряд декларував свою підтримку “малим народам”, а США виступали за дералізацію Східної Європи із збереженням неподільності Росії. При такій відсутності єдності в поглядах на майбутнє цих земель, великі держави все ж були одноставними в засудженні українсько-польської війни, що знецінювала обидві сторони як антибільшовицьку силу і перешкождала експлуатації природних багатств краю. Тому воюючим сторонам регулярно надсилались пропозиції сісти за стіл переговорів (Стовбуха, 2002: 66).

19 січня 1919 року одна з таких пропозицій була прийнята і у Львові за ініціативою англійського полковника Вайда відбувся двосторонній діалог.

Українська сторона вимагала виведення військ за річку Сян, але представники Варшави з цим категорично не погоджувались і переговори були перервані. Аналогічна доля спіткала і миротворчі місії під головуванням французького генерала Ю. Бартелемі, американського генерала Керна і південноафриканського генерала Боти: кожного разу одна з сторін незмінно виступала проти чергового проєкту (Павлюк, 1996: 110, 112–113).

На мирній конференції в Парижі представники Польщі рішуче виступили проти офіційного коментаря 13-го пункту В. Вільсона, протиставляючи ідеї етнічних кордонів “історичні права” на реставрацію Речі Посполитої в межах 1772 р. В дипломатичній боротьбі проти галичан поляки користувалися поганою інформованістю західних держав, зображаючи себе як уособлення західних сил регіону, а українців як про більшовицькі або про австрійські елементи (Rinetsky, 1963: 10–15).

З українського боку в Парижі виступала делегація у складі М. Лозинського, Д. Вітовського та О. Кульчицького. Не дивлячись на протест польських політиків, представники офіційно не визнаної Західноукраїнської Народної Республіки все ж були допущені до дебатов і підняли питання про польський наступ, що був фактичним ігноруванням волі Найвищої ради. Цю польську акцію різко критикував Лорд Джордж, який пропонував припинити будь-яку допомогу Варшаві. Але Ж. Клемансо і В. Вільсон ліберальніше трактували дії Польщі і врешті-решт списали все на самочинність Ю. Пілсудського протиставляючи їй поміркованість І. Падеревського. Так, у силу обставин навіть політичний та організаційний дуалізм, що до певної міри існував у реалізації зовнішньої політики Польщі, зіграв в даному випадку на її користь. Натомість намагання галицьких представників у травні 1919 року дистанціювати справи ЗУНР від загальноукраїнської (і це вже після акту злуки) не мало ніяких реальних наслідків окрім неузгодженості дій і конфліктів в середині делегації (Стовбуха, 2002: 66).

У 1919 році з’явився ще один фактор, що серйозно шкодив українській справі у світі – єврейські погроми. Впливові євреї з Американського єврейського комітету і Сіонської організації Америки мали легкий доступ до Вільсона та Гауза, а чутливий до порушень прав людини Білий Дім охоче брав на себе роль виразника їх інтересів. Українці на жаль нічого не зробили, щоб встановити зв’язок з цією впливовою силою у той час як І. Падеревський, підтримував з єврейськими організаціями постійні контакти, а Р. Дмовський прямо запропонував у грудні 1918 року покласти край антисемітизму в обмін на підтримку Польщі їхньою делегацією в Парижі (Макарчук, 1997: 79–80).

Обидві сторони – як українці так і поляки використовували зв’язки еміграції. Представники українців США Кирило Білик і конгресмен штату Нью-Джерсі Джеймс Гемі навіть влаштував неофіційну зустріч дипломатів УНР і ЗУНР Г. Сидоренка і В. Панейка з членом адміністрації Вільсона Гаузом, а польські науковці з еміграції С. Заверчовський та Г. Артковський брали активну участь у розробці документів комісії експертів стосовно Галичини і передавали Р. Дмовському всі необхідні дані. Сам І. Падеревський, будучи представником ПНК (Польського Національного Комітету) у США використовував дружні стосунки з Гаузом для загально польської справи (Макарчук, 1997: 43–44).

Галицькі дипломати налагоджували зв’язки з Чехословацькою республікою, і Чехословацькі правлячі кола намагалися встановити тісні політичні й економічні стосунки з українськими урядами і на Сході, й на Заході України. Зокрема відбувся обмін дипломатичними місіями між урядами ЧСР і ЗУНР (кінець 1918 р.), які, хоч і мали неофіційний характер, активно працювали на ниві українсько-чехословацького співробітництва, насамперед господарського (Necas, 1919: 27–28).

Стосунки Чехословаччини з Західноукраїнською Народною Республікою, зокрема внаслідок чехословацько-польських суперечностей та суперництва, посідали важливе місце в зовнішньополітичній концепції ЧСР (у лавах армії ЗУНР, наприклад, за угодою уряду ЧСР було чимало чехословацьких офіцерів). Якщо офіційна чехословацька політика не мала конкретних планів стосовно Східної Галичини (хоч підтримка ЗУНР та її об'єднання з рештою українських земель у складі федеративної Росії й спільного чехословацько-російського кордону були важливими для політичних і господарських кіл ЧСР), то цього не можна було сказати про другу сторону. У певних політичних колах західноукраїнського суспільства, насамперед русофільської орієнтації, ще з кінця 1918 р. обговорювалося питання про можливість приєднання території Прикарпаття і Лемківщини на правах автономії до Чехословаччини (Дергачов, 1996: 182).

Питання про відновлення ЗУНР та встановлення федерації між Східною Галичиною та Чехословацькою республікою порушували також наприкінці 1919 р. представники української еміграції в ЧСР перед урядом цієї країни, а восени 1920 р. – Українська національна рада в США перед керівниками країн Антанти (Zdenek, 1968: 152).

Невизначеність довкола “східногалицького питання” була настільки значною, що в липні 1920 р. прем'єр польського уряду В. Грабовський погоджувався на відокремлення земель краю на правах федерації із урахуванням окремого статусу м. Львова (Стовбуха, 2002: 67). У лютому 1921 р. міжнародна Рада Ліги Націй під головуванням бразильського делегата Да Куньї прийняла спеціальну резолюцію в якій зазначалося, що Польща є лише фактичним мілітарним окупантом Східної Галичини і остання лежить поза її кордоном (Стовбуха, 2002: 67). У тій ситуації офіційна Варшава вдавалася до тактики виграшу часу і керуючись принципом “*gueta non movere*” вичікувала сприятливішої міжнародної ситуації. Одним із головних завдань візиту міністра закордонних справ Польщі графа Сапеш до Франції і Англії у квітні 1921 р. було, якраз, прагнення добитись щоб справа “глибоко спала” (Сливка, 1985: 31).

Нагомість українці всіма силами намагалися активізувати світову увагу. На відміну від ідеалістичної віри в справедливість Антанти 1919–1920 рр., тепер головна ставка робилась на суперечності між великими державами. Уряд Є. Петрушевича не скупився на обіцянки західним лідерам та фірмам, розраховуючи використати їх лобістські можливості (Макарчук, 1997: 102). Значну активність на міжнародній арені виявив митрополит Андрей Шептицький. У різний час він відвідав Англію, Ватикан, Францію, Швейцарію, Австрію, Бразилію, Аргентину, Канаду, Бельгію, Голландію: зустрічався з багатьма поважними особами, серед яких президенти Гардінг і Пуанкаре, папа римський Пій XI, прем'єр Франції Бріан, міністр торгівлі США Гувер та інші (Стовбуха, 2002: 67).

У січні 1920 року Є. Петрушевич вирушив до Парижа і Лондона особисто. Зустрівшись 20 лютого з головою департаменту політичної розвідки Форін Офісу Дж. Хедлам-Морлі, він висловив протест проти розробленого Варшавою “Статусу для Східної Галичини” і погрожував союзом з більшовиками (Доброт, 2001: 67–69).

Уперше з домаганням визнання незалежності Західноукраїнської Народної Республіки Є. Петрушевич звернувся 15 липня 1920 р. в ноті “До Президента Найвищої Ради Мирової Конференції М. Мільєрона”. 15 серпня він звернувся до прем'єра Англії Л. Джорджа з проханням позитивно вплинути на союзні держави у справі Східної Галичини.

Згодом виникла концепція так званої Швейцарії зі Сходу, згідно з якою нейтральна Східна Галичина мала відігравати в Східній Європі роль Швейцарії.

30 квітня 1921 р. Є. Петрушевич запропонував країнам Антанти проект “Основ державного устрою Галицької Республіки”. Але аналогії з Швейцарією не знаходили відгуків на Заході.

Дипломатична діяльність уряду ЗУНР особливо активізувалась із листопада 1920 р. коли в м. Женева розпочалася сесія Ліги Націй. 28 листопада українська делегація подала її президії матеріал з викладом вимог своїх домагань: признати Східній Галичині право національного самовизначення, усунути польську окупацію краю тощо.

У вересні 1921р. питання щодо Східної Галичини знову обговорювалось на засіданнях Ліги Націй в Женеві де з доповіддю виступив канадський міністр Дотерті, але вирішення його вкотре відкладалось. Подібним результатом закінчилось обговорення західноукраїнської проблеми на III сесії Ліги Націй у вересні 1922 р. (Чуйко, 2003: 145).

Західноукраїнське товариство Ліги Націй, створене у січні 1922 р. та уряд ЗУНР протягом 1922–1923 рр. надіслали ще чимало меморіалів, протестів, закликів, резолюцій на Міжнародні конгреси і організації, але вони не бралися до уваги сильними світу цього (ЦДІАЛ. Ф. 581. Оп. 1. Спр. 29. Арк. 1–2).

21 лютого 1923 р. Франція, Італія та Англія за ініціативою польського уряду скликала конференцію Ради послів, яка 14 березня цього ж року санкціонувала анексію Східної Галичини Польщею. Останню зобов'язали гарантувати автономію цієї території і підписати договір про забезпечення прав національних меншин. Але все це було лише “фіговим листком” яким держави Антанти і США намагались прикрити колоніальний розбій в центрі Європи (Чуйко, 2003: 145).

Висновки. Таким чином, внутрішня слабкість і нежиттєздатність ЗУНР не дали Заходові потрібного часу для усвідомлення можливої ролі та місця України в Європі. Помилки були допущені і урядом ЗУНР. За умов внутрішньої слабкості українського національно-визвольного руху багато залежало від зовнішнього визнання і підтримки України. З іншого боку, міжнародне визнання незалежності ЗУНР обумовлювалося внутрішнім зміцненням і утвердженням української державності.

Список використаних джерел

- Кривець, 2008 – Кривець Н. В. Українсько-німецькі відносини: політика, дипломатія, економіка. 1918–1933 рр. К.: Інститут історії України НАН України, 2008. 322 с.
- Городня, 1995 – Городня Н. Їм потрібні були сильні союзники: Українське питання на Паризькій мирній конференції 1919 року. Політика і час. 1995. № 11. С. 75–80.
- Павлюк, 1997 – Павлюк О. Зовнішня політика ЗУНР. Київська старовина. 1997. № 3–4. С. 114–138.
- Павлюк, 1999 – Павлюк О. США і східно-галицьке питання на Паризькій мирній конференції 1919 р. Київська старовина. 1999. № 6. С. 67–69.
- Геник, 1993 – Геник М. Зрада ради Амбасадорів. Літопис Червоної калини. 1993. № 1–2. С. 10–12.
- Савчук, 2001 – Савчук Б. Договір Галицької армії з А. Денікіним (листопад – грудень 1919 р.). Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. Івано-Франківськ, 2001. № 5–6. С. 214–219.
- Галицька-Дідух, 2001а – Галицька-Дідух Т. Радянська Росія в політиці урядів УНР і ЗУНР (1919–1920 рр.). Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. Івано-Франківськ, 2001 № 5–6. С. 234–239.
- Галицька-Дідух, 2001б – Галицька-Дідух Т. Дипломатична боротьба навколо проблеми українського представництва на мирній конференції в Ризі (вересень 1920 – березень 1921 рр.). Укр. істор. журнал. 2001. № 6. С. 100–109.
- Полянський, 1999 – Полянський О. ЗУНР: місце і роль в загальноукраїнському національно-визвольному русі XX ст. (до 80-річчя ЗУНР). Наукові записки ТДПУ, Серія: Історія. 1999. Вип.8. С. 3–8.
- Мороз, 1999 – Мороз В. Історія Західноукраїнської Народної Республіки. Мандрівець. 1999. № 1–2. С. 3–21.
- Шашкевич, 1998 – Шашкевич Я. ЗУНР: позитивний і негативний досвід. Шлях перемоги. 1998. 28 жовтня. С. 4.

Тернинський, 2002 – Тернинський А. Чи спіткнеться Європа знову? (1 лист. 1918 р.). Політика і культура. 2002. № 40. С. 42–43.

Тищик, Вівчатенко, 1993 – Тищик Б. Й. Вівчатенко О. А. Західноукраїнська Народна Республіка. 1918–1923 рр. (до 75-річчя утворення і діяльності). Коломия: Світ, 1993. 118 с.

Литвин, Науменко, 1995 – Литвин М. Науменко К. Історія ЗУНР. Львів: Інститут українознавства НАНУ, 1995. 368 с.

Литвин, 1998 – Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. Львів: Інститут українознавства НАНУ, 1998. 488 с.

Макарчук, 1997 – Макарчук С. А. Українська республіка галичан. Нариси про ЗУНР. Львів: Світ, 1997. 192 с.

Павлюк, 1996 – Павлюк О. Боротьба України за незалежність і політика США (1917–1923). К.: Видавничий дім “КМ Academia”, 1996. 188 с.

Краківський, 1998 – Краківський О. Східна Галичина і Польща в 1918–1923 рр.: Проблеми взаємовідносин. Укр. акад. державного Управління при Президентові України. К.: Вид-во УАДУ, 1998. 299 с.

Podhorodecki, 1997 – Podhorodecki L. Historia Polska. Warszawa, 1997. 135 s.

Сергійчук, 1999 – Сергійчук В. Українська соборність. Відродження українства в 1917–1920 роках. К., 1999. 412 с.

Сливка, 1985 – Сливка Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920–1939). К.: Наукова думка, 1985. 188 с.

Стовбуха, 2002 – Стовбуха Д. Українсько-польське дипломатичне протистояння довкола східного питання у 1918–1923 рр. Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. 2002. Вип. 5. С. 65–68.

Rinetsky, 1963 – Stepan Rinetsky. Ukrainian-Polish diplomatic struggle 1918–1923. Chicago, 1963. 189 p.

Necas, 1919 – Necas Y. Uprimne slovo o stycich cesko-ukrajinskych. Kyjiv – Praha, 1919. S. 27–28.

Дергачов, 1996 – Українська державність у XX столітті: Історико-політичний аналіз / кер. авт. колективу О. Дергачов. К.: Політична думка, 1996. 448 с.

Zdenek, 1968 – Sladek Zdenek. Sprawy ukraińskie w czechosłowackiej polityce w latach 1918–1922. Z dziejow stosunkow polsko-radzieckich. Stud. i mater. 1968. № 3. S. 152.

Доброт, 2001 – Доброт І. Протистояння польській владі у Східній Галичині. Пам'ять століть. 2001. № 6. С. 66–75.

Чуйко, 2003 – Чуйко І. Дипломатична діяльність ЗУНР у 1919–1923 рр. Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. 2003. Вип. 1. С. 141–146.

ЦДІАЛ – Центральний державний історичний архів України у Львові.

References

Kryvets, 2008 – Kryvets N. V. Ukrainsko-nimetski vidnosyny: polityka, dyplomatiia, ekonomika. 1918–1933 rr. [Ukrainian-German relations: politics, diplomacy, economy. 1918–1933]. K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2008. 322 s. [in Ukrainian].

Horodnia, 1995 – Horodnia N. Yim potribni buly sylni soiuzyky: Ukrainske pytannia na Paryzkii myrnii konferentsii 1919 roku [They needed strong allies: The Ukrainian Question at the 1919 Paris Peace Conference]. Polityka i chas. 1995. № 11. S. 75–80. [in Ukrainian].

Pavliuk, 1997 – Pavliuk O. Zovnishnia polityka ZUNR [Foreign Policy of ZUNR]. Kyivska starovyna. 1997. № 3–4. S. 114–138. [in Ukrainian].

Pavliuk, 1999 – Pavliuk O. SShA i skhidno-halytske pytannia na Paryzkii myrnii konferentsii 1919 r. [USA and East Galician Issues at the 1919 Paris Peace Conference] Kyivska starovyna. 1999. № 6. S. 67–69. [in Ukrainian].

Henyk, 1993 – Henyk M. Zrada rady Ambasadoriv [Betrayal of the Council of Ambassadors]. Litopys Chervonoï kalyny. 1993. № 1–2. S. 10–12. [in Ukrainian].

Savchuk, 2001 – Savchuk B. Dohovir Halytskoi armii z A. Denikinym (lystopad – hruden 1919 r.) [Treaty of Galician Army with A. Denikin (November – December 1919)]. Halychyna. Naukovyi i kulturno-prosvitnii kraieznavchyi chasopys. Ivano-Frankivsk, 2001. № 5–6. S. 214–219. [in Ukrainian].

Halytska-Didukh, 2001a – Halytska-Didukh T. Radianska Rosiia v politytsi uriadiv UNR i ZUNR (1919–1920 rr.) [Soviet Russia in the Politics of the Governments of the UNR and ZUNR (1919–1920)]. Halychyna. Naukovyi i kulturno-prosvitnii kraieznavchyi chasopys. Ivano-Frankivsk, 2001 № 5–6. S. 234–239. [in Ukrainian].

Halytska-Didukh, 2001b – Halytska-Didukh T. Dyplomatychna borotba navkolo problemy ukrainskoho predstavnytstva na myrnii konferentsii v Ryzi (veresen 1920 – berezen 1921 rr.) [Diplomatic struggle over the

problem of Ukrainian representation at the peace conference in Riga (September 1920 – March 1921)]. *Ukr. istor. zhurnal*. 2001. № 6. S. 100–109. [in Ukrainian].

Polianskiy, 1999 – Polianskiy O. ZUNR: mistse i rol v zahalnoukrainskomu natsionalno-vyzvolnomu rusi KhKh st. (do 80-richchia ZUNR) [ZUNR: Place and Role in the All-Ukrainian National Liberation Movement of the Twentieth Century. (to the 80-th anniversary of ZUNR)]. *Naukovi zapysky TDPU, Serii: Istorii*. 1999. Vyp.8. S. 3–8. [in Ukrainian].

Moroz, 1999 – Moroz V. Istoriiia Zakhidnoukrainskoi Narodnoi Respubliki [History of the Western Ukrainian People's Republic]. *Mandrivets*. 1999. № 1–2. S. 3–21. [in Ukrainian].

Shashkevych, 1998 – Shashkevych Ya. ZUNR: pozytyvnyi i nehatyvnyi dosvid [ZUNR: positive and negative experience]. *Shliakh peremohy*. 1998. 28 zhovtnia. S. 4. [in Ukrainian].

Ternynskiy, 2002 – Ternynskiy A. Chy spitknetsia Yevropa zнову? (1 lyst. 1918 r.) [Will Europe Stumble Again? (Nov 1, 1918)]. *Polityka i kultura*. 2002. № 40. S. 42–43. [in Ukrainian].

Tyshchuk, Vivchatenko, 1993 – Tyshchuk B. Y. Vivchatenko O. A. Zakhidnoukrainska Narodna Respublika. 1918–1923 rr. (do 75-richchia utvorennia i diialnosti) [Western Ukrainian People's Republic. 1918–1923 (to the 75-th anniversary of its formation and activity)]. *Kolomyia: Svit*, 1993. 118 s. [in Ukrainian].

Lytvyn, Naumenko, 1995 – Lytvyn M. Naumenko K. Istoriiia ZUNR [History of ZUNR]. *Lviv: Instytut ukrainoznavstva NANU*, 1995. 368 s. [in Ukrainian].

Lytvyn, 1998 – Lytvyn M. Ukrainsko-polska viina 1918–1919 rr. [The Ukrainian-Polish War of 1918–1919]. *Lviv: Instytut ukrainoznavstva NANU*, 1998. 488 s. [in Ukrainian].

Makarchuk, 1997 – Makarchuk S. A. Ukrainska respublika halychan. *Narysy pro ZUNR* [Ukrainian Republic of Galicia. Essays on ZUNR]. *Lviv: Svit*, 1997. 192 s. [in Ukrainian].

Pavliuk, 1996 – Pavliuk O. Borotba Ukrainy za nezalezhnist i polityka SShA (1917–1923) [Ukraine's Struggle for Independence and USA Politics (1917–1923)]. *K.: Vydavnychiy dim "KM Academia"*, 1996. 188 s. [in Ukrainian].

Krakovskiy, 1998 – Krakivskiy O. Skhidna Halychyna i Polshcha v 1918–1923 rr.: Problemy vzaiemovidnosyn [Eastern Galicia and Poland in 1918–1923: Relationship Problems]. *Ukr. akad. derzhavnoho Upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy. K.: Vyd-vo UADU*, 1998. 299 s. [in Ukrainian].

Podhorodecki, 1997 – Podhorodecki L. *Historia Polska* [History of Poland]. *Warszawa*, 1997. 135 s. [in Polish].

Serhiichuk, 1999 – Serhiichuk V. *Ukrainska sobornist. Vidrozhennia ukrainstva v 1917–1920 rokakh* [Ukrainian catholicity. The Revival of Ukrainianism in 1917–1920]. *K.*, 1999. 412 s. [in Ukrainian].

Slyvka, 1985 – Slyvka Yu. *Zakhidna Ukraina v reaktsiinii politytsi polskoi ta ukrainskoi burzhuzii (1920–1939)* [Western Ukraine in the reactionary politics of the Polish and Ukrainian bourgeoisies (1920–1939)]. *K.: Naukova dumka*, 1985. 188 s. [in Ukrainian].

Stovbukha, 2002 – Stovbukha D. *Ukrainsko-polske dyplomatyчне protystoiannia dovkola skhidnoho pytannia u 1918–1923 rr.* [Ukrainian-Polish diplomatic confrontation around the Eastern issue in 1918–1923]. *Naukovi zapysky TDPU im. V. Hnatiuka. Serii: Istorii*. 2002. Vyp. 5. S. 65–68. [in Ukrainian].

Rinetsky, 1963 – Stepan Rinetsky. *Ukrainian-Polish diplomatic stumggle 1918–1923*. *Chicago*, 1963. 189 p. [in English].

Necas, 1919 – Necas Y. *Uprimne slovo o stycich cesko-ukrajinskych* [Honest word about Czech-Ukrainian interconnections]. *Kyjiv – Praha*, 1919. S. 27–28. [in Czechia].

Derhachov, 1996 – *Ukrainska derzhavnist u KhKh stolitti: Istoryko-politychnyi analiz* [Ukrainian Statehood in the Twentieth Century: An Historical and Political Analysis] / ker. avt. kolektyvu O. Derhachov. *K.: Politychna dumka*, 1996. 448 s. [in Ukrainian].

Zdenek, 1968 – Sladek Zdenek. *Sprawy ukrainskie w czechoslowackiej polityce w latach 1918–1922* [Ukrainian matters in Czechoslovakian politics in 1918–1922]. *Z dziejow stosunkow polsko-radzieckich. Stud. i mater.* 1968. № 3. S. 152. [in Polish].

Dobrot, 2001 – Dobrot I. *Protystoiannia polskii vladi u Skhidnii Halychyni* [Confrontation with the Polish authorities in Eastern Galicia]. *Pamiat stolit.* 2001. № 6. S. 66–75. [in Ukrainian].

Chuiko, 2003 – Chuiko I. *Dyplomatychna diialnist ZUNR u 1919–1923 rr.* [Diplomatic activity of ZUNR in 1919–1923]. *Naukovi zapysky TDPU im. V. Hnatiuka. Serii: Istorii*. 2003. Vyp. 1. S. 141–146. [in Ukrainian].

TsDIAL – *Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u Lvovi* [Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv].

УДК 327(477) “1991/1994”

DOI 10.25128/2225-3165.19.02.10

Stepan Pryidun

PhD (History), Lecturer,

Department of the World History and Religious Study,

Temopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University (Ukraine)

pryidun@tnpu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1047-312X>**Степан Прийдун**

Кандидат історичних наук, асистент,

Кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства,

Тернопільський національний педагогічний університет

імені Володимира Гнатюка (Україна)

СТАНОВЛЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКО-АТЛАНТИЧНОГО ВЕКТОРА ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ 1991–1994 РР.

Анотація. Становлення постбіполярної системи міжнародних відносин вимагало від держав, які прагнули стати її суб'єктами, активних дій з метою адаптації до нової геополітичної реальності. Інструментарієм вирішення цих завдань стали формування і реалізація європейсько-атлантичного вектора зовнішньої політики України, який передбачав налагодження та активізацію співпраці з лідерами нової системи міжнародних відносин ЄС і США, а, отже, і НАТО, як ключового механізму зовнішньої політики останніх в Європі. Складність геополітичного становища і тривалий період відсутності власної держави значно ускладнювали остаточну переорієнтацію на Захід, яка зумовлювалась необхідністю політичних і безпекових гарантій незалежності, доступу до можливостей економічної модернізації, тоді як російський вектор залишався імперативом розв'язання першочергових економічних, енергетичних та гуманітарних питань. Саме розвиток європейсько-атлантичного вектора зовнішньої політики став запорукою гарантування реалізації стратегії міжнародної суб'єктності України.

Ключові слова: зовнішня політика України, постбіполярна система міжнародних відносин, європейсько-атлантичний вектор, ЄС, НАТО, Росія.

THE EMERGENCE OF OF THE EUROPEAN-ATLANTIC VECTOR OF UKRAINE'S FOREIGN POLICY (1991–1994)

Summary. The emergence of a post-bipolar system of international relations required new states, which sought to become its subjects, active to adapt to a new geopolitical reality. The toolkit for solving these tasks was the formation and implementation of the European-Atlantic vector of Ukraine's foreign policy, which foresaw the establishment and intensification of cooperation with the leaders of the new system of international relations of the EU and the US, and hence NATO as the key mechanism of their foreign policy in Europe. The complexity of the geopolitical situation and the long period of the absence of its own state greatly complicated the final reorientation to the West, which was conditioned by the need for political and security guarantees of independence, access to the opportunities for economic modernization, while the Russian vector remained imperative to solve the priority economic, energy and humanitarian issues. It is the development of the European-Atlantic vector of foreign policy that was the key to ensuring the implementation of the strategy of the international subjectivity of Ukraine.

Keywords: Ukraine's Foreign Policy, post-bipolar system of international relations, European-Atlantic vector, EU, NATO, Russia.

Одним з ключових інструментаріїв забезпечення незалежності нових держав та їхнього суверенітету в міжнародних відносинах є формування та реалізація зовнішньополітичного курсу, спрямованого на міжнародну суб'єктивізацію молодшої держави та унеможливлення її реінтеграції у структури колишнього політичного центру.

Здобувши незалежність та розв'язавши першочергові зовнішньополітичні проблеми (реалізація курсу на без'ядерний статус та врегулювання проблемних питань з РФ), Україна постала перед проблемною формування зовнішньополітичної стратегії, яка б не лише забезпечила формальну незалежність, але й гарантувала територіальну цілісність, суверенітет та сприяла б покращенню соціально-економічного становища. Складність геополітичного

становища нашої держави, кардинальні геополітичні трансформації, які синхронізувались у часі з проголошенням її незалежності, кризовий стан економіки вимагали від керівництва ухвалення не лише пришвидшених, але й консолідованих рішень.

Складність полягала у виборі оптимальної моделі зовнішньої політики, яка б враховувала, з одного боку, усю специфіку геополітичного становища, інтегрованість економіки України в загальносоюзний комплекс, її залежність від російських енергоносіїв та тісні гуманітарні зв'язки з РФ, а з іншого – уможлилювала дистанціювання від геополітичних проєктів Москви. У цьому контексті реальним балансиrom російського домінуючого впливу на пострадянському просторі та альтернативою інституалізації СНД стало формування та розвиток відносин із Заходом. Саме орієнтація на Захід зумовлювалась необхідністю політичних і безпекових гарантій незалежності, доступу до можливостей економічної модернізації, тоді як російський вектор залишався імперативом розв'язання першочергових економічних, енергетичних та гуманітарних питань. Г. Касьянов зазначає, що курс на Захід, крім природних прагнень інтеграції України в міжнародну спільноту, зумовлювався необхідністю посилення своїх позицій у суперечках з РФ та розглядався як своєрідна противага Москві (Касьянов, 2008: 111). У російській історіографії європейський вектор України розглядається як механізм унеможливлення поглиблення інтеграції України і РФ (Аладьина, 2008:152–153).

Проте, після перемоги у “холодній війні” пріоритетом для США і їхніх європейських союзників стала підтримка ліберально-ринкових реформ у Росії та збереження єдиної ядерної держави на пострадянському просторі, який вони де-факто визнали сферою впливу РФ і не розглядали як простір дії міжнародної дипломатії. Це, своєю чергою, не лише значно ускладнювало суб'єктивізацію України в міжнародних відносинах, але й сприяло зростанню реваншистських настроїв у російському політикумі, який у своїй більшості розглядав незалежність України як тимчасове явище (Прийдун, 2019: 168).

У цьому контексті підтримуємо тезу авторів праці “Політологія посткомунізму”, які акцентують увагу на тому, що “здобута Україною на початку 90-х років незалежність залишатиметься примарною без повернення до загальноєвропейської цивілізації...” (Бистрицький та ін., 1995: 93).

Цієї ж логіки дотримується Т. Кияк, який розглядає європейський вибір України, як “...логічний і безальтернативний результат процесу утвердження незалежності нашої держави, формування її зовнішньополітичного курсу” (Кияк, 2002: 572).

Зовнішня політика держави є проєкцією її державно-політичних прагнень на зовнішній світ, декларування нею свого місця серед народів, адже ступінь її інтегрованості у міжнародне співтовариство є об'єктивним критерієм трансформації всього суспільства та показником реального зовнішньополітичного становища держави (Скрипнюк, 2000: 353).

Налагодження відносин із Заходом означало не лише реалізацію зовнішньополітичного курсу, але й означало формування своєрідного орієнтиру та ідеї внутрішньої трансформації українського суспільства. Становлення незалежної України, крім економічного добробуту, ототожнювалось також з гарантуванням основних загальнолюдських цінностей, свободи і безпеки, тому більшість українських політиків задекларували курс на досягнення європейських стандартів.

Ідеологічною основою європейських прагнень нашої держави була концепція “повернення” України в Європу, яка стала українською версією “повернення до Європи” колишніх держав соціалістичного блоку, або концепцією “Центральної Європи”. Після повалення комунізму політичні еліти цих держав розглядали

інтеграцію у ЄС як остаточну гарантію незалежності від Москви. Суть “повернення” полягала у відтворенні західноєвропейського політичного і економічного процвітання шляхом глибокої інтеграції з іншими європейськими державами (Вахудова, 2009: 104–105). Очевидно, що український варіант “повернення” був набагато складнішим, що зумовлювалось значно тривалішим періодом перебування під владою Росії не лише комуністичної, а й царської. Можливо, тому Україна і залишилась поза концепцією “Центральної Європи”, а центральноєвропейський міт не став мейнстримом українських інтелектуальних дискусій щодо шляхів здобуття незалежності України. Крім значно тривалого періоду відсутності власної державності, українські території протягом історії перебували в межах різних політичних організмів (держав) з різним політичним устроєм, що й зумовлювало фрагментацію української еліти. До того ж, на відміну від держав, які потрапили до радянської сфери впливу після Другої світової війни, Україна зіткнулася з дилемою квадратранзиту, тобто, нашій державі потрібно було синхронізувати в часі перехід до ринку і демократії з національно-державним будівництвом (Прийдун, 2019: 169).

Найвиразніше спроби “вписання” України в “Центральноєвропейський” дискурс простежуються в есеях Юрія Андруховича, який, таким чином, намагався знайти українську ідентичність, засвідчивши цивілізаційну приналежність нашої держави до західної цивілізації. Проте його тези ґрунтувались на габсбурзькому спадку та обмежувались виключно Галичиною, що вкотре підтверджує амбівалентні настрої населення України, яке прагнуло незалежності, але виявилось неготовим до подолання радянських пережитків та розриву з РФ, а також регіональну фрагментацію української ідентичності (Гнатюк, 2005: 296–297). Тому українська політична еліта, у якій домінуючу роль відігравали колишні партійні чиновники, а не дисиденти, не зуміла поєднати “Повернення до Європи” з набагато популярнішим в українському політикумі гаслом “Україна – не Росія”.

Проте саме зближення з Європою повинно було стати своєрідною компенсацією тривалого періоду відсутності власної державності, а зокрема природних прав і свобод громадян, які ототожнювались із західним лібералізмом, який і здобув перемогу в “холодній війні” над комунізмом.

Становлення нової постбіполярної системи міжнародних відносин вимагало від нових держав, які прагнули стати її суб’єктами, активних дій з метою адаптації до нової геополітичної реальності. Інструментарієм вирішення цих завдань стало формування та реалізація європейсько-атлантичного вектору зовнішньої політики України, який передбачав налагодження та активізацію співпраці з лідерами нової системи міжнародних відносин ЄС і США, а отже, і НАТО як ключовим механізмом зовнішньої політики останніх в Європі (Прийдун, 2019: 170).

Крім історико-геополітичних, економічних й ідеологічних імперативів курсу України на Захід, зокрема і європейсько-атлантичного вектора, став радянський спадок. А саме, продовження горбачовського “нового політичного мислення” у зовнішній політиці, яке передбачало поступову відмову від біполярності та протистояння двох систем у міжнародних відносинах та зближення з Європою. Підтвердженням цього є те, що бажання співпраці з Європою закріплювалось уже в перших документах, спрямованих на суверенізацію України. Так Декларація про державний суверенітет передбачала, що “...Україна безпосередньо бере участь у загальноєвропейському процесі та європейських структурах...” (Декларація). 25 грудня 1990 р. ВР УРСР ухвалила одну з найважливіших постанов, яка передбачала конкретні заходи реалізації Декларації про державний суверенітет у сфері міжнародних відносин, зокрема уряду було

доручено забезпечити безпосередню участь УРСР в загальноєвропейському процесі та європейських структурах (Постанова ВРУ, 1991).

Однак розпад СРСР і проголошення незалежності України започаткували нову геополітичну реальність: наша держава опинилась у геополітичному трикутнику ЄС – США – РФ, – трьох основних геополітичних гравців, які, проте, мають різну вагу, але в силу геополітичного становища України зберігають чинники впливу на неї (Возняк, 2005). Саме тому проголошення незалежності України актуалізувало вироблення нових принципів та засад зовнішньополітичного курсу, які забезпечили збереження територіальної цілісності України та її інтеграцію до міжнародної спільноти. У цьому контексті налагодження відносин із Заходом стало пріоритетом української дипломатії, яка потребувала підтримки у відстоюванні свого суверенітету у протистоянні з РФ щодо майбутнього пострадянського простору.

Всеукраїнський референдум, який легітимізував проголошення незалежності України, заклав необхідну основу для початку міжнародної суб'єктивізації нашої держави. Після визнання незалежності України Польщею та Канадою, 2 грудня 1991 р. Європейські Співтовариства у своїй декларації визнали демократичний характер референдуму та закликали Україну до відкритого і конструктивного діалогу з ЄС щодо дотримання попередніх зобов'язань СРСР (Овчар, Галаган, 2011: 109–110).

Ця декларація започаткувала відносини України з Європейськими Співтовариствами, але водночас продемонструвала основний пріоритет Брюсселя стосовно України, а саме нейтралізацію наслідків дезінтеграції СРСР, особливо у сфері нерозповсюдження ядерної зброї та виконання попередніх зобов'язань України в рамках Гельсінського Акта та Паризької Хартії.

Більшість дослідників дотримуються тези про те, що початком формальних відносин України з ЄС є грудень 1991 р., коли очільник зовнішньополітичного відомства Нідерландів як головної країни у листі від імені Європейських Спільнот офіційно визнав незалежність України (Овчар, Галаган, 2011; Метельова, 2009; Юрчак, 2016).

Важливим здобутком української дипломатії на початковому етапі незалежності стало приєднання до НБСЄ. 30 січня 1992 р. Рада Міністрів закордонних справ держав – членів НБСЄ ухвалила рішення про визнання України повноправним учасником Наради, а вже 26 січня Л. Кравчук від імені України підписав Гельсінський Акт. У цьому контексті актуальною є думка А. Зленка про те, що дипломатичне визнання України і її вступ у НБСЄ стало підтвердженням становлення України як суб'єкта міжнародних відносин. Членство в Раді Європи стало своєрідним атестатом зрілості, а членство України в НАТО і ЄС стане дипломом про вищу освіту (Зленко, 2004: 57–58).

Таке порівняння першого Міністра закордонних справ є яскравим свідченням усвідомлення українською політичною елітою необхідності зближення з Європою. Членство України в НБСЄ стало серйозною основою європейсько-атлантичного вектору зовнішньої політики, оскільки це була перша трансатлантична міжнародна організація, повноправним членом якої стала Україна.

У вересні 1992 р. Л. Кравчук зустрівся з Президентом Європейської Комісії Ж. Делором. Під час зустрічі було досягнуто домовленостей щодо укладання угоди і відкриття в Києві представництва ЄК в Україні, а також про започаткування з березня 1994 р. зустрічей у форматі “Україна–ЄС” (Сорока, Волчецький, 2008: 197).

Невід'ємною складовою європейсько-атлантичного вектора стало налагодження діалогу з НАТО. Якщо домінуючу роль в актуальності налагодження відносин з ЄС відігравали політичні, ідеологічні та економічні

чинники, то безпекові імперативи зумовлювали необхідність співпраці з Північноатлантичним Альянсом. Оскільки саме НАТО після розпаду СРСР відіграє роль найпотужнішого військово-політичного блоку, який функціонує на демократичних принципах та сприяє не лише реформам в галузі оборони, але й лібералізації суспільно-політичного життя. Крім цього, співпраця в рамках НАТО є одним з ключових інструментаріїв зовнішньої політики США в Європі, бо саме Вашингтону належить провідна роль у формуванні постбіполярної системи міжнародних відносин.

Дезінтеграція СРСР та формування нової системи міжнародних відносин кардинальним чином змінили завдання та мету діяльності НАТО. 7–8 листопада 1991 р. в Римі лідери держав Північноатлантичного Альянсу ухвалили нову стратегічну концепцію, яка враховувала геополітичну реальність постбіполярної системи міжнародних відносин. Вона визначала нове бачення гарантування безпеки європейських держав, основою якого повинен стати діалог, співробітництво і забезпечення колективної обороноздатності. У Римській декларації підкреслювалось, що НАТО підтримує кроки в напрямку ринкових реформ, що здійснювали посткомуністичні країни. В умовах постбіполярної геополітичної реальності функції основного механізму співпраці НАТО з колишніми сателітами СРСР та традиційно нейтральними державами виконувала створена Рада Північноатлантичного співробітництва (РПАС) (Римская декларация).

Традиційним початком відносин України з Організацією Північноатлантичного Альянсу вважають січень 1992 р., адже саме тоді представник України вперше взяв участь у засіданні Робочої групи високого рівня РПАС. У лютому цього ж року Генеральний секретар Альянсу М. Вернер відвідав Київ. Очевидно, що найактуальнішою темою під час переговорів з українською владою став ядерний потенціал України та шляхи денуклеризації нашої держави. За словами А. Зленка, були узгоджені три основні напрямки співпраці України та НАТО: обмін інформацією; консультації з питань безпеки; планування заходів, пов'язаних зі спільною обороною (Томашевич, 2002: 40).

Ще одним важливим здобутком у контексті становлення і реалізації європейсько-атлантичного вектору стало приєднання України до РПАС 10 березня 1992 р. А вже 8 червня цього ж року відбувся візит першого Президента України в штаб-квартиру НАТО. Варто зазначити, що Л. Кравчук став першим президентом пострадянського простору, який відвідав штаб-квартиру НАТО (Кордон, 2008: 101).

Серйозною перешкодою і викликом європейсько-атлантичного вектору зовнішньої політики України стало те, що західні держави, а особливо США, реалізовували проросійську пострадянську політику. Ключове місце відводилось РФ, яка сприймалась Заходом як лідер та гарант стабільності на пострадянському просторі. Тарас Кузьо називає таку політику “відсутністю інтересу”. Хоча інтерес був і чималий, проте обмежувався виключно питанням ядерного роззброєння України. У цьому контексті західноєвропейські держави повністю підтримували реалізацію курсу на форсоване ядерне роззброєння України. ЄС і США виступали союзниками в цьому плані, Брюссель підтримував приєднання України до СНО-1 (1992 р.), а згодом і Тристоронню заяву лідерів США, України та РФ (1994 р.) (Kuzio, 2003: 22).

Проте, варто відзначити і економічний аспект співробітництва України з ЄС, який було започатковано в рамках програми допомоги державам СНД TACIS, адже наша держава за розміром отриманих кредитів стала другою після РФ. Важливу роль у стимулюванні економічного розвитку через експорт відіграло включення України в Систему загальних преференцій з 1 січня 1993 р., що

значно спростило доступ українських товарів на європейський ринок (Юрчак, 2016: 82).

Формування та реалізація європейсько-атлантичного вектору відбувалось в контексті становлення інституційно-правового забезпечення реалізації зовнішньої політики. 2 липня 1993 р. ВРУ ухвалила першу зовнішньополітичну стратегію України “Про основні напрямки зовнішньої політики”, яка визначила та закріпила перспективну мету зовнішньополітичного курсу держави – членство в Європейських спільнотах. І хоча за своїм змістом ця Постанова ВР стала наслідком компромісу в середині української політичної еліти, а більшість її пунктів є декларативними і загальними, курс на зближення із Заходом було закріплено на законодавчому рівні (Постанова ВРУ, 1993).

Прихід до влади адміністрації Б. Клінтона та загострення внутрішньополітичної ситуації в середині РФ, загроза реваншу комуністичних сил започаткували зміну акценту з Москви на Київ у пострадянській зовнішній політиці США, що, відповідно, призвело до активізації європейсько-атлантичного вектору України. Це, своєю чергою, сприяло вирішенню комплексу складних питань, пов’язаних з ядерним роззброєнням України та розподілом ЧФ СРСР.

Уже в жовтні 1993 р. в Києві відкрито Представництво Європейських співтовариств в Україні. З березня цього ж року тривали переговори між Україною і ЄС щодо укладання УПС. Намагання Києва розширити рамки майбутньої співпраці до рівня підписаних угод з Польщею, Угорщиною і Чехословаччиною, які передбачали майбутню інтеграцію, були відхиленні ЄК. Натомість, 14 червня 1994 р. відбулось підписання “класичної” для пострадянських держав УПС між Україною і ЄС в Люксембурзі (Угода).

Очевидно, що така позиція ЄС зумовлювалась його інтравертною фазою, яка розпочалась після підписання Маастрихтського договору в 1992 р. та трансформації Європейських Співтовариств у Європейський Союз. Це означало домінування принципів політичної інтеграції над економічною.

Крім внутрішньополітичних трансформацій та дискусій всередині ЄС, ключовим детермінантом відносин України з Європейським Союзом і НАТО був і залишається до сьогодні російський чинник, а точніше – курс Москви на унеможливлення виходу України з геополітичного впливу РФ. Отже, реалізація євроінтеграційних прагнень нашої держави зовсім не вирішується досягненням копенгагенських критеріїв, а передбачає вирішення складних глобальних питань у форматі геополітичної трійки “США–ЄС–РФ”. Ця особливість стане основною тенденцією європейсько-атлантичного аспекту трансформації зовнішньої політики України та основною відмінністю між євроатлантичною інтеграцією постсоціалістичних країн та нашої держави (Прийдун, 2019: 175).

Норман Дейвіс пояснює специфіку відносин між Заходом і РФ збереженням союзнницької схеми історії як ідеологічної основи ялтинсько-потсдамської системи міжнародних відносин. Парадигма цієї співпраці визначає ставлення до Росії як до стратегічного союзника на Сході, який прагне гарантувати свою безпеку домінуванням у регіоні. “...Природно, що західні держави мають захистити себе від загрози дальшої експансії Росії, але вони не повинні втручатись в законну сферу впливу Росії” (Дейвіс, 2014: 58–59). Очевидно, що до 1991 р. ця сфера включала в себе усю Центрально-Східну Європу, а після поразки комунізму обмежилась пострадянським простором, невід’ємною частиною якого залишалась наша держава до 2014 р.

Повертаючись до УПС України і ЄС, варто зазначити, що саме нею було закладено інституційно-правову основу двосторонніх відносин і зміцнення співробітництва в різних сферах. Цей документ складався з 1009 статей, 5 анексів та Протокола про взаємодопомогу щодо торговельних мит (діяв до 2004 року).

Угода передбачала систему регулярних консультацій на різних рівнях, створюючи основи для стабільного політичного діалогу Україна–ЄС (Угода).

Основними пріоритетами партнерства України та ЄС згідно з статтею 1 УПС є: “розвиток тісних політичних відносин шляхом політичного діалогу; сприяння торгівлі, інвестиціям і гармонійним економічним відносинам; забезпечення основи для взаємовигідного економічного, соціального, фінансового, науково-технічного та культурного співробітництва; підтримка зусиль України щодо зміцнення демократії й розвитку її економіки та завершення переходу до ринкової економіки” (Угода).

УПС передбачала створення механізмів імплементації її основних положень, а саме: співпраця на рівнях самітів ЄС–Україна, Ради з питань співробітництва ЄС – Україна, Комітету з питань співробітництва (Угода).

Варто зазначити, що укладання Угод про партнерство і співробітництво з пострадянськими державами розглядалось ЄС як основний інструмент східної політики, основною метою якої стала нейтралізація негативних наслідків розпаду СРСР шляхом забезпечення стабільності пострадянського простору та економічному зростанню нових незалежних держав. Тому Брюссель зосередився на сприянні у відкритості ринків ЄС та наданні технічної допомоги. Підсумовуючи значення УПС між Україною і ЄС, варто зазначити, що в поєднанні з аналогічними угодами з іншими пострадянськими республіками, їхня важлива роль полягала в інтеграції нових держав у загальноєвропейські процеси як запорука виконання їхніх зобов’язань в контексті правонаступництва СРСР, особливо, що стосується ядерних питань (Шеретюк, 2008: 78).

ВР України ратифікувала УПС 20 листопада 1994 р., Європейський парламент – 30 листопада 1995 р. Але в силу вона вступила у березні 1998 р., коли було завершено процес її ратифікації усіма членами ЄС (ВДА МЗС України. Ф. 1. Оп. 5. Спр. 110/1. арк. 70). Крім УПС, важливим стимулом для активізації європейсько-атлантичного вектору стала офіційна позиція ЄС щодо України, ухвалена Спеціальним рішенням Європейської Ради 28 листопада 1994 р. Пріоритетом політики ЄС щодо України оголошувались розвиток міцних політичних відносин, а головне – Брюссель задекларував свою підтримку незалежності, територіальній цілісності й суверенітету України. Важливе значення відводилось підтримці ринкових реформ та лібералізації суспільно-політичного життя (Common Position).

Паралельно тривав процес налагодження відносин з НАТО у рамках співпраці РПАС. Основним інструментом діяльності НАТО в умовах нової геополітичної реальності стала Програма “Партнерство заради миру”, ключовим завданням якої є налагодження відносин з новими суб’єктами міжнародних відносин шляхом практичного співробітництва, сприяння реформам та забезпечення стабільності. Офіційною основою Програми ПЗМ є Рамковий документ, що був оприлюднений Альянсом в 1994 році одночасно із запрошенням зацікавлених країн до участі в Програмі. Документ зобов’язував держав-членів НАТО консультуватись з будь-якою країною-партнером, яка вбачає пряму загрозу своєї територіальній цілісності, політичній незалежності або безпеки. У свою чергу, держава-партнер також дає гарантії та зобов’язується дотримуватись принципів демократичного суспільства та міжнародного права (Долгов, 2012: 32).

Важливим здобутком української дипломатії стало те, що Україна першою з держав СНД долучилась до цієї Програми, підписавши Рамковий документ ПЗМ 8 лютого 1994 р., а 25 травня українська сторона передала керівництву Альянсу свій Презентаційний документ ПЗМ. Для української влади приєднання до ПЗМ стало важливим кроком на шляху до зближення з Європою та серйозним свідченням виходу України на міжнародну арену (Томашевич, 2002: 39–40).

Однак політичні еліти східноєвропейських держав, основним пріоритетом яких було форсоване “повернення до Європи”, піддали ідею Партнерства заради миру серйозній критиці, вбачаючи в ній альтернативу перспективі повноправного членства в НАТО. Зокрема, на міжнародній конференції з питань політики Європейської безпеки, що відбулась у січні 1994 р. у Берліні, заступник міністра оборони Польщі заявив, що НАТО сприймають на Сході серйозніше, ніж на Заході, а ПЗМ обіцяє багато, але не може бути гарантією безпеки. Не менш важливим предметом дискусії став російський чинник, зокрема, польська делегація заявила, що західні держави серйозно перебільшують стурбованість РФ можливим розширенням Альянсу, яка проводить політику самоізоляції (ВДА МЗС України. Ф. 1. Оп. 4. Спр. 183. Арк. 1–2).

Така відмінність у ставленні України та її західних сусідів до геополітичних ініціатив Альянсу свідчить про зовсім різні стартові можливості (рівень залежності від РФ, наявність внутрішньополітичного консенсусу щодо зовнішньополітичного курсу, підтримка Заходу).

Проте варто зазначити, що для України ПЗМ стало основним елементом інституалізації відносин з НАТО та сприяло посиленню європейсько-атлантичного вектора зовнішньої політики України. Очевидно, що співпраця в рамках ПЗМ стала важливою підтримкою реформування Збройних сил України.

Висновки. Приєднання України до ПЗМ і підписання УПС з Європейським Союзом стали основними механізмами реалізації європейсько-атлантичного вектора зовнішньої політики нашої держави. Варто зазначити, що Україна першою з пострадянських держав приєдналась до ПЗМ і підписала УПС з ЄС, проте, очевидно, що намагання Києва отримати запевнення про майбутні перспективи членства не входили у стратегії ЄС і США. Крім цього, європейсько-атлантичний вектор України значно залежав від розв’язання комплексу ядерних питань і проблеми розподілу ЧФ СРСР. І лише після ратифікації ВР Лісабонського протоколу, приєднання до ДНЯЗ і поступок РФ в питаннях флоту, Україна отримала політичні дивіденди у формі УПС з ЄС і приєднання до ПЗМ.

Отже, Україна на початку 90-х рр. ХХ ст. за геополітичним потенціалом та рівнем внутрішньополітичних трансформацій значно випереджувала пострадянські республіки, які не зуміли позбутись впливу РФ та підтримали її реінтеграційні проекти, спрямовані на реанімацію СРСР, але водночас серйозно відставала від трансформації політичних режимів та зближення із Заходом колишніх держав соцтабору. Проте саме розвиток європейсько-атлантичного вектора зовнішньої політики став запорукою гарантування реалізації стратегії міжнародної суб’єктності України.

Список використаних джерел

Аладьина, 2008 – Аладьина Н. В. Приоритеты внешней политики Украины 1991–2008 гг.: дисс. на соиск. уч. степені канд. по. Наук : спец. 07. 00 15. История международных отношений и внешней политики. М.: 2008. 265 с.

Бистрицький та ін., 1995 – Політологія посткомунізму: Політичний аналіз посткомуністичних суспільств / В. Полохало (керівник авт. колективу); Заг. ред-ція.: Є.Бистрицький (розд. 1), В. Полохало (розд. 2), С. Макеєв (розд. 3), О. Дергачов (розд. 4). К.: Політична думка, 1995. 368 с.

Вахудова, 2009 – Вахудова А. М. Нерозділена Європа: демократія, важелі впливу та інтеграція після комунізму / Пер. з англ. Тараса Цимбала. К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2009. 379 с.

ВДА МЗС України – Взаємовідносини з Євросоюзом // ВДА МЗС України. Ф. 1 (“Документи з основної діяльності”). Оп. 5. Спр. 110/1. 78 арк.

Возняк, 2005 – Возняк Т. Україна між трьома політичними потугами / Культурологічний часопис “і”. №39. 2005. Україна як суб’єкт геополітичної гри. С. 178–183.

Гнатюк, 2005 – Гнатюк О. Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність. К.: Критика, 2005. 528 с.

Дейвіс, 2014 – Дейвіс Норман. Європа: Історія. Пер. з англ.. П. Тарашук, О. Коваленко. К.: “Основи”, 2014. 1464 с.: іл.

- Декларація – Декларація про державний суверенітет України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1990. 31, с. 429. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/55-12>.
- Долгов, 2012 – Долгов І. О. Еволюція партнерства (Україна – НАТО) // Науковий вісник Дипломатичної академії України. 2012. Вип. 19. С. 30–39.
- Зленко, 2004 – Зленко А. М. Дипломатия и политика. Украина в процессе динамических геополитических перемен. Харьков: Фолио, 2004. 559 с.
- Касьянов, 2008 – Касьянов Г. В. Україна 1991–2007: нариси новітньої історії. К.: Наш час, 2008. 432 с.
- Кияк, 2002 – Кияк Т. Євроінтеграція України очима ЄС // Україна дипломатична. Науковий щорічник. 2002. Випуск 3. С. 567–576.
- Кордон, 2008 – Кордон М. В. Європейська та євроатлантична інтеграція України. Навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури, 2008. 172 с.
- Метельова, 2009 – Метельова Т. Європа на обрії: стан і перспективи співробітництва Україна–ЄС // Віче. №16, серпень 2009. URL: <http://veche.kiev.ua/journal/1592/>.
- ВДА МЗС України – Міжнародні політичні конференції за участю України // ВДА МЗС України. Ф. 1 (“Документи з основної діяльності”). Оп. 4. Спр. 183. 142 арк.
- Овчар, Галаган, 2011 – Овчар О, Галаган М. Становлення взаємовідносин між Україною та Європейським Союзом: шлях до підписання угоди про асоціацію та її подальшої реалізації // Актуальні проблеми державного управління. 2011. Вип. 3. С. 109–113.
- Постанова ВРУ, 1993 – Постанова Верховної Ради України Про Основні напрями зовнішньої політики України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1993. 37, с. 379. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3360-12>.
- Постанова ВРУ, 1991 – Постанова ВР УРСР Про реалізацію Декларації про державний суверенітет України в сфері зовнішніх зносин. Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991, N 5, ст. 25. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/581-12>.
- Прийдун, 2019 – Прийдун С. В. Трансформація зовнішньої політики України: європейсько-атлантичний аспект (1991–2015). дис. на здоб наук. ст. канд н.: спец. 07. 00. 02. Всесвітня історія. Тернопіль: 2019. 302 с.
- Римская декларация – Римская декларация сессии Совета НАТО о мире и сотрудничестве. Рим, 7–8 ноября 1991 года. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_011.
- Сорока, Волчецький, 2008 – Сорока С. В., Волчецький Р. В. Еволюція взаємовідносин України з Європейським Союзом // Світова та європейська інтеграція: [навч. посібник]. Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. С. 196–215.
- Скрипнюк, 2000 – Скрипнюк О. Правове забезпечення основ зовнішньої політики України на сучасному етапі державотворення // Україна дипломатична. Науковий щорічник. Випуск 1. К., 2000. С. 351–386.
- Томашевич, 2002 – Томашевич О. П. Участь України в програмах Партнерства НАТО // Науковий вісник Дипломатичної академії України. 2002. Вип. 6. С. 39–46.
- Угода – Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012.
- Шеретюк, 2008 – Шеретюк О. М. Політичні імперативи євроінтеграційного курсу України. Дис. на здоб наук. ст. канд. політ.: спец. 23.00.04. Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку. Рівне, 2008. 222 с.
- Юрчак, 2016 – Юрчак М. Б. Еволюція відносин ЄС-Україна у 1993–2014 рр.: історичний аспект. дис. на здоб наук. ст. канд н.: спец. 07. 00. 02. Всесвітня історія. Тернопіль: 2016. 286 с.
- Common Position – Common Position of 28 November 1994 defined by the Council on the basis of Article J.2 of the Treaty on European Union on the objectives and priorities of the European Union towards Ukraine. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/GA/ALL/?uri=CELEX:31994E0779>.
- Kuzio, 2003 – Kuzio T. Ukraine's Relations with the West: Disinterest, Partnership, Disillusionment // European Security. Vol.12. № 2 (Summer 2003). London : Frank Cass. Pp. 21–44.

References

- Aladyna, 2008 – Aladyna N. V. Pryorytety vneshnei polytyky Ukrainy 1991–2008 hh. [Foreign Policy Priorities of Ukraine 1991–2008]: dyss. na soysk. uch. stepeny kand.. po. Nauk: spets. 07. 00 15. Istoriya mezhdunarodnykh otnoshenyi i vneshnei polytyky. M.: 2008. 265 s.
- Bystrytskyi ta in., 1995 – Politolohiia postkomunizmu: Politychnyi analiz postkomunistychnykh suspilstv [Post-Politics: Political analysis of post-communist societies] / V.Polokhalo (kerivnyk avt. kolektyvu); Zah. red-tsiia.: Ye.Bystrytskyi (rozd. 1), V. Polokhalo (rozd. 2), S. Makeiev (rozd. 3), O. Derhachov (rozd. 4). K.: Politychna dumka, 1995. 368 s.
- Vakhudova, 2009 – Vakhudova A. M. Nerozdilena Yevropa: demokratiia, vazheli vplyvu ta intehratsiia pislia komunizmu [Europe Undivided: Democracy, Leverage, and Integration after Communism] / Per. z anhl. Tarasa Tsybala. K.: Vyd. dim “Kyievo-Mohylianska akademiia”, 2009. 379 s.
- VDA MZS Ukrainy – Vzaiemovidnosyny z Yevrosoiuzom // VDA MZS Ukrainy [Department for the State Archives of Ministry of Foreign Affairs of Ukraine]. F. 1 (“Dokumenty z osnovnoi diialnosti”). Op. 5. Spr. 110/1. 78 ark.
- Vozniak, 2005 – Vozniak T. Ukraina mizh troma politychnymy potuhamy [Ukraine is between three Political Forces] / Kulturolohichni chasopys “I”. №39. 2005. Ukraina yak subiekt heopolitychnoi hry. S. 178–183.

- Hnatiuk, 2005 – Hnatiuk O. Proshchannia z imperiiei: Ukrainski diskusii pro identychnist [Farewell to the Empire: Ukrainian Discussions on Identity]. K.: Krytyka, 2005. 528 s.
- Devis, 2014 – Devis Norman. Yevropa: Istoriia [Europe: History]. Per. z anhł. P. Tarashchuk, O. Kovalenko. K.: "Osnovy", 2014. 1464 s.: il.
- Deklaratsiia – Deklaratsiia pro derzhavnyi suverenitet Ukrainy [Declaration of State Sovereignty of Ukraine]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR). 1990. 31, s. 429. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/55-12>.
- Dolhov, 2012 – Dolhov I. O. Evoliutsiia partnerstva (Ukraina – NATO) [Evolution of partnership (Ukraine–NATO)] // Naukovyi visnyk Diplomatychnoi akademii Ukrainy. 2012. Vyp. 19. S. 30–39.
- Zlenko, 2004 – Zlenko A. M. Diplomatiia y polityka. Ukrayna v protsesse dynamychnykh heopolytycheskykh peremen [Diplomacy and Politics. Ukraine in the process of dynamic geopolitical change]. Kharkov: Folyo, 2004. 559 s.
- Kasianov, 2008 – Kasianov H. V. Ukraina 1991–2007: narysy novitnoi istorii [Ukraine 1991–2007: the Essays on Modern History]. K.: Nash chas, 2008. 432 s.
- Kyiak, 2002 – Kyiak T. Yevrointehratsiia Ukrainy ochyma Yes [Ukraine's European integration through the EU] // Ukraina diplomatychna. Naukovyi shchorichnyk. 2002. Vypusk 3. S. 567–576.
- Kordon, 2008 – Kordon M. V. Yevropeiska ta yevroatlantychna intehratsiia Ukrainy. Navchalnyi posibnyk [European and Euro-Atlantic integration of Ukraine: Teach. guidances. for students. Hl. teach. bookmark.]. K.: Tsentri uchbovoi literatury, 2008. 172 s.
- Metelova, 2009 – Metelova T. Yevropa na obrii: stan i perspektyvy spivrobitnytstva Ukraina–leS [Europe on the horizon: the state and prospects of Ukraine-EU cooperation] // Viche. №16, serpen 2009. URL: <http://veche.kiev.ua/journal/1592/>.
- VDA MZS Ukrainy – Mizhnarodni politychni konferentsii za uchastiu Ukrainy // VDA MZS Ukrainy [Department for the State Archives of Ministry of Foreign Affairs of Ukraine]. F. 1 ("Dokumenty z osnovnoi diialnosti"). Op. 4. Spr. 183. 142 ark.
- Ovchar, Halahan, 2011 – Ovchar O, Halahan M. Ctanovlennia vzaiemovidnosyn mizh Ukrainoiu ta Yevropeiskym Soiuzom: shliakh do pidpysannia uhody pro asotsiatsiiu ta yii podalshoi realizatsii [Stabilization of relations between Ukraine and the European Union: the way to the Association Agreement and its further implementation] // Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia. 2011. Vyp. 3. S. 109–113.
- Postanova VRU, 1993 – Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy Pro Osnovni napriamy zovnishnoi polityky Ukrainy [About the Main directions of foreign policy of Ukraine]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR). 1993. 37, s. 379. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3360-12>.
- Postanova VRU, 1991 – Postanova VR URSR Pro realizatsiiu Deklaratsii pro derzhavnyi suverenitet Ukrainy v sferi zovnishnykh znosyn [On the implementation of the Declaration on State Sovereignty of Ukraine in the Field of External Relations]. Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR (VVR), 1991, N 5, st. 25. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/581-12>.
- Pryidun, 2019 – Pryidun S. V. Transformatsiia zovnishnoi polityky Ukrainy: yevropeisko-atlantychnyi aspekt (1991–2015) [Transformation of Ukraine's Foreign Policy: European-Atlantic Aspect (1991–2015)]. dys. na zdob nauk. st. kand n.: spets. 07. 00. 02. Vsesvitnia istoriia. Ternopil: 2019. 302 s.
- Rymskaia deklaratsiia – Rymskaia deklaratsiia sessyy Soveta NATO o myre y sotrudnychestve [Rome Declaration NATO Council session on peace and cooperation]. Rym, 7–8 noiabria 1991 hoda. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_011.
- Soroka, Volchetskyi, 2008 – Soroka S. V., Volchetskyi R. V. Evoliutsiia vzaiemovidnosyn Ukrainy z Yevropeiskym Soiuzom [Evolution of the Ukrainian Communities of Ukraine with the European Union] // Svitova ta yevropeiska intehratsiia: [navch. posibnyk]. Mykolaiv : Vyd-vo MDHU im. Petra Mohyly, 2008. S. 196–215.
- Skrypniuk, 2000 – Skrypniuk O. Pravove zabezpechennia osnov zovnishnoi polityky Ukrainy na suchasnomu etapi derzhavotvorennia [Legal protection of the fundamentals of Ukraine's foreign policy at this time is the current state power] // Ukraina diplomatychna. Naukovyi shchorichnyk. Vypusk 1. K., 2000. S. 351–386.
- Tomashevych, 2002 – Tomashevych O. P. Uchast Ukrainy v prohramakh Partnerstva NATO [Ukraine's participation in NATO Partnership programs] // Naukovyi visnyk Diplomatychnoi akademii Ukrainy. 2002. Vyp. 6. S. 39–46.
- Uhoda – Uhoda pro partnerstvo i spivrobitnytstvo mizh Ukrainoiu i Yevropeiskymy Spivtovarystvamy ta yikh derzhavamy-chlenamy [Partnership and co-operation agreement between the European communities and their member states, and Ukraine]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012.
- Sheretiuk, 2008 – Sheretiuk O. M. Politychni imperatyvy yevrointehratsiinoho kursu Ukrainy [Political imperatives of the eurointegration course of Ukraine]. Dys. na zdob nauk. st. kand. polit.: spets. 23.00.04. Politychni problemy mizhnarodnykh system ta hlobalnoho rozvytku. Rivne, 2008. 222 s.
- Yurchak, 2016 – Yurchak M. B. Evoliutsiia vidnosyn YeS–Ukraina u 1993–2014 rr.: istorychnyi aspekt [The evolution of EU-Ukraine relations from 1993 to 2014: a historical perspective]. dys. na zdob nauk. st. kand n.: spets. 07. 00. 02. Vsesvitnia istoriia. Ternopil: 2016. 286 s.
- Common Position – Common Position of 28 November 1994 defined by the Council on the basis of Article J.2 of the Treaty on European Union on the objectives and priorities of the European Union towards Ukraine. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/GA/ALL/?uri=CELEX:31994E0779>.
- Kuzio, 2003 – Kuzio T. Ukraine's Relations with the West: Disinterest, Partnership, Disillusionment // European Security. Vol.12. № 2 (Summer 2003). London : Frank Cass. Pp. 21–44.

УДК 341:341.1:327.7

DOI 10.25128/2225-3165.19.02.11

Volodymyr Koziupa

Postgraduate student,

Department of the World History and Religious Study,

Terнопil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University (Ukraine)

volodymyr.koziupa@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5637-7099>**Володимир Козюпа**

Аспірант,

Кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства,

Тернопільський національний педагогічний університет

імені Володимира Гнатюка (Україна)

МИРОТВОРЧІ ОПЕРАЦІЇ ООН ПІД ЧАС ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ. СТАНОВЛЕННЯ ТА ЕВОЛЮЦІЯ

Анотація. Мета дослідження – розкрити проблеми створення і формування миротворчої діяльності ООН, формування ідейного і правового обґрунтування діяльності на основі історії миротворчих операцій з середини 1940-х рр. до початку 1990-х рр. Проаналізувати процес формування та розвитку концепції миротворчих операцій ООН і її практичної реалізації. Методологія дослідження базується на принципах історизму, системності, науковості. Використані загальні методи (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення) та спеціально-історичні (історико-хронологічний, порівняльно-історичний). Наукова новизна полягає у тому, що розкрито основні особливості розвитку концепції миротворства та виявлені основні тенденції, які зумовили сучасний стан миротворчої доктрини. Уточнено механізми впливу ООН на політичні процеси в період Холодної війни. На основі вітчизняних та іноземних джерел здійснено структурований аналіз становлення та розвитку миротворчої діяльності. Окремі праці іноземних авторів вперше вводяться в українську історіографію. Висновки. Причиною конфлікту є зіткнення протилежних інтересів, миротворчі місії – це лише крок до загальної стабілізації та регулювання. Мета миротворчої діяльності полягає в тому, щоб не допустити сторонам застосовувати насильницькі засоби, створюючи, таким чином, передумови до загального врегулювання. Ці операції стримували прагнення сторін застосовувати військову силу для вирішення конфлікту і змушували шукати інші шляхи вирішення проблеми.

Ключові слова: Організація Об'єднаних Націй, Рада Безпеки, Генеральний секретар, миротворча діяльність, конфлікт.

UN PEACEKEEPING OPERATIONS DURING THE COLD WAR. FORMATION AND EVOLUTION

Summary. The purpose of the research: To investigate the problems of creation and formation of UN peacekeeping activities, formation of ideological and legal justification of activity on the basis of the history of peacekeeping operations from the mid-1940s to the early 1990s. The research methodology is based on the grounds of historicism, systematic, scientific. General methods (analysis, synthesis, comparison, generalization) and historical (historical-chronological, comparative-historical) methods were used. The scientific novelty is that the main features of the development of the concept of peacekeeping have been revealed and the main tendencies that have led to the current state of the peacekeeping doctrine have been identified. The mechanisms of UN influence on political processes during the Cold War have been clarified. On the basis of domestic and foreign sources, a structured analysis of the formation and development of peacekeeping activities was carried out. Some works of foreign authors are introduced into Ukrainian historiography for the first time. Conclusions. The cause of the conflict is a clash of conflicting interests, peacekeeping missions are only a step towards overall stabilization in regulation. The purpose of peacekeeping is to prevent the parties from using violent means, thus creating the preconditions for a general settlement. These operations constrained the parties' desire to use military force to resolve the conflict and forced them to seek other ways to resolve the problem.

Keywords: United Nations, Security Council, Secretary-General, peacekeeping, conflict.

Постановка проблеми. Зміни відбувалися постійно впродовж історії людства, так і сучасність – це період радикальних перетворень, які заторкують усі сфери життя, однак у постійного прогресу є свої загрози. Схиляючись до теми дослідження, такими небезпеками є поширення ядерного озброєння, виникнення і ескалація конфліктів, ріст міжнародного

тероризму. Парадокс полягає у тому що незважаючи на постійне прагнення до миру, ще не винайдено прийняттого для більшості механізму, який би вирішував питання миру та війни. Організація Об'єднаних Націй на даному етапі є структурою, яка приймає виклики часу і намагається вирішити ці питання. Організація за роки діяльності отримала унікальний досвід співробітництва у вирішенні різноманітних проблем. Діяльність ООН суперечлива, а результати її роботи не завжди можна оцінювати позитивно, проте вона стала важливим фактором міжнародних відносин, значимість якого можна критикувати, але не заперечувати. Майбутнє ООН безпосередньо залежить від здатності до адаптації і змін, що відбуваються у світовій політиці. Звернення до історії ООН дозволяє побачити можливі механізми оновлення та зміцнення її авторитету. Яскравим прикладом успішної адаптації ООН до реалій часу є діяльність з підтримання міжнародного миру та безпеки, яка є важливим засобом врегулювання міжнародних конфліктів.

Мета статті. Дослідити проблеми створення і формування миротворчої діяльності ООН, розвитку ідейного і правового обґрунтування діяльності на основі історії миротворчих операцій з середини 1940-х рр. до початку 1990-х рр. Проаналізувати процес формування та розвитку концепції миротворчих операцій ООН і її практичної реалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лідуючі позиції в дослідженні миротворчої діяльності в цілому займають дослідники таких країн як США, Канада і Велика Британія. Теоретичною базою для розуміння еволюції миротворчої діяльності під час Холодної війни значною мірою служать праці таких вчених, як Д. Джетт (Dennis, 1998), В. Дурч (William, 1993), А. Фетхерстон (Fetherston, 1994), І. Ріх'є (Rikhye, 1974), П. Діль (Paul, 2008), А. Аренд (Anthony, 1993), Д. Вайнхаус (Wainhouse, 1966).

Дослідження проведено на основі великого комплексу документів Секретаріату ООН з Архіву ООН. Саме архівні матеріали дозволяють проаналізувати значення миротворчих механізмів під час Холодної війни і динаміки взаємин ООН. У статті також використовуються записи інтерв'ю, які є частиною проекту Усної історії ООН.

Виклад основного матеріалу. Історія миротворчої діяльності включає періоди швидкого зростання активності та інертності. Генрі Вайзмен виокремив 5 періодів у становленні миротворчої діяльності:

Період зародження, 1946–1956 рр.

Асертивний період, 1956–1967 рр.

Сплячий період, 1967–1973 рр.

Період відродження, 1973–1978 рр.

Період захисту, 1978–1985 рр. (Dennis, 1998: 400).

Цей список доповнив Бетс Фетерстон, котрий виокремив шостий період:

Період розширення, 1988–1993 рр. (Fetherston, 1994).

Також можна додати сьомий період, за Деннісом Джеттом:

Період скорочення, 1993–2000 рр. (Dennis, 1998: 41). (Гранична дата 2000 рік, оскільки даний період запропонував Денніс Джетт у книзі “Чому миротворчість зазнає невдач”, яка вийшла у 2000 р.)

З початком ХХІ ст. кількість миротворців збільшилась, зріс невійськовий компонент у миротворчих контингентах, також можна відзначити збільшення кількості жінок, які задіяні у миротворчій діяльності. Відбулися зміни в методах, зокрема, можна говорити про миротворчі операції нового покоління. Миротворці створюють стабільне і безпечне середовище для забезпечення безпеки і поваги до прав людини. В ХХІ ст. до завдань миротворчої діяльності відноситься не лише призупинення конфлікту і підтримка миру, миротворці продовжують роботу після закінчення конфлікту, впроваджують нові інститути, сприяють

політичному процесу створення легітимних інституцій управління. Створюються умови для безпечного пересування людей та гуманітарної допомоги, організовують захист цивільного населення. На нашу думку, період, який почався з початку XXI ст., можна назвати часом переосмислення або періодом реформування.

На початку 1940–1950 рр. мали місце кілька миротворчих операцій наглядового характеру, це: збір інформації, моніторинг виконання мирних договорів, виступ в ролі посередника між конфлікуючими сторонами.

Перші миротворчі місії, які мали місце, не містили в своїй назві “миротворчі” (Dennis, 1998: 42): Організація Об’єднаних Націй для спостереження за виконанням умов перемир’я (UNTSO, United Nations Truce Supervision Organization) в Ізраїлі, Група військових спостерігачів ООН в Індії та Пакистані (UNMOGIP, United Nations Military Observer Group in India and Pakistan) в Кашмірі, Спеціальний комітет Організації Об’єднаних Націй на Балканах (UNSCOB, United Nations Special Committee on the Balkans). Важливість цих місій полягала в тому, що вони підготували ресурс для майбутніх миротворчих операцій.

Спеціальний комітет Організації Об’єднаних Націй на Балканах був першою місією в 1947 р. для моніторингу та розслідування претензій, які подала Греція щодо підтримки Албанією, Болгарією та Югославією повстанців-комуністів у Греції, у яких було на меті скинути уряд (Ingunn: 29). 3 грудня 1946 р. грецький уряд поскаржився Раді Безпеки ООН про втручання її північних сусідів у національні справи Греції. Рада Безпеки прийняла резолюцію з врегулювання конфлікту і 2 травня 1946 р. створена комісія (Комісія з розслідування) для розслідування порушень (UN ODS, S/339). Вона підтвердила, що Югославія, Болгарія та Албанія підтримують партизанський рух в Греції (UN ODS, S/360(VOL.I): 106–107). З резолюцією 109 від 21 жовтня 1947 р. Генеральна Асамблея заснувала Спеціальний комітет Організації Об’єднаних Націй на Балканах (UNSCOB), який діяв до 1951 р. (UNSCOB). Вперше ООН створила орган, який мав стежити за ситуацією вздовж кордону, механізм роботи комісії ліг в основу моніторингових місій.

Друга операція з моніторинговим характером організована в Індонезії. Індонезія заявила про незалежність від Нідерландів. 25–26 серпня 1947 р. були прийняті три резолюції щодо врегулювання конфлікту: створювалася комісія спостерігачів, надавалася допомога в політичному врегулюванні конфлікту у вигляді комітету Добрих послуг, закликали до миру (UN ODS, S/RES/30), але конфлікт так і не був призупинений. В 1949 році прийнята нова резолюція, в якій визнавалася незалежність Індонезії і комітет Добрих послуг трансформувася в Комісію ООН в Індонезії (UNCI, United Nations Commission for Indonesia) (UN ODS, S/RES/67). Місія допомогла стабілізувати ситуацію і забезпечила передачу спірних територій Індонезії.

Більшість дослідників не вважають місії на Балканах і в Індонезії першими миротворчими. Це мотивується тим, що спостерігачі функціонували під егідою дипломатичних місій і не перебували в підпорядкуванні Генерального Секретаря, носили лише споглядальний характер (Запарий, 2005). Основні принципи проведення миротворчих операцій були закладені під час проведення місій на Близькому Сході та на індо-пакистанському кордоні.

Перша миротворча операція на Близькому Сході мала назву Орган ООН зі спостереження за виконанням умов перемир’я (UNTSO, United Nations Truce Supervision Organization) і набрала чинності з 1948 р. Місія проводила спостереження за режимом припинення вогню. Попередньо, в травні 1947 р. Генеральна Асамблея заснувала спеціальну комісію з питань Палестини, яка мала проводити розслідування з метою усунення конфлікту (UN ODS,

A/RES/106(S-1). Вже в листопаді 1947 р. комісія запропонувала план з утворення двох держав на території Палестини, створювалася комісія, яка мала контролювати цей процес (UN ODS, A/RES/181), але вже в грудні 1947 р. почалися військові зіткнення між арабським і єврейським населенням. З наближенням закінчення мандату Великої Британії стан продовжував погіршуватися. 23 квітня 1948 р. Рада Безпеки заснувала комісію з перемир'я для Палестини (UN ODS, S/RES/48). Для запобігання конфлікту за день до закінчення мандату Великої Британії, 14 травня 1947 р. була заснована посада посередника ООН в Палестині, на яку був призначений Фольке Бернадот, президент Червоного Хреста в Швеції, представником Генерального Секретаря при посереднику ООН став Ральф Банч (UN ODS, A/RES/186). Зіткнення продовжувалися і Рада Безпеки 29 травня 1948 р. прийняла резолюцію, яка офіційно поклала початок миротворчим операціям. Вводилися спостерігачі, які передавалися в розпорядження посередника ООН в Палестині та Комісії зі спостереження за перемир'ям. З часом посада посередника ООН в Палестині ліквідувалася (UN ODS, S/RES/72). Орган ООН зі спостереження за виконанням умов перемир'я (UNTSO) еволюціонував від військових спостерігачів, які діяли через посередника ООН, до самостійного існування. Основна місія миротворців полягала у спостереженні за виконанням припинення вогню. Операція стала своєрідною “кузницею кадрів” для майбутніх миротворчих операцій. Були розроблені принципи, які є основою всіх миротворчих операцій (Запарий, 2005: 41). Вважається, що названа операція є першою миротворчою місією, оскільки місія в Греції була досить обмеженою. Після переможної війни Ізраїлю в 1949 р. миротворча операція зазнала певних змін: передбачалося надання допомоги з обміну полонених, нагляд за демілітаризованими зонами.

Наступною миротворчою операцією є Група військових спостерігачів ООН в Індії та Пакистані (UNMOGIP, United Nations Military Observer Group in India and Pakistan), яка почалася в січні 1949 р. і також діє до сьогодні. Попередньо Комісія ООН в Індії та Пакистані була заснована 20 січня 1948 р. і мала здійснювати набір військових спостерігачів (UN ODS, S/RES/39). У січні 1949 р. обговорений план операції і почалося її розгортання (Wainhouse, 1966: 363). Операція мала забезпечувати режим припинення вогню між Індією та Пакистаном, осередком вогнища став Кашмір. Рада Безпеки ООН почала отримувати скарги від Індії, що Пакистан загрожує міжнародній безпеці своїм вторгненням в Кашмір, Пакистан стверджував, що приєднання Кашміру до Індії було незаконним і потрібно провести голосування. Це призвело до військових дій, у відповідь на які створена Група військових спостерігачів ООН в Індії та Пакистані (UNMOGIP), для посередництва між двома державами.

Важливість операцій 1946–1956 рр. полягала в тому, що вони підготували ресурс для подальших миротворчих операцій. Головними функціями цих місій був збір інформації і спостереження за виконанням рішень Ради Безпеки. Для вирішення конфліктів спочатку створювалася комісія для врегулювання ситуації і збору інформації, набирався військовий персонал, далі надавався мандат для посередництва між конфліктуючими сторонами. Найважливішою характеристикою даних місій є обмеженість функцій спостерігачів, які зводилися до реєстрації і розслідування подій. Діяльність миротворців була відокремленою від процесу політичного врегулювання, хоча сама присутність спостерігачів вела до зниження інтенсивності конфлікту. Наступною важливою характеристикою можна назвати обмеженість масштабів присутності (кількість спостерігачів змінювалася від декількох десятків до декількох сотень). Обмежений контингент військових спостерігачів з різних країн не міг порушити баланс й розстановку сил в зоні конфлікту.

У біполярному протистоянні між СРСР та США Рада Безпеки не могла виконувати свої функції з повною ефективністю, місії обмежувалися суто споглядальним характером, до причин такого стану можна віднести позиції деяких країн-учасниць, які ратували за збереження статус-кво, використовуючи право на вето, в результаті постійно велися спроби наділити Генеральну Асамблею ширшими правами, ніж Раду Безпеки, у врегулюванні конфліктів. Така спроба була прийнята під час конфлікту в Кореї. У 1947 р. для врегулювання ситуації створена Тимчасова Комісія ООН в Кореї (UNTCOK, United Nations Temporary Commission on Korea) на підставі доповіді про напад військ Північної Кореї на Південну Корею. Прийняти таке рішення вдалося через відсутність представника СРСР в Раді Безпеки (Запарий, 2005: 53). 25 червня 1950 р. Рада Безпеки схвалила резолюцію, яка закликала Північну Корею відвести війська за 38 паралель (UN ODS, S/RES/82 (1950)). Для закріплення прецеденту і збереження можливості ініціювати подібні акції США висунули проект резолюції, який пізніше отримав назву “Єдність на користь миру”. Передбачалася система заходів, яка дозволяла Генеральній Асамблеї діяти, якщо механізм Ради Безпеки буде заблокований застосуванням вето. Згідно з документом Асамблея наділялася правом скликанням надзвичайної сесії протягом 24 годин. Проект резолюції “Єдність на користь миру” отримав схвалення Асамблеї 3 листопада 1950 р. Резолюція закріплювала за Генеральною Асамблеєю право виносити рішення з проблем загрози миру й актів агресії у випадках, коли Рада Безпеки не в змозі виконати свої функції самостійно (UN ODS, A/RES/377(V)). Резолюція створила механізм, що дозволяє Асамблеї приймати рішення в сфері підтримки миру, якщо Рада Безпеки буде заблокованою рішенням вето.

Можна вважати, що розвиток і виникнення миротворчих місій пов’язані з метою врегулювання нових конфліктів під час Холодної війни. Такий формат операцій був спроектований, в першу чергу, як засіб обмеженої дії на конфлікт у відповідь на неспроможність системи колективної безпеки виконувати свої функції. Ці місії здійснювали контролюючу функцію при виникненні конфліктних ситуацій. Перші місії не мали повного контролю над територією, де проходила операція, вони виконували функцію буфера між сторонами конфлікту. Перші місії мали ряд обмежених функцій, які зводилися до реєстрації порушень і їх розслідування, виконання цих завдань було відокремлене від політичного урегулювання, що унеможливлювало усунення конфлікту. Створення місій давало можливість ООН збільшувати потенціал та нарощувати силу.

Наступні миротворчі місії мали місце у зв’язку з відновленням конфліктів на Середньому Сході. В 1956–1967 рр. розпочали діяльність 8 миротворчих місій, 4 з них мали споглядальний характер: Група ООН зі спостереження у Лівані (UNOGIL, United Nations Observer Group in Lebanon), Місія ООН зі спостереження у Ємені (UNYOM, United Nations Yemen Observation Mission), Місія представника Генерального Секретаря в Домініканській Республіці (DOMREP, Mission of the Representative of the Secretary-General in the Dominican Republic), Індо-Пакистанська місія ООН зі спостереження (UNIPOM, United Nations India-Pakistan Observation Mission), інша половина мали ширші права: Надзвичайні збройні сили ООН-1 (UNEF I, First United Nations Emergency Force), Операція ООН в Конго (ONUC, United Nations Operation in the Congo), Сили безпеки ООН у Західній Новій Гвінеї (UNSF, United Nations Security Force in West New Guinea), Збройні сили ООН з підтримання миру на Кіпрі (UNFICYP, United Nations Peacekeeping Force in Cyprus).

Конфлікт між Ізраїлем і Єгиптом продовжував наростати, особливо після 26 липня 1956 р., коли Г. А. Насер заявив про націоналізацію Суецького каналу.

Для того, щоб зберегти вплив Велика Британія і Франція, без погодження ООН, розпочали концентрацію військових сил в регіоні, а вже 29 жовтня 1956 р. Ізраїль за підтримки Великої Британії та Франції розпочав військові дії (Румянцев, 2000: 17). Це був прецедент, оскільки вперше ООН зіткнулася з фактом застосування сили членами Ради Безпеки. Проекти резолюцій, які представлені на Раді Безпеки для подолання конфлікту були відхилені Францією та Великою Британією, які застосували право вето. Таким чином, питання перенесли на розгляд Асамблеї згідно резолюції “Єдність на користь миру”. Асамблея спочатку прийняла резолюцію 997, яка закликала припинити вогонь для відновлення роботи каналу, через два дні прийнята резолюція 998, яка наділяла Генерального секретаря повноваженнями надати план створення надзвичайних міжнародних сил ООН, також прийнята резолюція 999, яка ставила Генерального секретаря головною особою, котра мала відповідати за припинення вогню (UN ODS, A/RES/998(ES-I)). Поступово відбувається збільшення ролі Генерального секретаря.

6 листопада 1956 р., Генеральний секретар Даг Гаммаршельд представив план створення Надзвичайних збройних Сил ООН (UNEF I), які мали займатися миротворчою діяльністю (UN ODS, A/3302). Варто зазначити, що сили виконували більше функцій, ніж просто спостерігали і збирали інформацію, але це не були повністю боездатні частини. Юридично структура оформлена 7 листопада 1956 р. із прийняттям 1001 резолюції. Англо-французькі війська виведені з території Єгипту 22 листопада 1956 р., а з квітня 1957 р. відновилося судноплавство. Таким чином, завдання Надзвичайних збройних Сил ООН (UNEF I), яке полягало в забезпеченні виведення військ було виконано. Порівняно з минулим періодом миротворча діяльність отримала ширші повноваження і збільшилася кількість особового складу порівняно з моніторинговими місіями. Тепер Генеральний секретар здійснював загальне керівництво операцією.

Досвід, здобутий під час Суецької кризи, намагалися застосувати в Лівані та Йорданії. Основним дестабілізуючим фактором було протистояння християнських та мусульманських общин. Рада Безпеки 11 червня 1958 р. сформувала Групу ООН зі спостереження у Лівані (UNOGIL), яка мала слідкувати за нелегальним перевезенням озброєння [UN ODS, S/RES/128]. Операція не отримала таких широких повноважень, як Надзвичайні збройні Сили ООН (UNEF I) і діяла в рамках 6 статті Статуту ООН, тобто, без застосування сили. Сам конфлікт мав дещо штучний характер. Підтвердженням цього є інтерв'ю, яке надав в 1984 р. президент Еквадору 1948–1952 рр. та Генеральний Секретар ООН 1968–1975 рр. Гало Пласа, який у 1958 р. був посередником у розв'язанні конфлікту у Лівані. В ньому йшлося про те, що президент Каміль Шамун домігся присутності ООН з політичних міркувань (UN Oral History Galo Plaza, 1984: 2–3). Скоро ситуація нормалізувалася і 9 грудня 1958 р. місія припинила існування. В ході місії на Близькому Сході проявилась тенденція до посилення ролі ООН та розширення повноважень Генерального секретаря.

Ці тенденції були відчутні під час проведення операції ООН в Конго. В 1960 р. Конго отримало незалежність і одразу зіткнулася з певними труднощами. Бельгія заявила про підтримку багатой на природні ресурси провінції Катанга. Прем'єр-міністр Конго Патріс Лумумба оцінив це як ворожий акт і звернувся до ООН для військової підтримки з метою запобігання військової інтервенції з Бельгійської сторони (UN ODS, S/4382). 14 липня 1960 р. Рада Безпеки прийняла резолюцію, яка стала початком Операції ООН в Конго (ONUC). Перелік обов'язків був розширений порівняно з минулими операціями: захист територіальної цілісності, запобігання громадянської війни, забезпечення виведення іноземних військових формувань. Це перша місія, яка проводилася в умовах громадянської війни. Місія зазнавала певних труднощів, загалом через

бажання Патріса Лумумби, щоб сили ООН були передані в розпорядження Конго для ліквідації незалежності Катанги (UN Oral History Sture Linner, 1990: 23), проте місія мала чітке завдання – вивести Бельгійські війська з країни. В результаті Патріс Лумумба звернувся до СРСР за допомогою, в результаті чого ситуація напружилася. Вогнище Холодної війни поширилося на Африку. Жозеф Касабубу, президент Конго, заручившись підтримкою генерала Сесе Мобуту, заявив про розпуснення уряду на чолі з Патрісом Лумумбу. Громадянська війна розпочалося з новою силою. Перед ООН постала проблема, яка влада є легітимною і кого слід підтримувати. СРСР постійно заявляв про спроби США за допомогою ООН встановити свій колоніальний лад (Запарий, 2005: 78). У такій ситуації Рада Безпеки проявила себе недієздатною і скликала сесія Асамблеї ООН (UN ODS, S/4526). Було прийняте рішення на продовження миротворчої операції.

З вбивством Патріса Лумумби в січні 1961 р. стосунки між СРСР та ООН погіршилися. Постала потреба в переформатуванні місії, відповідно 21 лютого 1961 р. Рада Безпеки видала резолюцію, яка мала негайно запобігти громадянській війні: ООН відмовлялася від принципу невтручання, дозволялося застосовувати зброю (UN ODS, S/RES/161). Ситуація продовжувала загострюватися. 17 вересня 1961 р. загинув Генеральний секретар ООН Даг Гаммаршельд в авіакатастрофі, коли летів на переговори з президентом Катанги Моїзом Чомбе. На сьогодні немає остаточної версії катастрофи, висувалися безліч версій, серед яких і обстріл літака, розслідування ведеться до сьогоднішнього дня. 24 грудня 2017 р. Генеральна Асамблея прийняла резолюцію про необхідність проведення додаткового розслідування обставин загибелі (UN ODS, S/11052). До загострення ситуації призвела військова операція в Елізабетвілі, столиці Катанги. Приводом до проведення операції була резолюція 169, прийнята 24 листопада 1961 р., яка відкидала претензії Катанги на незалежність і зобов'язувала Операцію ООН в Конго (ONUC) надати підтримку центральному уряду Конго (UN ODS, S/RES/339). Організована операція “Unokat”, з метою захоплення стратегічних позицій довкола Елізабетвіля. В результаті сили ООН та армія Катанги зіткнулися в боях (UN ODS, S/11052: 57–58). До січня 1963 р. сили ООН встановили контроль над провінцією Катанга, тобто, тільки після 3 років присутності Операції ООН в Конго (ONUC). В червні 1964 р. миротворці виведені з Конго.

Під час операції в Конго вперше застосована сила в ході миротворчої місії, миротворчі сили стали засобом примусу до миру, це була реалізація миротворчої діяльності в умовах громадянської війни.

Ще одна миротворча місія мала місце в Західній Новій Гвінеї через конфлікт між Нідерландами на Індонезією. В 1950 р. Нідерланди анексували ЗНГ, створивши там Нідерландську Нову Гвінею. В 1961 р. Індонезія направила на острів свій десант, погрожуючи повномасштабним вторгненням. ООН розпочала роботу з деескалації конфлікту. США виступили посередником у конфлікті, це призвело до підписання Нью-Йоркської угоди у вересні 1962 р. Угода передбачала, що ООН візьме під свій контроль територію. Генеральна Асамблея схвалила угоду 21 вересня 1962 р. в резолюції 1752 (UN ODS, A/RES/3101). Протекторат отримав назву “Тимчасова виконавча влада ООН”. Адміністрація ООН мала повноваження доти, поки влада не перейде від Нідерландів до Індонезії, передбачалося, що ООН проведе на цій території референдум, який має показати, чи хочуть жителі ЗНГ перейти до Індонезії (UN ODS, S/RES/350: 55–63). Операція постала прецедентом, оскільки Рада Безпеки не приймала участь в розробці мандату для підтримки миру. Затвердження операції пройшло без формального прийняття її Радою Безпеки. Фактично, залучення ООН забезпечило мирний перехід повноважень над територією від однієї держави до

іншої. Діяльність Тимчасової виконавчої влади ООН стала першим досвідом ООН адміністративної відповідальності за будь-яку територію.

Значні зміни в концепції миротворчості відбулися під час проведення миротворчої діяльності на Кіпрі. В 1963 р. розпочалася громадянська війна на Кіпрі між турецькою і грецькою общинами з приводу приєднання Кіпру до Греції. 4 березня 1964 р. Рада Безпеки прийняла резолюцію, згідно якої створювалися Збройні сили ООН з підтримання миру на Кіпрі (UNFICYP). Миротворці слідували за безперешкодним пересуванням дорогами і містами, підтримували закономірний порядок, знищували незаконні укріплення, а найпомітнішою особливістю місії було те, що миротворці виконували поліцейські функції. Незважаючи на те, що миротворцям вдалося не допустити масштабних зіткнень, місія не мала великих успіхів у врегулюванні політичної атмосфери, реальних політичних змін не відбулося.

Особливості цих місій полягали в тому, що вперше ООН взяла на себе тимчасове управління над територіями. Були створені підрозділи цивільної поліції, які брали безпосередню участь в громадянській війні. Миротворцям дозволили носити зброю. В цей період були розроблені основні принципи миротворчих операцій:

Миротворча місія мала місце лише за обопільною згодою двох сторін.

Сила могла бути застосована лише при самообороні.

Миротворці – це війська, добровільно оформлені нейтральними державами.

Безсторонність.

Місія має здійснюватися під постійним контролем Генерального секретаря (Dennis, 1998: 45).

Вільям Дерч у праці “Еволюція миротворчості ООН: приклади та порівняльний аналіз” визначає основні умови, коли миротворча місія має мати місце і який шанс, що вона буде успішною:

Обопільна згода двох сторін.

Зміна цілей з “перемога, незважаючи ні на що” на “врятувати щось”.

Підтримка Великих держав (William, 1993: 12).

Саме ці миротворчі місії показали, що без належного політичного врегулювання неможливо ліквідувати причини конфлікту. Миротворчі операції розцінювалися як політичний інструмент впливу. В цей період миротворчі операції використовувалися західними державами для захисту своїх інтересів. Ці місії були засобом збереження стабільності в стратегічних регіонах. Відбулася еволюція від спостереження за конфліктом до виконання поліцейських функцій та надання гуманітарної допомоги. Проте, беручи до уваги тривалість цих конфліктів, виникає висновок, що основна мета цих миротворчих місій полягала в замороженні конфлікту і збереженні статус-кво.

Після заворушень у Конго в 1960–1964 рр. миротворчі місії призупинилися на 7 років і не через відсутність конфліктів, а через гіркий досвід Операції ООН в Конго (ONUC). В 1967 р. ООН була вимушена призупинити Надзвичайні збройні сили ООН-1 (UNEF-1) через зміну зовнішньополітичного курсу Єгипту. Єгипетське командування у зв'язку із загостренням відносин з Ізраїлем почало сконцентровувати збройні сили на Синайському півострові. Єгипет вимагав виведення миротворців із своєї території. Організація не могла проти волі суверенної держави зберігати присутність міжнародних сил. Вивід миротворців відбувався з 29 травня до 13 червня 1967 р. Деякі частини миротворців в період шестиденної війни потрапили в район бойових дій в околицях Гази, в результаті чого загинули 15 військовослужбовців ООН (Запарий, 2005: 90). Авторитет ООН був значно підірваний, на думку громадськості, через нездатність запобігти відновленню конфлікту на Близькому Сході. Також до причин “сплячки”, як вважає Генрі Вайзман, можна віднести створення і діяльність Організації

Африканської Єдності, яка здійснювала свої заходи безпеки (Henry, 1987: 289). За Індаром Джит Рікхе, причиною цієї пасивності є ситуація між супердержавами, яка перешкоджала реальному прогресу в розробці нових концепцій миротворчості (Rikhye, 1974: 5).

З 1973 р. миротворчі місії відновлюють діяльність у зв'язку з ескалацією конфлікту на Середньому сході: Надзвичайні збройні сили ООН-2 (UNEF II), Зона Сил ООН з нагляду за роз'єднанням (UNDOF), Тимчасові сили ООН в Лівані (UNIFIL). Миротворча діяльність в цей період підтримувалася великими державами, зокрема США і СРСР, які були в цьому зацікавлені. Для США – це спосіб забезпечення безпеки Ізраїлю, а для СРСР – зменшити ціну поразки для своїх арабських союзників (Dennis, 1998: 49). Нафтова криза 1973 р. і невдачі Єгипетської армії змусили США і СРСР активізувати діяльність з метою вирішення конфлікту. 23 жовтня 1973 р. прийнята резолюція, за якою Рада Безпеки уповноважувала Генерального Секретаря організувати моніторингову місію в регіоні (UN ODS, S/RES/339). 25 жовтня 1973 р. Рада Безпеки схвалила резолюцію яка поклала початок Надзвичайним збройним силам ООН-2 (UNEF II) (UN ODS, S/PV.1750). Рада Безпеки мала приймати рішення, які визначали мандат місії, а Генеральний Секретар зобов'язаний зберігати постійний контроль над проведенням операції. Місія повинна здійснювати контроль над ситуацією, запобігати зіткненню сторін (UN ODS, S/11052). Таким чином, Надзвичайні збройні сили ООН-2 (UNEF II) принципово не відрізнялися від моделі Надзвичайних збройних сил ООН-1 (UNEF I). Основні зміни стосувалися визнання пріоритету Ради Безпеки у визначенні функцій і термінів дії миротворчих сил. Важливе значення для розвитку миротворчої діяльності мало питання фінансування. 11 грудня 1973 р. Генеральна Асамблея прийняла резолюцію, яка визначала основні принципи фінансування майбутніх миротворчих операцій. Всі держави ООН поділялися на 4 групи. Вони виділялися відповідно до економічних показників, кожна з яких вносила певний відсоток від витрат. Так, країни групи А оплачували – 63,15 %; групи В – 34,78 %; групи С – 2,02 %; групи D – 0,05 % (UN ODS, A/RES/3101).

Надзвичайні збройні сили ООН-2 (UNEF II) стали моделлю для наступних операцій з підтримки миру, заснованих на Близькому Сході, перш за все, для Зони Сил ООН з нагляду за роз'єднанням (UNDOF), місія, яка була створена за аналогією Надзвичайних збройних сил ООН-2 (UNEF II), але для деескалації конфлікту між Ізраїлем та Сирією. Резолюція була прийнята 31 травня 1974 р. [UN ODS, S/RES/350]. Операція виконувала функції моніторингу за дотриманням миру, патрулювала межу розділення, проводилися інспекції. В рамках формату операцій з підтримки миру, визначеного ООН в 1973 р., була здійснена операція з підтримання миру в Лівані в 1978 р. (UNIFIL), яка принципово не відрізнялася від Надзвичайних збройних сил ООН-2 (UNEF II). У цей період сформувався формат миротворчої діяльності, в основу якого увійшли принципи розроблені в 1940–1950-х рр.: розділення конфлікуючих сторін, згода сторін на проведення операції, заборона застосування сили, окрім самооборони. Всі місії діяли в компетенції VI розділу Статуту ООН. ООН намагалася створити передумови політичного врегулювання конфлікту, мінімізували втручання великих держав.

У 80-х рр. XX ст. миротворча діяльність знову йде на спад. Коли Ізраїль в 1982 р. розпочав Ліванську війну, миротворчі сили, які розпочали свій мандат з 1978 р. мало що могли зробити для запобігання кровопролиття. Миротворчі місії в цей період були обмежені підтримкою поточних операцій: Орган ООН зі спостереження за виконанням умов перемир'я (UNTSO), Зона Сил ООН з нагляду за роз'єднанням (UNDOF), Тимчасові сили ООН в Лівані (UNIFIL).

Із закінченням Холодної війни миротворча діяльність розпочала активність з новими силами. На це вплинуло кілька факторів, які визначив Денніс Джетт (Dennis, 1998: 50).

Із закінченням Холодної війни СРСР та США більше не використовували ООН для своїх дебатів і для блокування рішень.

Зміна природи і кількості конфліктів. Війни можуть вестися не проти окремих держав в цілшому значенні, а з окремими групами людей, організаціями. Поряд з міждержавними конфліктами постало багато внутрішніх конфліктів. Збільшується число жертв серед цивільного населення. Цивільні особи, а не солдати, стають тактичними цілями.

Миротворство стало затребуванішим, бажаним, чим можна завдячувати розвитку інформаційного кола, швидкістю передачі інформації, тобто завдяки ефекту CNN, де світ перетворився на “глобальне село” (Marshall, 2011).

Висновки. Миротворча діяльність є однією з найяскравіших і суперечливих сторінок історії. Із заснуванням перших миротворчих місій, основні методи, принципи та механізми пройшли тривалий та суперечливий розвиток. З часу появи Статуту ООН еволюція концепції миротворчої діяльності розвивалася на основі інтерпретації положень Статуту, оскільки операції з підтримки миру не були прямо в ньому прописані. Аналізуючи діяльність ООН варто зазначити, що миротворчі операції мали за мету ізолювати конфлікти на регіональному рівні й не допустити зіткнення великих держав. Операції є важливим інструментом міжнародної дипломатії. На основі джерел нам вдалося виділити основні етапи еволюції миротворчої діяльності в період з середини 1940-х рр. до початку 1990-х рр. Виникнення і розвиток обумовлені необхідністю розробки нових методів врегулювання конфліктів в умовах Холодної війни. Становлення концепції миротворства проходило в умовах політичної та ідеологічної боротьби, проте ООН могла проводити гнучку політику в змінних умовах у зв’язку з відсутністю чіткої послідовності.

Досвід миротворчої діяльності свідчить про те, що в умовах Холодної війни принципи колективної безпеки втілити в життя повністю не вдалося. Порівняльний аналіз показує, що початковий період ознаменувався ефективними кроками. В період ескалації Холодної війни результативність дій ООН помітно падає. Ефективність зусиль ООН значно знизилася на початку 60-х рр., проте підвищилася наприкінці десятиліття. Протягом 70-х і 80-х рр. ефективність падає до найнижчого рівня. З другої половини 80-х рр. результативність діяльності ООН з урегулювання конфліктів зростає.

Варто пам’ятати, що миротворчі місії – це не панацея, велика увагу, в першу чергу, повинна приділятися превентивній дипломатії, успішне вирішення конфлікту – це його запобігання, проте в даному контексті ООН часто виступала в ролі головного пожежника і загасити полум’я було доволі важко. Також варто зауважити, що на розгляд ООН потрапляли доволі масштабні конфлікти, де переговори були безсилі. Зважаючи на ці обставини, потрібно критично підходити до оцінки миротворчої діяльності. Досвід показує, що переважна більшість операцій ООН організувалася в умовах конфлікту, який уже вибухнув. Це породжувало поспішність з відповідними негативними наслідками в справі здійснення операції. Один з висновків полягає в тому що військові операції як правило були успішними, але ця успішність не обов’язково означала розв’язання самих конфліктів. Успішними є місії із збиранням фактів, спостереження і посередництва, проте виникає питання про ефективність такої діяльності.

Причиною конфлікту є зіткнення протилежних інтересів, миротворчі місії – це лише крок до загальної стабілізації. Мета миротворчої діяльності полягає в тому, щоб не допустити сторонам застосовувати насильницькі засоби,

створюючи, таким чином, передумови до загального врегулювання. Ці операції стримували прагнення сторін застосовувати військову силу для вирішення конфлікту і змушували шукати інші шляхи вирішення проблеми.

Список використаних джерел

Запарий, 2005 – Запарий Ю. Миротворческие операции ООН: эволюция концепции и ее реализация (середина 40-х - начало 70-х гг. XX в.). Екатеринбург: Уральский федеральный университет. 2005. 178 с.

Румянцев, 2000 – Румянцев В. Политика американского правительства Д. Эйзенхауэра в связи с Суэцким кризисом, 1956-1957 гг. Томск: Томский государственный университет. 2000. 241 с.

Dennis, 1998 – Dennis J. Why Peacekeeping Fails. Lima: University of the Witwatersrand, Johannesburg. 1998. 358 p.

Fetherston, 1994 – Fetherston B. Towards a Theory of United Nations Peacekeeping. New York: St. Martin's Press. 1994. 295 p.

Henry, 1987 – Henry W. The United Nations and the Maintenance of International Peace and Security. Dordrecht: Martinus Nijhoff. 1987. 452 p.

Ingunn, 2012 – Ingunn H. United Nations Peacekeeping Evolution, principles and the applicable norms. URL: https://skemman.is/bitstream/1946/11173/4/Ingunn_Meistararitger%C3%B0.pdf

Marshall, 2011 – Marshall M. The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man. Toronto: University of Toronto Press. 2011. 331 p.

Rikhye, 1974 – Rikhye J. The Thin Blue Line. New Haven: Yale University Press. 1974. 353 p.

UN Official Document System. A/3302 // Архів ООН.

UN Official Document System. A/RES/106(S-1) // Архів ООН.

UN Official Document System. A/RES/181 // Архів ООН.

UN Official Document System. A/RES/186 // Архів ООН.

UN Official Document System. A/RES/3101 // Архів ООН.

UN Official Document System. A/RES/377(V) // Архів ООН.

UN Official Document System. A/RES/998(ES-I) // Архів ООН.

UN Official Document System. S/11052 // Архів ООН.

UN Official Document System. S/339 // Архів ООН.

UN Official Document System. S/360(VOL.I) // Архів ООН.

UN Official Document System. S/4382 // Архів ООН.

UN Official Document System. S/4526 // Архів ООН.

UN Official Document System. S/PV.1750 // Архів ООН.

UN Official Document System. S/RES/128 // Архів ООН.

UN Official Document System. S/RES/161 // Архів ООН.

UN Official Document System. S/RES/30 // Архів ООН.

UN Official Document System. S/RES/339 // Архів ООН.

UN Official Document System. S/RES/350 // Архів ООН.

UN Official Document System. S/RES/39 // Архів ООН.

UN Official Document System. S/RES/48 // Архів ООН.

UN Official Document System. S/RES/67 // Архів ООН.

UN Official Document System. S/RES/72 // Архів ООН.

UN Official Document System. S/RES/82(1950) // Архів ООН.

United Nations Oral History Project. President Galo Plaza Lasso, 28 March 1984. URL: <http://repository.un.org/bitstream/handle/11176/89710/PlazaLasso28Mar84TRANS.pdf?sequence=3&isAllowed=y>.

United Nations Oral History Project. Sture Linner, 8 November 1990. URL: <http://repository.un.org/bitstream/handle/11176/89726/Linner8Nov90TRANS.pdf?sequence=3&isAllowed=y>.

United Nations Special Committee on the Balkans (UNSCOB). URL: <https://english.defensie.nl/topics/historical-missions/mission-overview/1947/united-nations-special-committee-on-the-balkans-unscoob>.

Wainhouse, 1966 – Wainhouse W. International Peace Observation: A History and Forecast. London: The Johns Hopkins Press. 1966. 690 p.

William, 1993 – William D. The Evolution of UN Peacekeeping: Case Studies and Comparative Analysis. New York: St. Martin's Press. 1993. 511 p.

References

- Zaparyi, 2005 – Zaparyi Y. Mirotvorcheskiye operatsii OON: evolyutsiya kontseptsii i yeye realizatsiya (seredina 40 - nachalo 70 gg. XX v.). Yekaterinburg: Uralskiy federalnyy universitet. 2005. 178 p. [in Russian].
- Rumyantsev, 2000 – Rumyantsev V. Politika amerikanskogo pravitelstva D. Eyzenkhouera v svyazi s Suetskim krizisom, 1956-1957 gg. Tomsk: Tomskiy gosudarstvennyy universitet. 2000. 241 p. [in Russian].
- Dennis, 1998 – Dennis J. Why Peacekeeping Fails. Lima: University of the Witwatersrand, Johannesburg. 1998. 358 p. [in English]
- Fetherston, 1994 – Fetherston B. Towards a Theory of United Nations Peacekeeping. New York: St. Martin's Press. 1994. 295 p. [in English]
- Henry, 1987 – Henry W. The United Nations and the Maintenance of International Peace and Security. Dordrecht: Martinus Nijhoff. 1987. 452 p. [in English]
- Ingunn, 2012 – Ingunn H. United Nations Peacekeeping Evolution, principles and the applicable norms. URL: https://skemman.is/bitstream/1946/11173/4/Ingunn_Meistararitger%C3%B0.pdf. [in English]
- Marshall, 2011 – Marshall M. The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man. Toronto: University of Toronto Press. 2011. 331 p. [in English]
- Rikhye, 1974 – Rikhye J. The Thin Blue Line. New Haven: Yale University Press. 1974. 353 p. [in English]
- UN Official Document System. A/3302 // Arkhiv OON. [in English]
- UN Official Document System. A/RES/106(S-1) // Arkhiv OON. [in English]
- UN Official Document System. A/RES/181 // Arkhiv OON. [in English]
- UN Official Document System. A/RES/186 // Arkhiv OON. [in English]
- UN Official Document System. A/RES/3101 // Arkhiv OON. [in English]
- UN Official Document System. A/RES/377(V) // Arkhiv OON. [in English]
- UN Official Document System. A/RES/998(ES-I) // Arkhiv OON. [in English]
- UN Official Document System. S/11052 // Arkhiv OON. [in English]
- UN Official Document System. S/339 // Arkhiv OON. [in English]
- UN Official Document System. S/360(VOL.I) // Arkhiv OON. [in English]
- UN Official Document System. S/4382 // Arkhiv OON. [in English]
- UN Official Document System. S/4526 // Arkhiv OON. [in English]
- UN Official Document System. S/PV.1750 // Arkhiv OON. [in English]
- UN Official Document System. S/RES/128 // Arkhiv OON. [in English]
- UN Official Document System. S/RES/161 // Arkhiv OON. [in English]
- UN Official Document System. S/RES/30 // Arkhiv OON. [in English]
- UN Official Document System. S/RES/339 // Arkhiv OON. [in English]
- UN Official Document System. S/RES/350 // Arkhiv OON. [in English]
- UN Official Document System. S/RES/39 // Arkhiv OON. [in English]
- UN Official Document System. S/RES/48 // Arkhiv OON. [in English]
- UN Official Document System. S/RES/67 // Arkhiv OON. [in English]
- UN Official Document System. S/RES/72 // Arkhiv OON. [in English]
- UN Official Document System. S/RES/82(1950) // Arkhiv OON. [in English]
- United Nations Oral History Project. President Galo Plaza Lasso, 28 March 1984. URL: <http://repository.un.org/bitstream/handle/11176/89710/PlazaLasso28Mar84TRANS.pdf?sequence=3&isAllowed=y>. [in English]
- United Nations Oral History Project. Sture Linner, 8 November 1990. URL: <http://repository.un.org/bitstream/handle/11176/89726/Linner8Nov90TRANS.pdf?sequence=3&isAllowed=y>. [in English]
- United Nations Special Committee on the Balkans (UNSCOB). URL: <https://english.defensie.nl/topics/historical-missions/mission-overview/1947/united-nations-special-committee-on-the-balkans-unscoob>. [in English]
- Wainhouse, 1966 – Wainhouse W. International Peace Observation: A History and Forecast. London: The Johns Hopkins Press. 1966. 690 p. [in English]
- William, 1993 – William D. The Evolution of UN Peacekeeping: Case Studies and Comparative Analysis. New York: St. Martin's Press. 1993. 511 p. [in English]

УДК 94(410)

DOI 10.25128/2225-3165.19.02.12

Denys Ivanov,

Postgraduate student,

Department of Transatlantic Research

The State Institution "Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine" (Ukraine)

deni.ivanov92@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2921-0880>**Денис Іванов**

Аспірант,

Відділ трансатлантичних досліджень,

Державна установа "Інститут всесвітньої історії

Національної Академії наук України" (Україна)

ПРОБЛЕМИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ В ПРОГРАМАХ БРИТАНСЬКИХ РЕГІОНАЛЬНИХ ПАРТІЙ (1992–2010)

Анотація. У статті розглядається специфіка зовнішньополітичного позиціонування регіональних партій Об'єднаного Королівства Великої Британії та Північної Ірландії. За умов історично обумовленого політичного домінування Англії на Британських островах, у кожному з етнонаціональних регіонів Об'єднаного Королівства сформувалися національні політичні рухи, зорієнтовані на захист інтересів місцевого населення відповідних автономних територій. Аналіз їх передвиборних маніфестів дозволяє дійти висновку, що процес "деволюції" (децентралізації влади) створив регіональним політичним рухам сприятливі можливості для політичного представництва інтересів населення самоврядних територій у складі Об'єднаного Королівства. Позиції регіональних партій позначені суттєвими особливостями. Шотландська національна партія зорієнтована на проголошення незалежності Шотландії та побудову її майбутньої зовнішньої політики на засадах пацифізму та нейтралітету. В Уельсі партія Плайд Камрі (Plaid Cymru) пропагувала ідею розширення повноважень валлійської автономії у складі Великої Британії, оскільки ідея незалежності не знайшла достатньої підтримки в місцевих виборців. Окремим питанням є зовнішньополітичне позиціонування партій Ольстеру, в якому місцеві політичні рухи католиків та протестантів намагаються знайти баланс між збереженням хиткого миру та захистом власних політичних інтересів. За таких обставин для всіх ольстерських партій зовнішньополітичне позиціонування було другорядним питанням і в загальних рисах повторювало зовнішньополітичну повістку загальнобританських партій з концепцією "Європи націй" в якості основи. Події, пов'язані з запланованим виходом Великої Британії з ЄС, актуалізували дослідження процесів формування зовнішньої політики європейських держав, включаючи позиції та вплив регіональних і міноритарних партій. В зв'язку з посиленням сепаратистських тенденцій у багатьох багатоскладових країнах перебіг взаємодії між владою державного центру та політичним представництвом етнічних меншин чималою мірою визначає ступінь міцності їхніх демократичних інституцій.

Ключові слова: Велика Британія, Шотландія, Уельс, Північна Ірландія, політичні програми, вибори, зовнішня політика.

FOREIGN POLICY ISSUES IN THE PROGRAMMES OF THE BRITISH REGIONAL PARTIES, 1992–2010

Summary. The article considers the specifics of the foreign political positioning of the regional parties of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland. Under the historically determined political dominance of England on the British Isles, national political movements have been formed in each of the ethnonational regions of the United Kingdom to protect the interests of the local population at the respective autonomous territories. Events related to the planned withdraw of Great Britain from the EU have actualized the study of the processes of foreign policy shaping in European states, including the positions and influence of regional and minority parties. The interaction between the central government and the political representatives of ethnic minorities largely determines the degree of strength of democratic institutions in circumstances of the increasing separatist tendencies in many multiethnic countries. The main thesis of the article is that the process of "devolution" (decentralization of power) created favorable opportunities for regional political movements for political representation of the population of self-governing territories in the United Kingdom.

The political position of every regional party is marked by unique features. The Scottish National Party is aimed at proclaiming of Scotland's independence and building its future foreign policy on the basis of pacifism and neutrality.

In Wales, the Plaid Cymru party promoted the idea of expanding the powers of Welsh autonomy in the United Kingdom, as the idea of independence did not find enough support from local voters.

A separate issue is the foreign policy positioning of the parties of Ulster, in which the local political movements of Catholics and Protestants seek to find a balance between preserving the shaky peace and protecting their own political interests. Under these circumstances, foreign policy positioning was a secondary issue for all Ulster's parties and in general terms repeated the foreign policy of the Conservative and the Labour parties with the concept of "Europe of Nations" as the basis.

The ideological specific of the regional parties stands out in the popularity of the left-wing and left-centrist ideas. The only exception is the popularity of right-wing populist Democratic Unionist party in Ulster.

The analysis of election manifestos suggests that the process of "devolution" (decentralization of power) created favorable opportunities for regional political movements for political representation of the population of self-governing territories in the United Kingdom. Every regional political party used this process to promote their unique political agenda. SNP had promoted idea of independence of Scotland, Plaid Cymru proposed expansion of the Welsh national autonomy and Ulster political parties had used problems of foreign policy to enforce their political position. After consideration of the proposed arguments we can conclude the correctness of the proposed thesis.

Keywords: Great Britain, Scotland, Wales, Northern Ireland, political manifestos, elections, foreign policy.

Постановка проблеми. Відносини між центром і регіонами традиційно вважаються важливим чинником внутрішньої політики багатоскладових країн. В Об'єднаному Королівстві Великої Британії та Північній Ірландії традиційно визнається наявність історичних регіонів і провінцій. В Шотландії та Уельсі поряд із "загальнобританськими" політичними партіями діють місцеві політичні партії, зорієнтовані на ексклюзивне представництво інтересів місцевих громад. У Північній Ірландії місцева партійно-політична система від самого початку створення в 1921 р. цієї адміністративно-територіальної одиниці мала власну унікальну специфіку.

У сучасному контексті перелічені території мають статус автономних регіонів та іноді визначаються як "внутрішні нації". При цьому в Об'єднаному Королівстві регіональні проблеми подекуди істотно впливають на політичні процеси, формування місцевої політичної повістки. Кожен з британських автономних регіонів має складний історичний досвід відносин з Англією, що накладає певний відбиток на стосунки з центральним урядом у Лондоні, особливо у випадку Північної Ірландії та, останнім часом, Шотландії.

Мета статті полягає в аналізі зовнішньополітичної програми британських регіональних партій в 1992–2010 рр. Виконання поставленої мети потребує вирішення наступних дослідницьких завдань:

- визначення специфічних особливостей регіональних партій Шотландії, Уельсу та Північної Ірландії;
- окреслення спільних тенденцій в еволюції зовнішньополітичних програм регіональних партій;
- відстежити еволюцію націоналістичних тенденцій в політичній ідеології регіональних партій.

Виклад основного матеріалу. В Шотландії продовжує посилюватися патріотичний сентимент, який проявляється у закликах Шотландської національної партії (Scottish National Party, ШНП) до виходу регіону зі складу Об'єднаного королівства. Шотландський референдум про незалежність 2014 р., на якому більшість його учасників проголосувала за збереження унії з Англією, начебто закриття питання про відокремлення, однак Брексіт (2016 р.) повернув цю проблему на порядок денний, оскільки більшість населення регіону проголосувала за збереження членства Великої Британії в ЄС.

В Уельсі існує валлійська націоналістична партія Плайд Камрі (Plaid Cymru, Партія Уельсу), яка виступає за подальшу децентралізацію та посилення повноважень місцевої влади, аж до створення незалежної держави у складі ЄС. Оскільки ідея незалежності Уельсу не користується скільки-небудь значною

підтримкою, керівництво партії фактично погоджується з теперішнім статусом Уельсу як автономного регіону в складі Великої Британії.

Північна Ірландія та її політичні лідери продовжують докладати суттєвих зусиль для того, щоб остаточно подолати трагічні наслідки періоду “Смути” – тривалої кризи у відносинах між місцевими конфесійно-політичними общинами католиків та протестантів (1968–1998 рр.), під час якої загинуло декілька тисяч осіб. Після підписання Белфастської угоди (1998 р.) питання вдалося перевести в площину політичного співіснування та діалогу за умов, коли підтримку виборців виборюють партії юніоністів (прихильників збереження Північної Ірландії в складі Об’єданого Королівства) та ірландських націоналістів, стратегічною метою яких є возз’єднання Ольстеру з Ірландською республікою.

Специфіку партійної системи Шотландії визначає діяльність Шотландської національної партії (далі ШНП), яка була заснована 1934 р. внаслідок об’єднання Національної партії Шотландії (лівоцентристської) та Шотландської партії (націоналістичної). ШНП об’єднала навколо своєї політичної платформи усіх прихильників відновлення незалежності Шотландії та продовжує відстоювати цю позицію до сьогодні. До 1960-х років партія мала певні труднощі з визначенням ідеологічної доктрини, але згодом почала будувати свою політичну програму на соціал-демократичних засадах. До початку 1990-х рр. партія мала невелику популярність, однак з початком процесу деволюції (передачі частини повноважень державного управління регіональним представницьким органам) активно включилася в діяльність Шотландської парламенту – територіального законодавчого органу, створеного 1999 р. у відповідності до результатів шотландського консультативного референдуму про деволюцію, який відбувся 11 вересня 1997 р., та акту британського парламенту, ухваленого в листопаді 1998 р. Оскільки ШНП бореться за постання незалежної Шотландії, це накладає суттєвий відбиток на політичну програму партії, в тому числі й на блок питань зовнішньої політики. В партійному маніфесті, підготовленому до британських парламентських виборів 1997 р., партійне керівництво ШНП достатньо чітко охарактеризувало головні завдання політичної сили. Шотландія має стати незалежною державою, яка буде повноправним членом Європейського Союзу та британської Співдружності. В разі її створення, нова держава має вступити в Раду Європи та ініціювати створення Асоціації держав Британських островів, мета якої полягатиме в координації співпраці між Шотландією, Об’єднаним Королівством та Ірландією. Для захисту нової держави пропонувалося створити Шотландські сили оборони, що мали б виконувати виключно функції оборони національної території. ШНП позиціонувала себе як партія нейтралітету. У випадку проголошення незалежності вона пропонувала розпочати процедуру виходу Шотландії зі структур НАТО, однак зі збереженням військової кооперації з альянсом (Scottish National Party, 1997: 30–33). У 1999 році відбулися перші вибори до Шотландського парламенту, на яких ШНП отримала 35 мандатів зі 129 та активно включилася до законодавчої діяльності, а з 2007 р. почала формувати місцевий уряд.

Важливим документом ШНП був маніфест 2001 р., в якому шотландські націоналісти виклали своє бачення участі Шотландії у міжнародних відносинах. ШНП, як і більшість британських політичних партій, висловилося на підтримку ідеї “Європи націй”, згідно з якою ЄС має бути союзом рівноправних держав, а не єдиною наддержавою (Scottish National Party, 2001: 15). В маніфесті стверджувалося, що Шотландія буде приймати активну участь у міжнародній взаємодії через розширення співробітництва в питаннях оборони, політичних зв’язків, торгівлі та захисту навколишнього середовища. У відносинах з ЄС шотландські націоналісти планували боротися за збереження вето національних держав у питаннях, пов’язаних з використанням природних ресурсів,

оподаткуванням та ухваленням європейської конституції. Подібно до консерваторів та лейбористів, ШНП підтримувала принцип субсидіарності, згідно якого наднаціональні органи ЄС мали брати на себе виключно ті повноваження, які не могли виконувати національні держави (Scottish National Party, 2001: 15). В інших питаннях партія мала проєвропейську спрямованість, підтримуючи поступовий перехід на євро та розширення ЄС. Стверджувалося, що в разі здобуття незалежності, Шотландія матиме без'ядерний статус та не дозволить розміщення на своїй території елементів системи протиракетної оборони (ПРО) США. Відносини з іншими державами пропонувалося будувати на базі економічних інтересів, оскільки в незалежній Шотландії не вистачило б коштів для утримання посольств в усіх країнах світу (Scottish National Party, 2001: 15–16).

Наступні вибори 2005 р. відбувалися в контексті війни в Іраку, що знайшло віддзеркалення у заяві ШНП, яка акцентувала увагу на незаконності цієї війни (Scottish National Party, 2005: 18). У ставленні до “іракської проблеми” ШНП, подібно до лейбористів, підтвердила свою прихильність до співпраці з міжнародними інституціями. В цьому контексті шотландські націоналісти підкріпили свою прихильність до багатостороннього реагування (мультилатералізму) пропозицією про створення “Шотландського центру з переговорів та вирішення конфліктів”. Згідно заяви ШНП, незалежна Шотландія мала б стати активним гравцем на світовій арені, для чого пропонувалося сприяти реформуванню СОТ та боротьбі зі світовою бідністю (Scottish National Party, 2005: 18). Згодом, на виборах 2010 р., партія внесла до своєї програми пункт про захист риболовства, в рамках якого пропонувалося скасувати Спільну риболовну політику ЄС і замінити її більш гнучким механізмом (Scottish National Party, 2010: 32).

Як бачимо, Шотландська національна партія за своїми ідеологічними переконаннями достатньо близька до лейбористів, але в неї є декілька суттєвих відмінностей у порівнянні з іншими британськими партіями. В першу чергу, мова йде про легальну боротьбу за відокремлення Шотландії від Об'єднаного Королівства та проголошення її незалежною державою, яка збереже потужні зв'язки з Великою Британією та членство в ЄС. У порівнянні з великими британськими партіями ШНП мала більш проєвропейську направленість, однак продовжувала стояти на позиціях “Європи націй”. Іншою важливою відмінністю партії є її пацифістська риторика, що відрізняє позиції ШНП від доктринального прагматизму консерваторів і лейбористів, які позиціонують Велику Британію як арбітра в міжнародних відносинах та одного з ключових учасників НАТО.

У контексті специфіки позиціонування британських регіональних партій доцільно згадати й програмні установки націоналістичної партії Уельсу Плайд Камрі. Створена у 1925 р. під назвою Національної партії Уельсу, ця організація стала головним політичним інструментом валлійських націоналістів. Варто зазначити, що, хоча стратегічна мета партії є подібною до шотландських націоналістів, керівництво Плайд Камрі займає поміркованішу позицію, вважаючи, що на даному етапі важливішим є розширення повноважень уельського самоврядування в рамках Великої Британії. До початку 1990-х років партія мала лише 4 депутати у Палаті громад, що пояснюється специфікою британської мажоритарної системи. Після того, як мешканці Уельсу на референдумі 1997 р. схвалили проект деволуції, в 1999 р. була створена Національна Асамблея Уельсу (з 2011 р. отримала повноваження регіонального парламенту), яка виконує функцію самоврядного регіонального законодавчого органу. Варто зазначити, що партія Плайд Камрі має значно меншу популярність, аніж ШНП. Після створення в Уельсі місцевого уряду, Плайд Камрі спочатку перебувала в опозиції до коаліції лейбористів та ліберальних демократів, а

згодом створила з лейбористами коаліцію та увійшла до уряду автономного регіону.

Однією з важливих особливостей валлійських націоналістів є підтримка концепції “Європи регіонів”, в рамках якої має відбуватися децентралізація повноважень. У своєму підході до проблематики європейської інтеграції та зв’язків з ЄС Плайд Камрі обстоювали принцип субсидіарності, плюралізму та активної участі громадян у європейських справах (Plaid Cymru, 1997). Загалом, принаймні до референдуму про Брексіт, ця партія вважалася проєвропейською, оскільки вона підтримувала участь Великої Британії у Соціальній хартії та посилення інтеграційних процесів. Враховуючи вищезазначені орієнтири, цілком закономірно, що Плайд Камрі виступала за посилення ролі Європарламенту, поліпшення роботи Комітету регіонів ЄС та більшу прозорість діяльності Ради Міністрів ЄС. Керівництво Плайд Камрі вважало недоречним використання принципу вето щодо кожної з проблем, які обговорювалися в законодавчих органах ЄС, і надавало перевагу розширенню кола питань, які мали б вирішуватися простою більшістю голосів держав-членів (Plaid Cymru, 1997).

Цілком закономірно, як для регіональної партії, була висловлена пропозиція створити нову модель використання мов в ЄС, яка матиме зафіксувати статус регіональних мов. Згідно проекту в інституціях ЄС має використовуватися лише декілька мов, які є найпоширенішими в ЄС, на кшталт англійської, французької та німецької. Регіональні мови, в свою чергу, матимуть офіційно закріплені статус у власних географічних осередках. В контексті міжнародних відносин партія пропагувала ідеї відмови від ядерної зброї, реформування ООН та списання боргів найбідніших країн (Plaid Cymru, 1997).

У 1999 р. відбулися перші вибори до Національної асамблеї Уельсу. В своєму передвиборному маніфесті валлійські націоналісти окреслили деякі пропозиції щодо зовнішньої політики. В європейській політиці вони обстоювали права населення історичних регіонів та недержавних націй, пропонуючи визнати їх у якості базових одиниць євроінтеграційного процесу. Плайд Камрі підтримували створення письмової Євроконституції та європейського Біллу про права (Plaid Cymru, 1999). В питаннях монетарної політики партія висловлювалася за перехід на євро, а в сфері глобальної політики – обстоювала реформу Світового Банку та МВФ (Plaid Cymru, 1999). На наступних виборах до Палати громад британського парламенту (2001 р.) в зовнішньополітичному блоці валлійських націоналістів з’явилося декілька нових пропозицій на кшталт заснування посольства Уельсу при ЄС, сприяння створенню Європейських збройних сил та відкриття представництва ЄС при Раді безпеки ООН. Окремо варто зазначити обіцянку тиснути на уряд з метою недопущення розміщення елементів американської системи ПРО на території Об’єднаного Королівства (Plaid Cymru, 2001). Протягом подальших виборчих кампаній партія продовжувала робити доповнення до своєї програми, які б конкретизували її політичну платформу. На виборах 2003 р. Плайд Камрі запропонувала збільшити презентацію Уельсу в законодавчих органах ЄС та надати валлійській Асамблеї право впливати на рішення британського уряду з питань зовнішньої політики. Валлійські націоналісти послідовно виступали проти війни в Іраку (Plaid Cymru, 2003: 45–46). У 2007 р. попередні пропозиції були розвинуті у вимозі про надання Уельсу статусу спостерігача в ООН та заклику вивести британські війська з Іраку та Афганістану. Окрім того, партія виступила проти модернізації атомних субмарин “Трайдент” (Plaid Cymru, 2007: 33–34). Як бачимо, програма партії Плайд Камрі має суттєві відмінності від Шотландської національної партії, що пояснюється історичним контекстом та більш слабкими позиціями валлійських націоналістів у своєму регіоні. Загалом партія дотримувалася єврооптимістичних позицій та просувала вимоги про підвищення статусу Уельсу на світовій арені.

Північна Ірландія є регіоном зі складним історичним спадком, спричиненим тривалою політичною конфронтацією між протестантами та католиками й тривалою репресивною кампанією ольстерських юніоністів та британських сил безпеки проти прибічників ірландського національного руху, включаючи нелегальні партизансько-терористичні угруповання. Важливою особливістю ольстерської політики є співіснування двох етнорелігійних громад (протестантів і католиків) та двох політичних традицій – юніоністської та націоналістичної, що обумовило специфічну побудову партійно-політичної системи провінції. В середовищі протестантської громади регіону найбільшим впливом користуються Демократична юніоністська партія (ДЮП) та Ольстерська юніоністська партія (ОЮП). В середовищі католицького населення

домінують Шинн Фейн (Sinn Fein) та Соціал-демократична лейбористська партія (СДЛП). Юніоністи обстоюють перебування Північної Ірландії в складі Об'єднаного Королівства. Своєю чергою, місцеві північноірландські партії націоналістичного спрямування виступають за возз'єднання регіону з Ірландською республікою. Варто зазначити, що діяльність ольстерських партій зосереджена головню на внутрішніх питаннях та подоланні наслідків конфлікту, а зовнішньополітичні настанови виявлялися переважно в маніфестах, підготовлених напередодні виборів до Європейського парламенту.

Демократична юніоністська партія на даний момент є найпопулярнішою партією в середовищі протестантської громади. Ця достатньо молода партія була створена 1971 р. – на початку періоду “Смути” на базі Протестантської юніоністської партії. Стосовно внутрішніх проблем Ольстеру ДЮП займала жорсткішу позицію, аніж старіша Ольстерська юніоністська партія й апелювала до протестантського робітничого класу. Лідери ДЮП заперечували можливість будь-яких компромісів з ірландськими націоналістами та урядом Ірландії. Цілком закономірно, це призвело до того, що ДЮП приймала участь в створенні протестантських воєнізованих (парамілітарних) організацій, таких як “Третя сила” та “Ольстерський спротив” (Belfast Telegraph, 2014; McBride, 2016). Демократичні юніоністи позиціонували і продовжують себе позиціонувати як правоконсервативну партію, яка обстоює ідеали християнської моралі та сімейних цінностей. Після підписання Белфастської угоди 1998 р. та відновлення в Ольстері органів самоврядування, ДЮП вдалося здобути перевагу над офіційною Ольстерською юніоністською партією, яка очолювала провінційний уряд у період 1921–1972 рр., й опанувати роль головного представника протестантської громади в регіональному парламенті.

У політичних маніфестах ДЮП неодноразово наголошувалося, що їх пріоритетом є подолання наслідків північноірландського конфлікту. Тому для ДЮП зовнішньополітичний блок є другорядним у порівнянні з внутрішньополітичними проблемами. В політичних маніфестах партії до регіональних виборів були відсутні згадки про зовнішньополітичну діяльність – на відміну від маніфестів до виборів у Європарламент, в яких північноірландські партії брали участь, починаючи з 2004 р.

Загалом, за своїм євроскептицизмом зовнішньополітична програма демократичних юніоністів була достатньо подібною до програми загальнобританської Консервативної партії. Партія активно підтримувала боротьбу з тероризмом, що, поміж іншим, пояснювалося досвідом довготривалої терористичної діяльності Ірландської республіканської армії (ІРА) – угруповання, що діяло на території Північної Ірландії та Великої Британії впродовж декількох десятиріч. ДЮП активно виступала проти прийняття Євроконституції, вважаючи такий акт зазіханням на британський суверенітет, та переходу на євро. Як і інші британські партії, ДЮП підтримувала розширення ЄС та обіцяла докладати максимальних зусиль для захисту інтересів

північноірландського бізнесу (Democratic Unionist Party, 2004: 17–22). Напередодні “європейських виборів” 2009 р. партія вимагала проведення референдуму щодо ратифікації Лісабонського договору, обстоювала покращення відносин з Ізраїлем, Китаєм та Індією та, подібно до інших партій, обіцяли боротися з глобальною бідністю (Democratic Unionist Party, 2009: 17). Однак загалом, принаймні до позачергових британських парламентських виборів 2017 р., політична програма ДЮП зосереджувалася на внутрішньополітичній повістці. Зовнішньополітичні вимоги ДЮП уособлювали консервативну партійну доктрину, яка мала багато спільного з програмними гаслами і риторикою британської Консервативної партії.

Ольстерська юніоністська партія (ОЮП) є найстарішою протестантською партією Північної Ірландії, яка веде свій початок від Ольстерської юніоністської ради, створеної 1905 р. Після створення домініону Ірландська вільна держава у складі 26 графств (1921 р.), ольстерські юніоністи були правлячою партією регіону протягом наступних 50 років. Їх домінування підкріплювалося особливостями виборчої системи, яка надавала протестантам суттєві переваги. Після введення британським урядом режиму прямого управління (1972 р.), керівництво ОЮП підтримало Санінгдейльські домовленості, що призвело до розколу в середині партії. В цей же період партія зіштовхнулася з конкуренцією з боку радикальнішої Демократичної юніоністської партії. Після укладення Белфастської угоди ольстерські юніоністи почали поступово втрачати підтримку протестантів, значна частина яких перейшла на бік ДЮП. За результатами виборів 2017 р. до Північноірландської асамблеї ОЮП має четверту за чисельністю фракцію. За своїми поглядами ОЮП вважаються поміркованими консерваторами і мають достатньо тісні зв'язки з британською Консервативною партією, що цілком закономірно, враховуючи їх ідеологічну спорідненість.

На відміну від попередніх партій, ОЮП виявляє більшу увагу до зовнішньої політики, в якій орієнтується на британських консерваторів. В документах ОЮП зовнішньополітичний блок присутній як у передвиборних маніфестах до британського, так і Європейського парламенту. Починаючи з 1997 р., в партійних маніфестах висвітлювалося ставлення до євроінтеграції та глобальних проблем. Керівництво ОЮП дотримувалося поміркованого євроскептицизму, виступало проти переходу на євро та створення наддержавного Європейського центрального банку. Окрім цього, вони підтримували надання міжнародної допомоги бідним країнам та боротьбу за права людини (Ulster Unionist Party, 1997: 22). В 2005 р. ОЮП виступала проти ратифікації Євроконституції та, подібно до інших британських партій, наголошувала на своїй відданості концепції “Європи націй” (Ulster Unionist Party, 2005: 13). Найкраще уявлення про бачення зовнішньої політики ОЮП дає маніфест до європейських виборів 2009 р. В цій програмі вони наголошували на важливості сильних трансатлантичних стосунків та розвитку вільної торгівлі. У європейській політиці ольстерські юніоністи підтримували подальше розширення ЄС та виступали за дерегуляцію бізнесу, звинувачуючи інституції ЄС в надмірному бюрократизмі (Ulster Unionist Party, 2009: 19). Окрім цього, пропонувалося створити програму сприяння розвитку інноваціям та реформувати спільну аграрну та риболовну політику Союзу (Ulster Unionist Party, 2005: 17). В програмі окремо наголошувалося, що Велика Британія повинна мати незалежну зовнішню політику, не озираючись на ЄС. В питаннях безпеки партія підтримувала позицію британських консерваторів, вважаючи НАТО основою європейської безпеки та виступаючи проти створення військових структур в рамках ЄС (Ulster Unionist Party, 2005: 24). Як бачимо, ОЮП у своєму зовнішньополітичному курсі знаходилася у фарватері програми Консервативної партії Великої Британії.

Після укладення Белфастської угоди про політичне врегулювання в Північній Ірландії місце провідної партії католицької етнорелігійної громади посіла загальноірландська партія Шинн Фейн. Від часу свого заснування 1905 р. ця партія ввійшла в історію як головна політична сила на етапі боротьби за незалежність Ірландії. Представники Шинн Фейну брали участь у Великодньому повстанні 1916 р., боротьбі за незалежність Ірландії (1919–1921 рр.) та створенні Ірландської республіканської армії (1922 р.).

На початку політичної кризи в Північній Ірландії, спричиненої загостренням протистояння протестантів та католиків, партія Шинн Фейн, яка тривалий час перебувала на нелегальному становищі, проголосила себе єдиним дієвим представником руху за громадянські права католиків та авангардом у боротьбі за створення об'єднаної Ірландії. Офіційно партія відкидала свої зв'язки з терористичною діяльністю ІРА, однак фактично виконувала роль її політичного представництва (Dundon, 2005; Her Majesty's Government, 2005). Партія позиціонує себе як політичну силу лівого спрямування, яка дотримується ідей демократичного соціалізму.

Після 1998 р. Шинн Фейн опанував роль провідного представника католицької громади Ольстеру. Партія бере участь у виборах до Північноірландської асамблеї, британського, ірландського та Європейського парламентів. Представники Шинн Фейну принципово відмовляються займати свої місця в Палаті громад парламенту Об'єднаного Королівства, а в парламенті Ірландської республіки перебувають в опозиції до уряду.

Діяльність Шинн Фейну зосереджена на внутрішньополітичних питаннях Ольстеру та проблемі об'єднання Ірландії. Починаючи з 2004 р. зовнішньополітичні програмні аспекти переважно під час виборів до Європарламенту. Подібно до політичних опонентів, ірландські націоналісти підтримували ідею “Європи націй” і розглядали ЄС як партнерство рівних держав (Sinn Fein, 2004: 14). Керівництво партії підтримувало розширення ЄС та реформування його інституцій. Під час голосування з ратифікації Лісабонського договору (2008 р.) Шинн Фейн пропонував відкинути його на референдумі. В рамках ЄС Шинн Фейн вони пропонували створити Агентство з захисту прав людини (Sinn Fein, 2004: 12–16). Представники партії закликали країни ЄС до спільного реагування на такі виклики, як зміна клімату, міграції, торгівля та об'єднання зусиль для поліпшення життя громадян. Під час загальнобританського референдуму 2016 р. партія агітувала проти виходу Об'єднаного Королівства з ЄС.

Важливою особливістю політичної програми була пацифістська позиція та підтримка демілітаризації, денуклеаризації та військового нейтралітету Ірландії. Шинн Фейн виступали за вихід країни з Сил Швидкого реагування ЄС та програми НАТО “Партнерство заради миру” (Sinn Fein, 2004: 40–41). Керівництво Шинн Фейну підтримувало рухи за проголошення незалежності Країни Басків та Каталонії, засуджувало “незаконну окупацію” Палестини Ізраїлем та блокаду Куби з боку США.

Загалом, зовнішньополітична програма Шинн Фейну цілком вписувалася у загальний лівий дискурс з ідеями пацифізму та боротьби за права людини. В Ольстері партія була зосереджена на захисті католицької меншини та втіленні стратегічної мети у формі об'єднання Ірландії.

Серед більш-менш впливових партій Ольстеру доцільно згадати й Соціал-демократичну та робітничу партію (SDLP), засновану у 1970 р. Як і Шинн Фейн, вона виступає за возз'єднання Ольстеру та Ірландської республіки. Основна відмінність між ними полягала в тому, що під час “Смути” СДЛП заперечувала насильницькі методи ІРА, надаючи перевагу політичним методам боротьби. В 1970–1980-х р., СДЛП була найпопулярнішою партією католиків Ольстеру,

однак після припинення терористичних акцій у 1998 р. партія суттєво втратила популярність на користь Шинн Фейну. СДЛП є лівоцентристською соціал-демократичною партією, яка підтримує продовження процесу деволуції та євроінтеграції.

Єврооптимізм цієї партії чітко прослідковується в її політичній програмі. Починаючи з 1997 р. СДЛП активно підтримує демократизацію інституцій ЄС та, на відміну від інших партій Ольстеру, виступає за концепцію “Європи регіонів”. У сфері зовнішньої політики ольстерські соціал-демократи підтримують інституційну реформу ООН (SDLP, 1997: 19). В маніфесті до виборів 2003 р. партія висловила підтримку входженню Великої Британії до Євросони, що відрізнялося від програм інших британських партій. СДЛП акцентувала увагу на Політиці регіонального розвитку ЄС, покликаний надавати ефективне сприяння розбудові регіональної інфраструктури. Як і інші регіональні партії СДЛП виступала за реформу Спільної риболовної політики з урахуванням інтересів місцевого та британського бізнесу. Щодо глобальних питань соціал-демократи окремо підкресливали свою прихильність вирішенню палестинської проблеми через створення незалежної арабської держави поруч з Ізраїлем та пропонували демократизацію глобальних інституцій (SDLP, 2003: 32-33). Партійна програма до виборів 2005 р. нагадувала ряд пунктів програми британської Лейбористської партії, зокрема, щодо скасування боргу найбідніших країн, боротьби зі світовою бідністю та розвитку вільної торгівлі. СДЛП висловлювалася на підтримку розвитку демократії в світі та боротьби за права людини (SDLP, 2005: 39–40). В 2007 р. СДЛП включила до програми пункт про економічне партнерство з країнами Африки, Карибського басейну та Тихоокеанського регіону (SDLP, 2007: 46–47). Загалом, зовнішньополітичні орієнтири СДЛП мали багато спільного з іншими європейськими соціал-демократичними партіями, включно з визнанням важливості мультилатералізму в стосунках з іншими державами, демократизацію та посилення інтеграції між країнами ЄС.

Висновки. Аналіз політичних програм регіональних партій Об'єднаного Королівства дозволяє сформулювати наступні висновки:

Історичний контекст обумовлює існування у Об'єднаному Королівстві регіональних політичних сил, які позиціонують себе як захисника інтересів етнонаціональних регіонів. У межах статті проаналізовано позиції та програми найвпливовіших та активних партій. Серед них – ШНП (формує автономний уряд у Шотландії), Плайд Камрі (входить до регіональної урядової коаліції в Уельсі), а також основні ольстерські партії, серед яких ДЮП і Шинн Фейн входять до складу автономного уряду Північної Ірландії на засадах розподілу влади.

У кожному етнічному регіоні Великої Британії (Шотландія, Уельс, Північна Ірландія) простежується власна політична специфіка. Шотландська національна партія досягла значних успіхів у популяризації ідеї шотландської незалежності протягом досліджуваного періоду, що дозволило ввести проблему статусу регіону в загальнополітичний дискурс та будувати специфічну зовнішньополітичну концепцію навколо перспектив розбудови незалежної шотландської зовнішньої політики, побудованої на засадах нейтралітету та пацифізму.

У випадку Уельсу та партії Плайд Камрі ситуація вимагає від партійного керівництва прагматичнішого підходу у зв'язку з відносно невеликою популярністю як самої партії, так і ідеї проголошення незалежності Уельсу. За цих обставин Плайд Камрі робить акцент на подальшому розширенні повноважень органів самоврядування та співпраці з іншими регіональними партіями на Європейському континенті.

Ситуація в Північній Ірландії вирізняється серед інших британських регіонів внутрішнім рівнем напруженості, пов'язаним з тривалим конфліктом у відносинах між етнополітичними громадами та протистоянням протилежних політичних орієнтацій. За цих обставин спостерігалось зростання популярності політичних рухів більш радикальної спрямованості, які мають узгоджувати свої суперечності в умовах жорсткого законодавчого врегулювання заради запобігання насильству й збереження громадянського миру.

В усіх периферійних регіонах спостерігалось посилення впливу партій лівоцентристської та лівої орієнтації, зорієнтованих на представництво широких кіл суспільства та збереження механізмів соціального захисту. Певний виняток становить феномен посилення впливу ДЮП в середовищі протестантської громади Ольстеру як партії право-популістського спрямування.

У програмах регіональних партій зовнішньополітичні питання згадувалися насамперед у контексті виборів до Європарламенту, в якому партії периферійних регіонів Об'єданого Королівства намагаються захищати інтереси своїх автономних одиниць, включно з пропагандою незалежності (у випадку Шотландської національної партії).

У програмах регіональних партій значне місце посідала проблематика європейської інтеграції. За винятком ольстерських юніоністів, позиції яких виявляли традиційну близькість до британських консерваторів, решта партій схилилася до поміркованого єврооптимізму. При цьому, за винятком Плайд Камрі, решта партій висловлювала підтримку ідеї “Європи націй” і відкидала посилення наднаціональних повноважень ЄС та реформування Союзу на засадах федералістичних проєктів.

Ідеологія всіх партій, які представляють британські історичні регіони, відображає різні форми націоналістичного світогляду, який у найменшій мірі виражений у документах СДЛП. В документах решти партій націоналістична риторика поєднується з лівоцентристськими, ліворадикальними або консервативними (ДЮП, ОЮП) принципами та підходами.

Серед питань зовнішньої політики, які знаходять відображення в документах регіональних партій, доцільно відзначити схвальне ставлення до політики нейтралітету або позаблоковості в міжнародних відносинах.

Список використаних джерел

Belfast Telegraph – Belfast Telegraph. “Ian Paisley death: Third Force “were a motley crew of teens and farmers...””. URL: <https://www.belfasttelegraph.co.uk/news/politics/ian-paisley-death-third-force-were-a-motley-crew-of-teens-and-farmers--30583056.html> [in English].

Democratic Unionist Party, 2004 – Democratic Unionist Party. Leading for Ulster: DUP European Election Manifesto 2004. Belfast, 2004. 24 p. [in English].

Democratic Unionist Party, 2009 – Democratic Unionist Party. Strong Leadership in Challenging Time: DUP European Election Manifesto 2009. Belfast, 2009. 21 p. [in English].

Dundon – Dundon M. “Kennedy tells Sinn Féin to end links to IRA”. Irish Examiner. URL: <https://www.irishexaminer.com/archives/2005/0317/ireland/kennedy-tells-sinn-fein-to-end-links-to-ira-526048210.html>. [in English].

Her Majesty's Government – Her Majesty's Government. Briefing from the Prime Minister's Official Spokesman on: Anti Terror Law, President Bush/EU, Foreign Doctors in NHS, Hunting and Northern Ireland. URL: <https://web.archive.org/web/20080526035745/http://www.number-10.gov.uk/output/Page7148.asp>. [in English].

Mcbride – McBride S. “No DUP apology for Ulster Resistance, despite gun-running leading to murders”. News Letter. URL: <https://web.archive.org/web/20170611140902/http://www.newsletter.co.uk/news/no-dup-apology-for-ulster-resistance-despite-gun-running-leading-to-murders-1-7427864>. [in English].

Plaid Cymru, 1997 – Plaid Cymru. The Best For Wales: Plaid Cymru General Election Manifesto 1997. URL: <http://www.politicsresources.net/area/uk/man/pcymru97.htm>. [in English].

Plaid Cymru, 1999 – Plaid Cymru. The Manifesto of Plaid Cymru The Party of Wales 1999. URL: <http://www.politicsresources.net/area/uk/ass/plaid/plaid99.htm>. [in English].

Plaid Cymru, 2001 – Plaid Cymru. The Party of Wales Manifesto 2001. URL: <http://www.politicsresources.net/area/uk/e01/man/plaid/manifestosection4.html>. [in English].

Plaid Cymru, 2003 – Plaid Cymru. The Party of Wales Manifesto 2003. Cardiff, 2003. 52 p. [in English].

Plaid Cymru, 2007 – Plaid Cymru. Make a Difference! Plaid Cymru National Assembly Election Manifesto 2007. Cardiff, 2007. 52 p. [in English].

Scottish National Party, 1997 – Scottish National Party. Yes we can win the best for Scotland: The SNP General Election manifesto 1997. Edinburgh, 1997. 33 p. [in English].

Scottish National Party, 2001 – Scottish National Party. Heart of the Manifesto: The SNP General Election manifesto 2001. Edinburgh, 2001. 29 p. [in English].

Scottish National Party, 2005 – Scottish National Party. If Scotland Matters to you Make It Matter In May: The SNP General Election manifesto 2005. Edinburgh, 2005. 22 p. [in English].

Scottish National Party, 2010 – Scottish National Party. The SNP General Election manifesto 2010. Edinburgh, 2010. 32 p. [in English].

Sinn Fein, 2004 – Sinn Fein. An Ireland of Equals in a Europe of Equals: Sinn Fein European Election Manifesto 2004. Belfast, 2004. 39 p. [in English].

Social Democratic and Labour Party, 1997 – Social Democratic and Labour Party. Real Leadership, Real Peace: SDLP Westminster Election manifesto 1997. Belfast, 1997. 22 p. [in English].

Social Democratic and Labour Party, 2003 – Social Democratic and Labour Party. A Manifesto for Equality, Justice & Prosperity: SDLP Election manifesto 2003. Belfast, 2003. 36 p. [in English].

Social Democratic and Labour Party, 2005 – Social Democratic and Labour Party. A Better Way to a Better Ireland: SDLP Election manifesto 2005. Belfast, 2005. 44 p. [in English].

Social Democratic and Labour Party, 2007 – Social Democratic and Labour Party. Let's Deliver Real Progress: SDLP Assembly Election manifesto 2007. Belfast, 2007. 52 p. [in English].

Ulster Unionist Party, 1997 – Ulster Unionist Party. Secure your Union. Build your future: Ulster Unionist Party General election manifesto 1997. Belfast, 1997. 24 p. [in English].

Ulster Unionist Party, 2005 – Ulster Unionist Party. Ulster Unionist General election manifesto 2005. Belfast, 2005. 36 p. [in English].

Ulster Unionist Party, 2009 – Ulster Unionist Party. Vote for Change: Ulster Unionist Party European election manifesto 2009. Belfast, 2009. 27 p. [in English].

УДК 327 (447+438)

DOI 10.25128/2225-3165.19.02.13

Vitalii Znak

Postgraduate student,
Department of the World History and Religious Study,
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University (Ukraine)
nicolesko75@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1165-4697>

Віталій Знак

Аспірант,
Кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка (Україна)

ВІЙСЬКОВА СПІВПРАЦЯ УКРАЇНИ З НАТО (1991–2019)

Анотація. У статті розглянуто військову співпрацю України з Північноатлантичним Альянсом у ході еволюції та трансформації цієї міжнародної організації. На основі міжнародних документів, де йдеться про військову співпрацю, проаналізовано основні етапи становлення таких відносин, беручи до уваги геополітичну ситуацію в регіоні. Розглянуто закономірності міжнародних конфліктів, у яких брала участь Україна в миротворчих операціях НАТО. Досліджено джерельну базу питання військових відносин України з НАТО. Визначено характерні особливості зовнішньої політики України у перспективі співпраці з Північноатлантичним Альянсом та його еволюції. Подано авторську оцінку геополітичних подій, що спонукають Україну до військової співпраці з НАТО від початку її незалежності.

Ключові слова: Україна, НАТО, військова співпраця, безпека, взаємосумісність, еволюція, дипломатія.

MILITARY COOPERATION UKRAINE WITH NATO 1991–2019

Summary. The article deals military cooperation Ukraine with the North Atlantic Alliance in the evolution course and in this international organization transformation. The basic stages of formation of such relations are analyzed by the basis of international documents concerning military cooperation taking into account the geopolitical situation in the region. Regularities of international conflicts in which Ukraine participated in NATO peacekeeping operations are considered. The source of the issue of Ukraine's military relations with NATO has been investigated. In the perspective of cooperation with the North Atlantic Alliance and its evolution the characteristic features of Ukraine's foreign policy were identified. Provided author's assessment of geopolitical events that have led Ukraine to military cooperation with NATO since its independence.

Keywords: Ukraine, NATO, military cooperation, security, interoperability, evolution, diplomacy.

Постановка проблеми. Питання вступу до НАТО є ключовою проблемою сьогодення нашої держави. Характерною особливістю зовнішньої політики України є вихід із позаблокового статусу за обставинами окупації Криму та війни на Донбасі і пошук шляхів національної безпеки. Таким засобом є найпотужніша система колективної безпеки в світі – НАТО. Ключовим питанням Альянсу сьогодні та його основні цілі є безпека, підтримка миру та розвиток. Його основні напрямки та завдання розширюються з часом та проходять трансформацію, а одночасно розширюються і питання безпеки для нашої держави. Невтішний досвід позаблоковості нашої держави довів, що на сьогодні в умовах світових та національних криз різних форм та значень: збройні конфлікти, загрози територіальної цілісності, ескалації конфліктів в стратегічних місцях, посилення милітаризації біля кордонів України та ЄС зі сторони РФ та періодичне ослаблення ролі міжнародних безпекових інституцій – спонукають нашу державу до перегляду власних питань безпеки та до відповідних дій для забезпечення національної безпеки за допомогою інтеграційних відносин із масштабними світовими міжнародними організаціями. Стратегічно необхідними є військові відносини із Північноатлантичним Альянсом. Безумовно, в добу контрольованих військових конфліктів Україна і сама є важливим геополітичним гравцем, що вона і доводить активно співпрацюючи з військовою організацією

НАТО беручи участь в його миротворчих операціях одразу після здобуття незалежності. Все це актуалізує дане дослідження.

Аналіз досліджень. Питаннями військового співробітництва між Україною та Північноатлантичним Альянсом займалися вітчизняні фахівці, але чималим масивом літератури з цієї теми українська історіографія не відзначається. Особливостями більшої частини праць саме з військового співробітництва є узагальнений характер, серед таких праць є дослідження І. Долгова, В. Корендовича, які у своїй статті “Конструктивне партнерство Україна – НАТО: оборонні аспекти” зазначають, що перебуваючи у спільному геополітичному просторі, Україна та НАТО стикаються зі спільними викликами безпеки (Долгов, Корендович, 2013). Певний інтерес викликають роботи В. Горбуліна “План дій Україна – НАТО: досягнення і проблеми” (Горбулін, 2009), А. Соболева “Міжнародна обстановка та виклики безпеки для України” (Соболев, 2012) та О. Пошедіна “Военна безпека України в контексті співробітництва з Європейським Союзом” (Пошедін, 2014). Серед спеціальних праць відзначимо працю С. А. Лепявка, А. О. Магомедова “Співробітництво у військовій сфері, як приклад практичної взаємодії на рівні Україна – НАТО в площині реальних військових загроз” (Лепявка, Магомедов, 2018). Цінну основу в постанові даної теми становить збірка статей та інтерв'ю Є. Марчука “На шляху до НАТО”(Марчук, 2016).

Метою статті є визначення та аналіз основних напрямів співпраці України з НАТО у військовій сфері у контексті геополітичних вимог і національної безпеки на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу. За своїми масштабами для України вступ у НАТО це престижний крок, але для цього потрібно враховувати зміни на міжнародній арені та регіональну політику до якої входить Україна. В Україні однією з суперечностей дипломатії щодо вступу в НАТО є урахування своїх амбіцій з найбільш популярними поглядами свого часу, але амбіції політиків щодо Альянсу різні як і погляди населення, тому закріплення інтеграційного курсу в Конституції України (Внесення змін, 2019) характеризується як перше конструктивне та чітке рішення напрямку зовнішньої політики України щодо НАТО.

Сам Альянс суттєво змінився і продовжує змінюватись. В період “холодної війни”: це була організація, що забезпечувала основу колективної оборони та спільної безпеки держав-членів зберігаючи стратегічний баланс у Європі (Возняк, 2014: 31). З еволюцією “Стратегічних концепцій” (1991 р., 1999 р., 2010 р.) НАТО стає надійною військовою системою беручи на себе ідеологію неоліберального інституціоналізму, що визначає для організації миротворчу діяльність, навіть поза межами своєї зони відповідальності, та співпрацю з державами Східного блоку (Sloan, 1995). Під час зміщення біполярного геополітичного устрою світу, що існував до 1991 р., концепція трансформувала Альянс із допоміжного засобу при миротворчих операціях інших країн членів ООН в їхнього головного ініціатора.

Для України співпраця із НАТО, як із системою колективної оборони, має особливе значення, з огляду на те, чи спроможна наша держава самостійно реформувати власні збройні сили та підтримувати їхню боездатність на необхідному рівні відповідно до стандартів. Існує думка, що самостійно із реформуванням своїх збройних сил Україна не впорається через відсутність достатньої кількості ресурсів, а недостатнє фінансування армії, що за чисельністю на рівні розвинутих європейських країн, призведе до національної небезпеки у власній державі. Співпраця з НАТО значно підвищить ефективність у першу чергу в оборонно-промисловому комплексі, ліквідації залишкових та застарілих боеприпасів, також у вирішенні проблеми закриття військових баз (Возняк, 2014). Актуальності ці проблеми набирали з початку 2000-х рр., оскільки наприкінці

1980-х, коли зі Східної Європи виводили війська колишнього Радянського Союзу, на території України формувались більшість із понад 200 різноманітних складів із боеприпасами, баз та арсеналів. Більшість із них через застарілість несли колосальну небезпеку, почались вибухи у складах через невідповідні умови. Євген Марчук, як новопризначений міністр оборони у 2003 р., говорив про такі склади, що “багато боеприпасів лежать на землі, вони обросли травою і підпускати до них можна лише саперів” (Марчук, 2016). Артемівськ (2003 р.) не виключення, а тільки початок катастроф, оскільки є значно більші склади. Колишній міністр оборони визнавав, що ЗСУ самостійно цю проблему не вирішить.

Сьогоднішній Північноатлантичний Альянс проходить еволюцію своєї політики, ідеології та військового значення. Варто зазначити, що Альянс після розпаду Радянського Союзу характеризується посиленою чутливістю до геополітичного клімату, а його основні цілі безпеки розширюються, розширюються і питання безпеки для нашої держави. Альянс здатен надати Збройним силам нашої держави допомогу в оцінках окремих рішень, у досягненні сумісності в управлінні, тиловому і технічному забезпеченні та, що дуже важливо, підготовці військових кадрів для ЗСУ (Возняк, 2014). Надання військової освіти, підготовка військовослужбовців та розробка оборонних програм передбачає основу практичної співпраці України з НАТО у військовому вимірі. На авторську думку, охарактеризувати військову співпрацю України з НАТО можна за конструктивним аналізом всієї регіональної політики з 1991 р., адже інтегруючись та співпрацюючи з цією міжнародною організацією Україна також повинна враховувати інтереси Альянсу та держав, які в нього входять. Процес трансформації НАТО триває і як одне із завдань перед організацією постає процес поступового скорочення сил та засобів одночасно концентруючись на якіснішому забезпеченні організації – надання Альянсу можливості якісніше реагувати на глобальні безпекові виклики. Такі цілі в ідеалі (за словами Євгена Марчука) одночасно ставила для себе і Україна в перше десятиліття XXI ст., а саме скорочення чисельності Збройних сил, нарощування їхньої боєздатності на наявних ресурсах та реформи (Долгов, Корендович, 2013). Проте, здебільшого, нарощувалась позаблоковість нашої держави, а склади досі створюють матеріал для скандалів в ЗМІ. Найефективнішим досвідом співпраці України з НАТО є підготовка військовослужбовців та розробка спільних оборонних програм, а найефективніша спроможність Збройних сил України виконувати бойові завдання спільно із НАТО проявляється лише на рівні локальних конфліктів (Возняк, 2014), тому до розгляду пропонується військова співпраця у складі миротворчих контингентів поза нашою державою – Косово, Ірак, що затверджені результатом в “Показниках виконання” – пункт 1.6.4: “Участь у міжнародних заходах щодо підтримки миру і безпеки”, та локальні натівські навчання на території України – 2.1.1: “Здійснення демократичного цивільного контролю за сектором безпеки і оборони України” (Індикатори виконання, 2019). Цілі та їхні результати здійснюються відповідно до регламенту затвердженому в “Річній національній програмі співпраці Україна – НАТО”.

У 09. 07. 1997 р. партнерство між Україною і НАТО було офіційно затверджене документом “Хартія про особливе партнерство між Україною та Організацією Північно-Атлантичного договору”. Там йдеться про глибоку трансформацію НАТО після “холодної війни” та адаптацію організації до нових реалій безпеки до яких слід адаптуватись всьому регіону; нову політику миротворчих операцій, до ідеології якої Україні слід долучитись; про військове співробітництво між Україною та НАТО їхню взаємосумісність; про миротворчі операції в Югославії прийнявши ідеологію НАТО та окремі пункти з подяками за відмову від ядерної зброї (Хартія, 1997).

Військові організації в більшій мірі залишаються консервативними структурами і НАТО на той час не був виключенням. Провівши ряд кадрових змін ненависників комунізму і ветеранів “холодної війни” у самій структурі, із ідеології напружених відносин повернулася дещо забута ліберальна концепція, що сповідає демократичні цінності, адже втрата своєї ідеологічної ідентичності була не наразі для організації в період розподілу та визначення нових союзників та противників. Новими союзниками мали ставати колишні посткомуністичні держави із прискореним лібералізмом включаючи і Україну. З’являються гарячі точки на мапі Балкан. Політична, економічна та військова нестабільність характерна рід для колишніх держав соцтабору на перших етапах незалежності, і, відповідно, деяким державам потрібна допомога в демократизації. НАТО, проблемою котрого були тактичні взаємовідносини із несумісними державами, зайнялись підготовкою відповідних стратегічних механізмів для забезпечення контролю Північноатлантичного Альянсу і над Східною частиною Європи. В такі механізми після “холодної війни” був закладений принцип регіональності (Коренев, 2016). “Хартія про особливе партнерство між Україною і НАТО” була укладена вже не на початку 1990-х років, але відноситься до принципу регіональності та концепції Альянсу. Даний документ не входить у класифікацію особливих регіональних міжнародних документів, бо регіональна стратегія як така ніколи не мала офіційного документу, це радше метод роботи організації, в українському питанні у тому числі, без котрого не мала б можливості для існування співпраця із колишніми соціалістичними країнами, як наша держава.

Передислокація геополітичних сил та союзів не могла не вплинути на нову незалежну державу Україну із ще радянським військовим потенціалом. Приймаючи ідеологічну концепцію НАТО, особливо її військову частину щодо Югославії: “вітаючи їхнє практичне співробітництво в рамках Сил втілення (Стабілізаційних сил) та інших миротворчих операцій на території колишньої Югославії” (Хартія, 1997), – Україна увійшла у вир геополітичних взаємозв’язків та впливів. Тоді епіцентром уваги ЄС та НАТО стала Югославія наприкінці 1990-х, а НАТО, як військова міжнародна організація, перебував під глобальним тиском і пропозиціях спробувати себе у діях.

Напруження між Югославією і НАТО загострилось прямим збройним втручанням Альянсу (причина Косово) вперше без прямих вказівок із ЄС та ООН в 1999 р. Цей етап став основним в еволюції сучасного НАТО та висунув його основною міжнародною організацією для вирішення конфлікту. Тоді Росія скористалась правом вето в ООН, тому, за визначенням Річарда Хааса, НАТО провів деяку маніпуляцію легітимізації вирішення ним сербського питання шляхом заручення підтримки значно меншого кола країн. (Хаас, 2019: 231). В статуті ООН проявився принцип “одна країна – один голос”, тому НАТО за принципом його “Стратегічної концепції” не глобальна організація, оскільки менше держав це менше проблем. Коло держав повинно замикатись спільними воєнно-політичними безпековими інтересами, це коло замикає незалежна Україна. Як зазначає Дюре: НАТО є тільки частиною глобалізації (Дюре, 2009).

На врегулювання цього конфлікту Україна відправила своїх миротворців у складі Багатонаціональних Стабілізаційних Сил (SFOR) 240-м окремим спеціальним батальйоном постановою ВРУ “Про забезпечення діяльності Українського контингенту в операції Багатонаціональних Стабілізаційних Сил на території Боснії і Герцеговини” від 3. 04. 1997 р. передовій до Хартії. В документі йшлося про виділення для цієї місії 410 чоловік українського контингенту та надання для їхньої висадки в зоні дій 10 літаків радянського зразка ІЛ-76 (Україна у складі Стабілізаційних сил). Ця війна вважається першою у якій взяла участь Україна після отримання незалежності.

Югославський конфлікт дав змогу Україні вийти за межі концепції, наступним розділом у стосунках з НАТО буде період демонстрації тенденцій до позитивних змін від початку нового століття паралельно із новими вимогами НАТО до вступу та шанс увійти в наступний етап розширення.

Існує думка, що події в Україні – окупація Донбасу і анексія Криму Росією – тотожна із югославським конфліктом, аргументують її, що там і тут “старша республіка імперії атакувала молодшу” (Чим схожі війни в Україні та Югославії). На противагу такому твердженню балканські експерти зазначають, що зв’язок подібності в обох конфліктах знайти вкрай важко, оскільки в югославському конфлікті були задіяні багато держав і національностей, а також нацменшин в середині кожних, а розпад СРСР і повалення Берлінського муру прискорило багаторічну міжетнічну ворожнечу, що загострилась наприкінці 1990-х із порушенням прав людини. Тим не менш їхні застереження вказують деякі паралелі, а саме регіональний тиск через багатонаціональність в Україні (Україна і Югославія).

Нова Стратегічна концепція НАТО 1999 р. була затверджена у квітні, а це час самого розпаду натівських бомбардувань колишньої Югославії по економічним і стратегічним точкам та самий пік операції “Союзна сила” де серед інтернаціональних військових сил перебував український батальйон 240-й, що виконував завдання у складі KFOR до завершення всієї операції (Ukrainian Military Pages). Російські історики зазначають цю концепцію як запізнілу спробу Альянсу пояснити та затвердити своє місце в геополітиці світу після закінчення “холодної війни” (Коренев, 2015). Даний документ, який присвятили вирішенню міжнародних конфліктів формує визначення НАТО як організації, а сам регіон служить точкою інтересів Росії, ЄС, США та НАТО як форматор майбутніх міжнародних відносин інтереси яких впливають і на Україну, адже вона впадає у зону де періодично виникатимуть контролювані конфлікти у зв’язку зі зміною геополітичних обставин. В період неоголошеної війни Росії з Україною тема Західних Балкан знову набирає чинності. У зв’язку із міграційною кризою в Європі, політичними та економічними проблемами, ЄС може ослабити свої позиції в регіонах (Угорщини та Румунії у тому числі) втрачаючи іміджеві позиції. Це призводить до безальтернативності для України співпраці із НАТО. Сам Альянс, як дієва структура міжнародного військового моніторингу, позиціонує себе безальтернативним. Щодо співпраці слід розуміти чіткі розмежування між співпрацею у військовій сфері, та самим вступом. Мішель Дюре, який очолював деякий час Центр інформації і документації НАТО у Києві наголошував у 2007 р. на тому, що НАТО як організація не шукає активно нових членів, але є відкритою до них. Цей підхід набирає твердості після югославської кризи як остаточне об’єктивне формулювання ідеології організації. Для початку слід зазначити чим НАТО не є, оскільки багато говориться про те, що після вступу в організацію на Україну чекають військові бази НАТО по її теренах, яких в природі не існує. Бази НАТО – це бази країн – членів Альянсу. Сьогодні НАТО – означає Дюре – відповідає більше організації колективної безпеки, а не оборони як раніше (Соскін, 2007).

У “Стратегічній концепції Північноатлантичного альянсу” 1999 р. йдеться про створення структури євроатлантичної безпеки, де НАТО грає головну роль та про власні підходи до питань безпеки, розширена концепція про колективну оборону держав, та розширення відповідальності європейських держав членів в безпекових питаннях (Стратегічна концепція, 1999). Україна офіційно входить у “стан діалогу” із організацією, її заяви розглядатимуться, але основним фактором у відносинах це взаємодопомога у військовій обороні та безпеці передовсім в межах самого Альянсу, до яких Україна поки не належить. За принципом регіональності паралельно виникла додаткова концепція, що буде унікальною для таких держав.

У квітні 1999 р. Альянс видав Україні “План дій щодо членства в НАТО” паралельно із новосформованою Стратегією, в якій йшлося про можливість конфліктів поза межами членів організації. В Плані дій написано особливий пункт для таких ситуацій, а саме: “вирішувати мирними способами міжетнічні конфлікти та зовнішні територіальні суперечки, в тому числі й претензії стосовно невоз’єднаних земель” (План дій).

Насамперед, період “діалогу та демонстрації тенденції до позитивних змін” в Україні, що тихо співіснує з періодом розширення понять безпеки НАТО, розширює свою хронологію для України новими можливостями, але не завдяки “Проекту Военної доктрини України”, що мав реформуватися з 2000 до 2005 р. і “заморозився” (Реформування ЗСУ, 2005), а завдяки “іракському” курсу в 2003 р., що характеризувався новими можливостями для України в геополітичному світі. Американський дипломат Річард Хаас, що був в 2003 р. президентом Ради з міжнародних відносин критично ставиться до початку війни в Іраку прирівнюючи її до ситуації з російською анексією Криму в 2014 р., адже США співпрацюючи із Радою Безпеки ООН припинили це і розпочали війну без широкої міжнародної підтримки (Хаас, 2019: 231). Тодішній секретар РНБОУ Євген Марчук першим із представників влади підтримав участь українських стабілізаційних сил в Іраку в 2003 р., аргументуючи це новою сторінкою в історії міжнародних відносин для України, а саме зречення стереотипів, завдяки чому вона може стати активним суб’єктом міжнародного життя. Із інтересів України в Іраку це, насамперед: нафта; нові економічні відносини при можливій новій владі після війни; досвід, що відрізняється від Косово новими зв’язками для дипломатії, адже там вони будуть ближче до американських і натівських дипломатів. На думку Марчука такі можливості давали змогу Україні здобути більшу довіру у США та НАТО, а це був результат, якого можна було досягти протягом півроку замість десятків років, також це майданчик для військових навчань нового рівня, а саме стабілізаційні сили. Українці на той час могли запропонувати бригаду зі штабним підрозділом із спеціалістів по розмінуванню та мотопіхотні підрозділи (Марчук, 2016: 126–130). Через декілька місяців, відмінно від американців, українськом штабу вдалося уникнути образу окупантів в тій державі. Займались вони, здебільшого, розбросенням та охороною важливих військових об’єктів, також, був сформований батальйон територіальної оборони Іраку. Третій за розміром контингент після США та Великої Британії був український.

Військові відносини із НАТО продовжилися тенденцією позитивних змін, одним із ключових пунктів зближення до НАТО було розмежування між Генштабом і Міністерством оборони, оскільки військові сили повинні відділятися від політичних і це нормальне явище в розвинених державах. В інтерв’ю Марчук коментує це більшою відкритістю армії до суспільства для контролю суспільством, а також, армія повинна відмежуватись від власності, економіки та торгівлі (Марчук, 2016: 161).

У 2004 р. проходять вибори в США та Україні. Ірак залишався дуже спекулятивною темою для американської сторони в тому числі і на виборах, а в Східній Європі назрівало щось схоже на старі добрі часи “оксамитових революцій”, на цей геополітичний зсув привертала до себе увагу саме Україна та “помаранчева революція” на тлі чого вона виступала як мільйонна хода проти фальсифікації на виборах. Масові акції протесту призвели до програшу проросійського кандидата Януковича.

В очах британського журналіста та аналітика з питань Росії в Європейській Раді Бена Джуда, ця подія виглядала як натхнення для адміністрації президента США, що ЄС подолає економічний та стратегічний вплив з Росії у колишніх “братніх” народах. Він описує події в Україні під таким кутом зору: “на якусь мить Україна забула, що вона перебуває у тіні Росії, як Мексика у тіні США, та почала

фантазувати про членство в НАТО, а Лондон, Брюссель та Вашингтон цим фантазіям потурали” (Джуда, 2015: 114).

Відносно похолодання до вступу в НАТО та прийняття ним України завершилось продовженням спільної співпраці у військовій сфері без урахування побажань Марчука до відкритості війська до суспільства. Війна в Іраку переросла у фазу “Тренувальної місії НАТО у Республіці Ірак” на прохання тамтешньої тимчасової влади. Представники ЗСУ взяли там участь в 2006 р. після “Указу Президента України Про направлення миротворчого персоналу України до Республіки Ірак” загальною чисельністю до 50 осіб (Про направлення миротворчого персоналу України до Республіки Ірак). А згодом в 2009 р. Україна взяла участь в ідентичній місії в Афганістані за спеціальним запрошенням Альянсу у складі Міжнародних Сил сприяння безпеці (ISAF) НАТО.

Про стан поточної геополітики, Збройних сил України та питань безпеки слід зазначити окремо. “Стратегія національної безпеки України”, укладена в 2007 р., повідомляє про гостру соціальну напругу всередині кордонів України у зв’язку із настанням глобальної фінансової кризи, яка впливає не лише на економіку держави, але і на її безпеку та безпеку її національних інтересів. Запроваджується нова система міжнародної безпеки, яку одразу ж охоплює криза. Послаблюється роль міжнародних безпекових інститутів. Процеси тодішньої геополітики супроводжуються зростанням конфліктності та провокуваннями до них, особливо збройних. Поглиблюється ескалація конфліктів у Чорноморсько-Каспійському регіоні та посилення мілітаризації регіону із розміщенням новітніх систем озброєння від іноземних держав та їхня присутність. Відсутність демаркацій державного кордону із сусідами – РФ, Білорусь та Молдова. Описаний перелік практичної відсутності ЗСУ та її діяльності поза межами України біля її кордонів. У цей час здійснюється політика позаблоковості України та її реалізація у розширеному характері про використання її в інтересах держави та механізми міжнародної безпеки (Стратегія національної безпеки, 2007).

У 2010 р. була затверджена наступна “Стратегічна концепція НАТО”, яка оголошує черговий етап еволюції Альянсу відповідно до світу, який постійно змінюється. Ключовий смисл концепції наполягає на необхідності існування Альянсу для забезпечення безпеки світу із пристосуванням до його сучасних вимог. Дана концепція більше зосереджує увагу на технологічній сфері. НАТО зобов’язується “проводити необхідні тренування, навчання, планування на випадок надзвичайних ситуацій і обмін інформацією для забезпечення нашого захисту від повного спектра традиційних і нових викликів безпеки” (Стратегічна концепція НАТО, 2010). Саме у цьому вигляді надалі буде співпраця України з НАТО у військовому вимірі після подій 2013 р. – військові навчання. Період змін в нашій державній системі цього часу характеризується гострою соціальною напругою та кризою влади.

У лютому 2016 р. у Мюнхені на конференції російський прем’єр-міністр Д. Медведєв заявляє, що світ вступає у нову “холодну війну”. Такий пропагандистський сигнал свідчить про епоху в якій Україні випала необхідність вести відносини із НАТО. З цього часу еволюція міжнародного порядку досить суперечлива, а Україна досі від початку 2000-х є можливим, а не офіційним кандидатом на вступ (Соскін, 2007).

Найбільш точно відображені основні параметри військової співпраці України з НАТО в документі “Воєнна доктрина України”, де йдеться про:

реформування Збройних Сил України з метою досягнення оперативної і технічної сумісності зі збройними силами держав – членів НАТО;

удосконалення системи демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони держави відповідно до стандартів ЄС та НАТО;

розвиток Збройних Сил України за західними стандартами та досягнення сумісності із збройними силами держав-членів НАТО (Воєнна доктрина, 2015).

“Закон України Про оборону України” систематично доповнюється поправками у зв'язку із еволюцією обороноздатності держави до натівських стандартів (Про оборону України). В Україні військові навчання проводяться систематично в Екваторії Азовського моря та на військовому полі біля м.Дніпра. В червні 2019 р. вперше в історії український підрозділ, як з країни, що не входить до НАТО пройшов сертифікацію як підрозділ SOF (Special Operations Forces) – Сили швидкого реагування (Спецпідрозділ ЗСУ сертифікували як сили швидкого реагування НАТО). Це надає можливість повноцінно наблизитись Україні до стандартів НАТО у військовій сфері не залежно до економічної, адже – сили реагування НАТО – вірогідне визначення Альянсу у сьогоденній час.

Річард Хаас зазначає, що після “холодної війни” Північноатлантичний Альянс зберігся, переформувавшись суто у військову організацію, що є “інструментом силової реакції” на територіях проблемних зон поряд з регіонами членів організації, що є протидією можливому поверненню Росії до традиційної і притаманної їй політики тиску на сусідів (Хаас, 2019). Даний метод – тиск на сусідів – був проявлений військовим характером, адже в провокаційних зонах і НАТО, і Росія проводять військові навчання. Найвпливовішим в 2018 р. було міжнародне військове навчання НАТО “Чисте небо” для відпрацювання тактичних дій оборони і нападу в повітряному просторі. В жовтні того року дане навчання проводилось на західноукраїнських аеродромах, українські повітряні сили були долучені до новітньої програми безпеки Східної Європи. Така співпраця актуально проявляє себе в період, коли РФ взяла за приклад ідеологію – “обов'язок захищати”. Це військово-політичний інструмент, концепція та стратегія інтервенції застосована проти України як операція після зміни її політичного режиму.

Висновки. Таким чином, еволюція НАТО як військової організації, на перший погляд, втрачає своє політичне значення на тлі “інформаційних війн” сьогодення, але Альянс притаманна гнучка політика. Ця міжнародна організація затверджує себе у світі як потужна військова інституція. Сьогодні Україна проходить вишкіл у НАТО як у високопрофесійній військовій інституції. Основною сферою співпраці України з НАТО залишається військова, а її еволюція демонструє локальні тенденції цієї співпраці.

Список використаних джерел

- Возняк, 2014 – Возняк Т. Україна – НАТО. 20 років партнерства. Часопис “Г”, 2014. 248 с.
- Горбулін, 2009 – Горбулін В. План дій Україна – НАТО: досягнення і проблеми. Україна – НАТО. 2009. № 1. С. 5-17.
- Долгов, Корендович, 2013 – Долгов І., Корендович В. Конструктивне партнерство. Україна – НАТО: оборонні аспекти. Україна і НАТО. Наука і оборона. 2013. № 4. С. 3-8.
- Джуда, 2015 – Джуда, Бен. Крихка імперія: як Росія полюбила і розлюбила Владіміра Путіна. Медуза. 2015. 416 с.
- Дюре, 2009 – <https://www.radiosvoboda.org/a/1909733.html>
- Коренев, 2015 – Коренев Е. Еволюція підходів НАТО к ситуації на Балканах в 1990-е - 2000-е гг. История. Международные отношения. 2015. №4.
- Коренев, 2016 – Коренев Е.С. Начальный этап разработки региональной стратегии НАТО в контексте геополитических изменений первой половины 1990-х годов. История. Международные отношения. 2016. №1.
- Клюева – Клюева Е.Б. Балканы между Западом и Россией: Взгляд сквозь призму общественного мнения <https://cyberleninka.ru/article/n/balkany-mezhdu-zapadom-i-rossiyey-vzglyad-skvoz-prizmu-obschestvennogo-mneniya>
- Лепявко, Магомедов, 2018 – Лепявко С. А., Магомедов А.О Співробітництво у військовій сфері, як приклад практичної взаємодії на рівні Україна – НАТО в площині реальних військових загроз. Молодий вчений. 2018. № 6(1). С. 60-63.
- Марчук, 2016 – Марчук Є. К. На шляху до НАТО. Київ – Париж – Дакар, 2016. 608 с.

Пошедін, 2014 – Пошедін О. І. Воєнна безпека України в контексті співробітництва з Європейським Союзом. Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. 2014. № 3. С. 53–60.

Соболев, 2012 – Соболев А. А. Міжнародна обстановка та виклики безпеки для України. Воєнна безпека України на межі тисячоліть. Київ. Стилос. 2012. С. 7-57.

Соскін, 2007 – Соскін О. І. Партнерство заради безпеки: досвід країн НАТО та українська перспектива. Інститут трансформації суспільства. 2007. 336 с.

Хаас, 2019 – Хаас, Річард Розхитаний світ. Зовнішня політика Америки і криза. Основи. 2019. 376 с.

Sloan, 1995 – Sloan S. NATO's Future : beyond Collective Defense. Washington, DC : Institute for National Strategic Studies, National Defense University: Supt. of Docs., U.S. G.P.O. 1995. P. 2

Внесення змін, 2019 – Стратегічний курс України <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19>

Воєнна доктрина, 2015 – Воєнна доктрина України. URL: <https://navy.mil.gov.ua/wp-content/uploads/2018/01/d447661.pdf>

Хартія, 1997 – Хартія про особливе партнерство між Україною та Організацією Північно - Атлантичного договору. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002

Україна у складі Стабілізаційних сил – Постанова про забезпечення діяльності Українського контингенту в операції багатонаціональних Стабілізаційних Сил на території Боснії і Герцеговини. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/300-97-%D0%BF/ed20130101/sp:side:max15>

Чим схожі війни в Україні та Югославії – Чим схожі війни в Україні та Югославії. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/chim-shozhi-vijni-v-ukrajini-ta-jugoslaviji-491481.html>

Украина и Югославия – Украина и Югославия: уместны ли сравнения? URL:

https://www.bbc.com/ukrainian/ukraine_in_russian/2014/05/140519_ru_s_ukraine_history_yugoslavia

Ukrainian Military Pages – URL: <https://www.ukrmilitary.com/2018/05/240-osb-unprofor.html>

План дій – План дій щодо членства в НАТО. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/950_009

Реформування ЗСУ, 2005 – Про державну програму реформування та розвитку Збройних Сил України на період до 2005 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/927/2000>

Про направлення миротворчого персоналу України до Республіки Ірак – Указ Президента України Про направлення миротворчого персоналу України до Республіки Ірак. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1675/2005>

ISAF – <https://web.archive.org/web/20141204172914/http://ukraine.setimes.com/uk/articles/uwi/features/2014/07/29/feature-01>

Стратегія національної безпеки, 2007 – Стратегія національної безпеки України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/105/2007/print>

Стратегічна концепція НАТО, 2010 – Стратегічна концепція НАТО 2010 року. URL:

https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_publications/20120214_strategic-concept-2010-ukr.pdf

Стратегічна концепція, 1999 – Стратегическая концепция НАТО 1999 года. URL: https://www.nato.int/cps/ru/natohq/official_texts_27433.htm

Спецпідрозділ ЗСУ сертифікували як сили швидкого реагування НАТО – Спецпідрозділ ЗСУ сертифікували як сили швидкого реагування НАТО. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2019/06/24/7097686/>

Про оборону України – Закон України про оборону. URL: <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>

Індикатори виконання, 2019 – Річна національна програма під егідою Комісії Україна – НАТО на 2019 рік. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/117/2019>

References

Vozniak, 2014 – Vozniak T. Ukraine – NATO. 20 rokov partnerstva [NATO - Ukraine. 20 years of partnership]. Chasopys "I", 2014. 248 s. [in Ukrainian].

Horbulin, 2009 – Horbulin V. Plan dii Ukraina – NATO: dosiahnennia i problem [NATO-Ukraine Action Plan: Achievements and Problems]. Ukraina – NATO. 2009. № 1. S. 5-17. [in Ukrainian].

Dolhov, Korendovych, 2013 – Dolhov I., Korendovych V. Konstruktivne partnerstvo. Ukraina – NATO: oboronni aspekty [A constructive partnership. NATO-Ukraine: defense aspects]. Ukraina i NATO. Nauka i oborona. 2013. № 4. S. 3-8. [in Ukrainian].

Judah, 2015 – Judah, Ben. Krykhka imperia: yak Rossia poliubyla i rozliubyla Vladimira Putina [Fragile Empire: How Russia fell and out of love with Vladimir Putin]. Meduza. 2015. 416 s. [in Ukrainian].

Diure, 2009 – <https://www.radiosvoboda.org/a/1909733.html> [in Ukrainian].

Korenev, 2015 – Korenev E. Evoliutsiya podkhodov NATO k sytuatsii na balkanakh v 1990-e - 2000-e hh [The evolution of NATO approaches to the situation in the Balkans in the 1990s - 2000s]. Istoriya. Mezhdunarodnye otnosheniya. 2015. №4. [in Russian].

Korenev, 2016 – Korenev E.S. Nachalniy etap razrabotky rehyonalnoi strategii NATO v kontekste geopolitycheskykh yzmeneniy pervoi poloviny 1990-kh hodov [The initial stage of developing a NATO regional strategy in the context of geopolitical changes in the first half of the 1990s]. Istoriya. Mezhdunarodnye otnosheniya. 2016. № 1. [in Russian].

Kliueva – Kliueva E.B. Balkany mezhdru Zapadom y Rossiei: Vzgliad skvoz pryzmu obshchestvennogo mneniya [The Balkans between the West and Russia: A View Through the Prism of Public Opinion]. URL:

<https://cyberleninka.ru/article/n/balkany-mezhdu-zapadom-i-rossiye-vzglyad-skvoz-prizmu-obschestvennogo-mneniya> [in Russian].

Lepiavko, Mahomedov, 2018 – Lepiavko S. A., Mahomedov A.O Spivrobitnytstvo u viiskovii sferi, yak pryklad praktychnoi vzaiemodii na rivni Ukraina – NATO v ploshchyni realnykh viiskovykh zahroz [Cooperation in the military sphere, as an example of practical cooperation at the Ukraine – NATO level in the context of real military threats]. *Molodyi vchenyi*. 2018. № 6(1). S. 60-63. [in Ukrainian].

Marchuk, 2016 – Marchuk Ye. K. Na shliakhu do NATO [Om the Way to NATO]. Kyiv – Paryzh – Dakar, 2016. 608 s. [in Ukrainian].

Poshedin, 2014 – Poshedin O. I. Voienna bezpeka Ukrainy v konteksti spivrobitnytstva z Yevropeiskym Soiuzom [Military security Ukraine in the context of cooperation with the European Union]. *Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnogo upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy*. 2014. № 3. S. 53-60. [in Ukrainian].

Soboliev, 2012 – Soboliev A.A. Mizhnarodna obstanovka ta vyklyky bezpeky dla Ukrainy. Voienna bezpeka Ukrainy na mezhi tysiacholit [International Situation and Security Challenges for Ukraine. Military security Ukraine at the turn of the millennium]. Kyiv. Stylos. 2012. S. 7-57. [in Ukrainian].

Soskin, 2007 – Soskin O.I. Partnerstvo zarady bezpeky: dosvid krain NATO ta ukrainska perspektyva [Partnership for security: experience of NATO countries and the Ukrainian perspective]. *Instytut transformatsii suspilstva*. 2007. 336 s. [in Ukrainian].

Haass, 2019 – Haass, Richard Rozkhytanyi svit. Zovnishnia polityka Ameryky i kryza [A world in disarray: American foreign policy and the crisis of the old order]. *Osnovy*. 2019. 376 s. [in Ukrainian].

Sloan, 1995 – Sloan S. NATO's Future : beyond Collective Defense. Washington, DC : Institute for National Strategic Studies, National Defense University: Supt. of Docs., U.S. G.P.O. 1995. P. 2. [in English].

Vnesennia zmin, 2019 – Stratehichni kurs Ukrainy [Strategic Course of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19> [in Ukrainian].

Voienna doktryna, 2015 – Voienna doktryna Ukrainy [Military Doctrine of Ukraine]. URL: <https://navy.mil.gov.ua/wp-content/uploads/2018/01/d447661.pdf> [in Ukrainian].

Kharta, 1997 – Kharta pro osoblyve partnerstvo mizh Ukrainoiu ta Orhanizatsieiu Pivnichno - Atlantychnoho dohovoru [Charter on the Special Partnership between Ukraine and the North Atlantic Treaty Organization]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002 [in Ukrainian].

Ukraina u skladi Stabilizatsiinykh syl – Postanova pro zabezpechennia dialnosti Ukrainskoho kontynhentu v operatsii bahatonatsionalnykh Stabilizatsiinykh Syl na terytorii Bosnii i Hertsehovyny [Resolution on ensuring the activities of the Ukrainian contingent in the operation of multinational Stabilization Forces in Bosnia and Herzegovina] <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/300-97-%D0%BF/ed20130101/sp:side:max15> [in Ukrainian].

Chym skhozhi viyny v Ukraini ta Yuhoslavii – Chym skhozhi viyny v Ukraini ta Yuhoslavii [How similar are the wars in Ukraine and Yugoslavia]. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/chim-shozhi-vijni-v-ukrajini-ta-jugoslaviji-491481.html> [in Ukrainian].

Ukrayna y Yuhoslavyia – Ukrayna y Yuhoslavyia: umestny ly sravneniya? [Ukraine and Yugoslavia: are comparisons relevant?]. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/ukraine_in_russian/2014/05/140519_ru_s_ukraine_history_yugoslavia [in Russian].

Ukrainian Military Pages – URL: <https://www.ukrmilitary.com/2018/05/240-osb-unprofor.html> [in English].

Plan dii – Plan dii shchodo chlenstva v NATO [NATO Membership Action Plan]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/950_009 [in Ukrainian].

Reformuvannia ZSU, 2005 – Pro Derzhavnu prohramu reformuvannia ta rozvytku Zbroinykh Syl Ukrainy na period do 2005 roku [On the state program of reform and development of the Armed Forces of Ukraine for the period up to 2005]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/927/2000> [in Ukrainian].

Pro napravlennia myrotvorchoho personalu Ukrainy do Respubliki Irak – Ukaz Prezydenta Ukrainy Pro napravlennia myrotvorchoho personalu Ukrainy do Respubliki Irak [Decree of the President of Ukraine on the deployment of Ukrainian peacekeeping personnel to the Republic of Iraq]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1675/2005> [in Ukrainian].

ISAF – <https://web.archive.org/web/20141204172914/http://ukraine.setimes.com/uk/articles/uw/features/2014/07/29/feature-01> [in English].

Stratehia natsionalnoi bezpeky, 2007 – Stratehia natsionalnoi bezpeky Ukrainy [National security strategy of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/105/2007/print>

Stratehichna kontseptsia NATO, 2010 – Stratehichna kontseptsia NATO 2010 roku [Strategic Concept NATO 2010]. URL: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_publications/20120214_strategic-concept-2010-ukr.pdf [in Ukrainian].

Stratehichna kontseptsia, 1999 – Strategicheskaiia kontseptsyia NATO 1999 goda [Strategic Concept NATO 1999]. URL: https://www.nato.int/cps/ru/natohq/official_texts_27433.htm [in Russian].

Spetspidrozdiil ZSU sertyfikovaly yak syly shvydkoho reahuvannia NATO – Spetspidrozdiil ZSU sertyfikovaly yak syly shvydkoho reahuvannia NATO [Special Forces have been certified as a NATO rapid reaction force]. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2019/06/24/7097686/> [in Ukrainian].

Pro oboronu Ukrainy – Zakon Ukrainy pro oboronu [Law of Ukraine On Ukraine's Defense] <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1932-12> [in Ukrainian].

Indykatory vykonannia, 2019 – Richna natsionalna prohrama pid ehidoiu Komisii Ukraina - NATO na 2019 rik [Annual National Program under the auspices of the NATO-Ukraine Commission for 2019]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/117/2019> [in Ukrainian].

МЕТОДОЛОГІЯ. ІСТОРІОГРАФІЯ. ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК 327 (477+476)“1991/2014”
DOI 10.25128/2225-3165.19.02.14

Mykola Alexiyevets
PhD hab. (History), Professor,
Department of the World History and Religious Study,
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University (Ukraine)
malexiyevets@tnpu.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6128-0438>

Микола Алексієвць
Доктор історичних наук, професор,
Кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка (Україна)

Stepan Vasylyshyn
PhD (History),
stopiks@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3026-9938>

Степан Васишлин
Кандидат історичних наук, директор,
Загальноосвітня школа I–III ступенів села Гадинківці,
Гусятинський район, Тернопільська область (Україна)

ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКО-БІЛОРУСЬКИХ ВІДНОСИН (1991–2014)

Анотація. Мета дослідження – визначити і проаналізувати стан наукової розробки проблеми дослідження сучасних українсько-білоруських відносин у політико-економічній площині та з'ясувати перспективи теоретичного розроблення окресленої проблеми в українській та зарубіжній історіографії. Методологія праці: використано принципи історизму, об'єктивності, науковості, системності та комплексності, загальнонаукові (аналіз, синтез, індукція, дедукція, абстрагування, порівняння, узагальнення та ін.), спеціально-історичні (історико-хронологічний, порівняльно-історичний, історико-типологічний) та конкретно-історичні (системно-структурний, статистичний) наукові методи, а також міждисциплінарний і плюралістичний підходи до вивчення стану наукової розробки проблеми розбудови новітніх стосунків між Україною та Республікою Білорусь. Наукова новизна: уперше пропонується комплексне дослідження української та зарубіжної історіографії проблеми становлення та розвитку сучасних українсько-білоруських відносин. Акцентовано увагу на новітніх підходах до вивчення окресленої теми. Висновки: у висвітленні двосторонніх відносин між Україною та Республікою Білорусь в політико-економічній площині упродовж 1991–2014 рр. спостерігався певний дисбаланс як у кількості досліджень, так і в ступені вивченості окремих аспектів міждержавних взаємин. Так, низка питань політичного, торговельно-економічного та інших напрямів українсько-білоруського співробітництва є недостатньо висвітленими, а відтак потребують подальшого об'єктивного, цілісного й ґрунтовного дослідження.

Keywords: Україна, Республіка Білорусь, історіографія, зовнішня політика, міжнародні відносини.

HISTORIOGRAPHIC ANALYSIS OF THE PROBLEM OF UKRAINIAN- BYELORUSSIAN RELATIONS (1991–2014)

Summary. The aim of the research work is to and analyse the status of scientific working out of the problem of investigation of contemporary Ukrainian-Byelorussian relations in political and economic sphere. Also it deals with finding out of the perspectives of theoretical working out of the topic mentioned in Ukrainian and foreign historiography. Methodology of the work includes the following: the principles of objectivity, scientific character, systemic and integration, and historical method; common scientific (analysis, synthesis,

induction, deduction, abstracting, comparison, generalization e. c.), special historical (historical and chronological, comparative and historical, historical and typological) and concrete and historical (systemic and structure, statistic) scientific methods. For understanding of the process of investigation of status of scientific working out of the topic of building of contemporary relations between Ukraine and Republic of Byelorussia there were used such approaches: pluralistic and interdisciplinary. Scientific newness includes firstly proposed complex investigation of Ukrainian and foreign historiography of the problem of foundation and development of contemporary Ukrainian- Byelorussian relations. The most attention is paid for the latest approaches of investigation the topic mentioned. In conclusion we would like to underline, that in the process of throwing light upon bilateral relations between Ukraine and Republic of Byelorussia in political and economic sphere during the period analyzed, there was a certain disbalance in quantity of research works, and also in stages of studying of the some aspects of interstate relations. For example, few questions concerning political, trade and economic, and other directions of Ukrainian-Byelorussian cooperation are not enough thrown light upon. So, we would like to point, that the directions mentioned should be objectively, comprehensively and integrally investigated.

Keywords: Ukraine, Republic of Byelorussia, historiography, foreign policy, international relations.

Постановка проблеми. Історія становлення міждержавних українсько-білоруських відносин, їх розвиток у новій системі міжнародних відносин викликає значний науковий інтерес як українських, так і білоруських, а нерідко й інших зарубіжних (переважно польських) дослідників. Історики вивчали українсько-білоруські стосунки в різні історичні періоди. Однак, зі здобуттям незалежності обома країнами у 1991 р. розпочався новий етап у розвитку української та білоруської історіографій. Про це, зокрема, свідчить поява нових наукових підходів щодо становлення та розвитку сучасних відносин між Україною та РБ, розширення та поглиблення проблематики досліджень, проведення міжнародних наукових конференцій, круглих столів, публікації комплексних монографій, фахових статей та публіцистичних праць. Варто зазначити, що незважаючи на те, що всі вони відрізняються між собою за стилем викладу матеріалу, науковим рівнем, теоретико-методологічними підходами, оцінками тих чи інших подій, спільно їх сукупність займає важливе місце в історіографії сучасних українсько-білоруських відносин.

Метою статті є визначити і проаналізувати стан наукової розробки проблеми дослідження сучасних українсько-білоруських відносин у політико-економічній площині та з'ясувати перспективи теоретичного розроблення окресленої проблеми в українській та зарубіжній історіографіях.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи історичну літературу взаємовідносин України та Білорусі впродовж 1991–2014 рр. доцільно, на наш погляд, дотримуватися тематично-хронологічного підходу, що обумовлюється особливостями предмету дослідження, який відображається науковцями не як завершений історичний процес, а як такий, що перебуває у стані свого розвитку та поглиблення. За таких умов поруч із цілісними монографіями пропонуємо для аналізу й низку аналітичних статей, які, вважаємо, найбільш передають всю динаміку змін в оцінках та підходах до стану розвитку українсько-білоруських відносин.

Слід зауважити, що за недостатньо великий за історичними мірками проміжок часу було накопичено достатній масив наукових праць, у яких в тій чи іншій формі розглянуто взаємовідносини між двома сусідніми країнами – Україною і РБ. Разом з тим, неможливо не відмітити, що впродовж 90-х рр. ХХ ст. більшість публікацій стосувалися зовнішньополітичної активності двох держав, міжнародних відносин або ж їх взаємодії з країнами Заходу та РФ. Лише, починаючи з ХХІ ст., почали з'являтися праці, в яких висвітлювалися двосторонні аспекти українсько-білоруських відносин.

Проаналізувавши рівень вивченості досліджуваної теми, а також спираючись на тематичний підхід, ми пропонуємо класифікувати всю наявну історіографію умовно на два тематичні напрями – загальна та спеціальна історична література.

До першої групи історіографії відносяться теоретичні праці загального характеру з історії сучасних міжнародних відносин, дипломатії, зовнішньої політики та економіки обох країн, в яких проблеми українсько-білоруських взаємин згадуються лише побіжно, однак висновки авторів допомагають зрозуміти причини, хід і наслідки окремих подій та процесів, які пов'язані зі становленням та розвитком відносин між Україною та Білоруссю в нових геополітичних реаліях.

Спеціальна історична література – це праці науковців, предметом дослідження яких став, власне, розвиток українсько-білоруських відносин новітнього періоду. Нині відбувається активний процес нагромадження інформації з даного питання, що дозволяє вдатися до ґрунтовного, цілісного та всебічного аналізу. З'являються роботи, які комплексно висвітлюють історичні передумови становлення, періодизацію, нормативно-правове забезпечення українсько-білоруських взаємин, основні напрями міждержавного співробітництва. Крім того, в них розглядається чинник впливу “третьох сторін” на розбудову двосторонніх відносин, а також підкреслюється необхідність розвитку повноцінних партнерських зв'язків між Україною та Білоруссю як важливого стабілізуючого чинника у Східній Європі.

До найзначиміших праць першого тематичного напрямку пропонуємо віднести роботи Л. Чекаленко (Чекаленко, 2006), М. Дорошко та Н. Шпакової (Дорошко, Шпакова, 2011), М. Марущака (Марущак, 2003), О. Івченка (Івченко, 1997), С. Віднянського (Віднянський, 2004), Ю. Макара (Макар, 2008: 189–198), Р. Офіцинського (Офіцинський, 2005), В. Литвина (Литвин, 2001), М. Алексієвця і Я. Сека (Алексієвець, Секо, 2016: 34–49), С. Прийдун (Прийдун, 2016: 99–106; Прийдун, 2017: 79–90), І. Дацківа (Дацків, 2013: 83–86) О. Валіон (Валіон, 2014; Валіон, 2015: 144–153; Валіон, 2016: 146–154; Валіон, 2017а: 214–221; Валіон, 2017б: 194–202), А. Королевської (Королевська, 2014: 424–427), О. Санжаревського (Санжаревський, 2010: 88–96; Санжаревський, 2011: 413–418; Санжаревський, 2012: 481–488; Санжаревський, 2013: 137–146; Санжаревський, 2016: 195–198), В. Снапковського (Снапковский, 2013; Снапковский, 2014: 210–239), К. Камишева (Камышев, 2005: 51–56), В. Улаховича (Улахович, 2003: 99–116), В. Шадурського (Шадурский, 2011: 33–38), О. Шарапо (Шарапо, 2006: 15–22), М. Рабчука (Рабчук), К. Казак (Казак, 2004: 33–38), В. Рафеєнка (Рафеєнко, 2004: 158–160), А. Русаковича (Русакович, 2011: 17–23), О. Тихомірова (Тихомиров, 2012: 30–46), О. Челядинського (Челядинский, 2003: 27–33), К. Малака (Malak, 2002), Е. Мірановича (Mironowicz, 2011) та ін. Слід зауважити, що дослідження зовнішньополітичного та економічного векторів обох республік має важливе теоретичне і практичне значення, оскільки дозволяє проаналізувати їх ефективність та виявити прорахунки і потенційні можливості для розширення всього спектру взаємодії з іншими країнами. Застосування даного методологічного підходу, на наш погляд, створює додаткові можливості для об'єктивної оцінки передумов становлення, розвитку і подальших перспектив українсько-білоруських відносин.

Аналізуючи працю відомої української дослідниці Л. Чекаленко “Зовнішня політика України” (Чекаленко, 2006), слід зазначити, що авторка достатньо глибоко висвітлює західний вектор зовнішньої політики України, розкриває ставлення європейських країн до прагнення Української держави інтегруватися в міждержавні об'єднання країн Західної Європи. Щодо напрямів співробітництва України з РБ, то Л. Чекаленко у хронологічному порядку розглядає основні етапи співпраці від становлення міждержавних зв'язків у 1991 по 2005 рр. Підсумовуючи аналіз українсько-білоруських відносин, авторка зазначає, що Українська держава зацікавлена і послідовно виступає за активне політичне та економічне співробітництво з Білоруссю, а також сприяє виходу сусідньої країни

з міжнародної ізоляції, формуючи відповідну думку в ООН, ОБСЄ та інших міжнародних організаціях (Чекаленко, 2006: 491).

У контексті запропонованої проблеми заслуговує на увагу розвідка М. С. Дорошко, Н. В. Шпакової “Геополітичне середовище та геополітична орієнтація країн СНД” (Дорошко, Шпакова, 2011). У своїй праці автори розкрили особливості геополітичного простору країн СНД та проаналізували основні напрями їх зовнішньої політики. Чимале місце дослідники приділили міждержавним відносинам між країнами СНД, зокрема співробітництву України з Білоруссю. М. С. Дорошко, Н. В. Шпакова стверджують, що, незважаючи на неоднорідні відносини Білорусі з сусідніми державами, взаємини з Україною є динамічними і характеризуються невинним зростанням товарообігу між країнами (Дорошко, Шпакова, 2011: 71).

Чимало уваги дипломатичній діяльності незалежної України у праці “Історія дипломатії ХХ ст.” приділив М. Марущак (Марущак, 2003). Автор, зокрема, висвітлив дипломатичні шляхи співробітництва з країнами СНД. Цінність роботи у тому, що вона ілюструє пріоритетну необхідність як розвитку взаємовигідних двосторонніх відносин із партнерами по СНД, так і розширення контактів з країнами Заходу та європейськими економічними й політичними структурами (Марущак, 2003: 293).

Питання участі України у багатосторонніх міжнародних відносинах знайшли відображення в монографії С. В. Віднянського “Зовнішня політика України в умовах глобалізації” (Віднянський, 2004). Перспективними напрямками зовнішньої політики України, на думку автора, є розвиток двосторонніх відносин з країнами-сусідами, зокрема з Білоруссю. Однак, разом з тим, слід підкреслити, що С. Віднянський критично відноситься до внутрішньополітичного устрою РБ і вважає, що лише демократизація білоруського суспільства зможе поглиблювати співробітництво між двома державами (Віднянський, 2004: 106).

Підвищений інтерес у контексті нашого дослідження викликає розвідка В. Литвина “Україна: досвід та проблеми державотворення (90-ті роки ХХ ст.)” (Литвин, 2001). Автор акцентує основну увагу на зовнішньополітичній діяльності України у період становлення та розбудови її державності. Разом з тим, побічно висвітлені й двосторонні українсько-білоруські відносини. В. Литвин, зокрема, у цьому питанні підтримує концепцію більшості українських авторів і наголошує, що відносини з Білоруссю є одним із пріоритетних напрямів зовнішньої політики України, і це обумовлено як наявністю спільного кордону протяжністю 1071 км, так і розвиненими двосторонніми зв'язками, які історично склалися між двома народами (Литвин, 2001: 306).

Протягом останніх років була опублікована ціла низка статей у міжнародному збірнику “Україна–Європа–Світ. Серія: Історія, міжнародні відносини”, у яких здійснено комплексний аналіз зовнішньополітичного курсу України, його трансформації до сучасних міжнародних викликів. Так, на нашу увагу, в першу чергу заслуговує публікація М. Алексієвця і Я. Сека “Зовнішня політика України: від багатовекторності до безальтернативності” (Алексієвець, Секо, 2016: 34–49). У своїй статті автори, спираючись на широку джерельну базу, простежили еволюцію зовнішньої політики України в період незалежності. М. Алексієвець і Я. Секо пріоритетне місце відвели взаєминам Української держави з ЄС, НАТО, США та Росією (Алексієвець, Секо, 2016: 34). Викликають значний науковий інтерес також публікації С. Прийдун (Прийдун, 2016: 99–106; Прийдун, 2017: 79–90).

Перш ніж перейти до розгляду праць білоруських дослідників, важливо проаналізувати дослідження українських науковців, присвячені політичній та соціально-економічній історії РБ. В першу чергу тут варто виділити розвідку тернопільської дослідниці О. Валіон “Білорусь: соціально-економічні аспекти

розвитку” (Валіон, 2014). Історик розкрила у своїй монографії соціально-економічні процеси, які відбувалися у Білорусі наприкінці 80-х рр. ХХ – на початку ХХІ ст., а також проаналізувала трансформацію білоруської економічної моделі у досліджуваний час. Крім того, авторка аналізуючи зовнішньоекономічну діяльність РБ, охарактеризувала систему українсько-білоруського економічного співробітництва. На думку дослідниці, динамічний розвиток торговельно-економічних відносин України з РБ є наслідком географічної близькості двох держав і взаємної зацікавленості у виробництві продукції (Валіон, 2014:189). Привертають увагу й низка опублікованих О. Валіон статей на означену проблематику (Валіон, 2015: 144–153; Валіон, 2016: 146–154; Валіон, 2017а: 214–221; Валіон, 2017б: 194–202).

Серед українських дослідників історії Білорусі можна назвати також А. Королевську. У статті “Становлення зовнішньої політики Республіки Білорусь від незалежності до сьогодення” (Королевська, 2014: 424–427) авторка за типом політичного режиму виокремила та проаналізувала два етапи сучасного зовнішньополітичного курсу Білорусі, а також визначила передумови, що обумовлюють існуючий зовнішній курс країни (Королевська, 2014: 424).

Питання розбудови національної безпеки та військової організації РБ розглянуті у роботі О. Санжаревського “Военно-політична доктрина Республіки Білорусь – основні пріоритети” (Санжаревський, 2010: 88–96). Зазначена проблема знайшла своє відображення також у інших статтях О. Санжаревського, які привернули нашу увагу (Санжаревський, 2011: 413–418; Санжаревський, 2012: 481–488; Санжаревський, 2013: 137–146; Санжаревський, 2016: 195–198).

Серед досліджень білоруських науковців, яких ми умовно віднесли до першої групи праць, слід виділити монографію В. Снапковського “История внешней политики Беларуси” (Снапковский, 2013), яка була опублікована у Мінську в 2013 р. Дана розвідка присвячена аналізу зовнішньополітичної активності Білоруської держави у період з Х по ХХІ ст. Проте, основну увагу дослідник зосереджує на висвітленні питань становлення зовнішньої політики і дипломатії РБ, починаючи з 1991 р. Міждержавні українсько-білоруські відносини В. Снапковський практично не розкриває, зазначаючи при цьому лише, що співробітництво між Україною та Білоруссю є широким і багатостороннім, яке, однак, поступається за інтенсивністю інтеграційним зв'язкам з Росією (Снапковский, 2013: 416).

Цінною у теоретичному і практичному осмисленні досліджуваної проблеми можна назвати працю К. Камышева “Международное признание Республики Беларусь” (Камышев, 2005: 51–56), у якій висвітлено дезінтеграційні процеси на теренах Радянського Союзу і проблеми міжнародно-правового визнання Білорусі (Камышев, 2005: 51).

До теоретично-концептуальних розвідок білоруських дослідників, у яких розкриті основні засади зовнішньої політики РБ, можна віднести праці В. Улаховича “Концептуальные подходы во внешней политике Республики Беларусь (1991–2002 гг.)” (Улахович, 2003: 99–116) і В. Шадурського “Внешняя политика Республики Беларусь: поиск оптимальной модели” (Шадурский, 2011: 33–38). У зазначених роботах проаналізовані основні концепції білоруського зовнішньополітичного курсу наприкінці ХХ – початку ХХІ ст., фахово висвітлені форма і зміст програмних документів, направлених на регулювання міжнародного співробітництва, зроблені висновки, спрямовані на визначення особливостей зовнішньої політики Білорусі.

Важливою для досліджуваної теми стала стаття доктора історичних наук, професора, заслуженого працівника освіти Білорусі О. Шарапо “Внешняя политика Республики Беларусь на современном этапе” (Шарапо, 2006: 15–22). У своїй праці автор розглянув основні пріоритети білоруської зовнішньої політики,

проаналізував стан розвитку двосторонніх відносин Білорусі з колишніми республіками СРСР у контексті їх зовнішньої політики, висвітлив напрями і форми економічних взаємин та інтеграційних процесів на теренах СНД (Шарапо, 2006: 15–22).

Питанням зовнішньої політики РБ присвячені також праці польських дослідників. На нашу увагу заслуговують, зокрема, розвідки К. Малака “Polityka zagraniczna i bezpieczeństwa Białorusi” (Malak, 2002) та Євгеніюша Мірановича “Polityka zagraniczna Białorusi 1990–2010” (Mironowicz, 2011). Варто зауважити, що вказані роботи є теоретичною основою для дослідження зовнішньої активності РБ у нових геополітичних умовах. Отже, проаналізувавши праці, треба зазначити, що висновки, узагальнення, різні підходи, оцінки тих чи інших подій їхніми авторами в сукупності послужили теоретико-концептуальним підґрунтям для більш повного розуміння місця й ролі України та Білорусі в новій системі міжнародних відносин, значення окремих тенденцій і процесів, які пов’язані із налагодженням та розвитком сучасних українсько-білоруських відносин.

Друга група історичної літератури представлена дослідженнями науковців, у яких безпосередньо розглядаються ключові аспекти двосторонніх українсько-білоруських відносин. Праці даного тематичного напрямку за змістом і стилем викладу матеріалу мають багато спільних рис і акцентують увагу на конкретних напрямках співробітництва між Україною та РБ.

До переліку опублікованих українських досліджень, у яких детально висвітлені питання взаємин України та Білорусі упродовж досліджуваного часу, варто в першу чергу віднести роботи Г. Максак. Так, важливою віхою у розробці означеної проблеми став вихід у світ його розвідки “Україна – Білорусь: горизонт 2020. Особливості розвитку зовнішньої політики України щодо формування українсько-білоруських відносин на довгострокову перспективу” (Максак, 2010). Значущою рисою цієї роботи стало те, що автор розробив методологічні положення стратегічного планування відносин двох країн до 2020 р., окреслив загальний стан ситуації, проаналізував наявну нормативно-правову базу, а також представив альтернативні сценарії розвитку подій в залежності від внутрішньополітичного розвитку обох країн та змін у міжнародних відносинах і можливі шляхи досягнення позитивних зрушень у двосторонньому співробітництві (Максак, 2010: 13).

Ще однією працею Г. Максак, яка привернула нашу увагу є дослідження “Украина – Беларусь: состояние и перспективы” (Максак а). У зазначеній роботі детально розглянуто співробітництво України та Білорусі у політичній і торговельно-економічній сферах у період економічної кризи 2009 р., а також висвітлено проблемні питання двосторонніх відносин на початку ХХІ ст. Своєрідним продовженням даної розвідки стало дослідження “Беларусь – Украина: новые акценты – открытые возможности” (Максак б), у якому Г. Максак проаналізував основні тенденції розвитку українсько-білоруських відносин після зміни політичної еліти в Україні у 2010 р. У цій роботі привертають увагу прикінцеві висновки автора, в яких зазначається, що, починаючи з 2010 р., взаємини між Білоруссю та Україною характеризувалися зміною підходів та меншою схильністю замінювати реальні результати співпраці політичними деклараціями (Максак б).

Заслуговують на увагу й праці на запропоновану тематику Г. Максак у співавторстві з іншими дослідниками. Зокрема, варто виділити спільне дослідження Г. Максак з білоруським дослідником Д. Юрчаком “Сотрудничество Республики Беларусь и Украины в новых геополитических условиях” (Максак, Юрчак, 2014). Цінність даної роботи обумовлена тим, що в ній вперше розглядаються події 2014 р. в Україні та російський чинник у

контексті українсько-білоруських відносин. Автори, даючи різні оцінки сучасним перипетіям подій, одноголосні у висновках про те, що фактор 2014 р. став серйозним викликом і становить реальну загрозу для подальшого співробітництва між Україною та Білоруссю (Максак, Юрчак, 2014: 2–39).

Проблема взаємодії між прикордонними регіонами України і РБ знайшла своє відображення у статті “Трансграничное сотрудничество Черниговской и Гомельской областей” (Вдовенко а). Ю. Вдовенко на прикладі співпраці Чернігівської і Гомельської областей здійснив ретроспективний аналіз двосторонніх українсько-білоруських регіональних відносин у період з 1991 по 2008 рр. та окреслив перспективи їх розвитку на коротко- та середньостроковий період. Крім того, автор детально розглянув і взаємини двох областей у рамках прикордонного співтовариства “Єврорегіон Дніпро” (Вдовенко а).

Ще однією працею Ю. Вдовенка, яка привернула нашу увагу, є дослідження “Украина – Беларусь” (Вдовенко б, 2012: 3–10). У цій роботі містяться матеріали, присвячені стану і перспективам розбудови двосторонніх відносин України з РБ. Особлива цінність праці полягає у тому, що в ній містяться авторські рекомендації щодо покращення міждержавних взаємин (Вдовенко б, 2012: 3–10).

Знаковою для сучасної історіографії українсько-білоруських відносин подією стала публікація у 2016 році в Києві колективної роботи Олени Бетлій і Євгенія Прейгермана “Аудит зовнішньої політики України: Україна – Білорусь. Дискусійна записка” (Бетлій, Прейгерман, 2016). Автори на основі сучасних методологічних підходів проаналізували основні тенденції розвитку українсько-білоруських відносин після 2014 р. і розкрили задекларовані та приховані, на їх думку, сфери обопільних інтересів, серед яких, зокрема, виділили військову співпрацю, прикордонне співробітництво, торговельно-економічну взаємодію, регіональні проекти та контакти між людьми. Крім того, О. Бетлій і Є. Прейгерман дали свою оцінку перспективам співпраці між Україною та Білоруссю на довгостроковий період. Заслугує на увагу також той факт, що в роботі використані коментарі та експертні оцінки надзвичайного і повноважного посла України в РБ у 2010–2011 рр. Романа Безсмертного (Бетлій, Прейгерман, 2016: 3–55).

Окремі аспекти міждержавного співробітництва висвітлені у серії статей С. Макєєва. Власне, політичні взаємини між Україною та Білоруссю досліджено у праці “Розвиток політичних відносин України та Республіки Білорусь у 1994–2004 рр.” (Макєєв). Автор акцентує основну увагу на тому, що у взаємовідносинах велику роль відігравав особистісний фактор, зокрема контакти між Президентом України Л. Кучмою та Президентом Білорусі О. Лукашенко. Крім того, в роботі виокремлені етапи та окреслені перспективи розвитку українсько-білоруських відносин (Макєєв). Проблемам політичного співробітництва України і Білорусі присвячена також стаття С. Макєєва “Політичні відносини України та Республіки Білорусь на рівні глав держав” (Макєєв, 2012: 112–116), в якій історик розглянув розвиток двосторонніх політичних відносин на рівні президентів у 2005–2010 рр. Автор, зокрема, акцентував увагу на політиці, яку проводили президенти двох країн у зазначений період (Макєєв, 2012: 112).

Міждержавні економічні зв'язки розкрито у статті “Становлення та розвиток економічних відносин України і Республіки Білорусь (1991–1998 рр.)” (Макєєв, 2013: 56–64). Дана робота С. Макєєва привертає нашу увагу низкою тез автора, серед яких варто виділити його міркування про те, що в економічних взаємовідносинах велику роль відігравав зовнішньоторговельний обіг та вектор політики, яку проводили Україна та Білорусь (Макєєв, 2013: 56). У ній також визначено основні тенденції на різних етапах розвитку українсько-білоруських економічних відносин.

Ще однією роботою С. Макеєва, яку ми проаналізували, є публікація “Проблеми поглиблення прикордонних українсько-білоруських зв’язків (1991–2008 рр.)” (Макеєв, 2011: 41–44). У цій статті український дослідник зосередив увагу на дослідженні міжрегіонального співробітництва двох країн через призму взаємин між сусідніми областями України і Білорусі. Крім того, автор детально проаналізував діяльність Єврорегіонів “Буг” та “Дніпро” як ключових напрямів українсько-білоруської прикордонної взаємодії (Макеєв, 2011: 41–44).

Серед українських науковців досліджуваної проблематики варто виділити також М. Плаксенко (Плаксенко, 2010), В. Засадко (Засадко, 2008), М. Левицьку (Левицька), П. Черника (Черник, 2009), Т. Польового (Польовий, 2015), Н. Сакір-Молочко (Сакір-Молочко, 2014), С. Вдовенко (Вдовенко, 2010) та ін. Так, М. Плаксенко у статті “Актуальні питання українсько-білоруських відносин у контексті ініціативи ЄС “Східне партнерство” (Плаксенко, 2010: 153–158) проаналізувала окремі аспекти співпраці між Україною та Білоруссю, зокрема, діяльність, направлену на забезпечення енергетичної безпеки двох країн, транспортування української електроенергії до країн Балтії територією Білорусі, транзитний потенціал двох республік (Плаксенко, 2010: 153–158).

Проблеми торговельно-економічного співробітництва України та РБ, вплив глобалізації на економічну співпрацю обох країн знайшли відображення у роботах В. Засадко “Інституційний базис стимулювання розвитку економічної співпраці України з Республікою Білорусь” (Засадко, 2008: 219–224) та М. Левицької “Співробітництво України з Республікою Білорусь в економічній сфері” (Левицька). У зазначених працях окреслено інституції, які сприяють інтенсифікації двосторонніх економічних зв’язків, проаналізовано нормативно-правову базу економічних відносин, висвітлено торговельну динаміку між двома республіками та основні групи експортних й імпортних товарів (Засадко, 2008: 219–224; Левицька).

У 2015 р. опублікована стаття Т. Польового “Україна – Республіка Білорусь: особливості міждержавного діалогу на сучасному етапі” (Польовий, 2015: 160–168). Дане дослідження розкриває ключові напрями українсько-білоруської взаємодії і акцентує увагу на прагматичному характері міждержавного співробітництва. Позитивною стороною публікації можна назвати аналіз автором основних причин, які перешкоджають розбудові повноцінних двосторонніх відносин. До таких негативних чинників Т. Польовий відніс відмінні зовнішньополітичні курси двох країн, а також суперечливі внутрішньополітичні реалії (Польовий, 2015: 160).

Питання українсько-білоруських відносин упродовж 1991–2014 рр. займають важливе місце в публікації “М’яка сила” України в регіоні: інструмент ефективної зовнішньої політики” (“М’яка сила”, 2011), яка підготовлена Інститутом світової політики в рамках проекту “Об’єднуємося заради реформ (UNITER)”, що фінансується Агентством США з міжнародного розвитку (USAID) та здійснюється Pact Inc (“М’яка сила”, 2011: 2). Термін “м’яка сила” країни належить американському політологу, професору Гарвардського університету Джозефу Наю, який він пояснює як здатність держави досягати мети завдяки власній привабливості, а не примусу (“М’яка сила”, 2011: 4). У зазначеній роботі експертна група Інституту світової політики за допомогою спеціально розробленої і схваленої Джозефом Наєм методології проаналізувала потенціал політики “м’якої сили” України в шести державах, у тому числі в РБ (“М’яка сила”, 2011: 4). Розглядаючи складові компоненти “м’якої сили” України в Білорусі експерти відзначили, що до них насамперед слід віднести відстоювання демократичних цінностей, підтримку наближення РБ до ЄС зі зміною політичної атмосфери в країні (у цьому випадку Українська держава могла б відігравати таку ж роль, яку наразі відіграє для України Польща),

подальше просування спільних проєктів в торговельно-економічній сфері (один із вдалих прикладів пов'язаний із транспортування нафти), сприяння на державному рівні культурним акціям, які сприяють кращому розумінню України тощо (“М’яка сила”, 2011: 18).

Серед білоруських досліджень проблеми чільне місце займають роботи Д. Юрчака, О. Тихомірова, Д. Демічева та ін. Фактично першим, хто проаналізував усю структуру двосторонніх відносин між Україною та РБ у досліджуваній період як в українській, так і в білоруській історіографії, був старший викладач кафедри історії Білорусі Вітебського державного університету імені П. М. Машерова Дзяніс Юрчак. Його монографія “Беларусь – Украина: 20 лет межгосударственных отношений” (Юрчак, 2012), яка вийшла у 2012 р., стала відправною точкою у дослідженні українсько-білоруських відносин і започаткувала цілу серію аналогічних досліджень. У вказаній роботі автор, спираючись на широке коло джерел, об’єктивно і критично проаналізував досвід співпраці РБ та України і зробив висновки, що налагодженню відносин у сфері політики, економіки, науки, культури та освіти сприяли тісні контакти між керівництвом двох республік, а також активна робота посольств обох країн (Юрчак, 2012: 5). Окремо дослідник наголошує, що відносини між Білоруссю і Україною на певних етапах співробітництва були різними і це обумовлювалося відмінними зовнішньополітичними курсами сусідніх держав.

Вагому цінність становить і стаття Д. Юрчака “Белорусско-украинские отношения в 1991–2017 годах” (Юрчак, 2018), у якій розкрито основні тенденції формування і розвитку двосторонніх відносин між РБ та Україною у пострадянський період. У даній публікації нашу увагу привертає аналіз автором специфіки українсько-білоруських відносин після подій 2014 р. в Україні. У цьому контексті Д. Юрчак зробив основний акцент на тому, що саме Мінськ став єдиним майданчиком, який влаштував усі зацікавлені сторони і де ведуться переговори по врегулюванню конфлікту на Донбасі. Важливим, на наш погляд, є також розгляд істориком перспектив співпраці двох країн в рамках ініціативи ЄС “Східне партнерство” крізь призму позиції РФ (Юрчак, 2018: 79).

Інформативною є робота іншого білоруського історика О. Тихомірова “Белорусско-украинские отношения в 1991–2009 гг.” (Тихомиров, 2010: 43–46). Автор, проаналізувавши розвиток білорусько-українських відносин з часу здобуття незалежності до кінця 2009 р., зазначив, що стан політичного діалогу між двома державами не мав прямого впливу на взаємини у сфері економіки, хоча різноспрямованість зовнішньополітичних векторів і стримувала розвиток торговельно-економічних контактів. На думку дослідника, починаючи з 2009 р., додатковим стимулом до розширення українсько-білоруського співробітництва стало підключення двох держав до реалізації проєктів в рамках ініціативи ЄС “Східне партнерство” (Тихомиров, 2010: 43). Висвітлення автором загальних особливостей розвитку міждержавних відносин, дозволило простежити конкретні тенденції та проблеми взаємодії України і РБ у всіх сферах двосторонньої взаємодії.

Актуальною є робота Д. Демічева “Торгово-экономические отношения Республики Беларусь и Украины” (Демичев, 2000: 75–83), у якій охарактеризовано торговельно-економічне співробітництво між двома сусідніми країнами у 90-х рр. ХХ ст. та чинники, що його стримували. У праці висвітлено цілий комплекс питань, серед яких варто виділити: зовнішньоекономічні пріоритети Білорусі та України, статистичні показники міждержавної торгівлі, основні експортні та імпорتنі товарні групи тощо (Демичев, 2000: 75–83). Цінність зазначеної розвідки полягає також у тому, що вона охоплює хронологічно невеликий проміжок часу, а подана в ній інформація містить глибокий аналіз і має конкретний характер.

Вагому цінність становлять польські наукові студії з історії українсько-білоруських відносин наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. Однією із таких є публікація Лукаша Левковича “Geografia historyczna, polityczna i ekonomiczna Białorusi i Ukrainy” (Lewkowicz, 2013), де розкрито особливості політичного і торговельно-економічного співробітництва між Україною та РБ упродовж досліджуваного часу. Особливістю дослідження є те, що автор намагається показати геополітичну та геостратегічну роль українсько-білоруських відносин у контексті взаємин між РФ та ЄС. Привертають увагу висновки Л. Левковича про те, що двосторонні зв'язки між країнами є достатньо напруженими і особливо погіршилися після помаранчевої революції в Україні, оскільки білоруський режим боявся можливості її експорту на власну територію. Дослідник також наголошує на тому, що протягом 1991–2013 рр. між Україною та Білоруссю регулярно йшла конкуренція за прихильність Росії (Lewkowicz, 2013: 199–240).

Проблеми взаємовідносин між РБ та Україною на глобальному рівні присвячена робота польських дослідників Надії Гергало і Павела Франковського “Położenie geopolityczne i znaczenie regionu w stosunkach międzynarodowych” (Gergało, Frankowski, 2013). Автори цілком справедливо відзначають, що хоч дві сусідні республіки діють на міжнародній арені відносно недовго, проте займають важливе місце в геополітичних концепціях третіх країн. Проте подальші висновки дослідників є, на наш погляд, доволі неоднозначними. Найбільш суперечливим видається твердження Н. Гергало і П. Франковського про те, що розвиток українсько-білоруських відносин – це приклад співробітництва двох сусідніх країн, які не мають спільних інтересів. Відсутня між Україною і Білоруссю, на думку авторів, також співпраця у сферах політики, безпеки та оборони (Gergało, Frankowski, 2013: 317–340).

Серед інших робіт польських дослідників варто виокремити розвідки Войцеха Косидовських “Gospodarka Białorusi w trakcie przemian: spojrzenie z Polski” (Kosiedowski, 2013) та Надії Гергало і Павела Франковського “Bezpieczeństwo regionalne, konflikty i współpraca międzynarodowa w regionie” (Gergało, Frankowski, 2013). Вказані роботи цінні як у теоретичному, так і в практичному осмисленні досліджуваної проблеми.

Висновки. Таким чином, проаналізувавши вітчизняну та зарубіжну історичну літературу, слід зауважити, що у висвітленні двосторонніх відносин між Україною та РБ упродовж 1991–2014 рр. спостерігався певний дисбаланс як у кількості досліджень, так і в ступені вивченості окремих аспектів міждержавних взаємин. Так, низка питань політичного, торговельно-економічного та інших напрямів українсько-білоруського співробітництва є недостатньо висвітленими, а відтак потребують подальшого об'єктивного, цілісного й ґрунтового дослідження, зокрема із використанням неопублікованих архівних джерел та застосуванням новітніх науково-методологічних підходів.

Сучасні міжнародні виклики створюють передумови для переосмислення багатьох питань взаємодії двох держав, а також сприяють формуванню нової моделі відносин між Україною та РБ. Історіографічний аналіз засвідчив, що сучасні українсько-білоруські відносини – це широкий комплекс взаємодії у політичній, торговельно-економічній, транспортній, енергетичній, прикордонній та інших сферах, який потребує глибшого вивчення як в українській, так і в білоруській історичній науці. Значна інформативність наявного матеріалу, використання електронних ресурсів сприяють теоретичному осмисленню досліджуваної проблеми, уточненню значення окремих подій, їх новому переосмисленню у контексті розвитку міждержавних взаємин у новій системі міжнародних відносин.

Список використаних джерел

- Чекаленко, 2006 – Чекаленко Л. Зовнішня політика України. Київ: Либідь, 2006. 712 с.
- Дорошко, Шпакова, 2011 – Дорошко М. С., Шпакова Н. В. Геополітичне середовище та геополітична орієнтація країн СНД. Київ: Центр учбової літератури, 2011. 204 с.
- Марушак, 2003 – Марушак М. Й. Історія дипломатії ХХ століття: Курс лекцій. Львів: Видавництво “Бескид Біт”, 2003. 304 с.
- Івченко, 1997 – Івченко О. Україна в системі міжнародних відносин: історична ретроспектива та сучасний стан. Київ: РІЦУАННП, 1997. 688 с.
- Віднянський, 2004 – Віднянський С. В. Зовнішня політика України в умовах глобалізації. К.: Генеза, 2004. 616 с.
- Макар, 2008 – Макар Ю. Зовнішня політика України: наміри і реалії. Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2008. Вип.1. С. 189–198.
- Офіцинський, 2005 – Офіцинський Р. Політичний розвиток незалежної України (1991–2004) в аспекті європейської ідентичності. К. 2005. 468 с.
- Литвин, 2001 – Литвин В. М. Україна: досвід та проблеми державотворення (90-ті роки ХХ ст.). Київ, 2001. 559 с.
- Алексієвець, Секо, 2016 – Алексієвець М., Секо Я. Зовнішня політика України: від багатовекторності до безальтернативності. Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2016. Вип. 17. С. 34–49.
- Прийдун, 2016 – Прийдун С. Інституційно-правове забезпечення реалізації зовнішньої політики України. Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2016. Вип. 18. С. 99–106.
- Прийдун, 2017 – Прийдун С. Історико-геополітичні передумови та основні етапи формування зовнішньополітичної діяльності України. Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2017. Вип. 19. С. 79–90.
- Дацків, 2013 – Дацків І. Б. Україна як учасник міжнародної інвестиційної діяльності: історичний аспект. “Гілея: Науковий вісник”: збірник наукових праць. 2013. Вип. 77. С. 83–86.
- Валіон, 2014 – Валіон О. П. Білорусь: соціально-економічні аспекти розвитку. Тернопіль: Астон, 2014. 274 с.
- Валіон, 2015 – Валіон О. Промислова політика Республіки Білорусь у кінці ХХ – на початку ХХІ ст. Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2015. Вип. 15. С. 144–153.
- Валіон, 2016 – Валіон О. Інноваційний фактор в економіці Республіки Білорусь на початку ХХІ ст. Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2016. Вип. 18. С. 146–154.
- Валіон, 2017а – Валіон О. Торговельно-економічне співробітництво Республіки Білорусь та країн Євросоюзу на сучасному етапі. Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2017. Вип. 19. С. 214–221.
- Валіон, 2017б – Валіон О. Вплив глобалізації на економіку Республіки Білорусь на сучасному етапі. Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2017. Вип. 20. С. 194–202.
- Королевська, 2014 – Королевська А. В. Становлення зовнішньої політики Республіки Білорусь від незалежності до сьогодення. “Гілея: Науковий вісник”: збірник наукових праць. 2014. Вип. 83. С. 424–427.
- Санжаревський, 2010 – Санжаревський О. Воєнно-політична доктрина Республіки Білорусь – основні пріоритети. Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Серія: “Політичні науки”. 2010. Вип. 4. С. 88–96.
- Санжаревський, 2011 – Санжаревський О. Роль ОДКБ у взаєминах Республіки Білорусь та Росії. Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Серія: “Історичні науки”. 2011. Вип. 17. С. 413–418.
- Санжаревський, 2012 – Санжаревський О. Воєнно-політичний аспект становлення взаємин Республіки Білорусь та НАТО в першій половині 90-х рр. ХХ століття. Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету. 2012. Вип. 23. С. 481–488.
- Санжаревський, 2013 – Санжаревський О. Воєнно-політичні взаємини Республіки Білорусь та НАТО в першій половині 90-х рр. ХХ століття. Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Серія: “Міжнародні відносини”. 2013. Вип. 3. С. 137–146.

Санжаревський, 2016 – Санжаревський О. Прикордонні війська Республіки Білорусь в системі національної безпеки на рубежі ХХ–ХХІ століть. Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету. 2016. Вип. 27. С. 195–198.

Снапковский, 2013 – Снапковский В. Е. История внешней политики Беларуси. Минск: БГУ, 2013. 495 с.

Снапковский, 2014 – Снапковский В. Внешняя политика Республики Беларусь (общая характеристика). Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. 2014. Вип. 23. С. 210–239.

Камышев, 2005 – Камышев К. Международное признание Республики Беларусь. Журнал международного права и международных отношений. 2005. №1. С. 51–56.

Улахович, 2003 – Улахович В. Концептуальные подходы во внешней политике Республики Беларусь (1991–2002 гг.). Европа. 2003. Т. 3. № 1 (6). С. 99–116.

Шадурский, 2011 – Шадурский В. Внешняя политика Республики Беларусь: поиск оптимальной модели. Труды факультета международных отношений: научный сборник. 2011. Вып. 2. С. 33–38.

Шарапо, 2006 – Шарапо А. В. Внешняя политика Республики Беларусь на современном этапе. Веснік Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Сер. 3. Гісторыя. Філасофія. Псіхалогія. Паліталогія. Сацыялогія. Эканоміка. Права. 2006. № 3. С. 15–22.

Рабчук – Рабчук М. The Nowhere Nation, або Ці мае Україна гісторыю? URL: <http://pdf.kamunikat.org/download.php?item=10689-4.pdf>

Казак, 2004 – Казак Е. Геополитический потенциал Республики Беларусь в современных условиях. Белорусский журнал международного права и международных отношений. 2004. №4. С. 33–38.

Рафеенко, 2004 – Рафеенко Д. Расширение НАТО и его влияние на внешнюю политику Беларуси и Украины. Беларусь в современном мире: тез. докл. III респ. науч. конф., Минск, 28–29 окт. 2004 г. / редкол.: А. В. Шарапо [и др.]. Минск, 2004. С. 158–160.

Русакович, 2011 – Русакович А. Внешняя политика Беларуси: традиции и современность. Труды факультета международных отношений: научный сборник. 2011. Вып. 2. С. 17–23.

Тихомиров, 2012 – Тихомиров А. Внешняя политика Республики Беларусь: итоги двадцати лет. Актуальные вопросы белорусско-польских отношений: да 20-годдзя Дагавора паміж Рэспублікай Беларусь і Рэспублікай Польшча аб добрасуседстве, сяброўстве і супрацоўніцтве ад 23 чэрвеня 1992 г.: матэрыялы беларус.-пол. круглага стала / рэдкал.: В. Г. Шадурскі (наук. рэд.). Мінск, 2012. С. 30–46.

Челядинский, 2003 – Челядинский А. Внешнеполитические приоритеты и интересы Республики Беларусь. Белорусский журнал международного права и международных отношений. 2003. №4. С. 27–33.

Malak, 2002 – Malak K. Polityka zagraniczna i bezpieczeństwa Białorusi. Warszawa: Akademia Obrony Narodowej, 2002. 216 s.

Mironowicz, 2011 – Mironowicz E. Polityka zagraniczna Białorusi 1990–2010. Białystok, 2011. 266 s.

Максак, 2010 – Максак Г. Україна – Білорусь: горизонт 2020. Особливості розвитку зовнішньої політики України щодо формування українсько-білоруських відносин на довгострокову перспективу. Київ: Фонд ім. Фрідріха Еберта в Україні, 2010. 13 с.

Максак а – Максак Г. Украина-Беларусь: состояние и перспективы. URL: <https://hvylyya.net/analytics/geopolitics/2011-01-21-10-24-57.html>

Максак б – Максак Г. Беларусь – Украина: новые акценты – открытые возможности. URL: <https://nmnby.eu/yearbook/2010/maksak-ru.html>

Максак, Юрчак, 2014 – Максак Г., Юрчак Д. Сотрудничество Республики Беларусь и Украины в новых геополитических условиях. Минск, 2014. 40 с.

Вдовенко а – Вдовенко Ю. Трансграничное сотрудничество Черниговской и Гомельской областей. URL: http://www.experts.in.ua/baza/analytic/index.php?ELEMENT_ID=46941

Вдовенко б, 2012 – Вдовенко Ю. Украина – Беларусь. Украинская призма. Состояние и перспективы отношений Украины с соседними государствами. Киев, 2012. С. 3–10.

Бетлій, Прейгерман, 2016 – Бетлій О., Прейгерман Є. Аудит зовнішньої політики України: Україна – Білорусь. Дискусійна записка. Київ, 2016. 55 с.

Макеев – Макеев С. Развитие политических отношений Украины та Республіки Білорусь у 1994–2004 рр. URL: <https://www.sworld.com.ua/konfer30/653.pdf>

Макеев, 2012 – Макеев С. Політичні відносини України та Республіки Білорусь на рівні глав держав (2005–2010 рр.). Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Сер.: "Історія та географія". 2012. Вип. 44. С. 112–116.

Макеев, 2013 – Макеев С. Становлення та розвиток економічних відносин України та Республіки Білорусь (1991–1998 рр.). Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Сер.: "Історія та географія". 2013. Вип. 47. С. 56–64.

Макеєв, 2011 – Макеєв С. Проблеми поглиблення прикордонних українсько-білоруських зв'язків (1991–2008 рр.). Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Сер.: "Історія та географія". 2011. Вип. 40. С. 41–44.

Плаксенко, 2010 – Плаксенко М. Актуальні питання українсько-білоруських відносин у контексті ініціативи ЄС "Східне партнерство". Стратегічні пріоритети: науково-аналітичний збірник. 2010. №1 (14). С. 153–158.

Засадко, 2008 – Засадко В. Інституційний базис стимулювання розвитку економічної співпраці України з Республікою Білорусь. Стратегічні пріоритети: науково-аналітичний збірник. 2008. №3 (8). С. 219–224.

Левицька – Левицька М. І. Співробітництво України з Республікою Білорусь в економічній сфері. URL: <http://www.kytmu.edu.ua/vmv/vv/09/11.htm>

Черник, 2009 – Черник П. П. Геополітичний вимір сучасних українсько-білоруських взаємин. Військово-науковий вісник. 2009. Вип. 11. С. 239–253.

Польовий, 2015 – Польовий Т. Є. Україна – Республіка Білорусь: особливості міждержавного діалогу на сучасному етапі. Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія. 2015. № 1. С. 160–168.

Сакір-Молочко, 2014 – Сакір-Молочко Н. В. Напрями діяльності, проблеми та перспективи розвитку Євроregionу "Дніпро". Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. 2014. Вип. 25. С. 272–277.

Вдовенко, 2010 – Вдовенко С. М. Україна – Білорусь: взаємовідносини на перехрестях перемін. Чернівці: Видавець Лозовий В. М., 2010. 446 с.

"М'яка сила", 2011 – "М'яка сила" України в регіоні: інструмент ефективної зовнішньої політики. Київ: Інститут світової політики, 2011. 111 с.

Юрчак, 2012 – Юрчак Д. В. Беларусь – Украина: 20 лет межгосударственных отношений. Витебск: УО "ВГУ им. П. М. Машерова", 2012. 280 с.

Юрчак, 2018 – Юрчак Д. В. Белорусско-украинские отношения в 1991–2017 годах. Постсоветские исследования. 2018. Т. 1. № 1. С. 79–89.

Тихомиров, 2010 – Тихомиров А. Белорусско-украинские отношения в 1991–2009 гг. Труды факультета международных отношений: научный сборник. 2010. Вып. 1. С. 43–46.

Демичев, 2000 – Демичев Д. М. Торгово-экономические отношения Республики Беларусь и Украины. Экономический журнал. 2000. №4. С. 75–83.

Lewkowicz, 2013 – Lewkowicz Łukasz Geografia historyczna, polityczna i ekonomiczna Białorusi i Ukrainy. Ukraina i Białoruś: przeszłość i współczesność ziem między Rzeczpospolitą a Rosją. Lublin: UMCS, 2013. S. 199–240.

Gergało, Frankowski, 2013 – Nadia Gergało, Paweł Frankowski Położenie geopolityczne i znaczenie regionu w stosunkach międzynarodowych. Ukraina i Białoruś: przeszłość i współczesność ziem między Rzeczpospolitą a Rosją. Lublin: UMCS, 2013. S. 317–340.

Kosiedowski, 2013 – Wojciech Kosiedowski Gospodarka Białorusi w trakcie przemian: spojrzenie z Polski. Ukraina i Białoruś: przeszłość i współczesność ziem między Rzeczpospolitą a Rosją. Lublin: UMCS, 2013. S. 241–266.

Gergało, Frankowski, 2013 – Nadia Gergało, Paweł Frankowski Bezpieczeństwo regionalne, konflikty i współpraca międzynarodowa w regionie. Ukraina i Białoruś: przeszłość i współczesność ziem między Rzeczpospolitą a Rosją. Lublin: UMCS, 2013. S. 341–364.

References

Chekalenko, 2006 – Chekalenko L. Zovnishnia polityka Ukrainy [Foreign policy of Ukraine]. Kyiv: Lybid, 2006. 712 s. [in Ukrainian].

Doroshko, Shpakova, 2011 – Doroshko M. S., Shpakova N. V. Heopolitychne seredovyshe ta heopolitychna orientatsiia krain SND [Geopolitical surroundings and geopolitical orientation of the CIS'countries]. Kyiv: Tsentri uchbovoi literatury, 2011. 204 s. [in Ukrainian].

Marushchak, 2003 – Marushchak M. Y. Istoriia dyplomatii KhKh stolittia: Kurs lektsii [History of twentieth-century diplomacy: A course of lectures]. Lviv: Vydavnytstvo "Beskyd Bit", 2003. 304 s. [in Ukrainian].

Ivchenko, 1997 – Ivchenko O. Ukraina v systemi mizhnarodnykh vidnosyn: istorychna retrospektyva ta suchasnyi stan [Ukraine in the system of international relations: historical retrospectives and current state]. Kyiv: RITsUANNP, 1997. 688 s. [in Ukrainian].

Vidnianskyi, 2004 – Vidnianskyi S. V. Zovnishnia polityka Ukrainy v umovakh hlobalizatsii [Foreign policy of Ukraine in the conditions of globalization]. K.: Heneza, 2004. 616 s. [in Ukrainian].

Makar, 2008 – Makar Yu. Zovnishnia polityka Ukrainy: namiry i realii [External policy of Ukraine: intentions and reality]. Ukraina – Yevropa – Svit. Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats. Seria: Istorii, mizhnarodni vidnosyny. 2008. Vyp. 1. S. 189–198. [in Ukrainian].

Ofitsynskiy, 2005 – Ofitsynskiy R. Politychnyi rozvytok nezaleznoi Ukrainy (1991–2004) v aspekti yevropeiskoi identychnosti [The Political Development of Independent Ukraine (1991–2004) in the Aspect of European Identity]. K. 2005. 468 s. [in Ukrainian].

Lytvyn, 2001 – Lytvyn V. M. Ukraina: dosvid ta problemy derzhavotvorennia (90-ti roky KhKh st.) [Ukraine: experience and problems of state formation (90-ies of the twentieth century.)]. Kyiv, 2001. 559 s. [in Ukrainian].

Aleksieyevets, Seko, 2016 – Aleksieyevets M., Seko Ya. Zovnishnia polityka Ukrainy: vid bahatovektornosti do bezalternatyvnykh [Ukraine's foreign policy: from multidirectional to alternative]. Ukraina – Yevropa – Svit. Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats. Seria: Istorii, mizhnarodni vidnosyny. 2016. Vyp. 17. S. 34–49. [in Ukrainian].

Pryidun, 2016 – Pryidun S. Instytutsiino-pravove zabezpechennia realizatsii zovnishnoi polityky Ukrainy [Institutional and legal support for the implementation of the foreign policy of Ukraine]. Ukraina – Yevropa – Svit. Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats. Seria: Istorii, mizhnarodni vidnosyny. 2016. Vyp. 18. S. 99–106. [in Ukrainian].

Pryidun, 2017 – Pryidun S. Istoryko-geopolitychni peredumovy ta osnovni etapy formuvannia zovnishnopolitychnoi diialnosti Ukrainy [Historical-and-geopolitical background and main stages of formation of the foreign policy activity of Ukraine]. Ukraina – Yevropa – Svit. Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats. Seria: Istorii, mizhnarodni vidnosyny. 2017. Vyp. 19. S. 79–90. [in Ukrainian].

Datskiv, 2013 – Datskiv I. B. Ukraina yak uchasyk mizhnarodnoi investytsiinoi diialnosti: istorychnyi aspekt [Ukraine as a participant of international investment activity: historical aspect]. "Hileia: Naukovyi visnyk": zbirnyk naukovykh prats. 2013. Vyp. 77. S. 83–86. [in Ukrainian].

Valion, 2014 – Valion O. P. Bilorus: sotsialno-ekonomichni aspekty rozvytku [Belarus: socio-economic aspects of development]. Ternopil: Aston, 2014. 274 s. [in Ukrainian].

Valion, 2015 – Valion O. Promyslova polityka Respubliky Bilorus u kintsii KhKh – na pochatku KhKhI st. [Industrial policy of Belarus in the late XX th – beginning the XXI st century]. Ukraina – Yevropa – Svit. Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats. Seria: Istorii, mizhnarodni vidnosyny. 2015. Vyp. 15. S. 144–153. [in Ukrainian].

Valion, 2016 – Valion O. Innovatsiyni faktor v ekonomitsi Respubliky Bilorus na pochatku KhKhI st. [Innovative economy factor in the Republic of Belarus in the XXI st century]. Ukraina – Yevropa – Svit. Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats. Seria: Istorii, mizhnarodni vidnosyny. 2016. Vyp. 18. S. 146–154. [in Ukrainian].

Valion, 2017a – Valion O. Torhovelno-ekonomichne spivrobitnytstvo Respubliky Bilorus ta krain Yevrosoiuzu na suchasnomu etapi [Trade and economic cooperation of the Republic Belarus and the European Union at the present stage]. Ukraina – Yevropa – Svit. Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats. Seria: Istorii, mizhnarodni vidnosyny. 2017. Vyp. 19. S. 214–221. [in Ukrainian].

Valion, 2017b – Valion O. Vplyv hlobalizatsii na ekonomiku Respubliky Bilorus na suchasnomu etapi [The impact of globalization on the economy of the Republic of Belarus at the modern stage]. Ukraina – Yevropa – Svit. Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats. Seria: Istorii, mizhnarodni vidnosyny. 2017. Vyp. 20. S. 194–202. [in Ukrainian].

Korolevska, 2014 – Korolevska A. V. Stanovlennia zovnishnoi polityky Respubliky Bilorus vid nezalezhnosti do sohodennia [The foreign policy establishment of Republic of Belarus from independence to the present]. "Hileia: Naukovyi visnyk": zbirnyk naukovykh prats. 2014. Vyp. 83. S. 424–427. [in Ukrainian].

Sanzharevskiy, 2010 – Sanzharevskiy O. Voienno-politychna doktryna Respubliky Bilorus – osnovni priorytety [The military-political doctrine of the Republic of Belarus is the main priority]. Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Seria: "Politychni nauky". 2010. Vyp. 4. S. 88–96. [in Ukrainian].

Sanzharevskiy, 2011 – Sanzharevskiy O. Rol ODKB u vzaiemynakh Respubliky Bilorus ta Rosii [The role of the ODKB in relations between the Republic of Belarus and Russia]. Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Seria: "Istorychni nauky". 2011. Vyp. 17. S. 413–418. [in Ukrainian].

Sanzharevskiy, 2012 – Sanzharevskiy O. Voienno-politychnyi aspekt stanovlennia vzaiemyn Respubliky Bilorus ta NATO v pershii polovyni 90-kh rr. KhKh stolittia [Military policy NATO – Belarus cooperation foundation during the first half of 1990-s.]. Aktualni problemy vitchyzniano i ta vsesvitnoi istorii: Zbirnyk naukovykh prats Rivnenskoho derzhavnogo humanitarnoho universytetu. 2012. Vyp. 23. S. 481–488. [in Ukrainian].

Sanzharevskiy, 2013 – Sanzharevskiy O. Voienno-politychni vzaiemyny Respubliky Bilorus ta NATO v pershii polovyni 90-kh rr. KhKh stolittia [Military policy NATO – Belarus cooperation in the first half of the 1990-

s.]. Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Seria: "Mizhnarodni vidnosyny". 2013. Vyp. 3. S. 137–146. [in Ukrainian].

Sanzharevskiy, 2016 – Sanzharevskiy O. Prykordonni viiska Respubliki Bilorus v systemi natsionalnoi bezpeky na rubezhi KhKh–KhKhI stolit [Frontier troops of the Republic of Belarus in the national security system at the turn of the XX–XXI centuries]. Aktualni problemy vitchyzniano i ta vsesvitno istorii: Zbirnyk naukovykh prats Rivnenskoho derzhavnogo humanitarnoho universytetu. 2016. Vyp. 27. S. 195–198. [in Ukrainian].

Snapkovskiy, 2013 – Snapkovskiy V. Ye. Istoriya vneshney politiki Belarusi [The History of foreign policy of Byelorussia]. Minsk: BGU, 2013. 495 s. [in Russian].

Snapkovskiy, 2014 – Snapkovskiy V. Vneshnyaya politika Respubliki Belarus (obshchaya kharakteristika) [Foreign policy of Republic of Byelorussia (common description)]. Mizhnarodni zvyazki Ukraini: naukovi poshuki i znakhidki. 2014. Vip. 23. S. 210–239. [in Russian].

Kamyshhev, 2005 – Kamyshhev K. Mezhdunarodnoe priznanie Respubliki Belarus [International Recognition of the Republic of Belarus]. Zhurnal mezhdunarodnogo prava i mezhdunarodnykh otnosheniy. 2005. №1. S. 51–56. [in Russian].

Ulakhovich, 2003 – Ulakhovich V. Kontseptualnye podkhody vo vneshney politike Respubliki Belarus (1991–2002 gg.) [Conceptual approaches in foreign policy of Republic of Byelorussia (1991–2002)]. Evropa. 2003. T. 3. № 1 (6). S. 99–116. [in Russian].

Shadurskiy, 2011 – Shadurskiy V. Vneshnyaya politika Respubliki Belarus: poisk optimalnoy modeli [The Republic of Belarus Foreign Policy: in Search of an Optimal Model]. Trudy fakulteta mezhdunarodnykh otnosheniy: nauchnyy sbornik. 2011. Vyp. 2. S. 33–38. [in Russian].

Sharapo, 2006 – Sharapo A. V. Vneshniaia p olytyka R espublyky Belarus na sovremennom etape [Foreign policy of Republic of Byelorussia in contemporary stage]. Vesnik Belaruskaga dzyarzhaynaga univertsyteta. Ser. 3. Gistorya. Filasofiya. Psichalogiya. Plitalogiya. Saцыylogiya. Ekonomika. Prava [Bulletin of Byelorussian state university. Seria 3. History. Philosophy. Psychology. Politology. Sociology. Economy. Law]. 2006. № 3. S. 15–22. [in Russian].

Rabchuk – Rabchuk M. The Nowhere Nation, abo Tsi mae Ukraina gistoryyu? [The Nowhere Nation, or has a history of Ukraine]. URL: <http://pdf.kamunikat.org/download.php?item=10689-4.pdf> [in Belarusian].

Kazak, 2004 – Kazak Ye. Geopoliticheskiy potentsial Respubliki Belarus v sovremennykh usloviyakh [The Geopolitical Potential of the Republic of Belarus at the Current Stage]. Belorusskiy zhurnal mezhdunarodnogo prava i mezhdunarodnykh otnosheniy. 2004. №4. S. 33–38. [in Russian].

Rafeenko, 2004 – Rafeenko D. Rasshirenie NATO i ego vliyanie na vneshnyuyu politiku Belarusi i Ukrainy [NATO expansion and its impact on the foreign policy of Belarus and Ukraine]. Belarus v sovremennom mire: tez. dokl. III resp. nauch. konf., Minsk, 28–29 okt. 2004 g. / redkol.: A. V. Sharapo [i dr.]. Minsk, 2004. S. 158–160. [in Russian].

Rusakovich, 2011 – Rusakovich A. Vneshnyaya politika Belarusi: traditsii i sovremennost [The Foreign Policy of Belarus: Traditions and Modern Times]. Trudy fakulteta mezhdunarodnykh otnosheniy: nauchnyy sbornik. 2011. Vyp. 2. C. 17–23. [in Russian].

Tikhomirov, 2012 – Tikhomirov A. Vneshnyaya politika Respubliki Belarus: itogi dvadtsati let [Foreign policy of the Republic of Belarus: results of twenty years]. Aktualnyya pytanni belarуска-polskikh adnosin: da 20-goddzya Dagavora pamizh Respublikay Belarus i Respublikay Polshcha ab dobrasusedstve, syabroystve i supratsoynitstve ad 23 chervenya 1992 g.: materyaly belarus.-pol. kruglaga stala / redkal.: V. G. Shadurski (navuk. red.). Minsk, 2012. S. 30–46. [in Russian].

Chelyadinskiy, 2003 – Chelyadinskiy A. Vneshnepoliticheskie priority i interesy Respubliki Belarus [The Republic of Belarus Foreign Policy Priorities and Interests]. Belorusskiy zhurnal mezhdunarodnogo prava i mezhdunarodnykh otnosheniy. 2003. №4. S. 27–33. [in Russian].

Malak, 2002 – Malak K. Polityka zagraniczna i bezpieczeñstwa Białorusi [Belarus foreign and security policy]. Warszawa: Akademia Obrony Narodowej, 2002. 216 s. [in Polish].

Mironowicz, 2011 – Mironowicz E. Polityka zagraniczna Białorusi 1990–2010 [Belarus foreign policy 1990–2010]. Białystok, 2011. 266 s. [in Polish].

Maksak, 2010 – Maksak H. Ukraina – Bilorus: horyzont 2020. Osoblyvosti rozvytku zovnishnoi polityky Ukrainy shchodo formuvannia ukraïnsko-biloruskykh vidnosyn na dovhostrokovu perspektyvu [Ukraine – Belarus: horizon 2020. Features of the development of Ukraine's foreign policy on the formation of Ukrainian-Belarusian relations for the long term]. Kyiv: Fond im. Fridrikha Eberta v Ukraini, 2010. 13 s. [in Ukrainian].

Maksak a – Maksak G. Ukraina-Belarus: sostoyanie i perspektivy [Ukraine-Belarus: state and prospects.]. URL: <https://hvylya.net/analytics/geopolitics/2011-01-21-10-24-57.html> [in Russian].

Maksak b – Maksak G. Belarus – Ukraina: novye aktsenty – otkrytye vozmozhnosti [Belarus – Ukraine: new accents – open opportunities]. URL: <https://nmnby.eu/yearbook/2010/maksak-ru.html> [in Russian].

Maksak, Yurchak, 2014 – Maksak G., Yurchak D. Sotrudnichestvo Respubliki Belarus i Ukrainy v novykh geopoliticheskikh usloviyakh [Cooperation of the Republic of Belarus and Ukraine in the new geopolitical conditions]. Minsk, 2014. 40 s. [in Russian].

Vdovenko a – Vdovenko Yu. Transgranichnoe sotrudnichestvo Chernigovskoy i Gomelskoy oblastey [Cross-border cooperation of Chernihiv and Gomel regions]. URL: http://www.experts.in.ua/baza/analicit/index.php?ELEMENT_ID=46941 [in Russian].

Vdovenko b, 2012 – Vdovenko Yu. Ukraina – Belarus [Ukraine – Belarus]. Ukrainskaya prizma. Sostoyanie i perspektivy otnosheniy Ukrainy s sosednimi gosudarstvami. Kiev, 2012. S. 3–10. [in Russian].

Betlii, Preiherman, 2016 – Betlii O., Preiherman Ye. Audyt zovnishnoi polityky Ukrainy: Ukraina – Bilorus. Diskusiina zapyska [Ukraine's foreign policy audit: Ukraine – Belarus. Discussion note]. Kyiv, 2016. 55 s. [in Ukrainian].

Makieiev – Makieiev S. Rozvytok politychnykh vidnosyn Ukrainy ta Respubliki Bilorus u 1994–2004 rr. [Development of political relations of Ukraine and Republic is Byelorussia in 1994–2004 years] URL: <https://www.sworld.com.ua/konfer30/653.pdf> [in Ukrainian].

Makieiev, 2012 – Makieiev S. Politychni vidnosyny Ukrainy ta Respubliki Bilorus na rivni hlav derzhav (2005–2010 rr.) [Political relations between Ukraine and the Republic of Belarus at the level of heads of state (2005–2010 years)]. Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody. Ser.: "Istoriia ta heohrafiia". 2012. Vyp. 44. S. 112–116. [in Ukrainian].

Makieiev, 2013 – Makieiev S. Stanovlennia ta rozvytok ekonomichnykh vidnosyn Ukrainy ta Respubliki Bilorus (1991–1998 rr.) [Formation and development of economic relations of Ukraine and the Republic of Belarus (1991–1998 years)]. Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody. Ser.: "Istoriia ta heohrafiia". 2013. Vyp. 47. S. 56–64. [in Ukrainian].

Makieiev, 2011 – Makieiev S. Problemy pohlyblennia prykordonnykh ukrainsko-biloruskykh zviazkiv (1991–2008 rr.) [Problems of deepening of Ukrainian-Belarusian border relations (1991–2008 years)]. Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody. Ser.: "Istoriia ta heohrafiia". 2011. Vyp. 40. S. 41–44. [in Ukrainian].

Plaksenko, 2010 – Plaksenko M. Aktualni pytannia ukrainsko-biloruskykh vidnosyn u konteksti initsiatyvy YeS "Skhidne partnerstvo" [Topical issues of Ukrainian-Belarusian relations in the context of the EU "Eastern Partnership" initiative]. Stratehichni priorytety: nauково-analitychnyi zbirnyk. 2010. №1 (14). S. 153–158. [in Ukrainian].

Zasadko, 2008 – Zasadko V. Instytutsiinyi bazys stymuliuвання rozvytku ekonomichnoi spivpratsi Ukrainy z Respublikoiu Bilorus [Institutional basis for stimulating the development of economic cooperation between Ukraine and the Republic of Belarus]. Stratehichni priorytety: nauково-analitychnyi zbirnyk. 2008. №3 (8). S. 219–224. [in Ukrainian].

Levytska – Levytska M. I. Spivrobotnytstvo Ukrainy z Respublikoiu Bilorus v ekonomichnii sferi [Cooperation of Ukraine with the Republic of Belarus in the economic sphere]. URL: <http://www.kymu.edu.ua/vmv/v/09/11.htm> [in Ukrainian].

Chernyk, 2009 – Chernyk P. P. Heopolitychnyi vymir suchasnykh ukrainsko-biloruskykh vziemyn [Geopolitical dimension of modern Ukrainian-Belarusian relations]. Viiskovo-naukovyi visnyk. 2009. Vyp. 11. S. 239–253. [in Ukrainian].

Polovyi, 2015 – Polovyi T. Ye. Ukraina – Respublika Bilorus: osoblyvosti mizhderzhavnogo dialohu na suchasnomu etapi [Ukraine–Republic of Belarus: the Features of Inter-States Dialogue on Modern Level]. Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Serii: Filosofiia. Sotsiologiia. Politologiia. 2015. № 1. S.160–168. [in Ukrainian].

Sakir-Molochko, 2014 – Sakir-Molochko N. V. Napriamy diialnosti, problemy ta perspektyvy rozvytku Yevrorehionu "Dnipro" [Fields of activities, problems and prospects of the Euroregion "Dnepr"]. Naukovi pratsi Kirovohradskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky. 2014. Vyp. 25. S. 272–277. [in Ukrainian].

Vdovenko, 2010 – Vdovenko S. M. Ukraina – Bilorus: vziemovidnosyny na perekhrestiakh peremin [Ukraine – Belarus: Relationships at the Crossroads of Change]. Chernihiv: Vydavets Lozovyi V. M., 2010. 446 s. [in Ukrainian].

"Miaka syla", 2011 – "Miaka syla" Ukrainy v rehioni: instrument efektyvnoi zovnishnoi polityky [Ukraine's soft power in the region: an instrument of effective foreign policy]. Kyiv: Instytut svitovoi polityky, 2011. 111 s. [in Ukrainian].

Yurchak, 2012 – Yurchak D. V. Belarus – Ukraina: 20 let mezghosudarstvennykh otnosheniy [Belarus – Ukraine: 20 years of interstate relations]. Vitebsk: UO "VGU im. P. M. Masheroval", 2012. 280 s. [in Russian].

Yurchak, 2018 – Yurchak D. V. Belorussko-ukrainskie otnosheniya v 1991–2017 godakh [Belarusian-Ukrainian relations in 1991–2017]. Postsovetskie issledovaniya. 2018. T. 1. № 1. S. 79–89. [in Russian].

Tikhomirov, 2010 – Tikhomirov A. Belorusko-ukrainskie otnosheniya v 1991–2009 gg. [Belarusian-Ukrainian Relations in 1991–2009]. Trudy fakulteta mezhdunarodnykh otnosheniy: nauchnyy sbornik. 2010. Vyp. 1. C. 43–46. [in Russian].

Demichev, 2000 – Demichev D. M. Torgovo-ekonomicheskie otnosheniya Respubliki Belarus i Ukrainy [Trade and economic relations of the Republic of Belarus and Ukraine]. Ekonomicheskii zhurnal. 2000. №4. S. 75–83. [in Russian].

Lewkowicz, 2013 – Lewkowicz Łukasz Geografia historyczna, polityczna i ekonomiczna Białorusi i Ukrainy [Historical, political and economic geography of Belarus and Ukraine]. Ukraina i Białoruś: przeszłość i współczesność ziem między Rzeczpospolitą a Rosją. Lublin: UMCS, 2013. S. 199–240. [in Polish].

Gergało, Frankowski, 2013 – Nadia Gergało, Paweł Frankowski Położenie geopolityczne i znaczenie regionu w stosunkach międzynarodowych [Geopolitical location and importance of the region in international relations]. Ukraina i Białoruś: przeszłość i współczesność ziem między Rzeczpospolitą a Rosją. Lublin: UMCS, 2013. S. 317–340. [in Polish].

Kosiedowski, 2013 – Wojciech Kosiedowski Gospodarka Białorusi w trakcie przemian: spojrzenie z Polski [The economy of Belarus during changes: a look from Poland]. Ukraina i Białoruś: przeszłość i współczesność ziem między Rzeczpospolitą a Rosją. Lublin: UMCS, 2013. S. 241–266. [in Polish].

Gergało, Frankowski, 2013 – Nadia Gergało, Paweł Frankowski Bezpieczeństwo regionalne, konflikty i współpraca międzynarodowa w regionie [Regional security, conflicts and international cooperation in the region]. Ukraina i Białoruś: przeszłość i współczesność ziem między Rzeczpospolitą a Rosją. Lublin: UMCS, 2013. S. 341–364. [in Polish].

УДК 930.1 (367)

DOI 10.25128/2225-3165.19.02.15

Iryna Fedoriv PhD (History), Associate Professor,
Department of the World History and Religious Study,
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University (Ukraine)
feiorol@i.uaORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1344-8053>**Ірина Федорів**Кандидат історичних наук, доцент,
Кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка (Україна)

СЛАВІСТИКА У НАУКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЄВГЕНА РИХЛІКА (ПЕРША ТРЕТИНА ХХ СТ.)

Анотація. Мета дослідження – проаналізувати особливості наукової діяльності у галузі слов'язознавства відомого в Україні вченого-славіста, філолога, краєзнавця, етнолога, педагога і громадського діяча – Євгена Рихліка (1888–1937) у контексті розвитку національного слов'язознавства першої третини ХХ ст.; з'ясувати внесок ученого у розвиток тогочасної української богемістики, полоністики, етнології; роль у відкритті й організації діяльності Кабінету для вивчення національних меншин України при Етнографічній комісії ВУАН, діяльність Є. Рихліка як педагога. Методологія праці: використано принципи історизму та об'єктивності; загальнонаукові (аналіз, синтез, індукція та дедукція, порівняння, узагальнення та ін.), спеціально-історичні (історико-хронологічний, історико-порівняльний, системно-структурний, ін.) наукові методи, а також міждисциплінарний і плюралістичний підходи до вивчення наукової діяльності Є. Рихліка в контексті становлення вітчизняного слов'язознавства у першій третині ХХ ст. на основі застосування історичних джерел та досягнень сучасної історіографії. Наукова новизна: цілісно окреслено самобутню й оригінальну наукову діяльність відомого в Україні ученого, краєзнавця, педагога, громадського діяча Є. Рихліка, передусім як славіста у контексті розвитку вітчизняного слов'язознавства, краєзнавства, етнології першої третини ХХ ст. Висновки: наукова діяльність Є. Рихліка свідчить, що вчений був одним із яскравих представників-дослідників наукової славістичної школи Київського університету св. Володимира, продовжуючи традиції, започатковані у другій половині ХІХ ст., присвятив своє життя вивченню історії, мови, літератури й етнографії слов'янських народів, зокрема, поляків й чехів. Славістичний доробок Є. Рихліка потребує подальшого вивчення і систематизації, що сприятиме належній оцінці його як ученого, глибшій інтерпретації його багатогранної діяльності.

Ключові слова: Євген Рихлік, національне слов'язознавство, перша третина ХХ ст., Київський університет св. Володимира, богемістика, полоністика, нацменознавство.

SLAVONIC STUDIES IN THE SCIENTIFIC ACTIVITY OF YEVHEN RYHLIK (THE FIRST THIRD OF THE XX CENTURY)

Summary. The aim of the research is to analyse peculiarities of the scientific activity in the branch of Slavic studies of a famous in Ukrainian Slavic scholar, linguist, regional ethnographer, ethnologist, pedagogue and public figure Yevhen Ryhlik (1888–1937) in the context of the development of national Slavic studies in the first third of the twentieth century; to clarify the output of the scientist in the development of the Ukrainian Bohemian studies, Polish studies, ethnology; to define his role in the establishment and arrangement of the activity of the studies of national minorities of Ukraine by the Ethnography committee in the Academy of Sciences of Ukraine as well as Yevhen Ryhlik's pedagogical activity. The research methodology is based on the usage of historicism and objectivism principles, general-scientific (analysis, synthesis, induction and deduction, etc.), special historical (historical-chronological, historical-comparative, systemic-and-structural, etc.) and other scientific methods as well as interdisciplinary and pluralistic approaches to the study of the scientific activity of Yevhen Ryhlik in the context of the establishment of national Slavic studies in the first third of the twentieth century on the basis of the usage of historic sources and achievements of modern historiography. The scientific novelty of the research is in the integrated approach to the unique and original scientific activity of Yevhen Ryhlik, a famous Ukrainian scholar, regional ethnographer, pedagogue, public figure, and a Slavic scholar in particular, in the context of the development of national Slavic studies in the first third of the twentieth century. Conclusions. The scientific activity of Yevhen Ryhlik proves him to be one of the bright representatives of the scientific Slavic school of Saint Volodymyr Kyiv University since he continued the traditions of Slavic studies initiated in the

second half of the XIX century and dedicated himself to studying history, linguistics, literature and ethnography of Slavs, the Polish and Czechs in particular. The heritage of Slavonic studies by Yevhen Ryhlik requires further investigation and systematization that will cause his proper recognition as a scientist and promote more thorough interpretation of his versatile activity.

Keywords: Yevhen Ryhlik, National Slavonic studies, the first third of the twentieth century, Saint Volodymyr Kyiv University, Bohemian studies, Polish studies, National minorities studies.

Постановка проблеми. Українська історична славістика має давні традиції: минуло майже два століття, як в університетах було введено спеціальність “слов’янська філологія”, відкрито славістичні кафедри і започатковано підготовку спеціалістів цієї галузі. Головними центрами славістичних досліджень у Наддніпрянській Україні на початку 1900-х рр. залишалися університети. Наукові дослідження із славістики активно проводилися також в історичних, історико-філологічних товариствах, які існували при кожному університеті та у т.зв. славістичних центрах: Київ, Одеса, Харків, Львів.

На початку 1900-х рр. спостерігалось розширення проблематики славістичних досліджень, що відбувалося на фоні утвердження в історіографії нових концептуальних підходів до вирішення як окремих епізодів історичного процесу в слов’янських країнах, так і з’ясування й пояснення загальних закономірностей їх еволюційного поступу. Розгортання процесів культурно-національного відродження та визвольних змагань слов’янських народів у першій третині ХХ ст. посилювало інтерес до слов’янства у фахівців-славістів, політичних й культурних діячів, загалом у громадськості (Федорів, 2013: 194).

Одним із осередків, у якому розвивалася, сформована ще наприкінці ХІХ ст., власна наукова славістична школа, був Київський університет св. Володимира. Від 1882 до 1917 рр. (з перервою упродовж 1912–1913 років, коли цю посаду обіймав О. Лук’яненко) кафедрі історії та літератур слов’янських нарід очолював професор Тимофій Флоринський – відомий славіст і візантолог російського походження (Федорів, 2013: 195). У 1917–1918 рр. приват-доцентом кафедри стає випускник відділення слов’янської філології історико-філологічного факультету університету, учень Т. Флоринського, А. Степовича, О. Лук’яненка – Євген Рихлік (1888–1937) – відомий в Україні вчений-славіст, філолог, краєзнавець, етнолог, педагог і громадський діяч, що належав до репресованих у 1930-х рр. представників національної української інтелігенції (Павленко, 2015). Видатне значення Є. Рихліка, як одного з дослідників історії, мови, літератури й етнографії слов’янських народів, свого часу було високо поціноване колегами-науковцями – академіком Академії наук СРСР і Всеукраїнської Академії наук В. Перетцем та директором Інституту слов’янознавства Академії наук СРСР Н. Державіним (Власенко, Курильчук, 2014: 119). Актуальність дослідження славістичної спадщини Є. Рихліка у контексті розвитку вітчизняного слов’янознавства у першій третині ХХ ст. зумовила появу даної статті, що сприятиме збереженню пам’яті про Є. Рихліка, належній оцінці його наукового доробку, подальшій інтерпретації його багатогранної діяльності.

Аналіз дослідження. Аналіз наукової літератури свідчить, що досліджуване питання є недостатньо вивченим в українській історіографії. Окремі аспекти з життя і діяльності вченого окреслені у працях Ю. Шаповала (Шаповал, 2001), П. Скрипника (Скрипник, 2005), Ю. Луцького (Луцький, 1999) та ін. Славістичний доробок Є. Рихліка, його діяльність як викладача слов’янознавчих дисциплін різних навчальних закладів України досліджували Л. Павленко (Павленко, 2002, 2006, 2008, 2015 та ін.), С. Копилов (Копилов, 2009), О. Власенко та Н. Курильчук (Власенко, Курильчук, 2014), Є. Луняк (Луняк, 2002), Г. Самойленко (Самойленко, 2004) та ін.

У контексті проблематики, що аналізуватиметься у статті, докторська дисертація С. Копилова “Проблеми історії слов’янських народів в історичній думці України (остання третина XVII – початок XX ст.)” (Копилов, 2006) та кандидатські дисертації Л. Павленко “Науково-педагогічна і громадська діяльність Євгена Рихліка” (Павленко, 2007) та І. Журжі “Становлення та розвиток слов’янознавства в Університеті св. Володимира (1834–1919 рр.)” (Журжа, 2006), публікації О. Паламарчук і О. Чмир (Паламарчук, Чмир, 2009), Р. Радишевського (Радишевський, 2010), Л. Вахніної (Вахніна, 2014) та ін.

Діяльність Є. Рихліка як керівника Кабінету для вивчення національних меншин України при Етнографічній комісії ВУАН аналізували у наукових дослідженнях В. Наулко (Наулко, 2003), Л. Павленко (Павленко, 2016), О. Рафальський (Рафальський, 2000), Ю. Шаповал, (Шаповал, 2001), М. Костриця (Костриця, 1997), Ю. Данилюк (Данилюк, 1991) та ін.

Як бачимо, славістична діяльність Є. Рихліка не була предметом спеціального комплексного дослідження, а вивчення окремих аспектів даної проблеми мало фрагментарний характер. Найбільш цілісно наукова робота дослідника вивчена у дисертації та низці публікацій Л. Павленко (Павленко, 2002, 2006, 2008, 2015).

Мета статті – висвітлити особливості наукової діяльності у галузі слов’янознавства відомого в Україні вченого-славіста, філолога, краєзнавця, етнолога, педагога і громадського діяча – Євгена Рихліка (1888–1937) у контексті розвитку національного слов’янознавства першої третини XX ст.; з’ясувати внесок ученого у розвиток тогочасної української богемістики, полоністики, етнології; роль у відкритті й організації діяльності Кабінету для вивчення національних меншин України при Етнографічній комісії ВУАН; діяльність Є. Рихліка як педагога.

Виклад основного матеріалу. Наукова діяльність Є. Рихліка, як і низки інших учених цього часу, зокрема, Д. Антоновича, І. Борковського, С. Дністрянського, М. Драй-Хмари, С. Смаль-Стоцького, А. Степовича, Д. Похилевича, С. Томашівського, М. Кордуби та ін., засвідчує, що вивчення історії та культури слов’ян, їх взаємин в українській історіографії, в тому числі у діаспорній, не переривалося і в міжвоєнні роки. Хоча репресії 1920–1930-х років у СРСР проти гуманітарної інтелігенції призвели до значних втрат у вітчизняній славистиці, яку влада вважала “лженаукою, ворожою щодо радянського ладу” (Віднянський, 2015: 61). Відтак, у радянській Україні слов’янознавство, як галузь гуманітарних наук поступово ліквідувалося: славістичні кафедри закривалися, окремі славісти зазнавали не лише переслідувань (М. Грушевський, А. Лобода), а й репресій (В. Дем’янчук, К. Копержинський, В. Петрусь). Чимало з них загинули в таборах і в’язницях (М. Драй-Хмара, А. Кримський, Є. Рихлік, М. Туницький). Інша група вчених виявили лояльність до радянської влади і працювали в навчальних закладах і академічних установах (Л. Булаховський, М. Бречкович, М. Державін, О. Лук’яненко, М. Любич, А. Степович, Ф. Успенський), окремі з них відійшли від активної наукової діяльності (І. Линниченко, Є. Петухов) (Копилов).

На широкий масштаб розвитку історичної науки в Україні у 1920-х рр. звертає свою увагу і О. Оглоблин: утворення Академії наук, традиції, кадри, архіви. Зміст і досягнення цієї доби дослідник розглядає під кутом зору різних наукових течій, які набули характеру наукових шкіл, передусім М. Грушевського, Д. Багалія, М. Василенка, М. Яворського, а основними рисами української історіографії вважає “державний дух і національний характер”. Процес СВУ, політична чистка у ВУАН, т. зв. “справа славістів” 1934 р., депортація М. Грушевського і його смерть, арешти та засудження українських істориків – усе це означало початок “тотального нищення української історичної науки советською владою”. Проте індивідуальна праця українських істориків тривала

незалежно від офіційних чинників і в 1930-х рр. (Колесник, 2013: 44). Власне вагома частина наукової діяльності Є. Рихліка за періодизацією О. Оглоблина припадає на т. зв. українську, ще не “советську” історіографію, що фіксувала суттєві зрушення в розвитку української науки.

Інтерес до славістичної проблематики у Є. Рихліка був не випадковим, оскільки він походив із родини чеських селян-переселенців, народився 16 листопада 1888 р. у чеській колонії на Волині, у селі Вільшанка Чуднівської волості Житомирського повіту Волинської губернії (зараз – Чуднівського району Житомирської області). Національне розмаїття Волинського регіону сприяло глибокому розумінню специфіки слов'янських культур і формуванню толерантних поглядів майбутнього вченого на національну проблему. Освіту здобував у народному однокласному училищі у Вільшанці, реальній школі у Празі, у 5-й Києво-Печерській гімназії та, як уже зазначалося, в Київському університеті св. Володимира (Павленко, 2007: 11). На формування наукового світогляду Є. Рихліка безпосередній вплив мали погляди його вчителів – Т. Флоринського, А. Степовича і О. Лук'яненка, а також студентських товаришів й колег, зокрема, В. Петрова, М. Зерова, М. Грушевського, А. Лободи, О. Пчілки, а також політичні події доби української національної революції та становлення радянської тоталітарної держави.

Свої перші роботи з історії Чехії майбутній науковець опублікував напередодні Першої світової війни. Під керівництвом Т. Флоринського і О. Лук'яненка, Є. Рихлік, тоді студент випускного курсу, на основі опублікованих джерел написав роботу про одного із лідерів чеського відродження Ф. Челяковського – “Поетична діяльність Франца Ладислава Челяковського (з історії чеського літературного відродження)”, що отримала золоту медаль університету. Його наукову і громадську діяльність автор висвітлює у контексті найважливіших подій національного відродження і особистих контактів з видатними культурними діячами слов'янських народів: Й. Добровським, Й. Юнгманом, В. Ганкою, Я. Колларом, І. Камаритом та ін., а також пунктирно окреслює події й діяльність учасників чеського національного руху на тлі відродження слов'янських народів Габсбурзької імперії. Твір був опублікований у 1914 р. у “Киевских университетских известиях” та у 1915 р. вийшов окремою монографією (Рыхлик, 1915). Аналіз наукової роботи вченого, дає підстави вважати її першим у вітчизняному літературознавстві комплексним дослідженням біографії та спадщини одного з найвідоміших поетів чеського відродження першої половини XIX ст. (Копилов, 2005: 349; Павленко, 2015).

Упродовж 1914–1916 рр. Є. Рихлік навчається у магістеріумі Київського університету св. Володимира, працює над дисертацією “Україно-польські літературні взаємини I половини XIX ст.”, рукопис якої було втрачено після арешту вченого у 1931 р. (Павленко, 2015). Цей етап становлення слов'янознавства в Університеті св. Володимира, як зазначає І. Журжа, характеризується посиленням уваги до розробки і викладання славістичних дисциплін, кадрового забезпечення фахівцями зі слов'янознавства, запровадженням нових лекційних курсів тощо. Проте спостерігається й деяке зміщення акцентів у бік філологічного спрямування і зниження інтересу до історії розвитку слов'ян. Лекційне навантаження у ці роки більше спрямовувалося на мовну підготовку, ніж на історичну. Підтвердженням цьому слугують наукові та педагогічні уподобання О. Лук'яненка, Є. Рихліка, Л. Косонової. В цілому ж, слов'янознавство в Університеті св. Володимира на початку XX ст. – і до 1919 р. знаходилося на достатньо високому рівні розвитку (Журжа, 2006: 15).

У березні 1918 р. вченому запропонували посаду професора на кафедрі слов'янської філології у Самарському педагогічному інституті, на що він

погоджується. Через рік Є. Рихлік повертається до Києва і продовжує роботу доцентом кафедри слов'янської філології Київського Першого українського університету, згодом – комісаром вузу, секретарем історико-філологічного факультету (Власенко, Курильчук, 2014: 120).

Повернувшись у 1920 р. до с. Вільшанки, Є. Рихлік започаткував монографічне дослідження рідного села, брав участь у місцевому громадському житті, зокрема у з'їздах чеських колоністів, організував роботу Вільшанської чеської трудової школи, готував чеських учителів, сприяв відродженню та популяризації чеських національних цінностей. Вчений зробив значний внесок у вивчення чеської мови та культури, обійнявши з вересня 1924 р. посаду завідуючого Київською чеською трудовою школою на Шулявці (Павленко, 2007: 11). Є. Рихлік намагався перебудувати її роботу відповідно до вимог радянської трудової школи. У цей час славіст відновлює свою співпрацю з Етнографічною комісією ВУАН. Його обирають співробітником науково-дослідницької кафедри мовознавства ВУАН (Власенко, Курильчук, 2014: 121).

Загалом, за роки своєї педагогічної діяльності науковець здобув величезний досвід викладання славістичних дисциплін (слов'янської філології, російської, української, польської, чеської мови та письменництва, курсів “Вступ до мовознавства”, “Живі слов'янські мови” тощо), зокрема, працюючи у Вільшанській чеській школі на Житомирщині, Київській чеській трудовій школі № 105, 4-й Київській гімназії, жіночих гімназіях Києво-Подільській, Євсєєвої, Жеребцової, Вечірніх Вищих жіночих курсах, Самарському педагогічному інституті, Київському університеті св. Володимира, Київському українському народному університеті, Київському Російському державному університеті, Київському Першому українському університеті та Ніжинському інституті народної освіти (далі – НІНО) (Павленко, 2015). В останньому із названих закладів, у якому працював з 1925 до 1930 рр., викладав українську мову та літературу на факультеті соціального виховання, керував роботою секції української мови та письменства Науково-дослідної кафедри НІНО. У 1926 р. Є. Рихліка призначено науковим представником-кореспондентом Наукового інституту книгознавства. Учений виступив одним з ініціаторів відкриття в Ніжині вечірнього робітничого університету і в 1927–1929 рр. був у цьому закладі деканом, керував семінаром вивчення культури національних меншин (Власенко, Курильчук, 2014: 122).

Отже, Є. Рихлік зробив вагомий внесок у розвиток педагогічних закладів тогочасної України. Він намагався удосконалити систему освіти, реформувати її за радянським зразком, не викорінюючи при цьому національного компонента, що не подобалося, звичайно, радянській владі (Власенко, Курильчук, 2014: 124). Педагог започаткував чеську шкільну мережу на Волині, розробив відповідну навчальну програму, систему підготовки чеських учителів і привернув увагу відповідних урядових органів та широкої громадськості до проблеми національної освіти і виховання. Є. Рихлік докладав чимало зусиль для збереження педагогічних традицій дореволюційних часів у період численних невіправданих реформ системи вищих навчальних закладів (Павленко, 2007: 14).

Працюючи над славістичною проблематикою, Є. Рихлік брав участь у роботі багатьох наукових товариств та установ, а саме: Історичного товариства Несторалітописця, Історико-літературного гуртка філологічного семінару академіка В. Перетца, Історико-літературного товариства при Київському університеті св. Володимира, Етнографічній комісії Українського наукового товариства, Етнографічному товаристві Києва, секції української мови та письменництва науково-дослідної кафедри НІНО, а також наукових складових ВУАН – Етнографічній комісії, Музичному товаристві імені Леонтовича, Постійній

комісії для складання біографічного словника діячів України, НДК мовознавства тощо (Павленко, 2015).

Найбільш плідний період Є. Рихліка як богеміста та полоніста припадає на другу половину 1920-х рр. У низці наукових та науково-популярних праць, рецензій, історіографічних оглядів (“Огляд музичного життя чехів”, “Досліди над чеськими колоніями на Україні”, “Ольбрахт і робітничий рух Чехословаччини” та ін.) він аналізує специфіку музичної культури Чехословаччини, досягнення чеської етнографічної науки, новинки чеської художньої та наукової літератури (Павленко, 2007: 13; Паламарчук, Чмир, 2009: 8). Тривалий час учений працював над комплексною монографією, присвяченою вивченню українських чехів від початку чеської колонізації українських земель до кінця 1920-х рр., деякі фрагменти якої він встиг опублікувати. Основний рукопис, на жаль, безслідно зник після обшуку та арешту Є. Рихліка (Павленко, 2006: 110).

На особливу увагу заслуговують й полоністичні студії вченого. Йому належать праці, в яких вивчається “українська школа” у польському літературному русі першої половини ХІХ ст. У другій половині 1920-х рр. Є. Рихлік оприлюднив низку наукових оглядів та рецензій, у яких інформував українську громадськість про розвиток польської етнографії та театрального мистецтва. Високу оцінку славіста отримала творчість К. Згерського, А. Міцкевича, Ю. Словацького, А. Мальчевського, Б. Залеського, С. Гошинського та ін. Учений опублікував наукові розвідки “З нової літератури про польсько-українську школу”, 1927 р., “Про деякі польські переклади українських народних дум”, 1929 р., “Українські мотиви в поезії Юлія Словацького”, 1929 р. (Рихлік, 2000: 89–94), “Сава Чалий і Сава Цалинський у польській літературі” (Рихлік, 2010: 156–183) та ін. Визначення причин захоплення польських романтиків українською тематикою, з’ясування персонального складу “української школи”, аналіз українських сюжетів у пам’ятках польської літератури дозволили Є. Рихліку створити цікаву картину польської літературної “україноманії”. Цьому аспекту творчості Є. Рихліка присвятили свої статті Л. Павленко, Л. Вахніна, Р. Радишевський (Павленко, 2002; Вахніна, 2014; Радишевський, 2010).

Концептуально цінними є наукові праці Є. Рихліка, що стосуються проблем розуміння понять “слов’янський світ” та “ідея слов’янської єдності” й висвітлюють слов’янофільські настрої та особливості суспільно-політичного руху на українських землях Російської імперії ХІХ – початку ХХ ст. (Павленко, 2008). Ключовим моментом славістичної концепції Є. Рихліка, викладеної у праці “Слов’янознавство Кирило-Методіївців. (З ідеології Кирило-Методіївського братства)” стала ідея слов’янської єдності. Визріванню слов’янофільських поглядів ученого сприяло уявлення про його національну приналежність одночасно до трьох слов’янських культур – чеської, російської й української (Луняк, 2002: 98). Ставлення уряду Російської імперії, а згодом і Радянського Союзу до національної проблеми обумовило еволюцію світоглядних засад Є. Рихліка, який відмовився від ідеї про необхідність політичного єднання усіх слов’ян і доводив тезу про виключно культурну взаємодію представників слов’янського світу. У контексті цих наукових переконань ученого розгорталась його подальша славістична діяльність, яка характеризувалася двома напрямками: російсько-українсько-чеські науково-культурні зв’язки та українсько-польські літературні взаємини (Павленко, 2008: 247–250; Луняк, 2002: 96). Оскільки сьогодні, слов’янська ідея – це передусім новий рівень відкритості для інших етнокультурних співтовариств, взаємовпливи національних культур, збереження традицій, слов’янської ментальності та гуманістичних цінностей, що особливо

важливо в епоху глобалізації (Віднянський, 2015: 24), наукова спадщина Є. Рихліка набуває нового звучання й знову актуалізується.

У науковій, зокрема, славістичній роботі Є. Рихліка є одна надзвичайно важлива сторінка діяльності. Досліджуючи національне життя чехів України, їх історико-культурну спадщину, вчений згодом поставив собі за мету організувати науковий центр дослідження національних меншин України загальнореспубліканського значення. Ініціатива професора була позитивно сприйнята в наукових колах та підтримана відповідними урядовими органами влади.

Доповідь Є. Рихліка “Науково-дослідча праця серед нацменів” на засіданні Етнографічної комісії 2 січня 1929 р. дала підстави для прискорення вирішення питання про термінові заходи щодо розбудови нової наукової установи (Павленко, 2016: 650). У січні 1929 р. Президія ВУАН створила Кабінет для вивчення національних меншин України при Етнографічній комісії, а з січня 1930 р. Є. Рихліка було обрано тимчасово виконуючим обов’язки керівника Кабінету, що було цілком логічним з огляду на його національне походження, знання 11 іноземних мов, досвід роботи серед національних меншин, багаторічні родинні, дружні та наукові зв’язки з національними колоніями України, вітчизняними і зарубіжними науковими установами та вагомий науковий доробок (Павленко, 2016: 650). Зусиллями вченого Кабінет національних меншин був внесений до кошторису ВУАН на 1929/1930 р. і отримав власне приміщення. Був сформований кадровий склад, кореспондентська мережа, встановлені наукові контакти з багатьма установами, організаціями та приватними особами (Павленко, 2007: 12). Важливе значення на той час відіграла наукова та збиральницька діяльність Кабінету національних меншин, основною метою якого було комплексне дослідження етнічних груп України, збирання сільським та міським населенням історичних, етнографічних, демографічних та фольклорних матеріалів. Роботою польського та чеського відділів керував проф. Є. Рихлік (Вахніна, 2014: 168). Програму збирання етнографічних матеріалів дослідник розіслав українською, болгарською і польською мовами вчителям і культурпрацівникам національних меншин у різні регіони України (Власенко, Курильчук, 2014: 122). Під час літніх відпусток він досліджував побут і культуру чеських колоністів на Волині, особисто відвідав чеські поселення: Високе, Соколів, Зубівщина, Малинівка, Окілок та ін., зібрав унікальні матеріали, які згодом були передані на зберігання в Академію наук України (Власенко, Курильчук, 2014: 120, 123).

Літня експедиція 1929 р. на Волинь дозволила Є. Рихліку познайомитись з роботою серед неукраїнського населення Волинського, Коростеньського, Шепетівського окружних бюро національних меншин, налагодити співпрацю з Волинським державним, Коростеньським та Шепетівським окружними музеями краєзнавства. Під керівництвом Кабінету аспіранти етнографічного відділу Волинського музею розробили план дослідження національних меншин Волині на 1929/1930–1933/1934 рр., згідно з яким мало проводитись вивчення німців, поляків, чехів і євреїв (Павленко, 2016: 651).

У Києві Є. Рихлік домовився про співпрацю з Етнографічним музеєм, Центральною державною польською бібліотекою та Історико-етнологічним відділом КФ ВУНАС, у Житомирі – з чеським семінаром ІНО і архівом, у Червонограді – з педтехнікумом, у Мелітополі та Маріуполі – з краєзнавчими музеями, у Кам’янці-Подільському – з викладачами ІНО, у Преславі – з болгарським педтехнікумом. Вони стали важливими джерелами поповнення наукового архіву Кабінету національних меншин (Павленко, 2016: 651).

За період своєї пошукової діяльності вчений опрацював статистичні, картографічні, лінгвістичні, фольклорні й фотоматеріали, архівні джерела,

бібліографію, документи, епістолярій, мемуари з життя чеської, болгарської, польської, білоруської, російської та інших слов'янських національних меншин України (Павленко, 2015).

За короткий термін свого керування Кабінетом національних меншин Є. Рихлік започаткував “Архів національних меншин України”, який, на думку вченого, мав сконцентрувати “усі писані та друкovanі матеріали, що мають будь-який стосунок до національних меншостей, – історичних документів, листів, фотографій, планів і т. ін.”. Вчений планував організувати пошукову роботу в усіх архівах УСРР і, по можливості, в інших республіках СРСР та за кордоном з метою “виявити, сконцентрувати й описати відповідні архівні матеріали, щоб мати змогу взятися до історичних досліджень національних меншостей” (Павленко, 2016: 651).

У видавничих планах Етнографічної комісії на 1931–1932 рр. стояли три позиції тільки праць Є. Рихліка: “Українські мотиви у польській літературі”, “Поляки в Україні”, “Чехи в Україні”. Готувалися до друку: “Збірник польської секції Кабінету” і монографія “Польський Мархлевський район”. Планувалося також видання етнографічної карти України та серії енциклопедичного характеру “Народи УРСР”, окремий том у якій мав бути присвячений полякам. На жаль, через репресії 1930-х рр., у тому числі, й Є. Рихліка, ці проекти так і не було реалізовано (Вахніна, 2014: 168).

Щоправда, до свого арешту Є. Рихлік встиг ініціювати роботу співробітника Кабінету з Житомира – В. Гнатюка із виявлення та опису чеських справ у Волинському архіві. Є. Рихлік звернувся до Центрального архівного управління з проханням допомогти Кабінету. У Київському історичному архіві були введені до штату єврейський та польський архівісти. Вчений особисто зібрав колекцію матеріалів “Історія чеського друку на Україні”, до якого увійшли книги, брошури, газети, журнали, календарі (усього понад 100 позицій), та “Архів українських чехів”, що складався з копій та оригіналів документів, програм, афіш, оголошень, фотографій, рукописних “співаників” тощо (Павленко, 2016: 652).

Арешт Є. Рихліка паралізував роботу Кабінету національних меншин, завдав серйозного удару по нацменознавству та призупинив пошук і аналіз нацменознавчих матеріалів, які припинили концентруватися в науковому архіві національних меншин, осідали по розпорочених державних установах, у приватних осіб (Павленко, 2016: 653).

Відтак, можна стверджувати, що вчений був одним із провідних лідерів національно-культурницького руху відродження чехів й поляків в Україні, очолив наукову роботу зі збирання, систематизації, наукового опрацювання та популяризації їх духовної і матеріальної культури. Завдяки його зусиллям й роботі Етнографічної комісії ВУАН наприкінці 1920-х рр. були забезпечені необхідні умови для збереження чехами й поляками в Україні своєї національної ідентичності.

Усі матеріали архіву Кабінету для вивчення національних меншин України Етнографічної комісії ВУАН на сьогоднішній день зберігаються у відділі рукописних фондів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Рильського НАН України. Вони є безцінними для дослідження історії, мови та культури України, використовуються істориками, етнологами, демографами тощо для детального дослідження національних меншин України з часів їхньої появи на наших землях і до 1930-х рр. (Наулко, 2003: 107).

Після отримання 11 вересня 1927 р. листа від М. Грушевського Є. Рихлік потрапив під нагляд Державного політичного управління УСРР. Вченого було затримано 5 січня 1931 р. Ніжинським відділом ДПУ. Проти нього висунули обвинувачення у контрреволюційній діяльності на користь Чехословаччини.

Слідство тривало п'ять місяців. Є. Рихліка звинуватили у тому, що він був зв'язковим резидента чеської шпигунської організації в Україні А. Водседалека і збирав інформацію під виглядом науково-етнографічної роботи.

13 червня 1931 р. Судова Трійка при Колегії ДПУ УСРР визнала Є. Рихліка винним за статтями 54-6 та 54-11 КК УСРР і постановила ув'язнити строком на 10 років. Покарання вчений відбував у виправних закладах Управління Сибірських виправно-трудоових таборів Народного комісаріату внутрішніх справ СРСР. У 1937 р. він помер за нез'ясованих обставин. 30 грудня 1958 р. після розгляду скарги сина вченого Р. Рихліка кримінальна справа була переглянута Військовим трибуналом Київського військового округу і припинена за недоведеністю обвинувачення (Павленко, 2007: 12).

Висновки. Сучасні українські вчені, повертаючи до наукового обігу славистичну спадщину Є. Рихліка, “фахівця слов'янського світу”, “одного з найбільших знавців “української школи” у польській романтичній літературі першої половини XIX ст.”, загалом відзначають важливість його доробку передусім у галузі богемістики та полоністики. Аналіз життєвого й творчого шляху Є. Рихліка дозволяє стверджувати, що вибір славистичного напрямку наукової діяльності вченого та формування ідеї слов'янської єдності як складової його наукового світогляду не були випадковими та обумовлювалися низкою причин: чеським походженням, вихованням, багатонаціональним характером початкової освіти, впливом слов'янського середовища, у якому зростав майбутній вчений, слов'янофільськими настроями у гімназії, Київському університеті св. Володимира, серед членів Історичного товариства Несторалітописця, засідання якого він регулярно відвідував. На сучасному етапі ми можемо використовувати й демонструвати світу його наукову спадщину, зокрема зі славістики. Матеріали, зібрані у науковому архіві Кабінету національних меншин Етнографічної комісії ВУАН, зокрема, зусиллями Є. Рихліка, досі недостатньо вивчені та залучені до наукового обігу й потребують всебічного опрацювання. Учений теоретично обґрунтував “нацменознавство” як наукову складову української етнології. Залучивши до цієї справи ентузіастів й фахівців УСРР, РРФСР, Чехословаччини. Педагогічна й славистична діяльність Є. Рихліка засвідчує, що становлення наукового слов'янознавства в Україні у першій третині XX ст., хоч і повільними темпами, але відбувалося, продовжуючи традиції, започатковані у другій половині XIX ст.

Список використаних джерел

Вахніна, 2014 – Вахніна Л. Полоністика в Україні та україністика в Польщі: діалог культур // *Studia Ukrainica Posnaniensia*, vol. II: 2014, pp. 167–175.

Віднянський, 2015 – Віднянський С. Славистичні дослідження в Інституті історії України НАН України: основні етапи, напрями і тенденції розвитку / С. Віднянський // *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2015. Вип. 24. С. 60–84. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mzu_2015_24_6

Власенко, Курильчук, 2014 – Власенко О., Курильчук Н. Чеський педагог-філолог Євген Рихлік та його внесок в освіту України // *Чехи на Волині: історія та сучасність: збірник наукових праць / за ред. О. С. Березюк, О. М. Власенко*. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. С. 118–125.

Данилюк, 1991 – Данилюк Ю. Дві батьківщини Є. Рихліка // *Репроване краєзнавство: (20–30-ті роки) / Бабенко Л. Л., Бабенко С. С., Білоус Г. П. та ін. К., Хмельницький, 1991. С. 284–287.*

Журжа, 2006 – Журжа І. В. Становлення та розвиток слов'янознавства в Університеті св. Володимира (1834–1919 рр.): Автореф. дис...канд. іст. наук: 07.00.01. К., 2006. 20 с.

Колесник, 2013 – Колесник І. Українська історіографія: концептуальна історія. К.: Інститут історії України НАН України, 2013. 566 с.

Копилов С. А. Слов'янознавство. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=slov'janoznavstvo>

Копилов, 2006 – Копилов С. Українська історична славістика нового часу: витоки, становлення і етапи розвитку: Дисертація на здобуття наук. ступеня докт. історичних наук / 07.00.06. Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. Кам'янець-Подільський, 2006. 525 с.

Копилов, 2009 – Копилов С. Історико-славистичні дослідження вчених Київського університету в перші десятиріччя XX ст. / С. Копилов // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Історія. Вип. 22. Ужгород: Говерла, 2009. С. 117–126.

Костиця, 1997 – Костиця М. В'язень № 37. Повернення з небуття // Житомирський вісник. 1997. 31 січня.

Луняк, 2002 – Луняк Є. Робота Є.А. Рихліка “Слов'янознавство Кирило-Методіївців. (З ідеології Кирило-Методіївського братства)” в контексті радянської історіографії Кирило-Методіївського товариства 20-х рр. XX ст. // Література і культура Полісся. Ніжин, 2002. Вип. 18. С. 96–100.

Луцький, 1999 – Луцький Ю. Чехи на Україні (1917 – 1933). Трагедія господаря // Хроніка. 2000. К., 1999. № 29–30. С. 127, 130–133.

Наулко, 2003 – Наулко В. Матеріали Кабінету нацменів Етнографічної комісії ВУАН як джерело дослідження міжетнічних взаємин в Україні / Всеволод Наулко, Наталія Руденко // Пам'ять століть. 2003. № 5. С. 107–112.

Павленко, 2002 – Павленко Л. Українсько-польські взаємини першої половини XIX ст. в творчості Є. Рихліка / Л. Павленко // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Чернігів, 2002. Вип. 15. Серія: Історичні науки. № 1. С. 74–79.

Павленко, 2006 – Павленко Л. Українсько-чеські науково-культурні взаємини 1920-х рр. / Л. Павленко // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Чернігів, 2006. Вип. 34. Серія: Історичні науки. № 4. С. 108–112.

Павленко, 2007 – Павленко Л. А. Науково-педагогічна і громадська діяльність Євгена Рихліка: Автореф. дис...канд. іст. наук: 07.00.01. Чернігів, 2007. 19 с.

Павленко, 2008 – Павленко Л. Поняття “слов'янський світ” та ідея слов'янської єдності у науковій спадщині Є. Рихліка / Л. Павленко // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Чернігів, 2008. Вип. 52. Серія: Історичні науки. № 5. С. 247–252.

Павленко, 2015 – Павленко Славистичний доробок Євгена Рихліка. Міжнародна наукова конференція “Науковий потенціал славистики: історичні здобутки та тенденції розвитку (до Дня слов'янської писемності і культури)”. 21 травня 2015 р. URL: <http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/494> [in Ukrainian].

Павленко, 2016 – Павленко Л. Створення архіву національних меншин України в контексті розгортання вітчизняних нацменознавчих досліджень 20-х рр. XX ст. // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, 2016. Вип 44. С. 647–655.

Паламарчук, 2009 – Паламарчук О., Чмир О. Славистика в Київському університеті між двома світовими війнами / О. Паламарчук, О. Чмир // Слов'янський світ: щорічник. Вип. 7 / [голов. ред. Скрипник Г. А.]. К., 2009. С. 3–13.

Радишевський, 2010 – Радишевський Р. Українська полоністика: проблеми, школи, силуетки. Київські полоністичні студії. – К., 2010, 620 с.

Рафальський, 2000 – Рафальський О. Національні меншини України у XX ст.: Історіографічний нарис. К., 2000. С. 264.

Рихлик, 1999 – Рихлик Є. Українські мотиви в поезії Юліуша Словацького // Хроніка. 2000. К., 1999. Вип. 29–30. С. 89.

Рихлик, 2010 – Рихлик Є. Сава Чалий і Сава Цалинський у польській літературі // Українська полоністика: проблеми, школи, силуетки. Київські полоністичні студії. К., 2010 С. 156–183.

Рыхлик, 1915 – Рыхлик Е. Поэтическая деятельность Франца Ладислава Челяковского (Из истории чешского литературного возрождения). К.: Типография Имперского университета св. Владимира, Акционерное Общество печатного и издательского дела Н. Т. Корчак-Новицкого, 1915. 330 с.

Самойленко, 2004 – Самойленко Н. Дослідник польської літератури Є. А. Рихлік // Поляки в Ніжині: Збірник статей та матеріалів. Ніжин, 2004. Вип. 2. С. 16–28.

Скрипник, 2005 – Скрипник П. Рихлік Євген Антонович // Видатні діячі науки і культури Києва в історико-краєзнавчому русі України: Біографічний довідник. К., 2005. Ч. 2. С. 179–183.

Федорів, 2013 – Федорів І. Становлення наукового слов'янознавства в Україні (перша третина XX ст.) // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. Вип. 11. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. С. 194–206.

Шаповал, 2001 – Шаповал Ю. “Належить до небагатьох вчених славистів...” (життя і смерть Євгена Рихліка) // Шаповал Ю. Україна XX століття: Особи та події в контексті важкої історії. К., 2001. С. 374–388.

References

- Danyliuk, 1991 – Danyliuk Yu. Dvi batkivshchyny Ye. Rykhlika [Two homelands of Ye. Ryhlik] // Represovane kraieznavstvo: (20–30-ti roky) / Babenko L. L., Babenko S. S., Bilous H. P. ta in. K., Khmelnytskyi, 1991. S. 284–287. [in Ukrainian].
- Fedoriv, 2013 – Fedoriv I. Stanovlennia naukovo sloviaoznavstva v Ukraini (persha tretyna XX st.) [Establishing scientific Slavonic studies in Ukraine (the first third of the twentieth century)] // Ukraina–Yevropa–Svit. Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats. Seria: Istorii, mizhnarodni vidnosyny / Hol. red. L. M. Aleksiiievets. Vyp. 11. Ternopil: Vyd-vo TNPU im. V. Hnatiuka, 2013. S. 194–206. [in Ukrainian].
- Kolesnyk, 2013 – Kolesnyk I. Ukrainska istoriohrafii: kontseptualna istoriia [Ukrainian historiography: conceptual history]. K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2013. 566 s. [in Ukrainian].
- Kopylov – Kopylov S. A. Sloviaoznavstvo [Slavonic studies]. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=slovjanoznavstvo> [in Ukrainian].
- Kopylov, 2009 – Kopylov S. Istoryko-slavistychni doslidzhennia vchenykh Kyivskoho universytetu v pershi desiatyrichchia XX st. [Historical and Slavic studies of scientists of Kyiv University in the first decades of XX century] // Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seria: Istorii. Vyp. 22. Uzhhorod: Hoverla, 2009. S. 117–126. [in Ukrainian].
- Kopylov, 2006 – Kopylov S. Ukrainska istorychna slavistyka novoho chasu: vytoky, stanovlennia i etapy rozvytku [Ukrainian historical Slavic studies of the New Age: origins, formations and stages of development]: Dysertatsiia na zdobuttia nauk. stupenia dokt. istorychnykh nauk / 07.00.06. Istoriohrafii, dzhereloznavstvo ta spetsialni istorychni dystsypliny. Kamianets-Podilskyi, 2006. 525 s. [in Ukrainian].
- Kostrytisia, 1997 – Kostrytisia M. Viazen № 37. Povernennia z nebuttia [Prisoner No. 37. Return from “non-existence”] // Zhytomyrskiy visnyk. 1997. 31 sichnia. [in Ukrainian].
- Luniak, 2002 – Luniak Ye. Robota Ye. A. Rykhlika “Sloviaoznavstvo Kyrylo-Metodiivtsiv. (Z ideolohii Kyrylo-Metodiivskoho bratstva)” v konteksti rianskoi istoriohrafii Kyrylo-Metodiivskoho tovarystva 20-kh rr. XX st. [Ye. A. Ryhlik’s work “The Slavic Studies of Cyril and Methodius. (From the ideology of the Cyril and Methodius brotherhood)” in the context of the Soviet historiography of the Cyril and Methodius society of the 1920s.] // Literatura i kultura Polissia. Nizhyn, 2002. Vyp. 18. S. 96–100. [in Ukrainian].
- Lutskiy, 1999 – Lutskiy Yu. Chekhy na Ukraini (1917–1933). Trahediiia hospodaria [Czechs in Ukraine (1917–1933). The tragedy of the master] // Khronika. 2000. K., 1999. № 29–30. S. 127, 130–133. [in Ukrainian].
- Naulko, 2003 – Naulko V. Materialy Kabinetu natsmeniv Etnohrafichnoi komisii VUAN yak dzherelo doslidzhennia mizhetnichnykh vzaemyn v Ukraini [Materials of the Cabinet of national minorities of the ethnographic commission of the All-Ukrainian Academy of Sciences as a source for the study of interethnic relations in Ukraine] // Pamiat stolit. 2003. № 5. S. 107–112. [in Ukrainian].
- Palamarchuk, Chmyr, 2009 – Palamarchuk O., Chmyr O. Slavistyka v Kyivskomu universyteti mizh dvoma svitovymy viinamy [Slavic Studies in the Kiev University between the two world wars] // Slovianskyi svit: shchorichnyk. Vyp. 7 / [holov. red. Skrypnyk H. A.]. K., 2009. S. 3–13. [in Ukrainian].
- Pavlenko, 2007 – Pavlenko L. A. Naukovo-pedahohichna i hromadska diialnist Yevhena Rykhlika [Scientific, pedagogical and public activity of Yevhen Ryhlik]: Avtoref. dys... kand. ist. nauk: 07.00.01. Chernihiv, 2007. 19 s. [in Ukrainian].
- Pavlenko, 2008 – Pavlenko L. Poniattia “slovianskyi svit” ta idea slovianskoi yednosti u naukovii spadshchyni Ye. Rykhlika [The concept of “Slav world” and the idea of Slavic unity in the scientific heritage of Ye. Ryhlik] // Visnyk Chernihivskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni T. H. Shevchenka. Chernihiv, 2008. Vyp. 52. Seria: Istorychni nauky. № 5. S. 247–252. [in Ukrainian].
- Pavlenko, 2015 – Pavlenko L. Slavistychnyi dorobok Yevhena Rykhlika [The Slavic legacy of Yevhen Ryhlik]. Mizhnarodna naukova konferentsiia “Naukovyi potentsial slavistyky: istorychni zdobutky ta tendentsii rozvytku (do Dnia slovianskoi pysemnosti i kultury)”. 21 travnia 2015 r. URL: <http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/494> [in Ukrainian].
- Pavlenko, 2016 – Pavlenko L. Stvorennia arkhivu natsionalnykh menshyn Ukrainy v konteksti rozghortannia vitchyznianykh natsmenoznavchykh doslidzhen 20-kh rr. XX st. [Creation of an archive of national minorities of Ukraine in the context of the deployment of national minorities studies of the 1920’s.] // Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho, 2016. Vyp. 44. S. 647–655. [in Ukrainian].
- Pavlenko, 2006 – Pavlenko L. Ukrainsko-cheski naukovo-kulturni vzaemyny 1920-kh rr. [Ukrainian and Czech scientific and cultural relations of the 1920s] // Visnyk Chernihivskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni T. H. Shevchenka. Chernihiv, 2006. Vyp. 34. Seria: Istorychni nauky. № 4. S. 108–112. [in Ukrainian].

Pavlenko, 2002 – Pavlenko L. Ukrainsko-polski vzaiemnyy pershoi polovyny XX st. v tvorchosti Ye. Rykhlika [Ukrainian and Polish relations of the first half of the nineteenth century in the works of Ye. Ryhlik] // Visnyk Chernihivskoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni T. H. Shevchenka. Chernihiv, 2002. Vyp. 15. Seriya: Istorychni nauky. № 1. S. 74–79. [in Ukrainian].

Radyshevskiy, 2010 – Radyshevskiy R. Ukrainska polonistyka: problemy, shkoly, sylvetky. Kyivski polonistychni studii [Ukrainian Polonistics: problems, schools, napkins. Kiev Polonistic studios]. K., 2010, 620 s. [in Ukrainian].

Rafalskyi, 2000 – Rafalskyi O. Natsionalni menshyny Ukrainy u XX st.: Istoriohrafichnyi narys [National minorities of Ukraine in the twentieth century: historiographical sketch]. K., 2000. S. 264. [in Ukrainian].

Ry`khlik, 1915 – Ry`khlik E. Poe`ticheskaya deyatel`nost` Francza Ladislava Chelyakovskogo (Iz istorii cheshskogo literaturnogo vozrozhdeniya) [The poetic activity of Franz Ladislav Chelyakovsky (from the history of the czech literary renaissance)]. K.: Tipografiya Imperskogo universiteta sv. Vladimira, Akczionerhoe Obshhestvo pechatnogo i izdatel`skogo dela N. T. Korchak-Noviczko, 1915. 330 s. [in Russian].

Rykhlik, 2010 – Rykhlik Ye. Sava Chaly i Sava Tsalynskiy u polskii literaturi [Sawa Chaly and Sawa Tsalinski in Polish literature] // Ukrainska polonistyka: problemy, shkoly, sylvetky. Kyivski polonistychni studii. K., 2010. S. 156–183. [in Ukrainian].

Rykhlyk, 2000 – Rykhlyk Ye. Ukrainski motyvy v poezii Yuliusha Slovatskoho [Ukrainian motives in Juliusz's poetry] // Khronika. 2000. K., 1999. Vyp. 29–30. S. 89–93. [in Ukrainian].

Samoilenko, 2004 – Samoilenko H.V. Doslidnyk polskoi literatury Ye. A. Ryhlyk [Researcher of Polish literature of Ye. A. Ryhlik] // Poliaky v Nizhyni: Zbirnyk statei ta materialiv. Nizhyn, 2004. Vyp. 2. S. 16–28. [in Ukrainian].

Shapoval, 2001 – Shapoval Yu. “Nalezhyt do nebahatokh vchenykh slavistiv...” (zhyttia i smert Yevhena Rykhlika) [“Belongs to few Slavic scientists ...” (life and death of Yevhen Ryhlik)] // Shapoval Yu. Ukraina XX stolittia: Osoby ta podii v konteksti vazhkoï istorii. K., 2001. S. 374–388. [in Ukrainian].

Skrypnyk, 2005 – Skrypnyk P. Rykhlik Yevhen Antonovych [Ryhlik Yevhen Antonovich] // Vydadni diiachy nauky i kultury Kyieva v istoriko-kraieznavchomu rusi Ukrainy: Biohrafichnyi dovidnyk. K., 2005. Ch. 2. S. 179–183. [in Ukrainian].

Vakhnina, 2014 – Vakhnina L. Polonistyka v Ukraini ta ukrainistyka v Polshchi: dialoh kultur [Polonistics in Ukraine and Ukrainian studies in Poland: a dialogue of cultures] // Studia Ukrainica Posnaniensia, vol. II: 2014, pp. 167–175. [in Ukrainian].

Vidnianskyi, 2015 – Vidnianskyi S. Slavistychni doslidzhennia v Instytuti istorii Ukrainy NAN Ukrainy: osnovni etapy, napriamy i tendentsii rozvytku [Slavic studies at the Institute of History of Ukraine of NAS Ukraine: main stages, directions and tendencies of development] // Mizhnarodni zviazky Ukrainy: naukovi poshuky i znakhidky. 2015. Vyp. 24. S. 60–84. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mzu_2015_24_6 [in Ukrainian].

Vlasenko, Kurylchuk, 2014 – Vlasenko O., Kurylchuk N. Cheskyi pedahoh-filoloh Yevhen Rykhlik ta yoho vnesok v osvitu Ukrainy [Czech philologist and educator of Yevhen Ryhlik and his contribution to the education of Ukraine] // Chekhy na Volyni: istoriia ta suchasnist: zbirnyk naukovykh prats / za red. O. S. Bereziuk, O. M. Vlasenko. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 2014. S. 118–125. [in Ukrainian].

Zhurzha, 2006 – Zhurzha I. V. Stanovlennia ta rozvytok slovianoznavstva v Universyteti sv. Volodymyra (1834–1919 rr.) [The formation and development of Slavonic studies at the Saint Volodymyr Kyiv University (1834–1919)]: Avtoref. dys... kand. ist. nauk: 07.00.01. K., 2006. 20 s. [in Ukrainian].

УДК 94(427)

DOI 10.25128/2225-3165.19.02.16

Oksana Muts

PhD (History), Deputy director of educational work,
Ivan Piddubny Olympic college (Ukraine)
oksanamuts31@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1801-4270>

Оксана Муц

Кандидат історичних наук,
заступник директора з навчальної роботи,
Олімпійський коледж імені Івана Піддубного (Україна)

Andriy Kydanyuk

PhD (History), Associate Professor,
Department of Philosophy and Social Sciences Studies,
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University (Ukraine)
kydanyuk@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6746-7682>

Андрій Киданюк

Кандидат історичних наук, доцент,
Кафедра філософії та суспільних наук,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка (Україна)

ВПЛИВ ПАРТІЙНО-ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕОЛОГІЇ НА УКРАЇНОМОВНУ ПЕРІОДИКУ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.

Анотація. Мета дослідження – визначення впливу політично-партійної ідеології на формування інформаційної політики українського суспільства, структури та змістового контенту україномовної періодики Західної України міжвоєнного періоду (1920–1939 рр.).

Методологія праці базується на принципах історизму та об'єктивності, використано загальнонаукові (аналіз, синтез, індукція та дедукція тощо) та спеціально-історичні методи (історико-хронологічний, історико-порівняльний, системно-структурний, ін.), а також метод контент-аналізу. Комплексне застосування історичних джерел, зокрема першоджерел відбувалося на основі міждисциплінарного та плюралістичного підходів до вивчення теми суспільно-політичних, культурно-освітніх умов розвитку українства Західної України у міжвоєнний період та визначення взаємозв'язку політично-партійних інституцій та україномовної періодики.

Наукова новизна: на основні аналізу програмних засад політично-партійних організацій виявлено основні тенденції інформаційної політики у Західній Україні у 1920–1939 рр.

Висновки: політично-партійна ідеологія мала вплив на формування національних ідей, розвиток та збереження українства. Тематичний спектр україномовної періодики відображає ступінь розвитку суспільства, рівень національної свідомості та основні форми національно-культурної боротьби.

Ключові слова: україномовна періодика, національна ідея, міжвоєнний період, Західна Україна, Східна Галичина, Польща, політико-партійна ідеологія.

THE INFLUENCE OF THE PARTY-POLITICAL IDEOLOGY ON THE UKRAINIAN PERIODICALS OF WESTERN UKRAINE IN THE FIRST HALF OF THE XX CENTURY

Summary. The purpose of the study is to determine the impact of political-party ideology on formulation of information policy in Ukrainian society, the structure and Ukrainian-language periodicals' content of Western Ukraine during the interwar period (1920–1939).

The research methodology is based on the principles of historicism and objectivity and general scientific (analysis, synthesis, induction and deduction, etc.) and special historical methods (historical-chronological, historical-comparative, system-structural, etc.), and content analysis were used.

The integrated use of historical source, including primary sources, including primary sources, was based on interdisciplinary and pluralistic approaches to the examination of the socio-political issue, cultural and educational conditions of Ukrainians' development in Western Ukraine during the interwar period and defining the relationship between political-party institutions and Ukrainian-language periodicals.

The scientific novelty. The identification of the major trends of information policy in Western Ukraine during the interwar period was based on analysis of political-party organizations

Conclusions. The range of thematic issues of Ukrainian-language periodicals reflects the degree of societal development, the level of national ideas, development and preservation of Ukrainian. The thematic spectrum of Ukrainian-language periodicals reflects the degree of development of society, the level of national consciousness and the main ways of national-cultural struggle.

Keywords: ukrainian-language periodicals, national idea, inter-war period, Western Ukraine, Eastern Galicia, Poland, political-party ideology.

Постановка проблеми. Сьогодні питання діяльності, ролі та місця засобів масової інформації набувають особливої актуальності. Преса, телебачення, радіо стали важливими джерелами отримання інформації, засобом комунікації політичної системи з громадянами, методом зворотного зв'язку суспільства і влади. Соціальні функції сучасних ЗМІ торкаються практично усіх сфер життєдіяльності людини. ЗМІ розглядаються не лише як засіб поширення інформації масового масштабу, але й як засіб впливу на особистість. В умовах розвитку інноваційного суспільства засоби масової інформації забезпечують інформаційну базу для здійснення громадянами вибору, формують ринок і конкуренцію, зокрема у сфері суспільно-політичного життя, а також залишаються елементом національного життя.

У ході історичного розвитку засобів масової інформації відбувалася еволюція чинників, що впливали на їх становлення та діяльність, проте чи не найголовнішою залишається роль політичних факторів. Історична ретроспектива змістового контенту україномовної періодики, зокрема у міжвоєнний період 1920–1939 рр., дає можливість зрозуміти досвід впливу політично-партійної ідеології на формування інформаційної політики західноукраїнського краю.

Аналіз дослідження. Проблема впливу політичної ідеології на періодику торкається багатьох аспектів, зокрема суспільно-політичних, культурно-освітніх умов, становлення та розвитку україномовної періодики та аналізу історичного досвіду. Відтак, аналіз історіографії проблеми варто розглядати у кількох аспектах: журналістикознавчого, джерелознавчого та історичного. Важливе місце в структурі досліджень української преси займають нариси І. Кревецького (НТШ, 1926), І. Брика (Брик), М. Возняка (НТШ, 1912), в яких висвітлено передумови виникнення україномовної преси в Західній Україні та її подальший розвиток, визначаються фактори, що цьому сприяли або перешкоджали на початку ХХ ст. Статистичні відомості української преси, а також поділ періодики за змістом на 15 категорій вперше подає І. Калинович (Українська преса). В. Ігнатієнко обрав територіально-етнографічний принцип, комбінований з мовною особливістю (Ігнатієнко, 1926). Дослідження історії української преси проводив С. Наріжний, який проаналізував питання з витоків. Автор стверджував, що преса українською мовою була кількісно більшою у Наддніпрянщині, хоч і відзначав, що ситуація змінилася із встановленням радянської влади. Саме тоді періодика на Сході України почала виконувати партійно-комуністичні завдання, зросли кількісні показники російськомовних часописів: зі 151 в 1920 р. до 287 у 1922 р. (ЦДА. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 1669). А. Животко дослідив умови існування українського друкованого слова у міжвоєнний період, здійснив класифікацію тогочасних періодичних видань за профілем: літературно-наукові та наукові часописи; краєзнавчі; книгознавчі; музеєзнавчі; правничі; педагогічні; видання для дітей й молоді, жіноцтва, українського мистецтва, збройної боротьби; релігійно-наукові та релігійно-церковні часописи; станові (Животко А., 1990). Вплив періодики на збереження українства в умовах польської асиміляційної політики проаналізував Ю. Тернопільський (Тернопільський, 1974). Середина ХХ ст. ознаменувалася появою наукових досліджень, скерованих на аналіз власне партійної періодики, зокрема праці Я. Дашкевича (Дашкевич, 1958), Й. Цьоха (Цьох, 1986),

М. Олексюка (Олексюк, 1973). Із здобуттям незалежності робота в напрямку дослідження україномовної періодики міжвоєнного часу поживалася. Серед перших незалежних дослідників української періодики були Є. Місило (Місило, 1991), І. Крупський (Крупський, 1995), С. Кость, (Кость, 2006).

Повномасштабне вивчення історії української періодики, як в історичному, так і в журналістикознавчому аспектах, розпочалося у Львівській національній науковій бібліотеці ім. В. Стефаника, там у 1993 р. було засновано відділення “Науково-дослідний центр періодики”. Результатом роботи науковців центру стали матеріали до бібліографії, що вийшли під редакцією М. Мартинюка (Мартинюк, 1998), М. Романюка (Романюк, 1998).

Вагомим доробком науковців центру стала колективна праця “Українські часописи Львова 1848–1939 рр.”. Стрімким кроком у дослідженні історії української преси стала монографія Л. Сніцарчук “Українська преса Галичини (1919–1939 рр.) і журналістикознавчий дискурс” (Сніцарчук, 2009). Ґрунтовне дослідження часописів “Діло” та “Літературно-Наукового Вістника” провів Ю. Шаповал (Шаповал, 2006).

Відзначимо, що вивчення західноукраїнської преси знаходить актуальність серед польських дослідників, зокрема Є. Яровецького і Б. Гора (Jarowiecki, Góra, 1994). Автори висвітлювали умови розвитку як польської, так і української періодики міжвоєнного часу, визначаючи фактори, що впливали на цей процес з боку офіційної влади.

Таким чином, названі праці характеризують журналістський процес західноукраїнського краю у міжвоєнний період.

Головні завдання історичної науки у напрямку роботи з періодикою полягають у дослідженні фактологічного матеріалу, що міститься на сторінках україномовної періодики, враховуючи умови функціонування, специфіку видання та об’єктивність інформації про ту чи іншу подію, визначення ролі преси не лише як засобу масової інформації чи історичного джерела, але як елементу культурного розвитку народу. Відзначимо, що суспільно-політичне життя краю у міжвоєнний період було головним чинником формування українського друкованого слова.

Одним із перших, хто відважився розкрити історію Західної України у міжвоєнний період, став Ю. Сливка. Незважаючи на “неблагонадійність” цієї теми, автор зумів відтворити головні події суспільно-політичного життя краю, базуючи дослідження на великому пласті документальних архівних матеріалів (Сливка, 1985).

Від часу здобуття незалежності до сьогодні значно збільшились наукові дослідження, присвячені історії західноукраїнських земель у міжвоєнний період. Серед них виділяємо праці Л. Зашкільняка, М. Крикуна (Зашкільняк, Крикун, 2002), Л. Алексієвець (Алексієвець, 2006), що значною мірою висвітлюють українсько-польські відносини 20–30-х рр. ХХ ст.

Нарис суспільно-політичного руху Галичини здійснив М. Кугутяк. Дослідник визначив особливості політичного структурування громадськості краю у міжвоєнний період, а також висвітлив відносини між різними політичними організаціями (Кугутяк, 1993). Згодом науковець окрему працю присвятив українській націонал-демократії початку ХХ ст, зупинившись на детальному аналізі УНДО. Так, автор відзначив, що одним із способів розбудови партії та основою організаційно-партійної діяльності була преса (Кугутяк, 2002).

Політичну історію Західної України міжвоєнного періоду досліджував І. Васюта, проаналізувавши головні чинники, що сприяли популяризації тогочасних політичних ідей (Васюта, 2006).

У контексті проблематики статті варто відзначити праці, присвячені окремим західноукраїнським політичним партіям. Так, І. Соляр (Соляр, 1995), І. Федик

(Федик, 1998) досліджували діяльність Українського національно-демократичного об'єднання; І. Райківський – Українська соціал-демократична партія (Райківський, 1995). Тема націоналістичного руху на теренах краю порушувалася такими науковцями як В. Мартинець (Мартинець, 1949) З. Книш (Книш, 1968), П. Мірчук (Мірчук, 1968), В. Ухач (Ухач, 2005).

Окрему увагу слід приділити науковим дослідженням громадських інституцій міжвоєнного періоду, які мали значний вплив на національно-культурне та суспільно-політичне життя. Зокрема, історія та діяльність товариства “Просвіта” в Західній Україні – І. Зуляк (Зуляк, 2005), розвиток українського шкільництва – Б. Ступарик (Ступарик, 1995).

Зацікавленість періодикою не лише як історичним джерелом, а й засобом культурно-освітнього, національно-політичного поступу сприяє розширенню горизонтів наукових досліджень та формуванню обґрунтованих висновків на основі аналізу першоджерел.

Метою статті є дослідження впливу політично-партійної ідеології на формування інформаційної політики українського суспільства, структури та змістового контенту україномовної періодики Західної України міжвоєнного періоду (1920–1939).

Виклад основного матеріалу На початку ХХ ст. у Західній Україні відбувалося пожвавлення суспільно-політичних процесів та активізація громадськості. Польська політика асиміляції спонукала об'єднання громадян навколо спільних ідей. Так, у 20–30-х рр. ХХ ст. з новою силою почали діяти культурно-освітні товариства, громадські організації. Визначальною рисою міжвоєнного періоду став активний процес партійного структурування суспільства, що, в свою чергу, надало пресі функції пропаганди.

Партійне структурування почало відбуватися ще з кінця ХІХ ст. Рішення Ради Амбасадорів від 15 березня 1923 р. поглибило суперечності у політичному таборі. Відтак, в українському політичному житті міжвоєнного періоду визначалося три тенденції: опора на власні сили, радянофільська та невизнання Польської держави (Романюк, 2003: 45). Усі вони оформилися у політичні партії, зокрема УСДП, УНДО, КПЗУ, ОУН, УХО, “Сельроб”. У 30-х рр. ХХ ст. в Польській Республіці існувало близько 30 українських партій та організацій, котрі діяли під гаслом: “Виборемо вільну державу з національним урядом на чолі або загинемо” (Свобода, 1926). Політичні партії Східної Галичини акцентували основну увагу на національних та культурних проблемах українства, а тому намагалися посилити свій вплив на національно-культурне життя, особливу увагу приділяли виданню та фінансуванню часописів. Таким чином, преса набуває нових функцій та завдань.

Відзначимо, що політичне життя Східної Галичини у міжвоєнний період ознаменувалося поширенням радикальних тенденцій. Проте національно-демократичний табір не зміг стати опорною політичною силою. Криза політичної думки передусім проявилася в лавах основної тогочасної політичної партії – УНДП. Причиною стало різне поширення автономістських позицій щодо українських земель у складі Польщі. Розкол у цій політичній силі послужив початком політичному плюралізму. Адже саме вихідці з УНДП стали засновниками УПНР, УНДО, УПП, ФНС. Відсутність єдиної монолітної політичної сили в східногалицькому середовищі сприяло активізації радянофільських тенденцій.

Окрім того, авторитарні режими набирали популярності у Європі. Враховуючи ще й той факт, що СРСР зайняв протестувальну позицію щодо рішення Ради Амбасадорів від 14 березня 1923 р., плацдарм для поширення радянофільства у Східній Галичині був підготовлений. Його основним механізмом стала КПСГ, утворена у Станиславові у 1919 р., а згодом КПЗУ.

Упродовж 20–30-х рр. ХХ ст. у таборі соціалістично-радикального руху, центром якого була УСДП, відбувалися переорієнтації, наслідком чого стало утворення “Сельробу”.

У міжвоєнний період з'явилася нова течія суспільно-політичного руху – націоналістична, яку уособлювала ОУН. Відзначимо, що діяльність ОУН у Східній Галичині була заборонена, так як і КПЗУ, вона діяла нелегально.

Актуальними для східногалицького суспільства залишалися християнські рухи, виразником яких було УХО. Хоч вона і не брала безпосередньої участі у партійно-політичному житті краю, але її діячі підтримували політику УНДО, відтак їх відносимо до національно-демократичного табору.

Активна громадсько-політична позиція українців Східної Галичини у міжвоєнний період стала причиною швидкого розвитку політично профільованої преси, представлені широким діапазоном політичних спрямувань – національно-демократичного, націоналістичного, соціал-демократичного, радикально-соціалістичного, комуністичного і радянськості.

Партійну періодику міжвоєнної доби спробував класифікувати Є. Місило. На основі тих даних, які він подає, у Східній Галичині діяло понад 70 назв часописів різної періодичності, форми видання (легальні та нелегальні) та політичного скерування (Місило, 1991: 27). За політичним спрямуванням українські часописи загалом можна класифікувати на дві великі групи: націоналістичні та радянськості. Перша охоплювала націонал-демократичні, друга – соціал-демократичні та комуністичні.

Відтак, партійна преса займала основну частину медіапростору Східної Галичини у міжвоєнний час. С. Кость появу партійних часописів називав результатом політичної зрілості суспільства та активізацією ідеї державотворення. Окрім цієї преси, у той час з'явилися преса регіонів, провінційна преса, громадських товариств і організацій, профорієнтована преса, часописи для дітей, молоді, жінок. Слід відзначити також розвиток нелегального видавництва у той час. У 1928 р. на усій території України видавалося 412 часописів загальним тиражем 18910 примірників (Кость, 2006: 29).

Таким чином, поява нових політичних напрямів, ідеології певною мірою зробила із преси пропагандистський інструмент. Варто зауважити, що партійну пресу не завжди можна назвати об'єктивною, все ж її наявність свідчила про активну позицію української громадськості у міжвоєнний час, коли стояло завдання зберегти національну ідентичність та не допустити асиміляції польською владою національно-культурного життя. Відтак, наведені дані свідчать про те, що політично-партійний процес став ще одним чинником розвитку україномовної періодики.

На розвиток україномовної періодики у міжвоєнний період впливали загальносвітові тенденції, що поєдналися із українськими національно-ментальними особливостями і формувалися в ідею державотворення. Відзначимо, що видавництво багатьох українських часописів, популярних у Східній Галичині, відбувалося закордоном. Значна частина їх була заборонена. Так, у газеті “Земля і воля” наголошувалося на тому, що “малоруські видання запечатані в Парижі”, тому Міністерство внутрішніх справ заборонило публікацію “Доби націоналізму” (Земля і воля, 1938). Повітові староства міністерство зобов'язувало відслідковувати отримувачів часописів, зокрема з Чехо-Словаччини, з'ясовувати їх ставлення до польського уряду (ДАТО. Ф. 231 Оп. 1 Спр. 326 Арк. 6).

На сторінках іноземної преси велося обговорення української проблематики, зокрема італійська преса подавала висновки, що, незважаючи на усі спроби затерти існування українського народу, він існує і відстоює свою національну свідомість (ЦДІА. Ф. 359. Оп. 1. Спр. 326. Арк. 6). Таку ж думку публікувала

американська преса (ЦДІА. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 2042. Арк. 12). Існування української преси визнавали і поляки, зокрема М. Фелінські у книзі “Українці у відродженій Польщі” зазначав, що вона є слабка з огляду на незначний контингент читачів, у загальних цифрах сягала 25 %. Відзначимо, що загалом книжка мала антиукраїнський зміст, уривки з неї, зокрема ті, що стосуються преси, використалися редакцією української газети “Свобода” з метою активізації розуміння у суспільстві вагомості друкованого слова (Свобода, 1932). Крім того, у світі діяли українські бюро, що пропагували українську пресу, зокрема найбільше знаходилося у Лондоні. У Відні функціонував “Союз українських видавництв та видавців” та “Союз українських журналістів і письменників”, що давав поштовх до розвитку цієї сфери у Східній Галичині (ЦДІА. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 155. Арк. 35). Основними завданнями СУЖІП були: “охорона престижу українських працівників пера, ознайомлення культурного світу з українським питанням, піклування пресовим законодавством і авторським правом, піднесення техніки української журналістики та пропаганди, захист професійних інтересів журналістів і письменників, матеріальне підтримування членів і їх родин” (Сніцарчук, 2009: 259а).

Факт утворення та діяльність такого об’єднання в еміграції посприяв заснуванню ТОПЖ. Метою його було гуртування “українських письменників і журналістів для репрезентування їх на зверх та для заступництва й підтримки їх матеріальних та духових інтересів” (Сніцарчук, 2009: 264). Згідно зі статутом, цього можна було досягти таким чином: “а) репрезентування перед владою, б) участі в журналістично-письменницьких з’їздах, нарадах, виставах, в) видавання журналів, брошур, альманахів і інших періодичних і неперіодичних видань, г) висилки петицій і меморіалів в загальних і спеціальних справах, що торкаються загалу українських письменників і журналістів, д) улаштування відчитів, концертів, вистав, дискусійних зібрань, е) піддержування товариського життя через удержування окремого льокалю, читальні і бібліотеки, ж) створення фонду для матеріальної допомоги дійсним членам і їх родинам, з) основивання й удержування захистів і санаторій для своїх членів і їх родин, і) припинання записів на цілі Товариства” (Сніцарчук, 2009: 273б).

Незважаючи на активні дії цього об’єднання, йому не вдалося вирішити низку проблем, пов’язаних із юридичними аспектами фахової діяльності. Залишалися нез’ясованими “підстави екзистенції журналістичного стану”, питання письменницьких гонорарів, правові аспекти функціонування преси, конфіскаційні проблеми тощо. Відтак товариство не змогло належним чином покращити умови роботи журналістів і стан української преси загалом. Таким чином, у 1932 р. у Празі, почав діяти СУЖІП. Учасники цієї аполітичної фахової організації ще на установчих зборах визначилися зі своїми головними завданнями: “репрезентація української журналістики й літератури перед чужиною, оборона професійних інтересів та допомога акція незабезпеченим письменникам і журналістам та їх родинам” (Сніцарчук, 2009: 280).

Відзначимо, що існування таких установ дещо підняли престиж друкованого слова, показавши силу і надаючи різного роду підтримку працівникам пера, але суттєвого покращення їх фінансового становища не відбулося. У Львові діяло ТПЖ, що представляло і захищало моральні та матеріальні інтереси своїх членів, надавало матеріальну допомогу (ЦДІА. Ф. 466. Оп. 1. Спр. 89. Арк. 43).

У міжвоєнний період через офіційні заборони у країнах Європи друкувалися нелегальні націоналістичні та окремі комуністичні часописи. Головними європейськими пунктами друкування часописів була Чехо-Словаччина та Німеччина. Як зазначав В. Мартинець, друк українських газет чи журналів там мав багато труднощів. На той час у жодній європейській державі не було українських друкарень, лише українські матриці у мінімальній кількості. Вдалося

віднайти лише одну німецьку друкарню Грефе, у якій був український шрифт (Мартинець, 1949: 191). Процес видання різних часописів був значно активізований в радянській Україні. Варто зауважити, що, хоча і преса там виконувала роль радянського пропагандиста, адже журналістика розглядалася владою як складова партійної роботи, а ЗМІ – як гвинтик загальнопартійної справи. Зміст публікацій суворо контролювався парткомітетами і цензурою (Колісник, 2008: 78). Виходячи із цього зростали показники кількості виданих газет та журналів, але все ж таки темпи розвитку не могли залишатися непомітними. Так, згідно з діаграми збільшення друкованих видань і преси в Україні впродовж 1850–1934 рр. основна частина видань припадає на радянську Україну, а м. Харків визнано центром існування української преси (ЦДІА. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 2801. Арк. 2).

Окрім того, початок 20-х років ХХ ст. в радянській Україні ознаменувався українізацією. Активно велася робота щодо ліквідації неписьменності й поширення грамоти серед населення (Мотуз, 2009: 69). Внаслідок українізації наприкінці 1925 р. 78 % шкіл соціального виховання на той час переведено на українську мову, технікуми українізовано на 39 %. Питома вага українців у складі керівних кадрів усіх галузей народного господарства республіки становила на початку 30-х років 50 %. На 1927 р. українською мовою володіло 60 % робітників у радянській Україні. Вагомий вплив на східногалицьку громадськість мали гасла соціальної справедливості, пропаговані радянською ідеологією (Лось, 1932: 65).

У Східній Галичині, у той самий час, коли українська громадськість відчувала політику асиміляції, усі ці чинники сприймалися дуже позитивно. Підтвердженням популярності радянського стилю життя став той факт, що багато українців через особливості суспільно-політичного життя у Східній Галичині, емігрувало до УСРР. Варто зауважити, що на початку 1925 р. майбутній голова УНДО Д. Левицький у газеті “Діло” зазначав, що “... на радянській Україні росте, міцніє і розвивається українська національна ідея, і разом зі зростом цієї ідеї – чужі рямці фіктивної української державності. І цей факт є рідшеючим для нас, як українських націоналістів, на скристалізування нашого відношення до радянської України” (Дробот, 2001: 72а).

У цей час розпочалося проникнення радянофільства у Східну Галичину, а разом з тим почали налагоджуватися наукові та культурні зв'язки УСРР та західноукраїнських земель. Одним із перших ініціаторів виступив директор Українського національного музею у Львові, професор І. Свенціцький, який скерував зразки видань музею і їх прийняли до розпорядку Наркомосвіти. Передусім налагоджувалися книгообмінні та газетообмінні операції з видавництвами УСРР. “Книжні видавництва Галичини і Волині, – йшлося у листі Повпредства України до Держвидаву УСРР від 20 червня 1923 р. – звертаються до Укрпосольства з пропозицією обміну своїх видань на видання українські” (Дробот, 2001: 74б).

Радянофільські видання, поширені у Східній Галичині, повідомляли про новинки книжкового видавництва. Разом з тим, зауважимо, що книжкові надходження з радянської України підлягали обов'язковій перевірці польської цензури. На сторінках радянофільської періодики неодноразово зустрічаємо повідомлення про книжкові виставки, що здебільшого організовувалися саме у радянській Україні. Так, з видання “Вість” дізнаємося про одну із таких виставок української преси, що відбувалася у Харкові у 1938 р., де було представлено 103 газети. Тираж газет в УСРР доходив навіть до 500 тис. примірників. Крім того, 90 % усіх газет друкувалися українською мовою. Із 328 журналів, 278 виходили українською мовою (Дробот, 2001: 75). Крім того, в 1920-х роках активізувалася західноукраїнська еміграція в УСРР, оскільки популяризувалася думка, що

“радянський уряд для українського народу є безпекою його політичного існування” (Маринич, 2008: 205). Переслідуючи політичні цілі, УСРР сприяло збільшенню україномовної періодики в Східній Галичині.

Таким чином, допомога та підтримка з боку Європи давала можливість наповнювати медіапростір українців новими виданнями, що мали на меті відкрито говорити про існування українського народу. Активізація пресо-видавничої діяльності в радянській Україні сприймалася позитивно до тих пір, поки східногалицьке суспільство не усвідомило справжніх намірів таких “робітничих газет” (Колісник, 2008: 89а).

До основних чинників, що сприяли розвитку україномовної преси відносимо активізацію суспільно-політичного життя у Східній Галичині, підтримку українських видавців із-за кордону та загальносвітові тенденції дієвості друкованого слова, процеси українізації в УСРР. Зважаючи на усі ці чинники, міжвоєнне двадцятиліття поділяють на три періоди розвитку українського друкованого слова: I – 1920–1925 рр. – час суспільно-політичної нестабільності, становлення української преси, II – 1926–1935 рр. – функціонування преси в умовах авторитаризму, III – 1936–1939 рр. – період організованого життя українців у Польській республіці.

Україномовні часописи краю, що виходили у міжвоєнний час, незважаючи на політично-партійну приналежність, періодичність, мали одну спільну характеристику, що полягала у пріоритетності тематики. Практично для усіх видань першочергове місце відводилося проблемі освіти, виховання, збереження культурних традицій українців, як головних чинників формування політичного середовища краю.

Варто відзначити, що у 20–30-х рр. XX ст. преса здійснювала вплив на національно-культурне життя Східної Галичини. М Рудницький відводив пресі роль критика і стимулятора письменників, передаючи настрої суспільства, а відтак і задаючи письменникам орієнтир творчості, актуальний на той час. Преса, як і література в умовах бездержавності орієнтувалася на ідею державності та збереження національної ідентичності (Колісник, 2008: 23б).

Якщо в сучасних умовах журналіста характеризують як очі суспільства, яке спить, то у міжвоєнний час ми можемо його порівняти з будильником, що не давав заснути українській нації в процесі тотальної полонізації.

Висновки. Таким чином, у 20–30-х рр. XX ст. основними функціями преси, зокрема української, були інформативна, виховна, соборницько-державотворча, акцент ставився на останньому, а тому тематичний спектр періодичних видань акцентований на культурно-освітню проблематику.

Особливості розвитку україномовної періодики у Східній Галичині в міжвоєнний період характеризувалися тим, що дали змогу реалізувати національно-культурні прагнення українцям як національній меншині, на правах якої вони опинилися в Польській Республіці, оскільки функціонування преси відбувалося у надзвичайно складних умовах.

На процес становлення преси окресленого періоду впливали різні чинники, однак домінуючим був партійно-політичний, що відображав прагнення українців формувати свою політичну еліту та державну систему. Східногалицька преса постала не з ініціативи урядових кіл, а виключно завдяки невеликому колу активної громадськості, як допоміжний засіб поширення своїх ідей, активізації суспільства. З одного боку, вплив партійно-політичної ідеології на україномовну періодику мав негативні наслідки, оскільки був певною мірою суб’єктивним, а з іншого – саме партійно-політичні тенденції визначали орієнтацію східногалицької преси у міжвоєнний період. Однією із головних функцій україномовної періодики початку XX ст. були виховна, виконання якої сприяло

розвитку розуміння та усвідомлення українцями значення, ролі та місця громадсько-політичних рухів.

Список використаних джерел

- Алексієвець, 2006 – Алексієвець Л. Польща: утвердження незалежної держави. 1918–1926. Тернопіль: Підручники і посібники, 2006. 448 с.
- Брик – Брик І. Початки української преси в Галичині і Львівська ставропігія.
- Васюта, 2006 – Васюта І. Політична історія Західної України (1918–1939). Львів: Каменяр, 2006. 335 с.
- Возняк, 1912 – Возняк М. З зарання української преси в Галичині // Записки НТШ. 1912. Т. 61. С. 140–159.
- ДАТО – Державний архів Тернопільської області.
- Дашкевич, 1958 – Дашкевич Я. Комуністична та радянська преса в Західній Україні у 1919–1920 рр. // Український історичний журнал. 1958. №1. С. 117–125.
- Дробот, 2001 – Дробот І. Протистояння польській владі у Східній Галичині в 1920–1930-ті рр. // Пам'ять століть. 2001. № 6. С. 66–75.
- Животко, 1990 – Животко А. Історія української преси. Мюнхен: Український технічно-господарський інститут, 1990. 334 с.
- Заборонені газети – Заборонені газети // Земля і воля. 24 липня 1938. С. 3
- Зашкільняк, Крикун, 2002 – Зашкільняк Л. О., Крикун М. Г. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка, 2002. 752 с.
- Зуляк, 2005 – Зуляк І. Діяльність “Просвіти”у Західній Україні в міжвоєнний період (1919–1939). Тернопіль: Воля, 2005. 946 с.
- Ігнатієнко, 1926 – Ігнатієнко В. Українська преса (1816–1923 рр.): Історико-бібліографічний етюд. К.: Держвидав України, 1926. 38 с.
- Калинович, 1920 – Калинович І. Українська преса у 1924 р. // Діло. 21 вересня 1924. С. 2
- Кревецький, 1926 – Кревецький І. Початки преси на Україні 1776–1850 рр. // Записки НТШ. 1926. Т. CXLIV–CXLV. – С. 185–208.
- Кость, 2006 – Кость С. Західноукраїнська преса першої половини ХХ ст. у всеукраїнському контексті: (засади діяльності, періодизація, структура, особливості функціонування). Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2006. 510 с.
- Колісник, 2008 – Колісник Ю. Формування суспільної свідомості журнальною періодикою УРСР (1950–1980 рр). К: КНУ ім. Т. Шевченка, 2008. 290 с.
- Крупський, 1995 – Крупський І. Національно-патріотична журналістика України (друга половина ХІХ – перша чверть ХХ ст.). Львів: Світ, 1995. 184 с.
- Кугутяк, 1993 – Кугутяк М. Галичина: Сторінки історії: Нарис суспільно-політичного руху (ХІХ с. – 1939 р.). Івано-Франківськ, 1993. 200 с.
- Кугутяк, 2002 – Кугутяк М. Історія української націонал-демократії (1918–1929). Київ – Івано-Франківськ: Плай, 2002. Т. 1. 536 с.
- Книш, 1994 – Книш З. Становлення ОУН. К.: Вид-во. ім. О. Теліги, 1994. 128 с.
- Лось, 1932 – Лось С. Міжнародне положення Польщі та Галицькі Українці. Львів: друк. Вид. спілка “Діло”, 1932. 72 с.
- Мартинюк, 1998 – Мартинюк М. Українські періодичні видання Західної України, країн Центральної та Західної Європи (1914–1939 рр.). Матеріали до бібліографії. Львів, 1998. 298 с.
- Мартинець, 1949 – Мартинець В. Українське підпілля від УВО до ОУН. Спогади й матеріали до передісторії та історії українського організованого націоналізму. Вінніпег, 1949. 425 с.
- Маринич, 2008 – Маринич Л. Західноукраїнська еміграція в УСРР, 1930-ті роки: репресивний епілог // Історія України: маловідомі імена, події і факти. К., 2008. Вип. 35. С. 196–210.
- Місило, 1991 – Місило Є. Бібліографія української преси в Польщі (1918–1939 рр.) і Західноукраїнської народної республіки (1918–1919 рр). Едмонт – Альберта: Вид-во канадського інституту українських студій Альбертський університет, 1991. 250 с.
- Мірчук, 1968 – Мірчук П. Нарис історії ОУН. Мюнхен – Лондон – Нью-Йорк: Українське видавництво, 1968. 639 с.

Мотуз, 2009 – Мотуз В. К. Роль культурних осередків у трансформації традиційної селянської ментальності // Наукові праці Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького. 2009. Вип. 91. Том. 104. С. 67–71.

Наша преса – Наша преса // Свобода. 19 січня 1936. С. 4.

Олексюк, 1973 – Олексюк М. М. Прогресивна преса Західної України в боротьбі на захист СРСР (20–30-ті роки). К.: Наукова думка, 1973. с. 227

Періодика, 1998 – Періодика Західної України 20–30-х рр. XX ст. матеріали до бібліографії / [під ред. М. Романюка]. Львів: Видавничий центр “Фенікс”, 1998. 328 с.

Райківський, 1995 – Райківський І. Українська соціал-демократична партія (1928–1939 рр.). Івано-Франківськ, 1995. 66 с.

Соляр, 1995 – Соляр І. Українське національно-демократичне об'єднання перший період діяльності (1925–1928 рр.). Львів, 1995. 68 с.

Сливка, 1985 – Сливка Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920–1939). К.: Наукова думка, 1985. 272 с.

Сніцарчук, 2009 – Сніцарчук Л. Українська преса Галичини (1919–1939 рр.) і журналістикознавчий дискурс. Львів, 2009. 416 с.

Ступарик, Моцюк, 1995 – Ступарик Б. М., Моцюк В. Д. Ідея національної школи і національного виховання в педагогічній думці Галичини (1772–1939 роки). Коломия: Вік, 1995. 173 с.

Тернопільський, 1974 – Тернопільський Ю. Українська преса з перспективи 150-ліття. Джерзі Сіті: М. П. Коць, 1974. 230 с.

Українські Часописи, 2003 – Українські часописи Львова 1848–1939 рр.: історико-бібліографічне дослідження / [укладачі М. Романюк, М. Галушко]. Львів: Світ, 2003. Т. 3; кн. 1 909 с; кн. 2. 926 с.

Ухач, 2005 – Ухач В. ОУН: культурно-освітня діяльність (1929–1944 рр.). Тернопіль: Джура, 2005. 152 с.

ЦДІА – Центральний державний історичний архів у м. Львів.

ЦДІА – Центральний державний історичний архів у м. Львів.

ЦДІА – Центральний державний історичний архів у м. Львів.

Цьох, 1986 – Цьох Й. Т. Комуністична преса Західної України (Роль друкованої пропаганди в ідеологічній діяльності КПЗУ) 1919–1939 рр. / Й. Т. Цьох. Л.: Видавництво Львівського університету, 1986. 269 с.

Шаповал, 2006 – Шаповал Ю. Г. Національна журналістика: наукові праці. Львів, 2006. Т. 2. 486 с.

Jarowiecki, Góra, 1994 – Jerzy Jarowiecki, Barbara Góra. Prasa Lwowska w dwudziestolecium międzywojennym. Próba bibliografii. Kraków: Wydawnictwo Naukowe WSP, 1994. 241 s.

References

Aleksievets, 2006 – Aleksievets L. Polshcha: utverzhennia nezaleznoi derzhavy. 1918–1926 [Poland: the establishment of an independent state. 1918 – 1926]. Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky, 2006. 448 s. [in Ukrainian].

Brik – Brik I. Pochatky ukraïnskoï presy v Halychyni i Lvivska stavropihiia. [Beginnings of the Ukrainian press in Galicia and the Stavropol Lviv].

Vasiuta, 2006 – Vasiuta I. Politychna istoriia Zakhidnoi Ukrainy (1918–1939) [Political History of Western Ukraine (1918–1939)]. Lviv: Kameniar, 2006. 335 s. [in Ukrainian].

Vozniak, 1912 – Vozniak M. Z zarannia ukraïnskoï presy v Halychyni [From the dawn of the Ukrainian press in Galicia Notes of NTSH]. 1912. T Zapysky NTSh. 1912. T. 61. S. 140–159 [in Ukrainian].

DATO – Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoï oblasti [State Archives of Ternopil Oblast[in Ukrainian].

Dashkevych, 1958 – Dashkevych Ya. Komunistychna ta radianska prasa v Zakhidniï Ukraini u 1919–1920 rr. [The Communist and Soviet Press in Western Ukraine in 1919–1920] Ukraïnskyi istorychnyi zhurnal. 1958. №1. S. 117–125. [in Ukrainian].

Drobot, 2001 – Drobot I. Protystoiannia polskii vladi u Skhidniï Halychyni v 1920–1930-ti rr. [Confrontation with the Polish authorities in Eastern Galicia in 1920–1930s] Pamiat stolit. 2001. № 6. S. 66–75. [in Ukrainian].

Zivotko, 1990 – Zhyvotko A. Istorii ukraïnskoï presy [History of the Ukrainian press] Miunkhen: Ukraïnskyi tekhnichno-hospodarskyi instytut, 1990. 334 s. [in Ukrainian]

Zaboroneni hazety – Zaboroneni hazety [Forbidden Newspapers] // Zemlia i volia. 24 lypnia 1938. S. 3 [in Ukrainian].

Zashkilniak, Krykun, 2002 – Zashkilniak L., Krykun M. Istorია Polishchi: vid naidavnishykh chasiv do nashykh dnev [History of Poland: from ancient times to the present day]. Lviv: Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka, 2002. 752 s. [in Ukrainian].

Zuliak, 2005 – Zuliak I. Diialnist “Prosvity” u Zakhidnii Ukraini v mizhvoiennyi period (1919–1939). [The activities of “Enlightenment” in Western Ukraine in the interwar period (1919–1939).] Ternopil: Volia, 2005. 946 s. [in Ukrainian].

Ignatienko, 1926 – Ihnatienko V. Ukrainska presa (1816–1923 rr.): Istoryko-bibliografichnyi etiud [The Ukrainian press (1816–1923): Historical and bibliographical sketch]. K.: Derzhvydav Ukrainy, 1926. 38 s. [in Ukrainian].

Kalinovich, 1924 – I. Kalynovych Ukrainska presa u 1924 r. [Ukrainian Press in 1924]. Dilo. 21 veresnia 1924. S. 2 [in Ukrainian].

Krevetsky, 1926 – Krevetskyi I. Pochatky presy na Ukraini 1776–1850 rr. [Beginnings of the Press in Ukraine from 1776 to 1850] // Zapysky NTS. – 1926. T. CXLIV–CXLV. S. 185–208. [in Ukrainian].

Kost, 2006 – Kost S. Zakhidnoukrainska presa pershoi polovyny XX st. u vseukrainskomu konteksti: (zasady diialnosti, periodyzatsiia, struktura, osoblyvosti funktsionuvannia). [Western Ukrainian press of the first half of the twentieth century. in the all-Ukrainian context: (bases of activity, periodization, structure, peculiarities of functioning)]. Lviv: Vydavnychiy tsentr LNU im. I. Franka, 2006. 510 s. [in Ukrainian].

Kolesnik, 2008 – Kolisnyk Yu. Formuvannia suspilnoi svidomosti zhurnalnoiu periodykoiu URSS (1950–1980 rr) [Formation of public consciousness by journal periodicals of the USSR (1950–1980)]. K.: KNU im. T. Shevchenka, 2008. 290 s. [in Ukrainian].

Krupsky, 1995 – Krupskyi I. Natsionalno-patriotychna zhurnalistyka Ukrainy (druga polovyna KhKh – persha chvert KhKh st.) [National and Patriotic Journalism of Ukraine (second half of XIX – first quarter of XX century)]. Lviv: Svit, 1995. 184 s. [in Ukrainian].

Kugutyak, 1993 – Kuhutiak M. Halychyna: Storinky istorii: Narys suspilno-politychnoho rukhu (KhKh s. – 1939 r.) [Halychyna: Pages of History: An Essay on the Social and Political Movement (19th c. – 1939)]. Ivano-Frankivsk, 1993. 200 s. [in Ukrainian].

Kugutyak, 2002 – Kuhutiak M. Istorია ukrainsoi natsional-demokratii (1918–1929) [History of Ukrainian National Democracy (1918–1929)]. Kyiv – Ivano-Frankivsk: Plai, 2002. T. 1. 536 s. [in Ukrainian].

Knysh, 1994 – Knysh Z. Stanovlennia OUN. [Formation of the OUN.] K.: Vyd-vo. im. O. Telihy, 1994. 128 s.

Los, 1932 – Los S. Mizhnarodnie polozhennia Polishchi ta Halytski Ukrainci [International position of Poland and Galician Ukrainians]. Lviv: druk. Vyd. spilka “Dilo”, 1932. – 72 s. [in Ukrainian].

Martyniuk, 1998 – Martyniuk M. Ukrainski periodychni vydannia Zakhidnoi Ukrainy, krain Tsentralnoi ta Zakhidnoi Yevropy (1914–1939 rr.). Materialy do bibliografii. [Ukrainian Periodicals of Western Ukraine, Central and Western Europe (1914–1939)]. Lviv, 1998. 298 s [in Ukrainian].

Martynets, 1949 – Martynets V. Ukrainske pidpillia vid UVO do OUN. Spohady y materialy do peredistorii ta istorii ukrainskoho orhanizovanoho natsionalizmu [Ukrainian underground from UVO to OUN. Memories and material on the background and history of Ukrainian organized nationalism]. Vinnipeh, 1949. 425 s. [in Ukrainian].

Marynych, 2008 – Marynych L. Zakhidnoukrainska emigratsiia v USSR, 1930-ti roky: represyvnyi epilog Istorii Ukrainy: malovidomi imena, podii i fakty. [West Ukrainian emigration to the Ukrainian SSR, 1930s: repressive epilogue History of Ukraine: little-known names, events and facts]. K., 2008. Vyp. 35. S. 196–210. [in Ukrainian].

Misilo, 1991 – Misylo Ye. Bibliografii ukrainskoi presy v Polishchi (1918–1939 rr.) i Zakhidnoukrainskoi narodnoi respubliky (1918–1919 rr) [Bibliography of the Ukrainian Press in Poland (1918–1939) and the Western Ukrainian People's Republic (1918–1919)]. Edmont – Alberta: Vyd-vo kanadskoho instytutu ukrainskykh studii Albertskiy universytet, 1991. 250 s. [in Ukrainian].

Mirchuk, 1968 – Mirchuk P. Narys istorii OUN. [Essay on the history of the OUN]. Miunkhen – London – Niu-York: Ukrainske vydavnytstvo, 1968. 639 s. [in Ukrainian]

Motuz, 2009 – Motuz V. K. Rol kulturnykh osередkiv u transformatsii tradytsiinoi selianskoi mentalnosti [The role of cultural centers in the transformation of traditional peasant mentality] Naukovi pratsi Cherkaskoho natsionalnogo universytetu im. B. Khmelnytskoho. 2009. Vyp. 91. Tom. 104. S. 67–71. [in Ukrainian].

Nasha presa – Nasha presa [Our Press]. Svoboda. 19 sichnia 1936. S. 4. [in Ukrainian].

Oleksiuk, 1973 – Oleksiuk M. M. Prohresyvnna presa Zakhidnoi Ukrainy v borotbi na zakhyt SRSR (20–30-ti roky) [Progressive press of Western Ukraine in the struggle for the protection of the USSR (20–30 years)]. K.: Naukova dumka, 1973. s. 227 [in Ukrainian].

Periodyka, 1998 – Periodyka Zakhidnoi Ukrainy 20–30-kh rr.. XX st. materialy do bibliografii [pid red. M. Romaniuka] [Periodicals of Western Ukraine 20–30-ies. XX century. materials to the bibliography]. Lviv: Vydavnychiy tsentr “Feniks”, 1998. 328 s. [in Ukrainian].

Raikivskiyi, 1995 – Raikivskiyi I. Ukrainska sotsial-demokratychna partiia (1928–1939 rr.) [Ukrainian Social Democratic Party (1928–1939)] Ivano-Frankivsk, 1995. 66 s. [in Ukrainian].

Soliar, 1995 – Soliar I. Ukrainske natsionalno-demokratyчне obiednannia pershyi period diialnosti (1925–1928 rr.). [The Ukrainian National Democratic Union first period of activity (1925–1928)] Lviv, 1995. 68 s. [in Ukrainian].

Slyvka, 1985 – Slyvka Yu. Zakhidna Ukraina v reaktsiinii politytsi polskoi ta ukrainskoi burzhuzii (1920–1939) [Western Ukraine in the reactionary politics of the Polish and Ukrainian bourgeoisie (1920–1939)]. K.: Naukova dumka, 1985–272 s. [in Ukrainian].

Snitsarchuk, 2009 – Snitsarchuk L. Ukrainska presa Halychyny (1919–1939 rr.) i zhurnalistykoznavchyyi dyskurs. [The Ukrainian press of Galicia (1919–1939) and journalistic discourse]. Lviv, 2009. 416 s. [in Ukrainian].

Stuparyk B. M., Motsiuk V. D. Ideia natsionalnoi shkoly i natsionalnoho vykhovannia v pedahohichnii dumtsi Halychyny (1772–1939 roky). [The idea of a national school and national education in the pedagogical thought of Galicia (1772–1939)]. Kolomyia: Vik, 1995. 173 s. [in Ukrainian].

Temopilskiyi, 1974 – Temopilskiyi Yu. Ukrainska presa z perspektyvy 150-littia. [Ukrainian press from the perspective of 150 years]. Dzerzhi Syti: M. P. Kots, 1974. 230 s [in Ukrainian].

Ukrainski chasopysy, 2003 – Ukrainski chasopysy Lvova 1848–1939 rr.: istoriko-bibliografichne doslidzhennia [Ukrainian journals in Lviv, 1848–1939: historical and bibliographical research] [ukladachi M. Romaniuk, M. Halushko]. Lviv: Svit, 2003. T. 3; kn. 1. 909 s; kn. 2. 926 s. [in Ukrainian].

Uhach, 2005 – Ukhach V. OUN: kulturno-osvitnia diialnist (1929–1944 rr.). [OUN: cultural and educational activities (1929–1944)]. Temopil: Dzhura, 2005. 152 s [in Ukrainian].

TsDIA – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv [Central State Historical Archive] u m. Lviv. [in Ukrainian].

TsDIA – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv [Central State Historical Archive] u m. Lviv. [in Ukrainian].

TsDIA – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv [Central State Historical Archive] u m. Lviv. [in Ukrainian].

Tsokh, 1986 – Tsokh Y. T. Komunistychna presa Zakhidnoi Ukrainy (Rol drukovanoi propahandy v ideolohichnii diialnosti KPZU) 1919–1939 rr. [Communist Press of Western Ukraine (The Role of Print Propaganda in the Ideological Activity of the Communist Party of Ukraine) 1919–1939] L.: Vydavnytstvo Lvivskoho universytetu, 1986. 269 s. [in Ukrainian].

Shapoval, 2006 – Shapoval Yu. H. Natsionalna zhurnalistyka: naukovi pratsi [National journalism: scientific works] Lviv, 2006. T. 2. 486 s. [in Ukrainian].

Jarowiecki, Góra, 1994 – Jerzy Jarowiecki, Barbara Góra Prasa Lwowska w dwudziestolecu międzywojennym. Proba bibliografii [The Lviv press in the interwar period. Bibliography Proba]. Krakow: Wydawnictwo Naukowe WSP, 1994. 241 s.

УКРАЇНСЬКА І ЗАРУБІЖНА КУЛЬТУРА, НАУКА І ОСВІТА

УДК 37.015

DOI 10.25128/2225-3165.19.02.17

Volodymyr Kravets

PhD hab. (Pedagogy), Professor,
Department of Pedagogy and Management of Education,
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University (Ukraine)
kravets@tnpu.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7537-6545>

Володимир Кравець

Доктор педагогічних наук, професор,
Кафедра педагогіки та менеджменту освіти,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка (Україна)

ПРОБЛЕМИ СЕКСУАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ПЕДОЛОГІЇ

Анотація. У статті аналізується вклад педологічної науки в розвиток сексуальної педагогіки у 1920–1930-х роках. Виділено основні напрямки та різноманітні підходи педологічних шкіл до вирішення проблем сексуальної соціалізації учнівської молоді. Виділена основа розбіжностей різних напрямків педологічних досліджень, а саме – розуміння співвідношення ролі біологічних і соціальних факторів, спадковості, середовища та виховання. Представлено розгорнуту характеристику ідей та праць представників біогенетичного та соціогенетичного напрямків в педології, особливий акцент зроблено на концепціях сексуальної освіти та статевого виховання у лідерів кожного з цих напрямків П. Блонського та А. Залкінда. Критично проаналізовано позитивні та негативні наслідки ідеологічного розгрому педології для розвитку сексуальної педагогіки.

Ключові слова: сексуальна педагогіка, статево виховання, сексуальна освіта, соціалізація, педологія, сублимація.

PROBLEMS OF SEXUAL PEDAGOGIES IN NATIVE PEDOLOGY

Summary. In the article the contribution of pedagogical science to the development of sexual pedagogics in the 1920–1930s is analyzed. The main directions and various approaches of pedological schools to solve the problems of sexual socialization of the school youth are highlighted. The main basis of disagreement between different areas of pedological researches, namely the understanding of role of biological and social factors, heredity, environment and upbringing is pointed out. A detailed description of ideas and works of representatives of biogenetic and sociogenetic trends in pedology was presented, a special emphasis was made on the concepts of sexual education in the leaders of each of these areas P. Blonsky and A. Zalkind. The positive and negative consequences of the ideological defeat of pedology for the development of sexual pedagogics were critically analyzed.

Keywords: sexual pedagogics, sex education, sexual education, socialization, pedology, sublimation.

Постановка проблеми. До 1917 року дитяча сексуальність в українській науці фігурувала як форма відхилення від норми переважно у медичному контексті. Такий підхід поділяли не лише лікарі, але й чимало науковців. У період з 1917 року й до середини 1920-х років в Україні поступово, хоч і дуже повільно, з численними помилками, суспільним нерозумінням відбувалося становлення нового напрямку у психолого-педагогічній науці, а саме сексуальної педагогіки. Особливо активними у дослідженні сексуально-педагогічних проблем у другій половині 1920-х років стали педологи. На жаль, у вітчизняній історико-педагогічній науці й сьогодні вклад педології у вирішенні дуже складної психолого-педагогічної проблематики вивчений недостатньо.

Мета статті полягає у подоланні цієї наукової несправедливості.

Аналіз досліджень. На початку 1920-х років майбутній лідер педології А. Залкінд відзначав, що саме педологія “дасть нам в руки найцінніший засіб до виховання і перевиховання людини в потрібному для пролетарської революції напрямку” (Залкінд, 1930а). Не випадково, педологія приваблювала все більшу увагу та інтерес з боку державних і партійних структур.

Офіційне визнання педологія отримала на Першому педологічному з’їзді в грудні 1927 року. У центральній доповіді “Педологія в СРСР” А. Залкінд окремо зупинився на педології статевого виховання (Зільберфарб, 1927). При цьому, сексуальність він розглядав не як набуття інтимно-особистісних якостей, а як набуття соціально-рольових якостей винятково через соціум. На з’їзді йшлося про індивідуальні та колективні форми статевого виховання школярів, навіть обговорювалася необхідність викладання спеціального предмету в школі, оскільки таку важливу функцію покладати на батьків, які самі не обізнані у статевому питанні, категорично неможливо (Кулініч, 1928). Після з’їзду почав виходити об’ємний журнал “Педологія”, педологія отримує необхідні асигнування, і практично період від початку 1928 по 1931 рр. є розквітом радянської педології.

Педологія визнавала біосоціальну природу дитини, за якої соціальне (середовище) і біологічне (спадковість) розглядалися як нерозривно пов’язані, підкреслювалася неможливість як їхнього протиставлення, так і суто механічного зовнішнього зв’язку. Середовище оцінювалося як умова соціально-біологічної еволюції дитини та дитячого колективу. Дискусійне питання: “Що формує людину – біологія чи соціальне середовище?”, на думку Залкінда, вирішується однозначно – соціальне середовище! Саме виховання і соціальне середовище.

Це не означає, що педологи, зокрема А. Залкінд, С. Моложавий, О. Залужний, повністю заперечували спадковість, але не надавали пріоритетне значення спадковості в умовах, коли суспільство намагалося в найкоротші терміни подолати спадок капіталізму і сформувати “нову людину”. Таким чином, головне, що об’єднувало вітчизняних педологів, – це впевненість в можливості при цілеспрямованій і чіткій організації соціального середовища досягти швидких і потрібних для суспільства змін у психіці дитини. Практично більшість педологів (будь-якого напрямку) визнавали соціальне домінування і у статевому вихованні, інакше кажучи, соціокультурний аспект статі виступав на перше місце, а біологічний аспект – на друге. Подальша доля педології засвідчила, що лише гармонійне поєднання біологічної та соціальної складових статі є ознакою життєздатності сексуальної педагогіки.

У працях знаних педологів Є. Аркіна, М. Серебровської, В. Бехтерева, Б. Райкова, М. Басова, А. Залкінда, К. Веселовської, П. Блонського, О. Кулініча, М. Цукорника та багатьох інших досліджувалися проблеми сексуальної соціалізації, вікова динаміка дитячої сексуальності та її варіації, вивчалися відхилення в сексуальній поведінці дітей, формувалося уявлення про статево виховання, як про сукупність організованих педагогічних впливів на особистість, що розвивається, з метою вироблення свідомої сексуальної поведінки, вказувалося на необхідність тісного зв’язку сексуальної педагогіки з іншими сферами учбово-виховної роботи, розроблялися різноманітні методики статевого виховання та сексуальної освіти в ході викладання різних шкільних предметів тощо.

Актуальні питання зазначеної проблематики знайшли своє висвітлення на сторінках журналів “Друг дітей”, “Молода гвардія”, “Радянська освіта”, “Робітнича освіта” та ін., в підручниках з педагогіки та психології, виходили навіть окремі збірки, де містилися статті педагогів і розповіді батьків чи спостерігачів за дозріванням дітей. У таких збірках можна було віднайти як

рекомендації щодо статевого виховання дітей, так і аналіз помилок, порівняльну характеристику тогочасного стану “статевого виховання” з попередніми поколіннями. Серед положень статевої проблематики, що підіймалися у педагогічних журналах, значне місце посідали проблеми визначення мети та змісту статевого виховання, а також умови і шляхи його реалізації. У навчально-виховних закладах створювалися педологічні кабінети й осередки, які вели роз’яснювальну роботу щодо статевого виховання.

Виклад основного матеріалу. Педологічний рух не був однорідним навіть в рамках панівної марксистської методології, яка була безумовною основою для всіх теоретичних конструкцій педологів. Мали місце розбіжності у розумінні співвідношення ролі біологічних і соціальних факторів, свідомого й несвідомого, середовища й виховання, тощо. У зв’язку з цим на початку 1920-х років у педології визначилося декілька основних напрямків і підходів: біогенетичний, соціоенетичний, культурно-історичний, психоаналітичний, рефлексологічний, соціально-педагогічний та інші.

Для біогенетичного напрямку в педології характерна установка на “вроджені особливості”, тенденції до спрощено-механістичного розуміння поведінки і розвитку дитини. І хоч біологічні та соціальні фактори у представників цього напрямку стоять наче поряд, однак визначальним є біологічний, і передовсім спадковий. Лідером цього напрямку, принаймні до середини 1920-х років був випускник Київського університету, професор П. Блонський, близьким до нього був науковець з УНДІПу Я. Чепіга, а також В. Бехтерев, який дотримувався рефлексологічного підходу, висуваючи на перший план фізіологічну сторону статевого стосунків, випускаючи з поля зору питання виховання моральних стосунків між статями.

Павло Блонський заперечував трактування психології як науки про душу чи про явища свідомості, вважаючи її об’єктом людську поведінку. Натомість, український педолог Я. Чепіга вважав за необхідне виховувати дітей не лише на біоенетичних засадах, а й з урахуванням психофізіологічних даних кожної дитини. Лише тоді можна уникнути крайнощів і “не відкинути ні біоенетичної теорії, ні умов життя”, тобто культурно-історичний контекст (Чепіга, 1920). Тобто, Чепіга проповідував еволюційно-біологічний підхід, доповнений культурно-історичним підходом до становлення, розвитку і формування дівчинки, хлопчика.

Послідовно відстоюючи біоенетичну концепцію розвитку дитини (людина в онтогенезі відтворює основні етапи біологічної та історичної еволюції людства), Блонський був прихильником теорії конвергенції, за якою дитячий розвиток вважався результатом впливу зовнішніх соціальних умов і генетичних факторів. Захоплення педологією потягнуло за собою застосування ним механістичного та біологізаторського підходу до розвитку дитини. Дитина розглядалася як біологічна істота, як своєрідна машина. Вікова періодизація пов’язувалася вченим в основному з біологічними ознаками, причому в основі її лежали чисто анатомо-фізіологічні ознаки (розвиток зубів, ендокринних залоз, склад крові тощо) (Блонський, 1961). Однак він не завжди дотримувався цієї точки зору, заявляючи про необхідність періодизації на основі комплексного вивчення дітей на основі педагогіки, психології, біології та фізіології.

Заради справедливості варто відзначити, що сам Блонський утримувався від прямого перенесення біоенетичного закону на виховання. Більше того, на межі 1920–1930-х років у нього змінюється погляд на дитину і на фактори формування її особистості. Він все наполегливіше підкреслює роль навчально-виховного процесу у розвитку школярів. “Ніякі природжені і успадковані якості не можуть створити здібну і всебічно розвинену людину без відповідного виховання і навчання” (Блонський, 1979). Все частіше в його працях звучать висловлювання

про організацію сексуальної соціалізації, в якій, на його думку, відіграє середовище, контроль і просвітницька робота.

У 1935 р. виходить фундаментальна праця П. Блонського “Нариси дитячої сексуальності”, побудована на діалозі педології з психоаналізом (Блонский, 1935). У радянській педагогічній і психологічній літературі це була перша помітна праця з проблем статевого розвитку й виховання (причому вже у роки наступу на педологію). Практично в ній професор повністю відходить від біогенетичного підходу, зазначаючи, що вивчення дитячої сексуальності балансує між двома діаметрально протилежними міфами – “міфом про сексуально-непорочну дитину” і “фрейдиським міфом про дитину-еротомана”. У передмові він пише: “Обидва ці міфи вкрай шкідливо позначаються на сексуальній педагогіці: в першому випадку дитина залишається без будь-якого сексуального виховання, в другому – їй дають неправильне виховання” (Блонский, 1935: 3).

Дитина, за Блонським, потребує не стільки сексуальної просвіти, скільки статевого виховання, метою якого є збереження і зміцнення цнотливості. П. Блонський відзначає, що досягнення цієї мети можливе двома шляхами – гігієнічним і психологічним, перший з яких полягає в попередженні мастурбації (одяг, харчування, режим дня) і статевої розбещеності, а другий – в усуненні душевного напруження та інтенсивних афектів, збудженні у дитини почуття соромливості. При цьому П. Блонський вважав, що основне в справі сексуальної соціалізації – правильна організація навчальної та позашкільної діяльності дитини.

Павло Блонський відзначає, що в суспільстві немає єдності щодо того, хто повинен здійснювати сексуальну соціалізацію – педагоги чи лікарі. По-третє, немає єдності і щодо того, що, в якому обсязі і з якого віку слід повідомляти дітям і підліткам. Він звертає увагу на два підходи, що склались, і відзначає, що перший підхід (медичний) пропонує обмежуватися повідомленням знань біологічного і гігієнічного характеру, тоді як другий, педагогічний, намагається надати сексуальності ідеальний характер (Блонский, 1979).

Відхід П. Блонського від педології почався у 1928 році, що пояснюється і тотальною критикою педологів, і зростання його інтересу до питань дитячої психології та педагогіки, зокрема до проблеми всебічного виховання особистості (Блонский, 1935). Однак окремими педологічними проблемами Блонський продовжував займатися і пізніше, хоч і не так інтенсивно, як раніше. Свідченням цього є перевидання його підручника “Педологія” у 1934 і 1936 роках.

Соціогенетики, очолювані А. Залкіндом, акцентували увагу на визначальній ролі зовнішніх факторів, особливо середовища, у формуванні особистості, знижуючи тим самим роль виховання в цьому процесі. Це перебільшення давало можливість виправдовувати педагогічні невдачі посиленнями на об’єктивні умови, недооцінювати вікові та індивідуальні особливості дітей. Представник соціогенетичного напрямку, відомий педолог С. Моложавий у ході дискусії про організовані і стихійні фактори виховання переконував, що на зміну принципу виховуючого навчання повинен прийти принцип виховуючої поведінки (Моложавый, 1928).

Інший український соціогенетик Олександр Залужний значну роль у статево-гендерному, вихованні дитини відводив колективу. На думку педолога, постійний контроль з боку колективу над сексуальною й іншою поведінкою дітей повинен стати основою здорового статевого розвитку. Він доводив, що є суттєві відмінності між дітьми різної статі і віку у схильності до різних видів соціальної взаємодії. Благотворний вплив колективу та організовані впливи педагогічного середовища повинні були, на його думку, виправити

розбещеного підлітка, навіть якщо йдеться про дитячу проституцію чи про вроджену гіпертрофію статевих потягів (Залужний, 1926).

Представник харківської педологічної школи І. Соколянський зосередив увагу на педологічному вивченні питань дитячого руху, соціального виховання, дитячої дисципліни. Структуроформуючою основою розвитку особистості педолог вважав соціальне середовище. На думку соратника І. Соколянського, лікаря А. Плотичера, у статевому відношенні дитину має виховувати вся організація її життя, а у першу чергу – “взаємини дитини й дорослих, особливо батьків” (Плотичер, 1929).

Натомість, представники соціально-педагогічного підходу (Д. Азбукін), як складової соціогенетичного напрямку, серед соціальних впливів на перше місце ставили виховання, вважаючи основним завданням виховних зусиль ослаблення статевого потягу. Вони наполягали на: вихованні витримки, здатності до самодисципліни у прояві статевих емоцій, здійсненні заходів з попередження передчасного і загостреного розвитку статевої чуттєвості й становлення нормальної сексуальності, формуванні позитивних моральних якостей у молоді, залученні дітей і юнацтва у корисну спільну практичну діяльність, яка посправжньому їх згуртовує і зближує, організації правильних взаємин між хлопчиками і дівчатками тощо. Професор Д. Азбукін у праці “Статеве виховання і просвіта в школі” (1928 р.) серед умов радянської дійсності, що мали сприяти ефективності сексуальної соціалізації, виділив такі: спільне виховання, антирелігійність, педологічну диспансеризацію (педологічні кабінети, профілактичні амбулаторії, школи-лікарні) (Азбукин, 1928). Відмічався тісний зв’язок всіх перерахованих компонентів і їх нерозривна єдність з вирішенням проблеми гармонійного розвитку особистості, підкреслювалась і специфіка сексуальної соціалізації в залежності від віку вихованців.

Педолог Л. Раскін особливо важливого значення у статевому вихованні надавав спільному навчанню і вихованню дівчат і хлопців, за якого діти нерозривно поєднані спільними інтересами, спільною працею, фізичними вправами. У книзі “Проблема мальчиков и девочек в воспитании” (1929 р.) метою спільного виховання педологом визначалося створення “нової людини, яка б бачила у жінці товариша по класу” (Раскин, 1929: 7).

Культурно-історичний підхід до статевого питання, що визнає примат соціального над натурально-біологічним у психічному розвитку людини обґрунтував відомий психолог, педолог Л. Виготський. У “Педології підлітка” (1930 р.) вчений відзначив, що “немає особливого спеціального статевого виховання, відірваного від звичайної навчально-виховної роботи” (Выготский, 1930: 138). Він вважав, що підлітковий період є найбільш чутливим для статевого виховання, оскільки в структурі особистості підлітка немає нічого стійкого, кінцевого, непорушного. Л. Виготський пропонував протиставити прихильникам безстатевого виховання два основних положення: “по-перше, відмова від того погляду, що дитинство є ангелоподібним безстатевим віком, у зв’язку з чим статевої проблеми для дитинства не існує, і, по-друге, що усунення статевого виховання із загальної системи виховних впливів, гола чиновницька заборона, накладена на ці питання, є найгіршим з виходів” (Выготский, 1930: 138).

Головне завдання сексуальної соціалізації, на думку Л. Виготського, – перемогти сліпоту статевого інстинкту, олюднити, ввести його у загальну сферу свідомості, навчити людину любити. Педолог вважав, що єдина, абсолютно необхідна міра соціального характеру, яка б відповідала життєвим інтересам школярів, могла умістити в себе й дати правильний напрям сублимованій статевої енергії, – це практика спільного навчання й виховання дітей обох статей. Виховне завдання школи у цьому контексті вчений визначав як встановлення

між хлопчиками і дівчатками таких взаємин, які будуть необхідні у житті. Тому виховна система школи повинна бути наповнена активним спілкуванням дітей обох статей. Л. Виготський вважав необхідним для ефективного статевого виховання здійснювати статево просвіту, під якою розумів “ознайомлення дітей з самого раннього віку з науковим поглядом на статево життя” (Виготський, 1930: 108).

З огляду на вищевикладене, можна зробити висновок про те, що відмінність між представниками біогенетичного та соціогенетичного напрямків була не стільки в поглядах на роль спадковості і середовища, скільки у вирішенні питання про те, наскільки біологічні механізми, що лежать в основі психічного розвитку, пластичні та гнучкі, тобто наскільки середовище може на них впливати.

Представники психоаналітичного (фрейдистського) напрямку (передовсім, М. Рубінштейн, В. Рижков) пропонували створення сприятливих умов, при яких статево почуття дитини не придушувалось, а сублімувалось би завдяки цим умовам. У праці “Статево виховання з точки зору інтересів культури” (1928 р.) М. Рубінштейн розглядав статево виховання як складову формування морально цілісної особистості, зазначаючи, що “завдання статевого виховання – не гасити чи послаблювати статевий інстинкт виховним шляхом, а тільки окультурити його, прагнучи зберегти в той же час його силу для більш пізнього прояву” (Рубінштейн, 1926: 24–25). Завдання сексуальної педагогіки він вбачав у збереженні статевої енергії організму та у попередженні її передчасного прояву. В іншій праці “Завдання, шляхи та засоби статевого виховання” він зазначав наступне: “Бажано, щоб пристрасті не розкривалися раніше, ніж дозріють фактори, здатні приборкати і стримувати їх.... Позиція педагогів в цьому контексті визначається формулою: природа повинна потрапити під контроль культури” (Рубінштейн, 1925).

Підвищення ефективності сексуальної соціалізації, на думку М. Рубінштейна, можливе за таких умов: не варто покладатися винятково на сексуальну просвіту, її роль переоцінюється; необхідно враховувати вік дітей і не поспішати з висвітленням статево питань; слід уникати надмірної конкретизації, увагу школярів необхідно зосередити на репродуктивній функції організму; знання мають подаватись у природно-науковому та культурно-соціальному вимірі; оздоровлення громадськості, всього дорослого середовища, піднесення культурно-морального рівня сім’ї та суспільства у позитивному вирішенні статево питання; дитина повинна мати змогу отримати пораду чи відповідь у конфіденційній формі (Рубінштейн, 1927: 252).

Український педолог В. Рижков, який у статті “Психоаналіз як система виховання” (1922 р.) обґрунтовував тезу про психоаналіз, як певну систему виховання. На його думку, психоаналіз вимагає від вихователя заміни системи примусу, яка викликає душевні конфлікти й хворобливі витиснення, вихованням вільним, яке веде до свідомого осуду соціально-нетерпимого й до відмови від примітивних індивідуалістичних задоволень в ім’я створення загальнолюдських цінностей”. Услід за Фрейдом, В. Рижков закликає “перетворити сексуальну ефективність в енергію продуктивної психічної діяльності” (Рижков, 1922: 217).

Відомий педолог і лікар К. Веселовська у книзі “Педологічні основи статевого виховання” (1929 р.) здійснила спробу розкрити сутність педологічних ідей у питаннях статево виховання дітей і підлітків. Вона вважала, що сексуальна соціалізація у школі мала б відбуватися за такими напрямками:

- загальне фізичне оздоровлення школярів (впровадження “фізичної культури” 24 год. на добу): стан приміщень, ліжка, гігієнічні навички, харчування, встановлення розпорядку дня і, згідно з віковими особливостями

дитини, розподіл та дозування праці й відпочинку, ігри, прогулянки, спорт, різні види виробничої праці та ін.;

- організація дитячої діяльності на педагогічних засадах, що дає змогу переключати сексуальну енергію: спільне, активне, трудове життя хлопчиків і дівчат, товариське ставлення до педагога;

- статеві просвіта має відповісти на такі питання: чи потрібна і можлива статеві просвіта у школі, з якого віку її слід починати і у якій формі, як визначити необхідний обсяг інформації, як здійснювати статеву просвіту, хто саме має її здійснювати? (Веселовская, 1929: 58).

У сексуальній соціалізації педологи виділяли дві сторони: сексуальну просвіту (вона допомагала правильно усвідомити психічні особливості статей) і статеве виховання, яке вчило, як реалізувати дитині в житті свою психосексуальну індивідуальність “у благородних стилях поведінки”. На думку значної частини педологів, бесіди з дітьми зі статевого питання підштовхують до передчасного збудження статевих інстинктів. Тому краще відмовитися від статевої просвіти, ніж доручати її недостатньо підготовленим вихователям чи батькам. Основна турбота останніх повинна була полягати в тому, щоб зберегти чистоту думок дитини.

Протилежної думки дотримувались педологи, які теоретично обґрунтували необхідність сексуальної просвіти (А. А. Єфімов (Єфімов, 1930)), вважаючи, що вона має вестися “в площині колективних бесід”, на основі дитячих спостережень. Питання, які виникають, висвітлюються до кінця в усій своїй реальності. Просвіта здійснюється на уроках природознавства, охоплюючи й питання вагітності та пологів. У старшому віці вона включає роз’яснення сутності фізичної культури і процесів сублимації в статевому оздоровленні, материнства і немовляцтва, статевої аномалії, проституції.

Існування різноманітних концепцій доводить, що з середини 20-х і до початку 1930-х рр. був період максимального розквіту, зльоту вітчизняної педології й поглядів на дитячу сексуальність, соціостатеве виховання.

Але, якщо до середини 1920-х років ще йшлося про актуальність вирішення проблем сексуальної соціалізації, розроблялись стратегії соціального впливу на “статевий фактор” (С. Рубінштейн), пропонувалась організація підготовки фахівців з попередження відхилень у сфері статевої поведінки (П. Люблінський), то зі становленням культу особи Сталіна (кінець 1920-х років) почалася тотальна ідеологізація науки, в тому числі педагогічної. Офіційною точкою зору з питань сексуальної соціалізації стала вульгарно-соціологічна позиція А. Залкінда, котрий доводив, що “статеве повинне у всьому підпорядковуватися класовому, нічим останньому не заважаючи, у всьому його обслуговуючи” (Залкінд, 1924а). Окремі педологи розглядали статеве життя як перешкоду на шляху будівництва нового соціалістичного суспільства, оскільки індивідуальні любовні почуття відривають юнаків і дівчат від цілей комуністичного будівництва.

Педолог, уродженець Харкова Арон Борисович Залкінд, був найбільш яскравим представником соціогенетичного напрямку. Саме він став ініціатором перебудови всієї радянської психолого-педагогічної науки на основі марксизму. Не заперечуючи важливої ролі біологічних факторів в розвитку дитячої психіки, основне джерело цього розвитку А. Залкінд вбачав у середовищі, що оточує дитину. При цьому зауважимо, що “здоровий статевий розвиток” він трактував як розвиток, позбавлений сексуальності. У своїх численних публікаціях, зокрема в працях “Революція і молодь” (1924 р.), “Статевий фетишизм: До перегляду статевого питання” (1925 р.) і “Статеве питання в умовах радянської громадськості” (1926 р.) професор розглядав статеве життя як перешкоду на шляху будівництва нового соціалістичного суспільства.

Не випадково, вчений пропонував підпорядкувати сексуальність класовим інтересам пролетаріату. З цією метою А. Залкінд розробив 12 принципів статевої поведінки пролетаріату: “Наша точка зору може бути лише революційно-класовою, строго діловою. Якщо той чи інший статевий прояв сприяє відокремленню людини від класу, ... позбавляє її частини виробничо-творчої працездатності, необхідної класу, знижує її бойові якості – геть йому!” (Залкінд, 1924b).

Ось лише кілька фраз з тексту: “Суто фізичний статевий потяг недопустимий з революційно-пролетарської точки зору. Статевий потяг до класово ворожого об’єкту є таким самим збоченням, як статевий потяг людини до крокодила, до орангутанга. – Не має бути надто раннього розвитку статевого життя в середовищі пролетаріату. – Не треба часто змінювати статевий об’єкт. Поменше статевої різноманітності. – Не має бути ревнощів. – Не має бути статевих збочень. – Клас в інтересах революційної доцільності має право втручатися в статеve життя своїх членів” тощо (Залкінд, 1924b).

Деяким принципам, висунутим А. Залкіндом, не можна відмовити в елементах здорового глузду, особливо враховуючи розбещеність молоді великих міст у питаннях взаємин статей. Можна сприйняти думку про шкідливість ранніх статевих контактів, про значення кохання в цьому, про негативні наслідки ревнощів тощо. Але не можна не оцінити як безтактовне втручання в особисте життя людей принципів, що намагались регламентувати способи інтимного життя і його періодичність. Загалом же “Заповіді” А. Залкінда є свідченням того сумбуру, що панував у головах навіть освічених і культурних людей.

Спільне навчання і виховання дітей обох статей педолог вважав дієвим засобом ефективного статевого виховання: “чим раніше поєднати дві статі у спільній навчально-виховній роботі, чим раніше розвиваються у них спільні інтереси, дружні дії, товариськість, суспільно-творча спорідненість, тим це корисніше і для їх здорового статевого розвитку” (Залкінд, 2001: 255). Спільна діяльність, вважав педолог, допоможе дітям засвоїти знання про статеві відмінності, привчить до поваги та шанобливого ставлення до представників протилежної статі.

Провідною ідеєю педології статевого виховання, яку підтримували майже всі педологи, А. Залкінд визначив сублімацію (переключення статевої енергії дитини на активну суспільно корисну діяльність, творчість, працю, навчання, спорт тощо). Окремі положення його теорії (небажаність раннього початку статевого життя, необхідність системного проведення статевого виховання у загальному навчально-виховному процесі, врахування вікових особливостей дитини тощо) і сьогодні не втратили своєї актуальності.

А. Залкінд одним з перших сформулював основні ідеї сексуальної соціалізації учнівської молоді, серед яких наступні: 1) немає особливого, спеціального організованого статевого виховання, яке виокремлене з навчально-виховного процесу, “необхідно добитися, щоб тема статі ніколи не підкреслювалась особливо, ізольовано, щоб у всіх заходах вона виступала як часткова серед інших тем” (Залкінд, 1930b: 40); 2) кожна ланка педагогічного процесу повинна містити елементи статевого виховання; 3) виховання статей повинно здійснюватися в кожному віковому етапі розвитку; 4) центром статевого виховання повинно бути утвердження здорових, міцних, повноцінних соціальних контактів; 5) організація емоційної, цікавої діяльності, яка розвиває соціальну, розумову і моральну активність, сприяє попередженню викривлень у сфері статі: “...не заборона, не насилля дітей над собою і наше над ними, а складна, відповідальна система емоційно-енергетичних заходів, мір переключення, за яких рання сексуальність не повинна виявлятися” (Залкінд, 1930b: 40); 6) зв’язок сім’ї і школи; 7) індивідуальний підхід; 8) головне у сексуальній соціалізації –

відвернути думку молоді від неспокою статі і спрямовувати її до вічно живих конкретних ідеалів. “Метою наполегливої боротьби повинне бути втілення в життя принципів аболіціонізму – тобто повного статевого утримання до настання фізичної і соціальної зрілості (аболіціонізм)” (Залкінд, 1930b: 42); 9) еротика має переважати над чуттєвістю і чутливістю, для цього треба спільно не лише навчати, але й виховувати хлопців і дівчат; 10) діти, які характеризуються гіперсексуальністю, часто мають нервові розлади, неврівноважені, мають проблеми з оточенням; 11) онанізм “веде до надмірних затрат з боку організму”; 12) всі різноманітні види людської творчості є не що інше, як сублимована сексуальність.

Виходячи з тези, що прародичкою всіх пороків і вад є нудьга і неробство, педологи вважали важливим завданням педагогів – максимально зайняти час дітей, організовуючи належним чином їх навчання і дозвілля. Головне – “пильно стежити за тим, щоб дружба вихованців не носила еротичного характеру”, відвертати молодь на інші, не сексуалізовані, сублимуючі форми дозвілля. Саме тому велике значення в сексуальній соціалізації А. Залкінд надавав позашкільним об’єднанням. Організація вільного часу підлітків, розвиток їх ідейності і колективізму – ось основні напрямки “сексуального оздоровлення дітей”. Він навіть доводив, що при правильній організації виховного процесу необхідність в читанні спеціальних лекцій на сексуальну тематику відпадає, хоча й не заперечував можливості окремих бесід з підлітками в певних ситуаціях. Більшість педологів розглядали статеве виховання як систему запобіжних заходів, покликаних охороняти молодь від вульгарних, з точки зору моральності, вчинків, розвивати почуття сором’язливості і охайності, зміцнювати волю.

Провідні педологи різних напрямків переконували педагогів в тому, що у всіх учбових дисциплінах, під час екскурсій і т. п. – кваліфікований педагог завжди знайде належний матеріал для висвітлювання між іншим і статевої проблеми. Особливо багаті на можливості природознавство (сутність статевого життя, роль статевого фактору, еволюція статевого життя, роль статевого відбору в законах еволюції, розмноження, статеві гігієна тощо) та суспільствознавство (історія шлюбно-сімейних стосунків, історія проституції, проблеми нового побуту, побутова скромність тощо).

Підаючи аналізу проблеми сексуальної педагогіки, педологи наголошували на тому, що сексуальна просвіта поза зв’язком зі статевим вихованням не має особливого значення, так як зводиться до двох факторів – до залякування (роз’яснення про шкідливість, загрози, застереження тощо) і системи словесних подразників, що дають поверхові теоретичні знання, без зв’язку з глибинами емоційної природи дитини (бесіди на статеву тематику, література зі статевого питання).

У центрі уваги педологів стали різноманітні відхилення в поведінці дітей, особливо ті, які є базою для всіх інших статевої ненормальностей дитинства. Це, передовсім, гіперсексуальність, надмірна насиченість статевого життя, надлишок уваги і енергії, зосереджених навколо статевої сфери. Всі інші відхилення, яку б формою вони не отримували, є, з педагогічної точки зору, лише її похідними.

На думку А. Залкінда, заходи впливу на гіперсексуальність школярів включають в себе поліпшення сексуальної інформованості, фізкультурні та інші так звані фізіогієнічні заходи, сублимація, ігри, засоби мистецтва тощо. Сюди ж педолог відносив і боротьбу з повсякденною фізіорозпустою: любов’ю до надмірного тепла, до загострених смакових та загальних подразників, до м’якого ліжка; потрібна спартанізація навичок, загартування за прикладом стародавньої Спарти.

Навіть без огляду на те, що жорна історії без жалю перемололи професора А. Залкінда, його ідеї про сублимацію сексуальності в країні соціалізму були

повністю взяті на озброєння сталінським режимом. Педології начебто ніхто й не критикував: все оберталось навколо сублимації лібідо: дитячі піонерські табори, в яких дітей пригощали киселем з бромом (на всяк випадок); аскетично-монастирські умови існування; тотальний контроль за поведінкою молоді; військово-патріотичні ігри – все для сублимації.

Що ж стосується власне педагогіки і школи, то вже з 1930 року проблеми статевого виховання й просвіти, статево-ролевої соціалізації відходять на периферію, стають непотрібними, навіть небезпечними, а згодом і взагалі забороненими. В країні “змінюється педагогічна парадигма: з досить вільного й ліберального пошуку методологічних засад педагогічної науки на жорстке прив’язування до ідеології марксизму-ленінізму” (О. Сухомлинська) (Сухомлинська, 2003: 174).

Директивна ліквідація педології як науки відбулася в 1936 році прийняттям постанови ЦК ВКП(б) “Про педологічні перекручення в системі Наркомосів” (Рубинштейн, 1926). Все, що називалось “педологія”, було вилучено з наукового вжитку; були піддані забороні всі діагностичні методи: тести, вимірники, закономірності спадковості, і навіть в широкому плані експериментаторство, в теорії психології різко зменшилися дослідження особистості, поведінки, генетичних передумов психіки. Після її оприлюднення, дослідження, зокрема з питань статевої соціалізації, статевого дозрівання дітей в СРСР були заборонені, опитування з питань сексуальної політики не здійснювалися, сексуальна просвіта була припинена.

Ідеологічний розгром і партійний осуд педології не лише закрили питання сексуальної соціалізації дітей і підлітків для обговорення їх на сторінках педагогічної періодики, не лише вилучили статтю з радянської школи, але й дали старт новій радянській педагогіці як науці про “комуністичне виховання підростаючого покоління”. Прийнята офіційна концепція “радянської нової людини” тільки посилила пуританський характер суспільної свідомості. На цій основі будувалася “безстатева педагогіка”.

Поступово в країні складалась ситуація, яку академік А. Петровський назвав “священницькою десексуалізацією”, “безстатевим вихованням”. Педагоги бачили своє завдання в тому, щоб “заборонити”, “викорінити” кохання в школі чи просто не помічати його. Навіть можливості базових навчальних предметів використовувались недостатньо. Показовим в цьому плані є те, що на уроках біології, коли доходили до теми “Розмноження”, вчителі зазвичай пропонували школярам опрацювати цей матеріал самостійно.

Висновки. Разом з цим, у процесі критики й розгрому педології разом з помилками було нівельовано й все позитивне, що набуто цією наукою за час її існування: вона була стійким напрямом, який намагався об’єднати психологію, філософію, соціологію, педагогіку в єдину наукову теорію й практику, пристосувати навчання і виховання до потреб і здібностей кожного учня, випереджувальний характер сексуальної соціалізації, її орієнтація на дошлюбну підготовку вихованців та майбутні соціальні функції статей, врахування статевого питання у викладанні основ знань тощо.

Список використаних джерел

- Залкінд, 1930а – Залкінд А. Б. Основные вопросы педологии. М.: Работник просвещения, 1930. 154 с.
- Зільберфарб, 1927 – Зільберфарб Й. Перший педологічний з’їзд. Х.: Держ. вид-во України, 1927. 27 с.
- Кулініч, 1928 – Кулініч О. Місце й завдання у справі полового виховання дитинства. Радянська освіта. 1928. №5. С. 69–72.
- Чепіга, 1920 – Чепіга Я. Єдиний план-метод соціального виховання. Соціальне виховання. 1920. Ч. 1. С. 6.

Блонский, 1961 – Блонский П. П. Возрастные особенности детей. Избранные педагогические произведения. М: Изд-во АПН РСФСР, 1961. С. 373–528.

Блонский, 1979 – Блонский П. П. Задачи и методы новой народной школы. Избранные педагогические и психологические произведения. В двух томах. Том первый. М: Педагогика, 1979. С. 39–85.

Блонский, 1935 – Блонский П. Очерки детской сексуальности. Л.; М.: ЦИОхраны здоровья детей и подростков, 1935. 124 с.

Моложавый, 1928 – Моложавый С. С. Наука о ребенке в ее принципах и методах. Педология. 1928. № 1. С. 27–39.

Залужный, 1926 – Залужный А. Коллективы в преддошкольном возрасте. Детский коллектив и ребенок: сборник. Х.: Книгоспілка, 1926. С. 54–66.

Плотичер, 1929 – Плотичер А. Поради батькам: статеве життя дитини й виховання. Друг дітей. 1929. № 24. С. 11–14.

Азбукин, 1928 – Азбукин Д. И. Половое воспитание и просвещение детей в школе. М.: Изд-во Наркомздрава РСФСР, 1928. 40 с.

Раскин, 1929 – Раскин Л. Проблема мальчиков и девочек в воспитании. М., 1929. 113 с.

Выготский, 1930 – Выготский Л. С. Педология подростка. М.: типогр. НКВМ, 1930. 172 с.

Рубинштейн, 1926 – Рубинштейн М. М. Половое воспитание с точки зрения интересов культуры. М.; Л.: Моск. акц. издат. общ-во, 1926. 126 с.

Рубинштейн, 1925 – Рубинштейн М. М. Задачи, пути и средства полового воспитания. Половой вопрос в школе и в жизни. Л., 1925. С. 23–48.

Рубинштейн, 1927 – Рубинштейн М. М. Педагогическая психология в связи с общей педагогикой. М., 1927. 310 с.

Рыжков, 1922 – Рыжков В. Психоанализ, как система воспитания. Путь просвещ. 1922. № 6. С. 196–218.

Веселовская, 1929 – Веселовская К. П. Педологические основы полового воспитания. М.: Работник просвещения, 1929. 77 с.

Єфімов, 1930 – Єфімов А. А. Як з'ясовувати дітям статеве питання. Харків, 1930. 59 с.

Залкинд, 1924a – Залкинд А. Б. Половой вопрос с коммунистической точки зрения. На путях к новой школе. 1924. № 6. С. 45–57.

Залкинд, 1924b – Залкинд А. Б. 12 половых заповедей победившего пролетариата. М., 1924. 61 с.

Залкинд, 2001 – Залкинд А. Б. Педология: утопия и реальность. М.: Аграф, 2001. 464 с.

Залкинд, 1930b – Залкинд А. Б. Половое воспитание. М., 1930. 337 с.

Сухомлинська, 2003 – Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. К.: АПН, 2003. 68 с.

Сорохтин, 1925 – Сорохтин Г. Н. Половое воспитание детей в плане марксистской педагогики. Половой вопрос в школе и в жизни. Л., 1925. С. 73–93.

Петренко, 2012 – Петренко О. Вплив педології на становлення ґендерного підходу до освіти й виховання школярів в Україні (20-ті рр. XX ст.). Історико-педагогічний альманах. 2012. Вип. 2. С. 27–35.

References

Zalkind, 1930a – Zalkind A. B. Osnovnye voprosy pedologii [The main issues of pedology]. M.: Rabotnik prosveshcheniya, 1930. 154 s. [in Russian].

Zilberfarb, 1927 – Zilberfarb Y. Pershyi pedolohichnyi zizd [First Pedological Congress]. Kh.: Derzh. vyd-vo Ukrainy, 1927. 27 s. [in Ukrainian].

Kulinich, 1928 – Kulinich O. Mistse y zavdannia u spravi polovoho vykhovannia dytynstva [Place and task in the matter of sexual education of childhood]. Radianska osvita. 1928. №5. S. 69–72. [in Ukrainian].

Chepiha, 1920 – Chepiha Ya. Yedynyi plan-metod sotsialnoho vykhovannia [The only plan-method of social education]. Sotsialne vykhovannia. 1920. Ch. 1. S. 6. [in Ukrainian].

Blonskiy, 1961 – Blonskiy P. P. Vozrastnye osobennosti detey [Age features of children]. Izbrannye pedagogicheskie proizvedeniya. M: Izd-vo APN RSFSR, 1961. S. 373–528. [in Russian].

Blonskiy, 1979 – Blonskiy P. P. Zadachi i metody novoy narodnoy shkoly [Tasks and methods of the new public school]. Izbrannye pedagogicheskie i psikhologicheskie proizvedeniya. V dvukh tomakh. Tom pervyy. M: Pedagogika, 1979. S. 39–85. [in Russian].

Blonskiy, 1935 – Blonskiy P. Ocherki detskoj seksualnosti [Essays on Child Sexuality]. L.; M.: TsIOkhrany zdorovya detey i podrostkov, 1935. 124 s. [in Russian].

Molozhavyi, 1928 – Molozhavyi S. S. Nauka o rebenke v ee printsipakh i metodakh [The science of the child in its principles and methods]. Pedologiya. 1928. № 1. S. 27–39. [in Russian].

Zaluzhnyi, 1926 – Zaluzhnyi A. Kollektivy v preddoshkolnom vozraste [Collectives in preschool age]. Detskiy kollektiv i rebenok: sbornik. Kh.: Knigospilka, 1926. S. 54–66. [in Russian].

Plotycher, 1929 – Plotycher A. Porady batkam: stateve zhyttia dytyny y vykhovannia [Tips for parents: the sexual life of the child and parenting]. Druh detei. 1929. № 24. S. 11–14. [in Ukrainian].

Azbukin, 1928 – Azbukin D. I. Polovoe vospitanie i prosveshchenie detey v shkole [Sexual education and enlightenment of children at school]. M.: Izd-vo Narkomzdrava RSFSR, 1928. 40 s. [in Russian].

Raskin, 1929 – Raskin L. Problema malchikov i devochek v vospitanii [The problem of boys and girls in education]. M., 1929. 113 s. [in Russian].

Vygotskiy, 1930 – Vygotskiy L. S. Pedologiya podrostka [Pedology of a teenager]. M.: tipogr. NKVM, 1930. 172 s. [in Russian].

Rubinshteyn, 1926 – Rubinshteyn M. M. Polovoe vospitanie s tochki zreniya interesov kultury [Sexual education in terms of cultural interests]. M.; L.: Mosk. akts. izdat. obshch-vo, 1926. 126 s. [in Russian].

Rubinshteyn, 1925 – Rubinshteyn M. M. Zadachi, puti i sredstva polovogo vospitaniya [Tasks, ways and means of sex education]. Polovoy vopros v shkole i v zhizni. L., 1925. S. 23–48. [in Russian].

Rubinshteyn, 1927 – Rubinshteyn M. M. Pedagogicheskaya psikhologiya v svyazi s obshchey pedagogikoy [Pedagogical psychology in connection with general pedagogy]. M., 1927. 310 s. [in Russian].

Ryzhkov, 1922 – Ryzhkov V. Psikhoanaliz, kak sistema vospitaniya [Psychoanalysis as a system of education]. Put prosveshch. 1922. № 6. S. 196–218. [in Russian].

Veselovskaya, 1929 – Veselovskaya K. P. Pedologicheskie osnovy polovogo vospitaniya [Pedological basis of sex education]. M.: Rabotnik prosveshcheniya, 1929. 77 s. [in Russian].

Yefimov, 1930 – Yefimov A. A. Yak ziasovuvaty ditiam stateve pytannia [How to find out a gender issue for children]. Kharkiv, 1930. 59 s. [in Ukrainian].

Zalkind, 1924a – Zalkind A. B. Polovoy vopros s kommunisticheskoy tochki zreniya [Communist sexuality]. Na putyakh k novoy shkole. 1924. № 6. S. 45–57. [in Russian].

Zalkind, 1924b – Zalkind A. B. 12 polovykh zapovedey pobedivshego proletariat [The 12 Sexual Commandments of the Victorious Proletariat]. M., 1924. 61 s. [in Russian].

Zalkind, 2001 – Zalkind A. B. Pedologiya: utopiya i realnost [Pedology: Utopia and Reality]. M.: Agraf, 2001. 464 s. [in Russian].

Zalkind, 1930 b – Zalkind A. B. Polovoe vospitanie [Sex education]. M., 1930. 337 s. [in Russian].

Sukhomlynska, 2003 – Sukhomlynska O. V. Istoryko-pedahohichni protses: novi pidkhody do zahalnykh problem [Historical and pedagogical process: new approaches to common problems]. K.: APN, 2003. 68 s. [in Ukrainian].

Sorokhtin, 1925 – Sorokhtin G. N. Polovoe vospitanie detey v plane marksistskoy pedagogiki [Sexual education of children in terms of Marxist pedagogy]. Polovoy vopros v shkole i v zhizni. L., 1925. S. 73–93. [in Russian].

Petrenko, 2012 – Petrenko O. Vplyv pedolohii na stanovlennia gendernoho pidkhodu do osvity y vykhovannia shkoliariv v Ukraini (20-ti rr. KhKh st.) [The impact of pedology on the development of a gender-based approach to education and upbringing of schoolchildren in Ukraine (20's of XX century)]. Istoryko-pedahohichniy almanakh. 2012. Vyp. 2. S. 27–35. [in Ukrainian].

УДК 930.85

DOI 10.25128/2225-3165.19.02.18

Andrii Stoykiv

Postgraduate student,

Department of the World History and Religious Study,

Temopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University (Ukraine)

mobius079@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1514-1132>**Андрій Стойків**

Аспірант,

Кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства,

Тернопільський національний педагогічний університет

імені Володимира Гнатюка (Україна)

КОМПАРАТИВНИЙ ОГЛЯД КОМПОЗИЦІЙ ГЕТЕБОРЗЬКОЇ ШКОЛИ МЕТАЛ МУЗИКИ, ЯК ДЕМОНСТРАЦІЯ ОСНОВНИХ ЕТАПІВ ЇЇ РОЗВИТКУ (1990–2008)

Анотація. Мета дослідження – висвітлити основні етапи розвитку Гетеборзької школи метал музики та порівняти їхні особливості для створення цілісної картини творчості представників у контексті відповідної школи. Методологія праці: використано історико-компаративний метод, хронологічний метод, загальнонаукові методи. Наукова новизна полягає у відсутності вітчизняних наукових напрацювань з відповідної тематики. Висновки: Гетеборзька школа мала декілька етапів, які описують її становлення, розвиток, пік розвитку і занепад. Відповідні етапи мають ряд значних відмінностей один від одного, які доволі чітко проілюстровані у структурі композицій, використанні різних технік вокалу, різного темпу, різного суспільного значення у аспекті хеві метал музики.

Ключові слова: Гетеборг, Хеві Метал, музичні гурти, композиційна структура, аналіз партитур.

COMPARATIVE REVIEW OF THE COMPOSITIONS OF THE GOTHENBURG SCHOOL OF METAL MUSIC AS A DEMONSTRATION OF THE MAIN STAGES OF ITS DEVELOPMENT IN 1990–2008.

Summary. The purpose of the study highlight the main stages of the development of the Gothenburg School of Metal Music and to compare their features to create a holistic picture of the creativity of representatives in the context of the school. Methodology: used historical and comparative method, chronological method, general scientific methods. Scientific novelty is the absence of national scientific developments in the relevant topics. Conclusions: The Gothenburg school had several stages that described its formation, development, peak, and decline. The respective stages have a number of significant differences from each other, which are quite clearly illustrated in the structure of the compositions, the using of different vocal techniques, different tempo, different social significance in the heavy metal aspect of music.

Keywords: Gothenburg, Heavy Metal, music groups, composition, score analysis.

Постановка проблеми. У вітчизняному музикознавстві доволі невелику частину складають наукові напрацювання щодо сучасної неакадемічної музики як на рівні теоретичного музикознавства, так і на рівні історичного музикознавства. Серед цієї невеликої частини дуже малу лепту складають напрацювання щодо іноземної рок музики. Напрацювання теоретичного музикознавства щодо зарубіжного хеві металу відсутні у вітчизняному музикознавстві.

Аналіз дослідження вказав на достатньо вагомні ознаки відмінностей між композиціями у різний час. На основі цього було складено чотири періоди існування Гетеборзької школи. Відштовхуючись від факту відсутності вітчизняних наукових досліджень, з одного боку, та від досліджень західних (в основному шведських), з іншого боку, які відповідну школу розглядають у більшому контексті розвитку музики у Швеції, розроблена ідея місця відповідної школи у хеві метал музиці. На загал, стаття є підсумком аналізу партитур та диференціацією результатів у періоди.

Мета дослідження полягає у створенні бази для відповідного аналізу в площині теоретичного та історичного музикознавства у відповідній тематиці.

Виклад основного матеріалу. У Швеції в середині останньої декади ХХ ст. почався активний розвиток хеві метал музики, особливе місце у цьому посіла сцена Гетеборгу, навколо якої було сконцентровано пласт нових музикантів, які грали музику, яка прийшла у Швецію з США і називалась Дез Метал (Death Metal). Основний вплив здійснили, на той час вже відомі американські гурти, Morbid Angel (Encyclopaedia Metallum: Morbid Angel) та Possessed (Encyclopaedia Metallum: Possessed). Музика цих гуртів відзначалась високою швидкістю виконання композицій та активним залученням дисонуючих інтервалів, особливо тритонів відмінно від чистих квінт і чистих кварт, які використовувались у метал музиці пізніх 1970 рр. і ранніх 1980 рр, хоча використання чистих квінт та чистих кварт також мало місце. Окрім цього, важливою зміною було залучення нової техніки вокалу – “Гроулінг” (від англ. Growling – Ричання).

Першими гуртами, які, де-факто, заснували Гетеборзьку школу були At the Gates (Encyclopaedia Metallum: At The Gates), Dark Tranquillity (Encyclopaedia Metallum: Dark Tranquillity) й In Flames (Encyclopaedia Metallum: In Flames). З ранньою діяльністю відповідних гуртів пов’язаний 1-й етап сцени – зародження, який тривав з часу створення гуртів у 1990–1994 рр. коли відбулась значна зміна композиційної структури творів.

Твори 1990–1993 рр. були достатньо подібними до композицій гурту Morbid Angel. Це були композиції, написані у темпі $J=190-220$, що є дуже швидко (Immortal Rites, 1989). Активно використовувались інтервали чисті квінти й кварта, натомість майже були відсутні паверкорди (акорд, який складається з чистої квінти + чистої кварта). Особливо це помітно у ранній творчості At The Gates. Альбоми The Red in the Sky is Ours 1992 р. і With Fear I Kiss the Burning Darkness 1993р. у великій мірі демонструють запозичення з гурту Morbid Angel (Encyclopaedia Metallum: At The Gates). Деяко іншими були ранні роботи гуртів Dark Tranquillity й In Flames. Dark Tranquillity у 1993 р. випускає альбом Skydancer (Encyclopaedia Metallum: Dark Tranquillity), у якому робить ставку не на агресивність звучань чистих квінт і чистих кварт при швидкому виконанні шістнадцятими нотами у темпі $J=190-220$, а на мелодійну складову без надмірного використання гармонічних інтервалів та акордів, разом з цим, темп композицій був повільнішим, аніж у At The Gates і складав $J=150-180$. Швидкість виконання замість збільшення темпу перейшла у сторону використання коротших нот, наприклад шістнадцятих нот, об’єднаних у тріолі. З другого боку, залучення мелодичних інтервалів надало м’якшого звучання гурту (Crimson Winds, 1993). Подібним чином творили ранні композиції музиканти гурту In Flames. Однак, у 1994 р. гурт In Flames записує дебютний альбом Lunar Strain (Encyclopaedia Metallum: In Flames), з якого почнеться перехід до нового етапу в Гетеборзькій школі. Основними новими елементами у композиціях, які внесли In Flames у Lunar Strain стане активне використання паверкордів та консонуючих мелодичних інтервалів. Окрім цього, партії гітар будуть розписуватись таким чином, щоб по окремоті утворювати мінорний тризвук, наприклад у композиції, яка відкриває альбом Lunar Strain – Behind Space, перші два такти розкривають фа-мінорний тризвук: лід та ритм гітари стартують з восьмої ноти фа, після чого лід гітара грає восьмими нотами до, а ритм гітара восьмими нотами ля-бемоль, тим самим утворюючи тризвук. Також In Flames починають використовувати “рівні ритмічні малюнки”, тобто такт складатиметься виключно з нот однакової тривалості, зазвичай восьмих нот (Behind Space, 1994).

Lunar Straits набуває за один рік доволі значного позитивного відголосу в Гетеборзі, та розпочне новий період розвитку, який сформує “школу” і триватиме з 1994–2002 рр. – розквіт.

Окрім композиційних відмінностей відповідного періоду, вагомим фактором стає вихід за рамки міста Гетеборг на державний рівень. Появляються гурти, які наслідують композиційну структуру гуртів Dark Tranquillity і In Flames, зокрема гурти Arch Enemy (засновані у 1995 р. в м. Хальмстад (Encyclopaedia Metallum: Arch Enemy)), Soilwork (засновані у 1995 р. в м. Хельсінгборг (Encyclopaedia Metallum: Soilwork)), до звучання подібного Гетеборзької школі приєднується гурт Hypocrisy (заснований у 1991 р. в м. Лудвіка (Encyclopaedia Metallum: Hypocrisy)). Гурти цього часу у майбутньому стануть найвідомішими представниками відповідної школи метал музики.

З одного боку, Lunar Straits відкрив новий етап розвитку школи, з іншого, він поставив існування гурту At The Gates у положення неактуальності використання форм, які були запозиченими з американських дез метал гуртів середини 1980 рр. У спробах змінитись At the Gates випускає у 1995 р. альбом Slaughter of the Soul (Encyclopaedia Metallum: At The Gates), який закриває всі надбання першого етапу розвитку шведського дез металу, особливо важливою стає композиція Blinded by Fear, яка повністю змінює стиль At The Gates до стилю ранніх Dark Tranquillity та In Flames, однак цього вже стає занадто мало, щоб підтримувати гурт “на слуху” і як наслідок, після 1995 р. At the Gates перестає записувати альбоми аж до 2014 р. (Encyclopaedia Metallum: At The Gates).

Безпосередньо, новим альбомом, який буде вважатись зразковим для другого етапу, стане The Jester Race гурту In Flames, записаний у 1996 р. (Encyclopaedia Metallum: In Flames) Від свого попередника Lunar Straits, альбом The Jester Race буде відрізнятись активним залученням мелодичних малих терцій, тонічних секстакордів та септакордів на заміну тризвукам (The Jester Race, 1996). Також появляться перші брейкдауни, які будуватимуться, в основному, з паверкордів. Загальний темп стане повільнішим. Почнуть появлятись частини з чистим вокалом на заміну гроулінгу.

Пізніші альбоми гурту In Flames, зокрема Whoracle 1997 р., Colony 1999 р., і Clayman 2000 р. будуть йти все-далі у сторону використання чистого вокалу та сповільнення темпу композицій, однак, прерогатива залишатиметься ще за “брудним” вокалом та загальною композиційною структурою альбомів Lunar Straits та The Jester Race. За поступові віддалення від звучання перших двох альбомів фанатська база буде критикувати гурт і відходити від нього. (Encyclopaedia Metallum: In Flames)

У 1998 р. гурт Soilwork випускає свій дебютний альбом Steelbath Suicide, який за звучанням доволі сильно був подібний до перших робіт гурту In Flames. Фанатська база останніх побачила у новому гурті той напрямок, у якому вони бажали бачити In Flames, відповідно, почали складати фанатську базу гурту Soilwork. Пізніше, між цими двома гуртами виникне конкуренція у звучанні та композиційній структурі, яка стане яскраво окресленою, починаючи з XXI ст. (Encyclopaedia Metallum: Soilwork)

Дещо іншим шляхом пішли гурти Dark Tranquillity й Arch Enemy. У 1995 р. Dark Tranquillity випускають свій другий альбом The Gallery (Encyclopaedia Metallum: Dark Tranquillity), у якому є декілька важливих нововведень, які відрізнять шлях гурту від In Flames. Під впливом неокласичного металу, зокрема шведського віртуоза Інґві Мельмстіна, в композиціях Dark Tranquillity з'являються “неокласичні” пасажи, які характеризуються об'єднанням послідовностей нот у ліги (The Gallery, 1995). Зазвичай, це ноти першої та другої октав, що надає музиці виразнішого мелодійного звучання у порівнянні до In Flames і Soilwork, які використовували ноти великої та малої октав (The Jester Race, 1996; Rejection Role, 2003). Також активно використовувалось вібрато та тремоло для нот, що надавало пом'якшення звуку та звучання подібного до академічної музики XVIII–XIX ст; деякі мотиви безпосередньо запозичувались з академічної музики того часу.

Відмінно від In Flames, Dark Tranquillity не сповільнили, а навпаки, пришвидшили темп у своїх композиціях. З'явилося доволі багато вставок акустичних гітар, що також спотворювало враження у сторону академічності.

Подібним чином творили свої композиції Arch Enemy. Яскравим прикладом впливу неокласичного металу на Гетеборзьку школу є приклад композиції гурту Arch Enemy – Bridge of Destiny з альбому Stigmata 1998 р. (Encyclopaedia Metallum: Arch Enemy), де останні 3 хв. треку є запозиченням з американського віртуоза Джейсона Бекера, його твору 1988 р. Altitudes (Bridge of Destiny, 1998; Altitudes, 1988).

Останні роки ХХ ст. для Гетеборзької школи, окрім внутрішніх протиріч у напрямках розвитку композицій, означились ще й початком серйозної конкуренції з фінськими музикантами, гуртами Children of Bodom (Encyclopaedia Metallum: Children of Bodom), Norther (Encyclopaedia Metallum: Norther) та Kalmah (Encyclopaedia Metallum: Kalmah), які були більш технічними музикантами та творили складніші композиції. Змагались з фінами, шведські музиканти вирішили не за рахунок техніки виконання, а за рахунок інновацій у композиціях та якості звучання, відповідно, розпочався наступний етап.

З 2002–2005 рр. тривав третій етап, який характеризувався розворотом звучання від того, що вважалось метал музикою, до популярного звучання. Цей етап – популярність.

Номінально, навернення до звучання, подібного до популярного у рок музиці в Гетеборзькій школі, почалось ще з альбомів Clayman 2000 р. гурту In Flames та альбому Wages of Sin 2001р. гурту Arch Enemy (Encyclopaedia Metallum: Arch Enemy). У першому випадку, було зроблено акцент на майже повне заміщення з гроулінгу до чистого вокалу на манер популярного на той час у рок музиці. У другому випадку, заміною чоловічого вокалу на жіночий, що, з одного боку, було смисливим експериментом, а з другого, віянням модних тенденцій у метал музиці початку ХХІ ст.

Однак, фінальне закріплення цього переходу було зроблено у альбомі гурту In Flames – Reroute to Remain 2002 р. (Encyclopaedia Metallum: In Flames) Основними відмінностями композицій з альбомів 2000 р. і 2002 р. були повний перехід на чистий вокал, хоча це питання є предметом дискусії, адже вокальні лінії у заспівах, наприклад у композиції Trigger, не є, з одного боку, чистим вокалом, однак, з іншого боку, точно не являється гроулінгом. Іншою вагомою відмінністю було насичення композицій, особливо у заспівах, гітарними партіями, які у такті на чотири четвертих були заповнені двома-трьома восьмими нотами, що складає цілу/півтори четвертих тривалості ноти, відповідно, заспіви, якщо з них забрати вокальну лінію, дещо нагадували брейкдавні. Наявність великої кількості пауз в гітарних партіях у заспівах (композиції Trigger та Cloud Connected) робили звучання композиції доволі далеким від дез металу, звучання якого є доволі насиченим через повну нотну завантаженість тактів, при тому, що ці ноти, звичай були вісімнадцятими по тривалості (Trigger, 2002; Cloud Connected, 2002).

У змаганнях за “нове звучання” в Гетеборзькій школі з In Flames брав участь гурт Soilwork, які у 2003р. випустили також доволі новаторський альбом Figure Number Five (Encyclopaedia Metallum: Soilwork), який також доволі сильно відрізняється від попередніх альбомів гурту в сторону відходу від дез металу до популярного звучання, яке у випадку гурту Soilwork було розбавлене широким застосуванням синтезаторів (Rejection Role, 2003).

У користь наявності цього змагання гурти In Flames та Soilwork зробили спільний відео-кліп на композиції Trigger (Encyclopaedia Metallum: In Flames) та Rejection Role (Encyclopaedia Metallum: Soilwork), сюжет яких був однаковий: гурти збираються відіграти концерт у одному закладі в один і той же час і, спочатку, “змагаються” за те, щоб швидше прибути на власний концерт, перед початком якого зустрічаються

на сходах під мостом та вчиняють бійку один проти одного. Однак, саме змагання відбувалось за якість звукозапису та “нове звучання” у дез металі, яке, на той час, було розкритиковане фанатами Гетеборзької школи.

Більш-менш незмінними у звучанні та побудові композицій був гурт Dark Tranquillity, який у 2002 р. записав альбом *Damage Done* (*Encyclopaedia Metallum: Dark Tranquillity*). Побачивши проблеми, з якими зіткнулись In Flames, Dark Tranquillity вирішили піти шляхом повернення до композиційних елементів зі старих альбомів. У випадку відповідного гурту, це було повернення до альбомів Skydancer та The Gallery, однак зі застосуванням клавішних інструментів (синтезаторів).

2004 р. не був плодотворним на нові альбоми. Гурти у цей час давали концерти, або ж робили спліти чи EP альбоми, однак у 2005 р. ситуація почала мінятися. По-перше, гурт Arch Enemy випускає альбом *Doomsday Machine* (*Encyclopaedia Metallum: Arch Enemy*), який композиційно завершить відповідний етап розвитку Гетеборзької школи й розпочне його розмивання. Проблема полягала у тому, що Arch Enemy поєднали у цьому альбомі свій власний стиль, який доволі сильно брав натхнення у неокласичному металі, з елементами зі всіх попередніх етапів розвитку школи. Не зважаючи на успіх альбому, він дав зрозуміти, що школа починає себе вичерпувати й програвати у конкуренції фінським музикантам, особливо у порівнянні до фінського гурту Wintersun, які у 2004 р. (*Encyclopaedia Metallum: Wintersun*) випустили дебютний альбом, який був на значно вищому технічному музичному рівні виконання та мав якість звукозапису не гіршу від шведських музикантів.

З 2005 р. озпочинається останній етап Гетеборзького дез металу – занепад, який завершився у 2008 р., коли всі гурти відійшли доволі далеко від оригінального звучання та композиційної структури школи й по окремоті не нагадували представників спільного музичного напрямку.

Цей період знаменується діяльністю останнього у відповідній школі гурту Scar Symmetry (*Encyclopaedia Metallum: Scar Symmetry*). У 2005 р. гурт видає альбом *Symmetric in Design*, композиції якого доволі чітко розділяють заспіви, які повністю заповнені швидкими нотами на кшталт At the Gates та гроулінгом, від приспівів, які базуються на паверкордах та чистому вокалі. Загалом, структуру композицій було ускладнено у порівнянні до творів In Flames, Soilwork, Arch Enemy, Dark Tranquillity. Якщо композиції гуртів другого та третього етапів, в основному складались з: інтро → верс (заспів) → брідж → хорус (приспів) → верс (заспів) → хорус (приспів) → гітарне соло → аутро. Композиції гурту Scar Symmetry складались дещо інакше: інтро → брідж → верс (заспів) → брідж → хорус (приспів) → інтерлюд → верс (заспів) → брідж → хорус (приспів) → гітарне соло → брідж → аутро. Відповідна структура композиції дещо ускладнює запам'ятовування твору, що надає ефекту певного замороченого підходу музикантів до написання. Проблема полягала у тому, що лепта критики альбомів третього етапу та творів з них вказували на спрощення композиційної структури. Відповідно, Scar Symmetry, які, на загал, ускладнили композиційну структуру, виглядали доволі вирашно на фоні гуртів попереднього етапу.

Однак, найбільш серйозне ускладнення композиційної структури відбулось у 2008 р. з виходом альбому, який “закрив” Гетеборзьку школу Holographic Universe від гурту Scar Symmetry (*Encyclopaedia Metallum: Scar Symmetry*). До композиційної структури було надано більше бріджів, навіть частина бріджів розвивалась у інші бріджі (наприклад композиція Holographic Universe), що розвинуло гурт у напрямок прогресивного металу, а не дез металу (Holographic Universe, 2008). Хоча, з точки зору наповнення та виконання це, все ще, було “звучання Гетеборзької школи”.

Кінець школи відзначився не припиненням діяльності шведських дез метал гуртів, а розмиванням розуміння “що таке Гетеборзький метал?” Всі гурти, які належали до школи з 2008 р. почали грати доволі різну музику, яку можна було

об'єднати дефініцією “Хеві Метал”, однак, вона точно не поміщалась у рамки вужчої дефініції “Дез Метал”, яка була ключовою для Гетеборзької школи. З іншого боку, пропав вплив Гетеборгу на сцені дез металу, який перейшов, спочатку, до фінських музикантів, а пізніше у США, де виник і активно розвивався Металкор та Дезкор, які витіснили дез метал з лідируючих позицій у хеві метал музиці.

Список використаних джерел

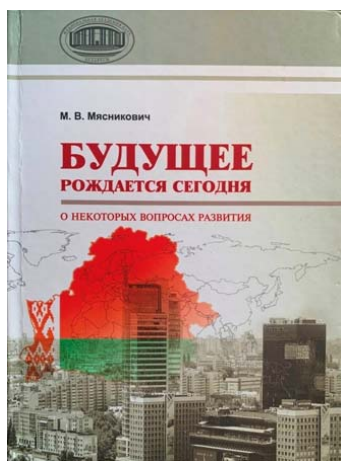
- Morbid Angel Immortal Rites. Altar of Madness, 1989. URL: <https://tabs.ultimate-guitar.com/tab/morbid-angel/immortal-rites-guitar-pro-668007>
- Possessed Death Metal. 1984. URL: <https://tabs.ultimate-guitar.com/tab/possessed/death-metal-guitar-pro-1711309>
- At The Gates The Red In The Sky Is Ours. 1992. URL: https://tabs.ultimate-guitar.com/tab/at_the_gates/the_red_in_the_sky_is_ours_guitar_pro_1680060
- Dark Tranquillity Crimson Winds. Skydancer, 1993. URL: https://tabs.ultimate-guitar.com/tab/dark_tranquillity/crimson_winds_guitar_pro_1833289
- In Flames Behind Space. Lunar Strain, 1994. URL: https://tabs.ultimate-guitar.com/tab/in_flames/behind_space_guitar_pro_221879
- In Flames The Jester Race. 1996. URL: https://tabs.ultimate-guitar.com/tab/in_flames/the_jester_race_guitar_pro_221997
- Dark Tranquillity The Gallery. 1995. URL: https://tabs.ultimate-guitar.com/tab/dark_tranquillity/the_gallery_guitar_pro_217383
- Arch Enemy Bridge of Destiny. Stigmata, 1998. URL: https://tabs.ultimate-guitar.com/tab/arch_enemy/bridge_of_destiny_guitar_pro_214175
- Jason Becker Altitudes. Perpetual Burn, 1988. URL: https://tabs.ultimate-guitar.com/tab/jason_becker/altitudes_guitar_pro_214838
- In Flames Trigger. Reroute to Remain, 2002. URL: https://tabs.ultimate-guitar.com/tab/in_flames/trigger_guitar_pro_352186
- In Flames Cloud Connected. Reroute to Remain, 2002. URL: https://tabs.ultimate-guitar.com/tab/in_flames/cloud_connected_guitar_pro_383520
- Soilwork Rejection Role. Figure Number Five, 2003. URL: https://tabs.ultimate-guitar.com/tab/in_flames/cloud_connected_guitar_pro_383520
- Scar Symmetry Holographic Universe. 2008. URL: https://tabs.ultimate-guitar.com/tab/scar_symmetry/holographic_universe_guitar_pro_977377
- Encyclopaedia Metallum. The Metal Archives: Possessed. URL: <https://www.metal-archives.com/bands/Possessed/914>
- Encyclopaedia Metallum. The Metal Archives: Morbid Angel. URL: https://www.metal-archives.com/bands/Morbid_Angel/68
- Encyclopaedia Metallum. The Metal Archives: At The Gates. URL: https://www.metal-archives.com/bands/At_the_Gates/43
- Encyclopaedia Metallum. The Metal Archives: Dark Tranquillity. URL: https://www.metal-archives.com/bands/Dark_Tranquillity/8
- Encyclopaedia Metallum. The Metal Archives: In Flames. URL: https://www.metal-archives.com/bands/In_Flames/11
- Encyclopaedia Metallum. The Metal Archives: Arch Enemy. URL: https://www.metal-archives.com/bands/Arch_Enemy/10
- Encyclopaedia Metallum. The Metal Archives: Hypocrisy. URL: <https://www.metal-archives.com/bands/Hypocrisy/96>
- Encyclopaedia Metallum. The Metal Archives: Soilwork. URL: <https://www.metal-archives.com/bands/Soilwork/26>
- Encyclopaedia Metallum. The Metal Archives: Scar Symmetry. URL: https://www.metal-archives.com/bands/Scar_Symmetry/32861
- Encyclopaedia Metallum. The Metal Archives: Children of Bodom. URL: https://www.metal-archives.com/bands/Children_of_Bodom/22
- Encyclopaedia Metallum. The Metal Archives: Norther. URL: <https://www.metal-archives.com/bands/Norther/1815>
- Encyclopaedia Metallum. The Metal Archives: Kalmah. URL: <https://www.metal-archives.com/bands/Kalmah/702>
- Encyclopaedia Metallum. The Metal Archives: Wintersun. URL: <https://www.metal-archives.com/bands/Wintersun/22813>

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

MYASNIKOVICH M. THE FUTURE IS BORN TODAY. ON SOME DEVELOPMENT ISSUES. MINSK: BELARUSKAYA NAVUKA, 2019 . 280 P.

МЯСНИКОВИЧ М. БУДУЩЕ РОЖДАЕТСЯ СЕГОДНЯ. О НЕКОТОРЫХ ВОПРОСАХ РАЗВИТИЯ. МИНСК: БЕЛОРУССКАЯ НАУКА, 2019. 280 С.

The Future is Born Today. On Some Development Issues. Under this title, one of the latest monographs by Doctor of Economics, Professor Mikhail Myasnikovich, was published in 2019. The author is a well-known Belarusian economist, politician, Prime Minister of the Republic of Belarus (2010–2014), Chairperson of the Council of the Republic of the National Assembly of the Republic of Belarus, corresponding member of the National Academy of Sciences of Belarus.

Belarusian issues are “on time” today, because the internal and external challenges facing the state, in particular, the need for further socio-economic transformations, energy issues and economic complications in Belarus–Russia relations, functioning of equal partnership foundations between the Eurasian Economic Union members (EAEU) , is what concerns the neighboring countries as well as the European and world public, all those who are interested in maintaining the independence and sovereignty of Belarus, its economic growth and social prosperity. Defending its national interests, the Republic stands for preserving security and stability in the region, and seeks to strengthen mutually beneficial relations with its neighbors, as well as regional and global centers of power.

The value of the scientific and theoretical component of the peer-reviewed monograph lies in the professional understanding of key problems of socio-economic development of Belarus in the national, regional and global dimensions. The author reveals the essence of the steps, the mechanisms that shape the development policy, outlines the tools for improving economic efficiency. A detailed, scientifically sound analysis of the theory and practice of Belarus, the experience of foreign countries, consideration of the priorities of socio-economic transformations in accordance with world trends enables the reader to realize the potential of Belarus and its place in the globalized world.

The author outlines the main events against the backdrop of international economic reality of the beginning of the 21st century, which is the growing contradictions between the world economic players, the need to “reformat” international economic institutions, actualizes the need to choose a new concept of global development, taking into account the scale of political and economic changes that are taking place today.

The author's concept is based on the innovative technological component as one of the priorities of the current socio-economic transformations in the world in general, and Belarus in particular. It is not easy to disagree with this, because the future is determined by innovation, technological progress, the development of science and its implementation into production processes. Humanity has entered the phase of the fourth industrial revolution, when the high-tech sector determines the “faces” of states,

and their position in the world global economy. Countries such as the United States, Japan, South Korea, Germany, China, India, and the United Kingdom hold leading positions among the most technologically advanced countries in the world, with R&D spending representing a significant share of their GDP. Under the influence of globalization, innovation is rapidly spreading around the world, contributing to the creation of national innovation systems, the release of competitive products based on the V and VI technological levels, and ultimately, shaping the innovation economy in a global context.

In this connection, M. Myasnikovich's assertion that the struggle for markets today is a struggle for innovation and modern technologies is correct. The author gives an example of the US–China trade and technological rivalry of 2018 as a danger of a trade war between the two largest economies in the world (p. 18). Of course, the United States is concerned about China's rapid economic development, and its claims to world leadership in key technological areas: aerospace, artificial intelligence, robotics, medicine, and the rail industry. At the same time, the trade war between the countries has a negative impact on the world economy, thus decreasing the volume of world GDP. As of November 2019, the United States and China have announced their intention to conclude a trade agreement to end economic tensions between the two countries.

While mentioning the topic of cooperation between Belarus and such a powerful player in the international arena, as China, the author analyzes the concepts of the international relations of China in the global arena. This is a One Belt, One Way initiative (since 2013), based on a voluntary basis. By the way, the promotion of China is carried out with the help of economic levers of influence, which involves the implementation of investment projects in partner countries. In particular, 68 countries take part in the Economic Silk Road concept, accounting for 40 % of global GDP. It is since 2013 that the Republic of Belarus is part of the mentioned Chinese initiative. Currently, a number of joint Chinese-Belarusian projects have been developed. "Big Stone" industrial park created near Minsk, which includes a considerable logistics center connected to the main transit route of Chinese goods to the European Union is among them, and according to M. Myasnikovich, is a successful example of mutually beneficial cooperation (p. 21). Undoubtedly, the implementation of such mutually beneficial joint initiatives will help to stimulate investment policy and increase the innovative capacity of Belarus.

Another direction of discovering the innovation potential of the Republic of Belarus is Eurasian integration. The author rather critically analyzes the participation of the state in the European Economic Union (EEU), positively evaluates its trade activity, calling it "a positive trend that needs to be secured" (p. 22). At the same time, he reveals the "weaknesses" in integration, first of all, the inconsistencies in industrial policy, and the fact that joint-stock companies, which act as the main link of integration projects and innovative global economy worldwide, are practically not created, etc. The researcher notes: "This approach does not allow the creation of a common market without exceptions and restrictions as the main goal of the Eurasian Union" (p. 22). Periodically there are complications in relations between the EAEU members, therefore, according to the author, the use of the Union's potential to its fullest will accelerate the growth of national economies and incomes of people, will allow to effectively confronting the challenges of the future, and will ensure sustainable socio-economic development of the participating countries (p. 25).

M. Myasnikovich ponders the idea of "integration of integrations", which is in the content format of the Eurasian and European Partnerships. In this connection he states: "Full cooperation of two powerful, first and foremost, economic systems based on the principles of free trade, openness of sectoral markets and compatibility of regulation will enable the countries of Eurasian and European regions to effectively meet the

challenges of the 21st century (for the new economy) and to take a path of sustainable development” (p. 25). Agreeing that the concept is noteworthy, we cannot but mention a number of problems within the EAEU related to the pressure and unequal conditions of partnership exerted by Russia, as well as the aggressive policies of the latter in the region.

The author is an advocate of finding a co-operative formula for partner countries, so the proposed initiatives are global in nature, but the scientist believes that “it is necessary to move away from confrontational rhetoric focusing instead on what unites: joint efforts in the fight against terrorism, tension reduction and prevention of military escalation, coordination of actions to regulate migration processes, ensuring cyber security” (p. 26). The validity of solving these problems is confirmed by modern world realities.

Considering in the chapters of the monograph innovative aspects for the dynamics of socio-economic development of Belarus, M. Myasnikovich emphasizes the state support in the implementation of innovative projects based on technologies employing V and VI technological levels, which involve the introduction of national technologies (p. 34). The author notes that as of July 1, 2018, 105 projects were included in the State Program of Innovative Development for 2016–2020, of which 39 are based on V and VI technologies. As a result of the implementation of the State Program projects, production output amounted to 584 234.9 thousand rubles; export increased to 401 797 thousand BYN (68.8 % of output); and 1 635 jobs were created (upgraded) (p. 34).

We see that much has been done, but there are also reserves. In terms of innovative development, at present the Republic of Belarus ranks 72nd out of 129 countries. Therefore, in order to activate the innovation potential and economic growth of the country, it is essential to attract innovation, public and private investment, as well as foreign direct investment, to increase the high-tech sector, to modernize the education system and so on.

In this context, the author expresses an interesting thought provoking idea: “...modern technologies form technological sovereignty, which should be regarded as a major component of national security” (p. 35).

The problems of structural reforms, their theory and prerequisites for implementation are in focus of the monographic research. From this angle, M. Myasnikovich examines the priorities and tasks of the socio-economic development of Belarus at the present stage, analyzes investment development in the context of reforms and reveals structural transformations in the country in the context of the functioning of the EAEU. In doing so, he interprets structural reforms as radical decisions to change the conditions of development that are within the competence of the state (p. 86). It is a historical fact that the Republic of Belarus favors an evolutionary path in the transition to market relations, so structural reforms also do not envisage “shock therapy” but constitute a set of consistent interrelated measures. The researcher notes that for Belarus the structural reform program includes the following elements: macroeconomic stability as a prerequisite for sustainable growth; forming effective financial markets to improve capital allocation; transformation of the public sector in order to reduce losses and increase incentives for production growth (p. 101).

On the pages of the book, the author declares a consistent commitment to global and regional integration. He believes that the socio-economic policy of Belarus, aimed at the integration doctrine of development, is the only optimal condition for innovation (p. 89). Thus, expanding and deepening Belarus’ international economic ties within the framework of regional integration structures (the Commonwealth of Independent States, the Eurasian Economic Union) creates a solid basis for the development of scientific and technological ties and the implementation of joint innovation projects (p. 125). One positive example of the EAEU’s compliance with global trends is the timely inclusion of digitization in integration processes, but the scientist is convinced

that in order to respond to global trends, it is necessary to adjust and complement existing agreements. The need to improve the institutional framework of the Union will allow timely and qualitative decisions to be made in the main areas of integration, as well as to build relationships with partners in order to be permanently in trend (p. 128).

In spite of the crisis of globalization observed in the modern world, the author is convinced that the new global context is more prevalent than the creation of a common future in a divided world. The mission of generating new unifying processes should be carried out by internationally respected organizations: the UN, the IMF, the World Bank, and others. These centripetal processes will have a positive impact on small economies to which Belarus also applies. With 0.06 % of global GDP and 0.11 % of global industrial output, Belarus has no alternative but to integrate into global political and economic chains (p. 131).

Through the lens of cooperation with the International Monetary Fund (IMF), M. Myasnikovich outlines the priority aspects required for effective economic policy in the Republic of Belarus: a balanced macroeconomic policy, necessary for the success of the entire economic strategy; sequence of transformations; the necessity for state to differentiate between its functions as regulator and owner with a level playing field for the private and public sectors; development policy must be horizontal, not vertical, inclusive, not directive; social policy is one of the key priorities, but targeted, for those who need it (pp. 165–166). In general, the researcher appreciates Belarus's relations with the IMF, points to the long history of partnership over 25 years, the stages of cooperation with the Fund, the provision of necessary financial resources to the Republic, stresses the need to meet the requirements that the IMF puts forward for further constructive dialogue. However, the author points out that the successful development of cooperation between Belarus and the IMF requires IMF's consideration of the national specifics in the implementation of socio-economic transformations, their correspondence to the development of the global economy and financial sphere.

Justifying the efficiency of the socio-economic development of Belarus, M. Myasnikovich emphasizes not only macroeconomic and structural transformations, but also notes that the key role is achieved through the implementation of specific programs and projects, the introduction of innovative technologies and the intellectual potential of highly qualified staff (p. 168). The author justifies the program-based approach as an organizational and legal form of socio-economic development. He considers the five-year programs implemented in Belarus as strategic directions, which envisage priority ways of development, state regulation, state preferences and other mechanisms of business and population support (p. 169).

Special attention in the monograph is given to the priorities of socio-economic development of Belarus at the present stage. In particular, the author analyzes the achievements of the agro-industrial complex: "Agricultural production has long gone beyond its consideration solely as part of the economy. Food is politics, both internal and external"; "Food is the most successful and recognized national project" (pp. 172–173). In fact, Belarus completely safeguards the domestic market with national foodstuffs, which helps to strengthen the country's food security. However, the republic is not confined to the domestic market, and exports a large share of its high-quality food and agricultural products, strengthening its position in world markets.

It is important to note that nowadays Belarus is actively switching to digitization of the economy, as the scientist rightly points out, it is "...not only a fashionable trend, but also a question of our national security and global competitiveness" (p. 194). Work in this direction is carried out systematically: from the adoption of the necessary decrees ("On the Development of the Digital Economy", 2017) to the creation of professional schools, courses with the slogan: "Country needs programmers". After all, the emphasis on the development of the IT sphere in the republic has been

characteristic since the early 2000s, resulting in the creation of a number of science parks, a High Technology Park, FEZ, etc. The High Technology Park alone provides more than 1 billion USD in exports of IT services, shaping Belarus' high image status as an IT country in the world (p. 208). We are fully in solidarity with the author in the stated wording.

Thus, M. Myasnikovich's monograph is a deep, extraordinary research that forms the author's view of the problems and mechanisms of socio-economic development of Belarus, the need for transformation for the national, regional and global growth of the republic. The book will make a significant contribution to Belarusian historiography, and will be of great benefit to foreign scholars studying Belarusian science; all those interested in the effective and sustainable development of the Republic of Belarus in the context of modern integration and globalization processes. In addition, the experience of socio-economic reforms in Belarus will help to solve similar problems facing Ukraine.

Oksana Valion
(Ukraine)

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Вип. 23. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2019. – 240 с.

Ukraine–Europe–World. The International Collection of Scientific Works. Series: History, International Relations / Editor-in-chief L. M. Alexiyevets. – Is. 23. – Ternopil: Publishing House of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, 2019. – 240 p.

Головний редактор
Леся Алексієвець

Відповідальний секретар
Ірина Федорів

Макетування та верстка
Степан Прийдун

Видрук оригінал-макету
редакційно-видавничого відділу
історичного факультету “Літопис”
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
м. Тернопіль, вул. Громницького, 1а
Тел. (0352) 53-59-01

Здано до складання 18. 11. 2019 р. Підписано до друку 26. 11. 2019 р.
Формат 70×100/16. Папір друкарський. Ум. друк. аркушів 22,04.
Замовлення 173. Тираж 150 прим.

Виготувач:
ФОП Осадца Ю.В
м. Тернопіль, вул. Винниченка, 9/7
тел. (0352) 40-08-12 (0352) 40-00-63, (097) 988-53-23

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
державного
реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції
серія ТР № 46 від 07 березня 2013 р.*